

**ЎЗБЕКИСТОН ССР
ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ**

**А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ
ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ**

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

❖❖❖❖❖ ТЎРТ ТОМЛИК ❖❖❖❖❖

УЛУФ ОКТЯБРЬ
СОЦИАЛИСТИК
РЕВОЛЮЦИЯСИГАЧА

ЎЗССР ДАВЛАТ БАЛНИЙ АДАБИЕТ НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ — 1959

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

✦✦✦✦✦ УЧИНЧИ ТОМ ✦✦✦✦✦

ЎзССР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЁТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1959

Ўзбекистон ССР
Филлар академиясининг корреспондент аъзоси
философия фанлари доктори
ВОҲИД ЗОҲИДОВ
таҳрири остида

Редакторлар:
РАҲМАТ МАЖИДИЙ, ПОРСО ШАМСИЕВ.

Ў

ИНСТИТУТДАН

збек адабиёти тарихи материалларидан тузилган тўрт томликнинг бу учинчи томи Заҳрирiddин Муҳаммад Бобир ғазаллари билан бошланиб, Комил Хоразмий асарлари билан тугайди.

Бу томда ҳам кўичилик материалларни шеър, ғазаллар ташкил этади. Шу билан бирга, «Бобирнома» ва бошқа насрда ёзилган асарлардан ҳам намуналар берилди.

Пошоҳўжа, Ҳувайдо асаридан намуналарни В. Зоҳидов; Бобир, Машраб асарларидан намуналарни П. Шамсиев; Нодира, Ҳозиқ, Ғозий, Жоний, Шавқий, Маҳзуна Увайсий, Махмур, Маъдан асарларидан намуналарни А. Қаяюмов; Убайдий, Азизий, Бақойй, Мужрим Обид, Гулханий, Фазлий асарлари намуналарини С. Ғаниева; Мажлисий ва Амир асарларидан намуналарни А. Ҳайитметов; Муҳаммад Солиҳ дostonидан парчаларни А. Иброҳимов; Нодирани Э. Рустамов; Турдини А. Абдуғафуров, қолган ҳамма шоирлар асарларидан оlingан намуналарни Р. Мажидий тайёрлаган.

БОБИР

3

Заҳриддин Муҳаммад Бобир 1483 йили Андижонда туғилди. Унинг отаси Умаршайх Фарғона вилоятининг ҳукмдори эди. 1495 йили отаси вафот этгач, 12 ёшлик Заҳриддин унинг ўрнига ҳукмрон бўлди. Бобир бутун Мовароуннаҳрни марказлашган давлат остида бирлаштиришга интилди. Аммо бир қанча сабаблар, жумладан мамлакатда тўхтовсиз давом этган ўзаро ички курашлар, ҳамда Шайбонийхон бошчилигидаги феодалларнинг ҳужуми бу мақсадни амалга оширишга йўл қўймади.

Бобир гоҳ Самарқандда, гоҳ Тошкент, гоҳ Андижонда бўлди, аммо Шайбонийхон қўшини 1504 йили Андижонни ҳам эгаллагач, оз сонли қўшин билан Афғонистонга йўл олишга мажбур бўлди.

У Кобил ва Бадахшонда ўз ҳокимиятини ўрнатди. 1519—1526 йиллар орасида давом этган курашлар натижасида Ҳиндистонни ҳам қўлга киритди ва тарихда «Буюк мўғуллар империяси» номи билан машҳур бўлган давлатга асос солди.

Бобир 1530 йили 26 декабрда Ограда вафот этди. Кейинчалик ўз васиятига кўра унинг суякларини Кобилга олиб келиб дафн этилди.

Бобир ўзбек адабий тили ва адабиётининг тараққий этишига муҳим ҳисса қўшган талантли шоирдир. Унинг гўзал шеърлари асрлар давомида севиб ўқилиб келмоқда. Бобир ғазаллари ва рубойлари, маснавий ва туюқлари ўзининг оригиналлиги, мазмундорлиги, чуқур самимияти ва юксак бадийлиги билан ўқувчини мафтун этади.

Захириддин Муҳаммад Бобирнинг мемуар тарзида ёзган «Бобирнома» номли асари Ўзбекистон, Афғонистон, Ҳиндистон тарихи, адабиёти, этнографияси, географияси бўйича муҳим ва қимматли материалларга бой нодир ва бебаҳо тарихий манбадир.

Бобир дунёқараши ва фаолияти жуда зиддиятлидир. Шунга қарамасдан, адабиёт ва фан, ижтимоий ҳаёт тарихида жуда катта ижобий роль ўйнаган шахслардан биридир.

Бобир асарлари рус, француз, немис тилларига таржима қилинган ва кўп марта марталаб нашр этилган.

Ушбу тўпламда келтирилган Бобир ғазаллари унинг 1917 йил Петроградда босилган тўпламидан, «Бобирнома»дан олинган парчалар ЎзССР Давлат нашриёти томонидан 1948—49 йилларда босилган нашрдан олинди.

Э

«ДЕВОН» ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Ғлиғингким жон била мен хастадурмен зор анга,
Хаста жонлар риштасидиндур магар бир тор анга.

Эврулур бошингғау гоҳи юзунгга юз қўяр,
Бу жиҳатдин от эмиш гүлпечу гаҳ гүлзор анга.

Бир чамандур саҳниким, бўлғай бинафша сарбасар,
Теграси гулзордурким бўлмағай бир хор анга.

Ёғлиғинг токим юзу кўзунгга тегмиш бордурур,
Юз менингдек зору юз минг мен киби бемор анга.

Эй кўнгул, юз пора қилса ёр тиғи ғам ема,
Лутф этиб гар боғлар ўлса ёғлиғини ёр анга.

Кўнглум истар ёғлиғингни, балки андин бир насим
Етса Бобирға эрур жон бирла миннатдор анга.

* * *

Келтурса юз балони ушул бевафо манго,
Келсун агар юзумни ўгурсам бало манго.

Нетгаймен ул рафиқ билаким, қилур баче
Меҳру вафо рақибғау, жавру жафо манго.

Бегона бўлса ақл мени телбадин не тонг,
Чун бўлди ул пари сифатим ошно манго.

Оҳу ёшимдин ортди манга заъф, эй табиб,
Билдим ярашмас эмди бу обу ҳаво манго.

Дардим кўруб муолажада зойиъ этма умр,
Ким жонда дарди ишқдурур бедаво манго.

То ёр кимни истару кўнглина ким ёқар,
Ташвиш бежиҳатдурур охир санго, манго.

Бобир, бўлубтурур икки кўзум йўлида тўрт,
Келса не бўлди қошима бир-бир манго-манго.

* * *

Чув мени қўймас фалак бир лаҳза васл айёмида,
Тонг йўқ, эй бемеҳр, агар ўлсам фироқинг шомида.

Эй кўнгул, юзин куруб зулфи паришонин соғин,
Шоми ҳижрондин таваҳҳум айла васл айёмида.

Зулфидаким маскан эттинг кўр занахдон чоҳини,
Воқиф ўлғил ким эурсен аждаҳонинг комида.

Ғунчадек оғзинг ғами кўнглимда гар йўқ, бас недур,
Чок кўнглум ҳайъати гул ғунчаси андомида.

Ернинг пайғомидин топти тани фарсуда жон,
Исо эъжози магар музмардурур пайғомида.

Бобир, ул гул зулфи остида эмасдур холлар,
Жон қушин сайд айлар учун доналардур домида

* * *

Улки йиллар, ойлар ўткаргай ғаму мотам била,
Шоду хуррам бўлмагай наврўз ила, байрам била.

Улки давроннинг аёғидин дамодам қон ютар,
Нашъа топмас гар ичар ҳар давр жоми жам била.

Дема, эй ҳамдам, диёру ёр сўзинким менинг
Улфатим йўқ олам аҳли бирла, бал олам била.

Сендин айру найлагаймен ийд ила наврўзни,
Ою йил хуштур сенинг бирла агар бўлсам била.

Тортиб афғон, оҳ уруб ҳижронда, Бобир, йиғласанг,
Навҳа тузгай, базми ғам аҳли бу зеру бам била.

* * *

Не кўрай тўбини қадди хуш хироминг борида,
Не қилай сунбулни хатти мушкфоминг борида.

Ким Хизр суйин оғизлангай лабингнинг қошида,
Ким Масиҳ алфозидин дегай каломинг борида.

Ошиқингни давлати васлинг била қил муҳтарам
Хусн аҳли ичра мунча эҳтироминг борида.

Биздин айру доим эл бирла ичарсен бодани,
Бизни ҳам гоҳи соғин шурби мудоминг борида.

Эй кўнгул, гар ғайр сўзи захри қотилдур, не ғам,
Лабларидин шарбати юҳйил-изоминг борида.

Тарки номус айлабон бадном бўлғил ишқ аро,
Ким сени ошиқ дегай номусу номинг борида.

Бобир, ул гул кўйида булбул киби топтинг мақом,
Бир навойи рост қил мундоқ мақоминг борида.

* * *

Неча расво бўлғамен ишқ ичра шайдолиғ била,
Ҳеч киши кўрмайдурур ошиқ бу расволиғ била.

Ҳар нечаким туттум ўзни порсолиғ таврида,
Бўлдум охир шуҳраи офоқ шайдолиғ била.

Менки ҳижронингда қон ютмоқ била муътодмен,
Манга йўқтур ҳеч нисбат айши саҳболиғ била.

Шайх шеърим манъ этар етмай балоғат лутфиға,
Найлагай, ёраб, киши бу пири ноболиғ била.

Бобири бедилни ишқи телбаратса не ажаб,
Чунки ҳаргиз рост келмас ишқ донолиғ била.

* * *

Ўлум уйқусиға бориб жаҳондин бўлдум осуда,
Мени истасангиз, эй дўстлар, кўргайсиз уйқуда.

Неким тақдир бўлса ул бўлур, таҳқиқ билгайсиз,
Эрур жангу жадал, ранжу риёзат барча беҳуда.

Ўзингни шод тутқил, ғам ема дунё учун зинҳор,
Ки бир дам ғам емакка арзимас дўнёи фарсуда.

Замона аҳли ичра, эй кўнгул, оё топилгайму
Сенингдек дард паймоу менингдек дард паймуда?

Улусдин тинмадим умрумда ҳаргиз лаҳзаи, Бобир,
Магар ўлсам бу олам аҳлидин бўлгаймен осуда.

* * *

Ҳажр ўлтурди мени англасам эрди мунча,
Дўстлар, ёрдин айрилмас эдим ўлгунча.

Зоҳидо, дўзах ўтидин мени не қўрқутасен,
Ҳажр ўти қошида кўрмасмен ани учқунча.

Ул қуёш меҳрини бир зарра манга кўргузмас
Кавкаби ашк тўкуб бўлсам агар гардунча.

Ҳуснда ортуқ агар бўлса юзи Лайлидин,
Мен тақи бормен анинг ишқида юз Мажнунча.

Зиндалар олида ҳайвон суйини кўп ўкасен,
Эй Хизр, борми экин ул су майи гулгунча.

Бобиро, шеъринга гар солса қулоқ ул шоҳинг,
Бўлғусидур сўзунга қадр дури макнунча.

* * *

Ул парининг тигидин кўрқутма мени, эй рақиб,
Ишқида бошимға менинг ҳар не келса, ё nasib.

Эврулуб бошингға, эй ой, қилмишам тарки ватан,
Раҳм қилғил мангаким саргаштадурмен, ҳам ғариб.

Телба бўлмоқликдин ўзга чоран йўқтур манга,
Ул пари рў ногаҳон ар чиқса уйдин ёсаниб.

Жонда беркитган ўқин чекмак манга ранжедурур,
Қўйғил ул ўқни чекай деб ранж чекма, эй табиб.

Бобиро, ҳаргиз қулоқ шеърингға ул гул солмади,
Гулга не парвоки юз фарёд қилса андалиб.

* * *

Эшигингда бош урармен телбалар янглир юруб,
Эй пари, йўл бер висолинггаки кетмай бош уруб.

Сарв қаддинг борида ўз қаддини чун қилди васф,
Ўтқа ёқти боғбон сарви сиҳисин синдуруб.

Ўлтуруб эрди кўпуб кетмакка чун азм айлади,
Ена тиргузди мени, алҳамду лиллаҳ, ўлтуруб.

Топшуруб эрдим кўнгулни ёрға чун бўлди ёр,
Ҳамраҳ эттим хаста кўнглумни худоға топшуруб.

Кўзлари сайд айлар учун телба кўнглумни менинг,
Қоши ёсини кўруб, кирпик ўқини тўлдуруб.

То сабо зулфини ул гулнинг паришон айлади,
Жон била ақлу кўнгулни елга бердим совуруб.

Бўйнума занжири ғам, ё бўғзума тиғи ситам,
Ҳарне келса ишқ йўлида турубмен телмуруб.

Мен билурмен кўзи қотил, лаъли жон бахш эрканин,
Чунки, Бобир, ҳажрида кўп йиғладим оғзим қуруб.

* * *

Кимки бўлғай сен киби оламда дилдори анинг,
Ҳар қаён азм айласа бўлғай худо ёри анинг.

Кўйидин мен арз этармен қолғудектур хотирим,
Хотиримни сахласа тенгри ниғаҳдори анинг.

Келдим эрса келмади ҳаргиз анинг кўнглига раҳм,
Бордим, аммо бормади кўнглумдин озори анинг.

Ул қуёшдин не осиг чекмак жафоу жаврким,
Майли йўқтур зарраи меҳру вафо сори анинг.

Борғай эрдим ёш ила кўйига найлай, Бобиро,
Ҳар қачон борсам эшигига келур ори анинг.

* * *

Кўнгулга бўлди ажойиб бало қара сочинг,
Шикаста кўнглума эрмиш қаро бало сочинг,

Муяссар ўлди жунун мулки, эй жунун аҳли,
Нисори ашкини эмди бу кун менга сочинг.

Сочинг шикастида бордур шикаста кўнгуллар,
Кўнгуллар очилур очилса ул қаро сочинг.

Очилди кўнгли чу очтинг сочингни Бобирнинг,
Не айб агар деса дилбанду дилкушо сочинг.

* * *

Олида гўйин кўрунг, илгида чавгонин кўрунг,
Юзида зулфи била гўйи занахдонин кўрунг.

Секритиб елдурганида тавсаниға кўз солинг,
Ёйқолиб йўл юруса сарви хиромонин кўрунг.

Ул пари майдон аро жавлонда юз минг ноз ила,
Орқасинда юз менингдек зору ҳайронин кўрунг.

Ишқида жонни маломат ўқиға қилманг ҳадаф,
Қошининг ёсини кўзланг, тири мужгонин кўрунг.

Дерки, Бобир, илтифот айлай санга етган замон,
Манга етгач қошида юз чмну ёлғонин кўрунг.

* * *

Гаҳи соғин не бўлди зорларни,
Унутмағил бурунқи ёрларни.

Сени кўрмай йироқдин зор бўлдум,
Бирор ёд эт йироқдин зорларни.

Юзунгдин айрумен хор, эй азизим,
Киши гулдин айирмас хорларни.

Кўзунг беморимен мендин юмуб кўз,
Яна оғритмағил беморларни.

Санга кўнглумни олдурдум жаҳонда,
Кўрубмен гарчи кўп дилдорларни.

Санга бир йўл етар фикридадурмен,
Унутма бир йўли афгорларни.

Сиҳи қадларға, Бобир, ошиқ ўлсанг,
Бурунроқ кўзлагайсен дорларни.

* * *

Ғунчадек кўнглум менинг гулзор майли қилмағай
Ғам била бутган кўнгул гулгашт ила очилмағай.

Ранга-ранга гулларингни, боғбон, арз этмаким,
Таҳ-батаҳ қонлиқ кўнгул гул орзусин қилмағай.

Йўқтур улким гул юзунгдин айру боқсам гул сари,
Ғунча янглиғ кўнглума юз хори ғам санчилмағай.

Оразу қаддингни таъриф этсалар юз йил ҳануз,
Эй юзи гул, сарвқад, юздин бири айтилмағай.

Сендин айрилдим эса бўлди насибим хори ғам,
Сендин, эй гул, эмди Бобир бир замон айрилмағай.

* * *

Бу янглиғ билсам эрди ҳажрнинг муҳлиқ қаро шомин,
Берурму эрдим ўлгунча иликдин васл айёмин.

Жаҳонда айшу ишратдин кўнгул ором топқайму
Киши то кўрмагунча ёнида маҳваш дилоромин.

Кўнгулда ҳасрати ул ойнинг оғзининг чу беҳаддур,
Кўнгул гўёки мундиндур тутубтур гунча андомин.

Масиҳ анфоси янглиғ жон берур фарсуда жисмимға,
Сабо келтурса ногаҳ ҳажр аро ул ёр пайғомин.

Мувофиқ ёрлар бирла бу дамни хуш кечур, Бобир,
Не учунким келур дамға бўла олмас киши зомин.

Неча лаълингдин меңинг бағрим тўла қон қилғасен,
Хотиримни неча зулфунгдин паришон қилғасен.

Неча еткургайсен эл бошини кўкка меҳр ила,
Неча мени жаврдин ер бирла яксон қилғасен.

Кўнглума дашному таънинг улча мақдур этгасен,
Жонима бедоду зулмунг улча имкон қилғасен.

Манга бормоқ мушкилу келмак санга осондурур,
Ушбу мушкилни манга, ёраб, сен осон қилғасен.

Демаган аҳсанта лафзин, Бобир, ул ёринг сенинг,
Нечаким Ҳассон киби ўзни сухандон қилғасен.

* * *

Хазон япроғи янглиғ гул юзунг ҳажрида сарғардим,
Кўруб раҳм айлагил, эй лоларух, бу чеҳраи зардим.

Сен, эй гул, қўймадинг саркашлигингни сарвдек ҳаргиз,
Оёгингга тушуб барги хазондек қанча ёлбордим.

Латофат гулшанида гул киби сен сабзу хуррам қол,
Мен арчи даҳр боғидин хазон япроғидек бордим.

Хазондек қон ёшим сориг юзумдин эл танафурда,
Баҳар ранги бихамдиллаҳ улусдин ўзни қутқордим.

Не толеъдур мангаким ахтари бахтим топилмайди
Фалак авроқини ҳар неча ким дафтардин ахтардим.

Улуснинг таъну таърифи манга, Бобир, баробардур,
Бу оламда ўзумни чун ёмон, яхшидин ўткардим.

* * *

Не хуш бўлғайки бир кун уйқулиқ бахтимни ўйғотсам,
Кечалар тори мўйидек белига чирмашиб ётсам.

Гаҳи гулдек юзини ул шакар сўзлукни исласам,
Гаҳи шаккар киби ул юзи гулнинг лаълидин тотсам.

Қани Ширин била Лайлики сендин ноз ўрганса,
Қани Фарҳоду Мажнунким аларга ишқ ўргатсам.

Еруқ кундуз, қоронғу кечалар анжум киби бўлғай,
Чекиб гар оҳ дудини кўнгул ўтини тутратсам.

Кўзум равшанлиғида бўлғай, эй Бобир, баса камлик,
Агар қоши била юзин ҳилолу кунга ўхшатсам.

* * *

Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим.

Жонимдек ўзга жони дилафгор кўрмадим,
Кўнглум киби кўнгулни гирифтор топмадим.

Усрук кўзига токи кўнгул бўлди мубтало,
Ҳаргиз бу телбани яна ҳушёр топмадим.

Ночор фурқати била хўй этмишам нетай,
Чун васлиға ўзумни сазовор топмадим.

Бори борай эшигига бу навбат, эй кўнгул,
Нечаки бориб эшигига бор топмадим.

Бобир ўзунгни ўргатакўр, ёрсизки мен,
Истаб жаҳонни мунча кезиб ёр топмадим.

Яна кўз уйида маъво қилибсен,
Кўнгул кошонасида жо қилибсен.

Яна савдойи зулфунгдин, нигоро,
Мени ошуфтау шайдо қилибсен.

Ғаминг йўқ жон агар берсам ғамингда,
Ўзунгни мунча бепарво қилибсен.

Қошингдин мени ўқдек ташлар учун,
Янги ойдек қошингни ё қилибсен.

Кўзумдин ёшиниб, эй баҳри алтоф,
Кўзумнинг ёшини дарё қилибсен.

Соғинмас жаннатул-маъвони Бобир
Анинг кўнглида то маъво қилибсен.

* * *

Хуршед юзунг бирла букун, эй маҳи тобон,
Даъви гар этар бўлғуси кун сўнгра пушаймон.

Сен гул киби то ғамзадасен ҳуснунга мағрур,
Булбул киби мен ғамзадамен, ҳуснунга ҳайрон.

Гул юзунг эрур лола, вале лолаи худруй,
Тор оғзинг эрур ғунча, вале ғунчай хандон.

Гоҳи қулогинг тўлғади, гаҳ юзунга келди,
Зулфунгни йиғиштурки бәсе бўлди паришон.

Чун бўлди сочи ториға жон риштаси пайванд,
Бобир, кўнгул узмак сочидин эмди не имкон.

* * *

Сендин нафасе мурод топмон,
Ишқингда кўнгулни шод топмон.

Ишқ аҳлига илтифот кўрмон,
Ҳусн аҳлида эътиқод топмон.

Қилсам санга ҳар неча тазаллум,
Фарёду фиғонки дод топмон.

Фарёдки, дерга ишқ розин
Бир кишини эътимод топмон.

Қошинг ғами шарҳини ёзарға
Кўз қорасидин мидод топмон.

Мен банда жуз инқиёд билмон,
Сен шоҳда жуз инод топмон.

* * *

Қуёшим ҳар сорига азм қилса, зарраи қолмон,
Не учунким агар айрилсам андин кун кўра олмон.

Анингдек бўлмишам ҳайрон қуёш янглиғ юзунггаким,
Қуёшдек найзалар тегса кўзумга кўз ола олмон.

Агарчи ёр ишқи нотавон кўнглумға ўт солди,
Вале мен нотавон ул ёр ишқида кўнгул солмон.

Ибодат вақти бўлса ҳар неча меҳроб ўтрумда,
Қошин нақшин тасаввур қилмағунча ерга бош
Чолмон.

Ироқу Форс гар етса сенинг бу шеъринг, эй Бобир,
Ани ҳифз этгуси Ҳофиз, мусаллам тутқуси Салмон.

* * *

Бу кеча кулбамға келди ул қуёшим ёшурун,
Қарнларда келмади ҳаргизе мунингдек кечқурун.

Оғзидек тор фурсати васлию ҳам ҳажри йўли,
Ул муанбар сочи янглиғ ҳам қоронғу, ҳам узун.

То хаёли оразинг тушти кўнгулга, эй қуёш,
Бўлди кўнглум бир ёнар ўту сўнгақларим ўтун.

Бўлди кўнглумда гириҳ ҳасрат анинг тор оғзидин,
Бор магар жисмим менинг тору кўнгул анда тугуч.

Олғали жонимни ҳижронға ҳавола қилди ёр,
Қўйма ҳижронға, ажал, жонимни ол тенгри учун.

Сарвдек қадди фироқида фиғонимдур баланд,
Гул киби рухсори ҳажрида ёшимдур лолагун.

Ишқ ила девоналиғда бўлмишам соҳиб камол,
Ишқ аҳли. эмди Бобирни дегайсиз зуфунун.

* * *

Гул жамолин ёпқон ул гулнинг ики райҳонидур,
Гунча сиррин очқон ул икки лаби хандонидур.

Ул мусалсал икки зулфи гул юзининг устида
Гул уза оғнар магар ул иккиннинг давронидур.

Уқи захмини кўруб ҳар ён танимда эл дегай,
Ким бу кўҳи дарднинг ул лолаи нуъмонидур.

Сел эмасдур ер юзин тутқон кўзумнинг ёшидур,
Раъд эмасдур кўкка чирмашқон кўнгул афғонидур.

Ложарам бўлгай паришону ҳавойи мен киби,
Зарра янглиғ кимки бир хуршед саргардонидур.

Ул пари ишқида, Бобир, кўнглум андек телбадур,
Ким сочи занжиридур чоҳи зақан зиндонидур.

* * *

Баҳор айёмидур доғи йигитликнинг авонидур,
Кетур, соқий, шароби нобким ишрат замонидур.

Гаҳи саҳро узори лола шақлидин эрур гулгун,
Гаҳи саҳни чаман гул чеҳрасидин арғувонидур.

Бино саҳни чаман бўлди мунаққаш ранги гуллардин,
Магарким сунънинг наққошига ранг имтиҳонидур.

Юзунг, эй сарв, жоним гулшанининг тоза гуллори,
Қадинг, эй гул, ҳаётим боғининг сарви равонидур.

Не ерда бўлсанг, эй гул, андадур чун жони
Бобирнинг,
Ғарибингга тараҳхум айлагилким анда жонидур.

* * *

Балойи ишқки ҳардам манга жафойидур,
Бу ишқдин кеча олмон ажаб балойидир.

Хати лабиға тутош бўлса, эй кўнгул, не ажаб,
Ки хизр чашмаи ҳайвонға раҳнамойидур.

Ерар бу хаста кўнгул дардиға ўқин яраси,
Магарки ҳар яраси ёрнинг давойидур.

Баҳор фаслидуру май ҳавоси бошимда,
Аёқ тут манга, соқийки, хуш ҳавойидур.

Ул ой рақибға бўлди рафиқу Бобирнинг
Рафиқу ҳамдами ҳажринда оҳу войидур.

* * *

Ғофил ўлма, эй соқи, гул чоғин ғанимат тут,
Вақти айш эрур боқи, ол чағир кетур, бот тут.

Бу насиҳатим англа, не билур киши ёнгла,
Не бўлур экин тонгла, сен бугун ғанимат тут.

Ғофил ўлма давлатта, ўзни солма меҳнатта,
Тенгри берур, албатта, давлат иста, ҳиммат тут.

Хуштурур висоли ёр анда бўлмаса ағёр,
Бўлса васл эътибор давлати саодат тут.

Ғам чириги беҳаддур, чораси будур, Бобир,
Бодани қуюб келтур, жомни ҳимоят тут.

* * *

Олғоли бу кўнглумни ул юз била ул гису,
Кундуз манга не ором, кеча манга не уйқу.

Ҳар ёнғаки азм этсам ёнимда борур меҳнат,
Ҳар сорики юзлансам ўтрумға келур қайғу.

Юз жавру ситам кўрган, минг меҳнату ғам кўрган,
Осойиши кам кўрган мендек яна бир борму.

Ул юзи қуёш ҳажри, бу саъб бало дарди,
Кўнглумга урубдур ўт, жонимни қилибдур сув.

Ҳар нечаки муҳликдур, дардингни дема элга,
Ким йиғламоғинг, Бобир, бу элга дурур кулгу.

* * *

Олди кўнглумни соғиндимким манга дилдор эмиш,
Билмадим бу навъ мендин ул пари безор эмиш.

Ошиқ ўлғоч кўрдум ул шамшод қаддин — юз бало,
Оллоҳ, оллоҳ, ишқ аро мундоқ балолар бор эмиш.

Илтифот этмаслигин боғи хаёл айлар эдим,
Эмди билдимким, анга мендин бу янглиғ ор эмиш.

Ул пари ишқида йўқ ўлмоқдин ўзга чораи,
Чун ўзи қотил, сўзи муҳлиқ, кўзи хунхор эмиш.

Хусн аҳли, эй кўнгул, олам аро ишқ аҳлининг
Кўнглини сахлар эмиш ҳаркимга ким дилдор эмиш.

Ул вафосиз ёрдин чекмак не яъни мунча ғам,
Хусн аҳли чунки, Бобир, дуняда бисёр эмиш.

* * *

Ёз фасли, ёр васли, дўстларнинг суҳбати,
Шеър баҳси, ишқ дарди, боданинг кайфияти.

Ёз фаслида чағир ичмакнинг ўзга ҳоли бор,
Кимга бу нашъа муяссар бўлса бордур давлати.

Ишқ дардини чекиб ҳар кимки топса васли ёр
Ул замон бўлғай унут юз йилғи ҳижрон шиддати.

Дўстларнинг суҳбатида не хуш ўлғай баҳси шеър,
То билинғай ҳар кишининг табъи бирла ҳолати.

Гар бу уч ишни мувофиқ топсанг ул уч вақт ила,
Мундин ортуқ бўлмагай, Бобир, жаҳоннинг ишрати.

* * *

Ким кўрубдур, эй кўнгул, аҳли жаҳондин яхшилиғ,
Кимки андин яхши йўқ, кўз тутма андин яхшилиғ.

Бу замонни нафъ қилсам айб қилма, эй рафиқ,
Кўрмадим ҳаргиз нетайин бу замондин яхшилиғ.

Дилраболардин ёмонлиқ келди маҳзун кўнглума,
Келмади жонимға ҳеч оромли жондин яхшилиғ.

Эй кўнгул, чун яхшидин кўрдунг ёмонлиқ асру кўп,
Эмди кўз тутмак не яъни ҳар ёмондин яхшилиғ.

Бори элга яхшилиғ қилғилки, мундин яхши йўқ,
Ким дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилиғ.

Яхшилиқ аҳли жаҳонда истама Бобир киби,
Ким кўрубдур, эй кўнгул, аҳли жаҳондин яхшилиғ.

Р У Б О И Й Л А Р

Ҳажринг ғамидин оқибат ўлгум, қаро кўз,
Юз ғуссау андуҳ ила боргум, қаро кўз.
Васлинг била қилмадинг иложин, Бобир,
Мушқилки фироқингда тирилгум, қаро кўз.

* * *

Ҳаммомки то маскани жонона эмиш,
Анда парилар ҳуснига девона эмиш,
Ул худ паридур борча мулозимлари ҳам,
Алқиссаки, ҳаммом парихона эмиш.

* * *

Ё қаҳру ғазаб бирла мени туфроқ қил,
Ё баҳри иноятингда мустағроқ қил,
Ёраб, сангадур юзум, қаро хоҳ оқ қил,
Ҳар навъи сенинг ризонг эрур андоқ қил.

* * *

Аҳбобга қилсанг гузар, эй ел, ногоҳ
Ул жамъни бу сўзумдин этгил огоҳ:
Сиз кўргандек эсон-саломаттурбиз,
Сиз доғи эсон бўлғайсиз, иншооллоҳ.

* * *

Жонимда менинг ҳаёти жоним сенсен,
Жисмимда менинг руҳи равоним сенсен,
Бобирни сенингдек ўзга йўқ ёри азизи,
Алқиссаки, умри жовидоним сенсен.

* * *

Эй гул, не учун қошингда мен хор ўлдум,
Юз меҳнату андуҳ била ёр ўлдум,
Васлинг била бисёр севиндим аввал,
Ҳажринг била оқибат гирифтор ўлдум.

* * *

Мен неча жафоу жавринга сабр этай,
Бир зарра вафоу меҳр йўқ сенда нетай,
Чун бошим оёғингга қўярға ярамас,
Бошимни олиб оёқ етганча кетай.

* * *

Ёд этмас эмиш кишини ғурбатда киши,
Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда киши,
Кўнглум бу ғариблиқда шод ўлмади, оҳ,
Ғурбатда севунмас эмиш албатта киши.

* * *

Кўнгли тилаган муродиға етса киши,
Ё борча муродларни тарк этса киши,
Бу икки муяссар ўлмаса оламда
Бошини олиб бир сориға кетса киши.

* * *

Азм айла, сабо, ул гули хандонимға,
Не гулки қуёшдек маҳи тобонимға,
Етгил, дағи иштиёқ ила Бобирдин
Зинҳор дегил: салом туққонимға.

* * *

Оворалиқ асру хонумондин яхши,
Бир гўша манга икки жаҳондин яхши,
Овора бўлурни яхши эрмас демагил,
Бўлсам агар овора не андин яхши.

* * *

Рафторию қаддиға равоним садақа,
Бир боқишиға икки жаҳоним садақа,
Оғзию белига буду нобудим сарф,
Кўзию лабиға жисму жоним садақа.

* * *

Майхона сори гузар, эй жон, қилма,
Ишрат уйини кулбаи аҳзон қилма,
Зулфунг киби кўнглумни паришон айлаб,
Лаълинг киби бағримни тўла қон қилма.

* * *

Бу даҳр аро гар эҳтимоли бўлса,
Сендек манга ёри луболи бўлса,
Ул ёр баса нозику йўқ менда адаб,
Мендин не ажаб агар малоли бўлса.

* * *

Беқайд мену хароби сийм эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштурур лаим эрмасмен,
Кобулда иқомат этти Бобир дерсиз,
Андоқ демангизларки, муҳим эрмасмен.

* * *

Зулфиға кунгул қўюб паришон бўлдум,
Кўз олдурубон юзига ҳайрон бўлдум,
Чин дей санга, Бобирки ошиқлиқда
Ҳар неки қилиб эдим—пушаймон бўлдум.

* * *

Ахбоб, йиғилмоқни фароғат тутунгиз,
Жамъиятингиз борини давлат тутунгиз,
Чун гардиши чарх будурур, тенгри учун,
Бир-бирни неча куни ғанимат тутунгиз.

* * *

Бир зулфдин, эй кўнгул, паришон бўлма,
Бир юзга ҳам асру, зору ҳайрон бўлма,
Мен санга демонки, тарки ишқ эт, лекин
Андоқ қилким, сўнгра пушаймон бўлма.

* * *

Аҳбобга ҳар хатки савод этгайсен,
Бизни дағи ул битикда ёд этгайсен,
Мақсудки қосиде агар келса бу ён,
Бир нома била кўнгулни шод этгайсен.

* * *

Кўзум эви юзидин мусаввар бўлди,
Бу важҳ била кўнгул мунаввар бўлди,
Юз шукрки, Бобир киби ошиқликда,
Ҳар неки тилаб эдим, муяссар бўлди.

* * *

Руҳум яратиб эдинг латофат бирла,
Қилдинг анга танни ҳамроҳ офат бирла,
Руҳумни чу тан эвига келтурдунг пок,
Мундин бори элитма касофат бирла.

* * *

Фурбат туғи ёпқон рухи зардимниму дей,
Ё ҳажр чиқорғон оҳи сардимниму дей,
Ҳолинг не дурур, билурмусен дардимни,
Ҳолингни сўрайму, йўқса дардимниму дей.

* * *

Бобирни бурун махрами асрор эттинг,
Васлингга бериб йўл ўзунгга ёр эттинг,
Охир бординг доғи ани зор эттинг,
Ҳижрон алами била гирифтор эттинг.

* * *

Юзунг била лабларинг эрур гули мулдек,
Балки юзунг олида эрур гул қулдек,
Бобир киби ишқдин дам урмайдур эдим,
Эй гул, мени ишқинг айлади булбулдек.

* * *

Эй ёр, сенинг васлингга етмак мушқил,
Фархунда ҳадисингни эшитмак мушқил,
Ишқингни доғи бартараф этмак мушқил,
Бошни олибон ҳар сари кетмак мушқил.

М А С Н А В И Й

Сабо, ул гул ҳаримиға гузар қил,
Менинг ҳолимдин ул гулға хабар қил.

Саломим еткур ул ороми жонға,
Яна мундоқ дегил ул дилситонға:

«Юзунгни кўрсатиб кўнглумни олдинг,
Олиб кўнглумни, кўздин мени солдинг.

Дегил дилдорлиқ мундоқ бўлурму,
Тариқи ёрлиқ мундоқ бўлурму.

Сени мундоқ тасаввур қилмас эрдим,
Бу янглиғ раҳмсиз ҳам билмас эрдим.

Сени деб икки оламдин кечибмен.
Рафиқу ёру ҳамдамдин кечибмен.

Замоне қилмадим сендин фароғат,
Вале бордур санга мендин фароғат

Мени аввал ўзунга ҳамдам эттинг,
Яна билмон нега номаҳрам эттинг.

Сўзунтким Хизр суйидин нишондур,
Вале ул сув киби мендин ниҳондур.

Не яъни мунча биздин сўз ёшурмоқ,
Жафо оининини ҳаддин ошурмоқ.

Бировниким бировдин кўнгли қолур,
Киши юз сўз била кўнгилни олур.

Ажабким мендин, эй дилдор, тўйдунг.
Менинг кўнглумни бир сўз бирла қўйдунг».

Узатма мунча ҳам Бобир сўзунгни,
Бу сўзлар бирла хор этма ўзунгни.

Агарчи кўп сўзунг бор мухтасар қил,
Ул ойға сўзунг аслидин хабар қил.

Гар ул сўзким ёшурдунг айтмассен.
Бу янглиғ одатингдин қайтмассен.

Сени севмаслигингни жазм этармен,
Бош олиб ўзга бир сори кетармен.

Агар ботроқ йибормассен жавобим,
Бу хатдин ортуқ улдур печу тобим.

* * *

Эй пайки сабо, қошимға келгил,
Эшит бу сўзумни доғи билгил.

Елдек етиб ул қуёш қошиға,
Қуюн киби эврүлүб бошиға.

Юз ҳасрату иштиёқ бирла,
Юз минг аламу фиरोқ бирла,

Мендин тобуғида бўйла арз эт,
Сен бу хизматни ўзунгга фарз эт.

Кей, подшоҳи вилояти ҳусн,
Шаънингда келибдур ояти ҳусн.

Сен ҳусн сарири подшоҳи,
Мен ишқ фақир додҳоҳи.

Ҳажру ғаминг этти зулму бедод,
Эй жону жаҳон фиғону фарёд.

Айрилғали, эй нигор, сендин,
Айрилди ҳушу қарор мендин.

Кўзумда агарчи йўқ жамолинг,
Кўнглумда дурур вале хаёлинг.

Фикрим бу дурурки сенга етсам,
Зикрим бу дурур сўзунг эшитсам.

Бормади кўнгулдин ул сочу юз,
Ед эттим аларни кеча-кундуз.

Чун йўқ қошинга кетарга ҳаддим,
Қошинг ғамидин эгилди қаддим.

Зулфунг гириҳиға бастадурмен,
Кўзунг ҳавасида хастадурмен.

То оқ юзунг йироқ тушти,
Икки кўзум ичра оқ тушти.

Оғзинг ғамидеки танг дилмен,
Ўлмай юрурам не санг дилмен.

Лутф этки хароб бўлди ҳолим,
Раҳм айлаки қолмади мажолим.

Хуш улки юзунгни ёна кўрсам,
Ҳайрон боқибон юзунгга турсам.

Юзунг яна кўрсам эрди, эй жон,
Ўлсам дағи қолмас эрди армон.

Юз мунча хаёллар қилурмен,
Единг била ҳоллар қилурмен.

Мен ушбу хаёллар била шод,
Сен мени қилурсен ўзгача ёд.

Маҳжур кўнгулни шод қилмай,
Яхши сўз бирла ёд қилмай.

Елғон сўз ила итоб этарсен,
Юз қаҳр била хитоб этарсен.

Гар ёлғони бўлса зоҳир, эй дўст,
Шарманда бўлурсен охир, эй дўст,

Эй ёр, сен айлама тасаввур,
Ким кўнгилни ўзга қилди Бобир.

* * *

Юз ҳур сифат қошимға келса,
Юз тиғи жафо бошимға келса,

Кўнглумда ханўз ўшал вафодур,
Бошимда дағи ўшал ҳаводур.

Фикрим ўшалу хаёл ўшалдур,
Дардим улгу зори ҳол ўшалдур,

Гар мунда тараддуд этса оийм,
Бу сўзда гувоҳ эрур худойим.

Ҳол ул эдиким ҳикоят эттим,
Гаҳ шукру гаҳи шикоят эттим.

Ҳар неки кўнгулда эрди дедим,
Эмди сендин будур умидим,

Ҳар ишда шитоб қилмағайсен,
Бу тавр итоб қилмағайсан,

Қолғон кўнгулмни олғасен бот,
Олғон назарингни солғасен бот.

Гар яхшию гар ёмон қилурсен,
Дедим санга эмди сен билурсен.

То даҳр дурур саломат ўлғил,
Хушлуқ била то қиёмат ўлғил.

Хушвақтлигинг мудом бўлсун,
Давлат санга мустадом бўлсун.

«БОБИРНОМА»ДАН

[Саккиз юз тўқсон тўққизинчи (1494) йил воқиалари]

М

енгри таолонинг инояти билан... сешанба куни рамазон ойини бешида тарих сеқкиз юз тўқсон тўққузда Фарғона вилоятида ўн икки ёшга подшоҳ бўлдум.

Фарғона вилояти бешинчи иқлимдиндур. Маъмуранинг канорасида воқеъ бўлубтур. Шарқи Кошғар, ғарби Самарқанд, жануби Бадахшоннинг сарҳади тоғлар, шимолида агарчи бурун шаҳарлар бор экандур, мисли: Олмолиқ ва Олмоту ва Янгиким, кутубларда Утроркент битирлар, мўгул ва ўзбак жиҳатдин бу тарихда бузулибтур, асло маъмура қолмабдур. Мухтасар вилояттур, ошлиқ ва меваси фаровон. Гирдо-гирди тоғ воқеъ бўлубтур. Ғарбий тарафидаким, Самарқанд ва Хўжанд бўлғай, тоғ йўқтур. Ушбу жонибтин ўзга ҳеч жонибтин қиш ёғи келолмас. Сайхун дарёсиким, Хўжанд суйиға машҳурдур, шарқ ва шимоли тарафидин келиб бу вилоятнинг ичи бирла ўтуб, ғарб сори оқар. Хўжанднинг шимоли Фанокатнинг жануби тарафидаким, ҳоло Шоҳрухияға машҳурдур, ўтуб яна шимолға майл қилиб, Туркистон сори борур. Туркистондин хили қуйироқ бу дарё тамом қумға сингар, ҳеч дарёға қотилмас. Фарғонанинг етти пора қасабаси бор, беши Сайхун суйининг жануби тарафида, икки шимоли жонибида, жануби тарафидағи қасабалар бири Андижондурким, васатта воқеъ бўлубтур, Фарғона вилоятининг пойтахтидур. Ошлиғи вофир, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм бўлмас. Андижоннинг ношботисидан яхшироқ ношботи бўл-

мас. Мовароуннаҳрда Самарқанд ва Кеш¹ қўрғонидан сўнгра мундин улуғроқ қўрғон йўқтур. Уч дарвозаси бор. Арки жануб тарафида воқеъ бўлубтур. Тўққуз тарнов сув кирар. Бу ажабтурким, бир ердин ҳам чиқмас. Қалъанинг гирдо-гирди хандақнинг тош ёни сангрезалиқ шоҳ-роҳ тушубтур. Қалъанинг гирдо-гирди тамом маҳаллоттур. Бу маҳалла бирла қалъага фосила ушбу хандақтур ва ёқаси доғи шоҳроҳтур. Ови қуши доғи кўп бўлур. Қирғовули беҳад семиз бўлур. Андоқ ривоят қилдиларким, бир қирғовулни ускунасини тўрт киши еб тугата олмайду. Эли турктур. Шаҳр ва бозорисида турки билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам бирла росттур.

Ани учунким, Мир Алишер Навоийнинг мусоннафоти бовужудким Ҳирида нашъу намо топибтур, бу тил билладур. Элининг орасида ҳусн хили бордур. Юсуф Хожаким мусиқида машҳурдур, Андижонийдур. Ҳавосининг уфунати бор. Кузлар эл безгак кўп бўлур.

Яна бир Ушдур, Андижоннинг шарқи жанубий тарафидур, шарққа мойил, Андижондин тўрт йиғоч йўлдур. Ҳавоси хўб ва оқар суйи фаровондур. Баҳори бисёр яхши бўлур. Ушнинг фазилатида хили аҳодис ворид бўлубтур. Қўрғоннинг шарқи жанубий жонибида бир мавзун тоғ тушубтур, Барокўҳға мавсум, бу тоғнинг қулласида Султон Маҳмудхон бир ҳужра солибтур, ул ҳужрадин қуйроқ ушбу тоғнинг тумшугида тарих тўққуз юз иккида мен бир айвонлиқ ҳужра солдим. Агарчи ул ҳужра мундин муртафийдур, вале бу ҳужра бисёр яхшироқ воқеъ бўлубтур. Тамом шаҳр ва маҳаллот оёғ остидадур. Андижон руди Ушнинг маҳаллотининг ичи била ўтуб, Андижонға борур. Бу руднинг икки жониби боғот тушубтур, тамом боғлари рудқа мушрифтур, бинафшаси бисёр латиф бўлур. Оқар сувлари бор, баҳори бисёр яхши бўлур, қалин лола ва гуллар очилур. Барокўҳ тоғи доманасида шаҳр била тоғнинг орасида бир масжид тушубтур, масжиди Жавзо отлиқ. Тоғ тарафиндин бир улуғ шаҳжўй оқар. Ушбу масжиднинг ташқари саҳни нишеброқ, себаргалик пурсоя, сафолиқ майдон воқеъ бўлубтур. Ҳар мусофир ва раҳгузар келса, анда истироҳат қилур. Уш авбошининг зарофати будурким, ҳарким анда уйқуласа ул шаҳжўйдин сув қуярлар.

¹ Шаҳрисабз.

Умаршайх мирзонинг охир замонларида қизил била оқ мавжлиқ тош ушбу тоғда пайдо бўлди: пичоқ дастаси ва такбанд ва баъзи нималар қилурлар, хили яхши тошдур. Фарғона вилоятида сафо ва ҳавода Ўш чоғлик қасаба йўқтур.

Яна бир Марғинондур, Андижоннинг ғарбидадур, Андижондин етти йиғоч йўлдур. Яхши қасаба воқеъ бўлубтур, пур неъмат: анори ва ўруги асру кўп хўб бўлур. Бир жинс анор бўлур, «дона калон» дерлар, чучуклигида зардолу майхушлиғидин андак чошни бор, Самнон анорлариға таржиқ қилса бўлур. Яна бир жинс ўрук бўлурким, донасини олиб, ичига мағз солиб қурутурлар, субҳоний дерлар, бисёр лазиздур. Ови қуши яхшидур, оқ кийик ёвуқта бўлур. Эли сорттур ва муштзан ва пуршару шўр элдур. Жангаралиқ расми Моваруннаҳрда шойиъдур. Самарқанд ва Бухорода номдор жангаралар аксар Марғинонийдур. Соҳиби «Ҳидоя» Марғиноннинг Рушдон отлиқ кентидиндур.

Яна бир Исфарадур, кўҳпояда воқеъ бўлубтур. Оқар сувлари, сафолиқ боғчалари бор. Марғиноннинг ғарби жанубидадур. Марғинон бирла Исфара ораси тўққуз йиғоч йўлдур. Мусмир дарахтиси бисёр, вале боғчаларида аксар бодом дарахтидур. Эли тамом сорт ва кўҳийдур. Исфаранинг бир шаръисиди жануб пушталарнинг орасида бир парча тош тушубтур, «санги ойина» дерлар, узунлуғи тахминан ўн қари бўлғай, баландлиғи баъзи ери киши бўйи, пастлиғи баъзи ери кишининг белича бўлғай, ойинадек ҳарнима мунъакис бўлур. Исфара вилояти тўрт бўлук кўҳпоядур: бир Исфара, яна бир Ворух, яна бир Сўх, яна бир Ҳушёр. Муҳаммад Шайбонийхон Султон Маҳмудхон била Олачахонға шикаст бериб, Тошканд ва Шоҳрухияни олғон маҳалда, ушбу Сўх била Ҳушёр кўҳпоялариға келиб, бир йилга ёвуқ танқислиқ била ўткариб, Кобул азимати қилдим.

Яна бир Хўжанддур, Андижондин ғарб сорига йигирми беш йиғоч йўлдур. Хўжанддин Самарқанд ҳам йигирми беш йиғоч йўлдур, қадим шаҳрлардиндур. Шайх Муслиҳиддин ва Хожа Камол Хўжандтиндурлар. Меваси фаровон ва бисёр яхши бўлур. Анори яхшилиққа машҳурдур. Нечукким, «себи Самарқанд» дерлар, ва «анори Хўжанд» дерлар. Вале бу тарихда Марғинон анори кўп ортуқдур. Қўрғони баланд ерда воқеъ бўлубтур. Сайхун суйи шимол жонибидин оқар. Қўрғондин

дарё бир ўқ отими бўлғай. Қўрғон била дарёнинг шимол тарафида бир тоғ тушубтур, Мунуғил отлиқ, дерларким, бу тоғда фируза кони ва баъзи конлар топилур, Бу тоғда бисёр йилон бор. Хўжанднинг овлоғи ва қушлоғи бисёр яхшидур. Оқ кийик, буғу-марал, қирғовул ва товушқони кўп бўлур. Ҳавоси бисёр мутааффиндур, кузлар безгак кўп бўлур. Андоқ ривоят қилдиларким, чунчуқ безгак бўлғондур. Дерларким, ҳавосининг тааффуни шимолдағи тоғ жиҳатидиндур.

Мунинг тавобииндин Қандбодомдур. Агарчи қасаба эмас, яхшигина қасабачадур. Бодоми яхши бўлур. Бу жиҳатдин бу исмға мавсумдур. Хўрмуз ва Ҳиндустонға тамом мунинг бодоми борур. Хўжандтин беш-олти йиғоч шарқ тарафидадур. Хўжанд била Қандбодом орасида бир дашт тушубтур, «Ҳодарвеш» қа мавсумдур. Ҳамиша бу даштга ел борур, Марғинонғаким шарқидур, ҳамиша мундин ел борур. Хўжандғаким ғарбидур, дойим мундин ел борур: тунд еллари бор. Дерларким, бир неча дарвеш бу бодияда тунд елга йўлуқуб, бир-бирини топа олмай, «ҳо дарвеш», «ҳо дарвеш» де-де ҳалок бўлубтурлар, андин бери бу бодияни Ҳодарвеш дерлар.

Сайхун суйининг шимоли тарафидағи қасабалари (дин) бири Ахсидур. Китобларда Ахсикат битирлар. Нечукким, Асириддин шоирни Асириддин Ахсикатий дерлар. Фарғонада, Андижондин сўнгра мундин улуроқ қасаба йўқтур. Андижондин ғарб сори тўққуз йиғоч йўлдур. Умаршайх Мирзо мун пойтахт қилиб эди. Сайхун дарёси қўрғонининг остидин оқар. Қўрғони баланд жар устида воқеъ бўлубтур. Хандақининг ўрнига амиқ жарлардур. Умаршайх Мирзоким, мун пойтахт қилди, бир-икки мартаба ташқар (и) роқдин яна жарлар солди. Фарғонада мунча берк қўрғон йўқтур. Маҳаллоти қўрғондин бир шаръий йироқроқ тушубтур. «Деҳ кужову дарахтон кужо»¹ масалини голибо Ахси учун айтибтурлар. Қовуни яхши бўлур. Бир навъ қовундурким, «Мир Темурий» дерлар, андоқ қовун маълум эмаским оламда бўлғай. Бухоро қовуни машҳурдур. Самарқанд (ни) олгон маҳалда Ахсидин, Бухородин қовун келтуруб бир мажлисда кестурдум, Ахси қовунининг ҳеч нисбати йўқ эрди. Ови қўши бисёр яхши бўлур. Сайхун дарёсининг Ахси тарафи дашттур. Оқ кийиги бисёр бў-

¹ Қишлоқ қайдаю, дарахтлар қайда.

лур. Андижон тарафи жангалдур. Буғу-марал, қирғовул ва товушқони кўп топилур, асру семиз бўлур.

Яна бир Қосондур, Ахсининг шимолида тушубтур. Кичикроқ қасабадур. Нечукким Андижон суйи Уштин келур, Ахси суйи Қосондин келур. Яхши ҳаволиқ ердур. Сафолиқ боғчалари бор. Вале сафолиқ боғчалари тамом сой ёқасида воқеъ бўлгон учун, пўстини пеш барра¹ дебтурлар. Сафо ва ҳавода Уш била Қосон элининг таассуби бор.

Фарғона вилоятининг гирдо-гирд тоғларида яхши яйлоқлари бор. Тобулғу йиғочи бу тоғларда бор, ўзга ҳеч ерда бўлмас. Тобулғу бир йиғочедур, пўсти қизил, асо қилурлар, қамчи дастаси ҳам қилурлар, қушларга қафас қилурлар, тарош қилиб яна тиргаз қилурлар, хили яхши йиғочтур. Табарруклик била йироқ ерларга элтарлар. Баъзи китобларда битибдурларким, «ябруҳус-санам»² бу тоғлардадур, вале бу муддатта ҳеч эшитилмади, бир гиёҳ эшитилдиким, Ёттикентнинг тоғларида бўлур, ул эл «айиқ ўти» дерлар, меҳригиёҳ хосиятлиқ; голибо меҳригиёҳдур, ул эл бу от била айтурлар. Бу тоғларда фируза кони ва темур кони бўлур. Фарғона вилоятининг ҳосили била, агар адл қилсалар, уч-тўрт минг киши сахлаб бўлур...

[Тўққиз юз иккинчи (1496—1497) йил воқиалари]

...Султонали мирзо била кўрушганда андоқ муқаррар бўлуб эдиким, ёз ул Бухородин, мен Андижондин келиб, Самарқандни муҳосара қилғойбиз. Ушул миод била рамазон ойи Андижондин чиқиб, отланиб Ёр яйлоқ сари келиб, ул навоҳиға етканда, мирзоларнинг рўбарў ўдтурган хабарини топиб, Тўлун Хожа мўғулни икки-уч юз қазоқ йигитлар била илғор айирдук. Булар ёвуқ еткан маҳалда Бойсунғур мирзо бизнинг хабаримизни топиб, бузулгон йўсунлуқ ёнар. Бу йигитлар ўшал кеча кейинларидин кириб қалин кишини ўқлаб олиб, қалин ўлжа келтурдилар.

Биз бир-икки кундин сўнг Шероз қўрғониға етук. Шероз Қосим дўлдайда эди. Доруғаси Шерозни сақлай

¹ Мақташ йўли билан айтилган сўз: «олдига қоракўл тери тутилган пўстин» демак.

² Меҳригиёҳ.

олмай, филҳол қўрғонни берди. Шероз Қўрғони Иброҳим соруға уҳда бўлди. Тонгласи ийди фитр намозини ижро қилиб, Самарқанд устига мутаважжиҳ бўлуб, Обёр қўруғига туштук. Ушбу кун Қосим Дўлдай ва Вайс Лоғарий, Ҳасан набира, Султон Муҳаммад Сайфал, Султон Муҳаммад Дарвеш уч-тўрт юз киши била келиб, мулозамат қилдилар. Сўзлари бу эдиким, Бойсунғур мирзо кўчуб, ёнғоч, биз айрилиб подшоҳ қуллуғига келдук. Охир маълум бўлдиким, булар даъво била Бойсунғур мирзодин айрилиб, Шерозни сахлағали келган экан дурлар. Шероз иши мундоқ бўлғоч, бечора бўлуб келубтурлар.

Қорабулоқ тушканда баъзи кирган кенд кесакка бошсизлиқ қилгон мўғулларни тутуб келтурдилар. Қосимбек сиёсат учун икки-учни пора-пора қилдурди. Тўртбеш йилдин сўнгра қазоқликларда Масчодин хон қошига мутаважжиҳ бўлгонда Қосимбек ушбу жиҳатдин биздин айрилиб Ҳисорға борди. Қорабулоқдин кўчуб, сув кечиб, Ём тўғрисида туштук. Ушбу кун баъзи ички беклар Хиёбон бошида Бойсунғур мирзонинг кишиси била илик олиштилар. Султон Аҳмад Танбалнинг бўғзиға найзалаб йиқтилар. Вале тушмади. Хожаги Мулло Садрим, Хожакалоннинг улуғ оғаси эди, бўйниға ўқ тегди, ўшал замон тенгри раҳматиға борди. Хийли яхши йигит эди. Отам ҳам риоят қилиб эди, муҳрдор ҳам қилиб эди. Толиб илмлиғи бор эди, луғатни хили билур эди, иншоси ҳам яхши эди. Қушчилик ва ядачиликни ҳам билур эди.

Ём навоҳисида эканда шахрдин қалин эл бозори ва ғайри бозори чиқиб, ўрду бозор бўлуб, суд ва савдо қилурлар эди. Бир кун намозидигар ғавғойи оми бўлуб, бу мусулмонлар тамом толонға бордилар. Черик забти бу мартабада эдиким, фармон бўлдиким, жамиъ элнинг жиҳотини ҳеч ким сахламай тамом ёндуруб бергайлар. Тонгласи бир паҳра бўлмайдур эдиким, ип учи, игна синигича нима черик илигида қолмади, борчасини эгаларига ёндур бердилар. Андин кўчуб Самарқанднинг шарқий тарафида Хон юртиға тушулди. Самарқанддин уч куруҳ бўлғай, қирқ-эллик кун бу юртта ўлтурулди. Бу юртта эканда неча навбат ташқаридин ва ичкаридин кўнгуллик йигитлар Хиёбонда яхши чопқулаштилар. Бир мартаба Хиёбонда Иброҳим бегчик чопқулашти, юзига чоптилар. Мундин сўнг Иброҳим чопуқ дерлар

эди. Яна бир навбат Хиёбонда, Пули мағокта Абулқосим Қўҳбур пиёзи тегурди. Яна бир қатла (ҳам) Хиёбонда Тарнов навоҳисида чопқулаш бўлди. Мирзошоҳ қавчин пиёзи тегурди. Мирзошоҳ қавчинни андоқ чоптиларким, бўйнининг ярмига ёғуқ чопилиб эди, ғояташ шаҳраги кесилмайдур эди.

Хон юртида эканда қўрғондағилар фириб била киши юбориб, дедиларким, кеча била Ғори Ошиқон тарафиға келинки, қўрғонни берурбиз. Бу хаёл била кеча отланиб Пули мағокға келдим. Бир пора ўбдон йигитларни ва пиёдаларни миод ерига юборилди. Ичкаридин бизнинг пиёдалардин тўрт-беш пиёдани чиқариб эдиларким, воқиф бўлдилар. Хили жалд пиёдалар эдилар. Бирисининг оти Ҳожи эди. Менга кичиктин хизмат қилиб эди. Яна бирини Маҳмуд кўндури сангак дерлар эди. Борчасини ўлтурдилар.

Бу юртга эканда Самарқандтин шаҳр ва бозори ул миқдор чиқиб эдиким, ўрду шаҳри бўлуб эди. Ҳар не шаҳарларда тиласалар ўрдуда топилур эди. Бу муддатта бир Самарқанддин ўзга тамоман қўрғонлар ва тоғ ва туз кириб эди. Шавдор тоғининг доманасида Ургут отлиқ қўрғонни бир жамоат беркиттилар. Зарурат бўлуб бу юрттин кўчуб Ургут устига борилди. Тоқат келтуролмай Ҳожа қозини ораға солиб кирдилар. Биз доғи гуноҳларини афв қилдук. Яна Самарқанд муҳосарасиға ёндук.

Ушбу йил Султон Ҳусайн мирзо била Бадиуззамон мирзо орасидағи ниқорлар урушға тортти. Тафсили буким, ўткан йил Балх ва Астрободни Бадиуззамон мирзоға ва Музаффар мирзоға бериб юкундуруб эдилар, нечукким мазкур бўлди, ўшул муддатин бу муддатқача ғалаба элчилар бордилар ва келдилар.

Охир Алишербек ҳам элчиликка келди. Ҳарчанд саъй қилдилар, Астрободни инисига бермоққа ризо бўлмади. Дедиким, менинг ўғлум Муҳаммад Мўмун мирзони хатна қилғонда мирзо анга боғишлабтур. Бир кун Алишербек била мирзонинг орасида бир суҳбати ўтдиким, мирзонинг тез фаҳмлиғиға ва Алишербекнинг риққати қалбиға долдур. Алишербек сиррий сўзларни мирзоға гўшаки қилиб айтти. Дағи дедиким, бу сўзларни унутунг. Мирзо филҳол айттиким, қайси сўзларни? Алишербек бисёр мутаассир бўлуб кўп йиғлади.

Охир оталиқ, ўғуллуқ орасида бу гуфтуғулар анга мунжар бўлдиким, отаси ўғли устига Балх ва Астрободқа черик торттилар. Гарзавоннинг оёғида Якчироғ ўлангига қуйидин Султон Ҳусайн мирзо, юқоридин Бадиуззамон мирзо келдилар. Чаҳоршанба куни рамазон ойининг гуррасида Абулмуҳсин мирзо Султон Ҳусайн мирзонинг бирнеча беклари ва бир пора илғори била илгарирак келди. Андоқ уруш ҳам бўлмай, босилди. Қалин ўбдон йигитлари иликка тушти. Султон Ҳусайн мирзо барчасини бўйнига урдурди. Ёлғуз мунда эмас эди, ҳар қачон бир ўғликим, ёғиға юрди, бости. Иликка тушкан навкарларининг тамом бўйнига урдурди. Не қилсун, ҳақ анинг тарафи экандур.

Бу мирзолар андоқ ифрот била фиққ ва айшға машғул эдиларким, отасидек кордида ва кордон подшоҳ тушчилик йўл келиб, рамазондек мутабаррак ва азиз ойға кечалик фурсат қолиб, отасидин ийманмай, тенгридин қўрқмай, қилур иши чоғир ичмак эди нашт била; мажлис оролиқ эди инбисот била, муқаррардурким, мундоқ бўлгон киши андоқ шикаст топқай ва бу навъ ўтган элга ҳарким даст топқай. Неча йилким, Астробод ҳукумати Бадиуззамон мирзода эди, ҳаволи ва ҳавошиси ва йигит-яланги бисёр пурзавқ ва пурзёб бўлуб эди. Қумош тўшаги ва тўпчоқ оти ва олтун ва кумуш олот ва адавоти бисёр бешумор бўлуб эди. Борчасини мунда барбод берди ва қочурди, тоғ йўлиға учраб инииш ва учма ерга йўлуқуб, ўзи ташвиш била бу учмадин тушти. Кўп эли бу учмада зойиъ бўлди.

Султон Ҳусайн мирзо ўғлини босқондин сўнг Балхга келди. Бадиуззамон мирзо Балхга Шайх Али тағойини қўюб эди. Чора қила олмай, кириб Балхни топшуруб, Султон Ҳусайн мирзо Балхни Иброҳим Ҳусайн мирзоға бериб, Муҳаммад Валибек ва Шоҳ Ҳусайн чухрани анинг била қўйди. Ўзи Хуросон сари мурожаат қилди. Бадиуззамон мирзо шикасттин сўнг талатиб олдуруб, йигит-яланги ва яёқ-яланги била Қундузға Хисравшоҳқа тортти. Хисравшоҳ ҳам яши хизматлар қилди. От ва тевадин ва хайма ва хиргоҳдин, балки жамиъ сипоҳийлиқ яроғидин мирзоға ва мирзо била бўлгонларға ул миқдор хизмат ва одамигарлик қилдиким, кўрганлар дедилар, бу яроғ била бурунги яроқнинг орасида тафовут магар тилла олот ва нуқра олот бўлғай эди,

Султон Масъуд мирзо била Хисравшоҳнинг орасида анинг безътидолликларидин ва мунинг улғаймоқларидин ниқорлар ва кудуратлар бўлуб эди. Валини ва Боқини Бадиуззамон мирзога қўшуб, Султон Масъуд мирзонинг устига Ҳисорга юборди. Қўрғонга яқин ҳам кела олмадилар. Атроф ва навоҳида бир-икки қатла ул тараф, бу тарафдин қилич олиштилар. Бир навбат Ҳисорнинг шимол тарафи Қўшхонада Муҳиб Али қўрчи элдин айрилиб келиб, яхши чопти. Оттин йиқилиб ўлур маҳалда яна ул тарафтин зўрлаб халос қилдилар. Бирнеча кундин сўнгра гург оштироқ қилиб ёндилар.

Бирнеча кундин сўнг Бадиуззамон мирзо тоғ йўли била Қандаҳор ва Замин-доварга ва Зуннун арғун ва ўғли Шоҳ Шужо арғунга ўзини тортти. Зуннун арғун бовужуди хиссат ва бахиллик яхши хизматлар қилди. Бир пешкаш қилғонда қирқ минг қўй пешкаш қилди. Бу ғариб воқеоттиндурким, ўшал чаҳоршанба куниким, Султон Ҳусайн мирзо Бадиуззамон мирзони босар, ўшал кунин Астрободта Музаффар мирзо Муҳаммад Мўмин мирзони босар. Яна бу ажаброқким, Чаҳоршанба отлик киши Муҳаммад Мўмин мирзони тушуруб келтурур.

[Тўққуз юз учинчи (1497—1498) йил воқиялари]

Боғи майдоннинг орқаси Қўлба ўлангига тушулди. Самарқанд эли сипоҳи ва шаҳри Пули Муҳаммад Чаб навоҳисига қалин эл чиқтилар. Чун бизнинг эл тайёр эмас эдилар, йигитлар тайёр ва мустаид бўлғунча Султонқули ва Бобоқулини тушуруб, қўрғонга элттилар. Бир неча кундин сўнг кўчуб, Кўҳакнинг орқаси Қўлбанинг бошига тушулди. Сайид Юсуфбекни ушбу кун Самарқанддин чиқордилар. Ушбу юртга келиб мулозамат қилди.

Самарқанддағилар ул юрттин кўчуб бу юртқа келганимизни, ёнди, тасаввур қилиб, кўмаки сипоҳи ва шаҳри мирзо кўпругигача, Шайхзода дарвозасидин Муҳаммад Чаб кўпругигача чиқиб эджлар. Буюрдуқким, бўлғон йигитлар яроғланиб отландилар. Икки тарафдин Пули мирзодин ва Пули Муҳаммад Чабдин зўр келтурдилар. Тенгри рост келтурди, ёғи босилди. Ўбдон бекларни ва яхши-яхши йигитларни тушуруб келтурдилар. Ул жумладин бири Муҳаммад Мискин Ҳофиз дўлдай эди, шаҳодат бармоғини тушура чопиб, олиб келтурдилар. Муҳаммад Қосим набира иниси Ҳасан вабирани тушуруб келтурдилар. Мундоқ сипоҳи ва эл тоғиғудек

йигитлардин хили бор эди. Яна шаҳр ятимларидин Девона жомабобларни ва Қал қошиқни келтурдиларким, жанг-сангда ва ятимликда хира ва саромад эдилар. Ғори Ошиқонда ўлган пиедаларнинг қасосига буюрулдиким, азоблар била ўлтурдилар. Самарқанд элига бу куллий шикаст эди. Мундин сўнг қўрғондин чиқорлари бар-тараф бўлди. Иш анга еттиким, бизнинг эл Хандақ ёқасига бориб, қул ва додак келтурурлар эди.

Офтоб мизонга таҳвил қилди, совуқ тушти. Бори кенгашга кирар бекларни тилаб, кенгашиб сўз мунга қарор топтиким, шаҳар кишиси мунча ожиз бўлуптур. Тенгри инояти била бу кун ҳам бўлса олурбиз, тонгла ҳам бўлса олурбиз! Ташқари совуқта ташвиш тортқунча шаҳрни ёвуғидин қўпуб, бир қўрғонда қишлоқ солмоқ керак. Кетари ҳам бўлса ул маҳалда бетараддудроқ кетар бўлур. Қишлоққа Хожа Дийдор қўрғонини маслаҳат қўруб, кўчуб Хожа Дийдорнинг олидағи ўланга тушулди. Қўрғонга кириб уй ва қапа ерларини тайин қилиб, устокор ва муҳассил қўюб юртқа келдук. Неча кун қишлоқ уйлар тайёр бўлгунча ўлангда ўлтурулди.

Бу муддатда Бойсунғур мирзо Туркистонга мутавотир киши (лар) юбориб, Шайбонийхонни қўмак тилабтур. Қишлоқ(уйлари) тайёр бўлуб қўрғонга кирдик. Шайбонийхон Туркистондин илғаб ўшал саҳари бизнинг юртимиз (устига) келиб турди. Бизнинг черикимиз яқин эмас эди. Қишлоқ маслаҳати учун баъзи Работи Хожа (ға) ва баъзи Кобудқа ва баъзи Шерозға бориб эдилар. Бовужуд ҳозир черик кишиси била ясаб чиқилди. Шайбонийхон туруш бермай Самарқанд сари ўзини тортти. Самарқанд навоҳисига борди. Чун Бойсунғур мирзонинг муддаосидек бўлмади, яхши ихтилот қилмади. Неча кундин сўнг ҳеч иш қила олмай маъюс Туркистонга борди.

Бойсунғур мирзо етти ой қабал тортти. Бир умидворлиғи мундин эди, мундин ҳам ноумид бўлди. Икки-уч юз оч уруғи била Қундузға Хисравшоҳға ўзини тортти. Тирмиз навоҳисидин Амуни кечатурғон (маҳалда) Сайид Ҳусайн Акбарким, Султон Масъуд мирзо (нинг) ҳам уруғи, ҳам муътабар кишиси эди, Тирмиз ҳокими эди, хабар топиб Бойсунғур мирзони(нг) устига келди. Мирзо сувдин ўтуб эди. Мирим Тархон анда сувға борди, кейин қолғон киши қаро партол-мартолни олди. Бойсунғур мирзонинг Тоҳир Муҳаммад отлиқ чухраси дағи

иликка тушти. Бойсунғур мирзони Хисравшоҳ дағи яхши кўрди. Бойсунғур мирзо чиқғач бизга хабар келди. Хожа Дийдордин отланиб, Самарқандға мутаважжиҳ бўлдук. Йўлда акобир ва беклар ва йигитлар (мутаоқиб) истиқбол (ға) келдилар. Рабиулаввал ойини(нг) охирида келиб аркда Бўстонсароға туштум. Тенгри таоло инояти била Самарқанд шаҳри ва вилояти муясар ва мусаххар бўлди.

Рубъи маскунла С а м а р қ а н д ч а (латиф) шаҳр камроқдир. Бешинчи иқлимдиндур. Тули — (99) разми

нужумий (56) даража ва дақиқадур; арзи (40)

даража ва дақиқадур. Шаҳр Самарқандтур, вилоятини Мовароуннаҳр дерлар. Ҳеч ёғи қаҳр ва ғалаба била мунга даст топмағон учун б а л д а и м а ҳ ф у з а дерлар. Самарқанд ҳазрати амирулмўминин Усмон замонид мусулмон бўлғондур. Тобииндин Қусам бинни Аббос анда борғондур. Қабри Оҳанин дарвозасининг тошидадур. Ҳоло мазори шоҳға машҳурдур. Самарқандни Искандар бино қилғондур. Мўғул ва турк улуси Семирканд дерлар. Темурбек пойтахт қилиб эрди. Темурбекдин бурун Темурбекдек улуг подшоҳ Самарқандни пойтахт қилғон эмастур. Қўрғонини фасилнинг устидин буюрдимким, қадам урдилар: ўн минг олти юз қадам чиқди.

Эли тамом сунний ва пок мазҳаб ва муташарриъ ва мутадаийин элдур. Ҳазрати рисолат замонидин бери ул миқдор айммай исломким, Мовароуннаҳрдин пайдо бўлубтур, ҳеч вилояттин маълум эмаским мунча пайдо бўлмуш бўлғай. Шайх Абу Мансурким, айммай каломдиндур, Самарқанднинг Мотурид отлиқ маҳалласидиндур. Айммай калом икки фирқадур, бирини мотуридия дерлар, бирини ашъария дерлар. Мотуридия Шайх Абу Мансурға мансубдур. Яна соҳиби «Саҳиҳ Бухорий» Хожа Исmoil Хартанг ҳам Мовароуннаҳрдиндур. Яна соҳиби «Ҳидоя» ким, ҳанафий мазҳабида «Ҳидоя»дин муътабарроқ китоби фикҳ кам бўлғай, Фарғонанинг Марғинон отлиқ вилоятидиндурким ул ҳам дохили Мовароуннаҳрдур.

Маъмуранинг канорасида воқеъ бўлубтур. Шарқи Фарғона ва Кошғар, ғарби Бухоро ва Хоразм, шимоли Тошканд ва Шоҳрухияким Шош ва Банокат битирлар, жануби Балх ва Тирмиз. Қўҳак суйи шимолидин оқар,

Самарқандтин икки курух бўлғай, бу сув би́ла Самарқанд орасида бир пушта тушубтур, Кўҳак дерлар. Бу руд мунинг тубидин оқар учун Кўҳак суйи дерлар. Бу сувдин бир улуғ руд айирибтурлар, балки дарёчадур, Дарғам суйи дерлар, Самарқанднинг жанубидин оқар, Самарқандтин бир шаръий бўлғай. Самарқанднинг боғот ва маҳаллот ва яна неча тумоноти бу сув би́ла маъмурдур. Бухоро ва Қоракўлгачаким, ўттуз-қирқ йиғоч йўлга ёвуқлашур, Кўҳак суйи би́ла маъмур ва мазруёдур. Мундоқ улуғ дарё асло зироаттин ва имораттин ортмас, балки ёзлар уч-тўрт ой Бухороға сув етмас. Узуми ва қовуни ва олмаси ва анори, балки жамиъ меваси хўб бўлур ва ғалаба бўлур. Вале икки мева Самарқандтин машҳурдур, себи Самарқанд ва соҳибийи Самарқанд. Қиши маҳкам совуқтур, қори агарчи Кобул қорича тушмас. Ёзлари яхши ҳавоси бор, агарчи Кобулча йўқтур.

Темурбекнинг ва Улуғбек мирзонинг имороти ва боғоти Самарқанд маҳаллотида кўптур. Самарқанд аркида Темурбек бир улуғ кўшк солибтур, тўрт ошъёнлиқ, кўк саройға мавсум ва машҳур ва бисёр олий имораттур. Яна Оқанин дарвозасига ёвуқ қалъанинги ичида бир масжиди жумъа солибтур, сангин, аксар Ҳиндистондин элтган сангтарошлар анда иш қилибтурлар. Масжиднинг пештоқи китобасида бу оятни «Ва из ярфау Иброҳимал-қавойда (ило охириҳи)» андоқ улуғ хат би́ла битибтурларким, бир куруҳ ёвуқ ердин ўқуса бўлур. Бу ҳам бисёр олий имораттур. Самарқанднинг шарқида икки боғ солибтур, бириким йироқроқтур, Боғи Бўлди-дур, ёвуқроғи Боғи Дилкушодур. Андин Феруза дарвозасигача хиёбон қилиб икки тарафда терак йиғочлари эктурубтур. Дилкушода ҳам улуғ кўшк солдурубтур, ул кўшкта Темурбекнинг Ҳиндустон урушини тасвир қилибтурлар. Яна пуштаи Кўҳакнинг доманасида Кониғилнинг қора суйининг устидаким, бу сувни Обираҳмат дерлар, бир боғ солибтур, Нақши жаҳонға мавсум. Мен кўрганда бу боғ бузулуб эди, отя беш қолмайдур эди. Яна Самарқанднинг жанубида Боғи Чанордур, қалъага ёвуқтур. Яна Самарқанднинг қуйи ёнида Боғи Шамол ва Боғи Биҳишттур. Темурбекнинг набираси, Жаҳонгир мирзонинг ўғли Муҳаммад Султон мирзо Самарқанднинг тош қўрғонида—Чақарда, бир мадраса солибтур. Темурбекнинг қабри ва авлодидин ҳаркимки Самарқанд-

та подшоҳлиқ қилибтур аларнинг қабри ул мадрасада-
дур.

Улуғбек мирзонинг иморатларидин Самарқанд қалъа-
сининг ичида мадраса ва хонақоҳдур. Хонақоҳнинг
гунбази бисёр улуғ гунбаздур, оламда онча улуғ гунбаз
йўқ деб нишон берурлар. Ушбу мадраса ва хонақоҳқа
ёвуғ бир яхши ҳаммом солибтур, Мирзо ҳаммомига
машҳурдур, ҳарнавъ тошлардин фарш қилибтур. Хуро-
сон ва Самарқандта онча ҳаммом маълум эмаским, бўл-
гай, яна бу мадрасанинг жанубида бир масжид солиб-
тур, масжиди Муқаттаъ дерлар. Бу жиҳаттин Муқаттаъ
дерларким, қитъа-қитъа йиғочларни тарош қилиб, ис-
лимий ва хитойи нақшлар солибтурлар, тамом деворла-
ри ва сақфи ушбу йўсунлуқтур. Бу масжиднинг қибласи
била мадраса қибласининг орасида бисёр тафовутдур.
Ғолибо бу масжид қибласининг самти мунажжим тари-
қи била амал қилибтурлар. Яна бир олий иморати Пуш-
таи Кўҳак доманасида расаддурким, зич битимакнинг
олатидур. Уч ошъёниқтур. Улуғбек мирзо бу расад
била Зичи кўрагоний(ни) битибтурким, оламда ҳоло бу
зич мустаъмалдур. Узга зич била кам амал қилурлар,
мундин бурвн Зичи элхоний мустаъмал эдиким, Хожа
Насир Тусий Ҳалокухон замонида Мароғада расад боғ-
латибдур. Ҳалокухондурким, Элхон ҳам дерлар. Ғолибо
оламда етти-саккиз расад беш боғламайдурлар. Ул жум-
ладин бир, Маъмун халифа расад боғлабтурким, Зичи
маъмуний андин битибтурлар. Бир Батлимус ҳам расад
боғлабтур. Яна бир Ҳиндустонда рожа Бяқраможит
ҳинду замонида Ужин ва Даҳордаким, Молва мулки-
дур, ҳоло Мандуға машҳурдур. Яна бир расад қилиб-
турлар, ҳоло ҳиндуларнинг мустаъмал Ҳиндустонда ул
зичдур. Бу расадни боғлагони минг беш юз саксон тўрт
йилдур. Бу ул зичларға боқа ноқисроқтур.

Яна пуштаи Кўҳакнинг доманасида нарб сари бсге
солибтур, Боғи Майдонға машҳурдур. Бу боғнинг ўр-
тасида бир иморат қилибтур, Чихлсутун дерлар, ду
ошъёна, сутунлари тамоми тошдин. Бу иморатнинг тўрт
бурчида тўрт манордек буржлар кўпорибтурким, юқс-
риға чиқар йўллар бу тўрт бурждиндур. Узга тамом
ерларда тошдин сутунлардур. Баъзини морпеч хиёра
қилибтурлар. Юқориғи ошъёнининг тўрт тарафи айвон-
дур, сутунлари тошдин. Уртасида чордара уйдур. Имо-
рат курсисини тамом тошдин фарш қилибтурлар. Бу

имораттин пуштаи Кўҳак сари доманада яна бир боғча солибтур, анда бир улуғ айвон иморат қилибтур, бу айвоннинг ичида бир улуғ тош тахт қўюбтур, тули тахминан ўн тўрт-ўн беш қари бўлғай, арзи етти-саккиз қари, умқи бир қари. Мундоқ улуғ тошни хили йироқ йўлдин келтурубтурлар. Ўртасида дарзи бўлубтур. Дерларким, ушбу ерда келтиргандин сўнг бу дарз бўлгондур. Ушбу боғчада бир чордара солибтур, изораси тамом чиний, Чинихона дерлар, Хитойдин киши юбориб келтурубтур. Самарқанднинг қалъасининг ичида яна бир қадимий имораттур, масжиди Лақлақа дерлар. Ул гунбазнинг ўртасида ерга тепсалар тамом гунбазидин лақ-лақ овоз келур, ғариб амридур, ҳечким мунинг сиррини билмас.

Султон Аҳмад мирзонинг замонида ҳам бек ва бекот қалин боғ, боғча солдилар. Ул жумладин, Дарвеш Муҳаммад тархоннинг чаҳорбоғича сафолиқ ва ҳаволиқ ва мадди назарлик чаҳорбоғ кам бўлғай. Боғи Майдондин қуйироқ, баландининг устида Қулба ўлангига мушраф бир чаҳорбоғ солибтур, тамом бу ўланг оёғ остидадур. Чаҳорбоғда ҳам мартаба-мартаба ерларни сиёқ била тузатиб, яхши норванлар ва сарв ва сафеддорлар тикибтур, хили саромад манзилдур. Айби будурким, улуғ суйи йўқтур.

Самарқанд шаҳри ажаб ораста шаҳредур, бу шаҳрда бир хусусияти борким, ўзга кам шаҳрда андоқ бўлғай. Ҳар ҳирфагарнинг бир бошқа бозори бор, бир-бирларига махлут эмастур, тавр расмийдур. Хўб нонволиқлари бор ва ошпазликлари бордур, оламда яхши қоғаз Самарқандин чиқар. Жувози қоғазлар суйи тамом Қонигилдин келадур. Қонигил Сиёҳоб ёқасидадурким, бу қора сувни Обираҳмат ҳам дерлар.

Самарқанднинг яна бир матои қирмизи маҳмалдурким, атроф ва жавонибқа элтарлар. Гирдо-гирдида яхши ўланглари бор. Бир машҳур ўланг Қонигил ўлангидур. Самарқанд шаҳридин шарқ тарафидадур, бир нима шимолига мойил, бир шаръий бўлғай. Қора сувким, Обираҳмат ҳам дерлар, Қонигилнинг ўртасидин оқар, етти-саккиз тегирмон суйи бўлғай. Бу сувнинг атрофи тамом экинтур, баъзи дерларким, бу ўлангнинг асли оти Қони обгир экандур, вале тарихларда тамом Қонигил битирлар, хили яхши ўлангдур. Самарқанднинг салоти ни ҳамиша бу ўлангни қўруқ қилурлар. Ҳар йил бу ўлангга чиқиб бир ой, икки ой ўлтурурлар. Бу ўланг-

дин юқорироқ шарқ-жанубий сари яна бир ўланг воқеъ бўлубтур, Хон юртига мавсум, Самарқанднинг шарқидур, Самарқандтин бир йиғоч бўлғай, бу қора сув анинг ораси била ўтуб, Конигил борур. Хон юртида бу қорасув андоқ юқоридиң айрилиб келибтурким, ичида бир ўрду тушгунча ер бўлғай. Чиқар ери хили тор воқеъ бўлубтур. Бу ернинг сирфасини кўзлаб, Самарқанд муҳосарасида неча маҳал мунда ўлтуруб эдим. Яна бир ўланг Бўдана қўруғидур, Дилкушо боғи била Самарқанд орасида воқеъ бўлубтур. Яна бир Қўли мағок ўлангидур, Самарқандтин икки шаръийга ёвушқай, ғарб саридур, бир нима шимолга мойил. Бу ҳам тавр ўлангедур. Бир ёнида бир улуғ кўл воқеъ бўлубтур, бу жиҳаттин Қўли мағок ўланги дерлар. Самарқанд муҳосарасида мен Хон юртида ўлтурғонда бу ўлангда Султонали мирзо ўлтуруб эди. Яна бир Қулба ўлангидур, бу мухтасарроқ ўлангдур. Шимоли Қўлба кенти ва Қўҳак дарёси, жануби Боғи Майдон ва Дарвеш Муҳаммад тархоннинг чаҳорбоғи, шарқи пуштаи Қўҳак.

Яхши вилоёти ва тумоноти бор. Улуғ вилоятким, Самарқанд қаринасидур — Б у х о р о д у р. Самарқанднинг ғарби тарафи йигирма беш йиғоч йўлдур, Бухоронинг ҳам неча тумоноти бор. Тавр шаҳр воқеъ бўлубтур. Меваси кўп бўлур ва хўб бўлур, қовуни бисёр яхши бўлур. Мовароуннаҳрда Бухоро қовунича кўп ва хўп қовун бўлмас. Агарчи Фарғона вилоятидин Ахсининг бир навъ қовуниким, «миртемурий» дерлар, мунинг қовунидин чучуқроқ ва нозуқроқ бўлур, вале Бухорода ҳар жинс қовундин кўп бўлур ва яхши бўлур. Яна «олуйи бухорий» машҳурдур. Бухоро олусидек ҳеч ерда бўлмас, терисини сўюб, қурутиб табарруклар била вилояттин вилоятга элтарлар. Талйин учун бисёр яхши тадовидур. Парвори товуғи ва қози бисёр бўлур. Мовароуннаҳрда Бухоро чоғиридин тундроқ чоғир бўлмас. Мен Самарқандта аввал ичканда Бухоро чоғиридин ичар эдим.

Яна Кеш вилоятитур, Самарқанднинг жанубидадур, тўққуз йиғоч йўлдур. Самарқанд била Кеш орасида бир тоғ тушубтур. Этмак добони дерлар, сангтарошлик қилур (эл) тошларни тамом бу тоғдин элтарлар. Баҳорлар саҳроси ва шаҳри ва тамом томи хўб сабз бўлур учун Шаҳрисабз ҳам дерлар. Темурбекнинг зоду буди Кештин учун, шаҳр ва пойтахт қилурга кўп саъй ва эҳти-

момлар қилди, олий иморатлар Кешта бино қилди. Узига девон ўлтурур учун бир улуғ пештоқ ва яна бир ўнг ёнида ва сўл ёнида тавочи беклари била девон беклари ўлтуруб девон сўрар учун, икки кичикроқ пештоқ қилубтур. Яна саврун эли ўлтурур учун бу девонхонанинг ҳар зилъида кичик-кичик тоқчалар қилибтур, мунча тоқи олий оламда кам нишон берурлар. Дерларким, Қисро тоқидин бу улуғроқтур. Яна Кешда мадраса ва мақбара қилибтур. Жаҳонгир мирзо ва яна баъзи авлодининг мақобири андадур. Чун Кешнинг қобилияти шаҳр бўлурға Самарқандча эмас эди, охир пойтахт учун Темурбек Самарқандни-ўқ ихтиёр қилди.

Яна Қ а р ш и вилоятидурким, Н а с а ф ва Н а х ш а б ҳам дерлар. Қарши мўғулча отдур, қўрхонани мўғул тили била Қарши дерлар. Ғолибо бу от Ченгизхон тасаллутидин сўнг бўлғондур. Кам оброқ ердур, баҳори хўб бўлур, экини ва қовуни яхши бўлур. Самарқандтин жануб саридур, бир нима ғарбқа мойил, ўн саккиз йиғоч йўлдур. Бағриқаро йўсунлиқ кўшқина бўлурким, қилқуйруқ дерлар, Қарши вилоятида беҳад ва бениҳоят бўлур учун ул навоҳида мурғаки қарши дерлар.

Яна Х у з о р вилоятидур. Яна Қ а р м и н а вилоятидур, Самарқанд била Бухоро орасидадур. Яна Қ о р а к ў л вилоятидур. Борчадин поён оброқдур. Бухородин етти йиғоч ғарб-шимоли(да) дур. Яхши тумоноти бор ва Самарқандни ҳам яхши тумоноти бор. Ул жумладин, Суғд тумани ва Суғдқа пайваста туманлардур. Боши Ёр яйлоқ, оёғи Бухоро, бир йиғоч йўл йўқтурким, кеңд ва маъмура бўлмағай, андоқ машҳурдурким, Темурбек дегандурким: менинг бир боғим бордурким, тули ўттуз йиғочдур. Бу тумонотни дегандур.

Яна Ш о в д о р туманидур. Шаҳр ва маҳаллотқа пайваस्तтур. Хили яхши тумандур. Бир тарафи Самарқанд била Шаҳрисабз орасидағи тоғ воқеъ бўлубтур, кентлари аксар бу тоғнинг доманасида тушубтур, яна бир тарафи Кўҳак дарёсидур, хушҳаво ва пурсафо, суйи фаровон ва неъмат арзон, хили яхши туман тушубтур. Миср ва Шом кўрган равандалар мунча чоғлиқ ер нишони бермадилар. Агарчи яна туманлари ҳам бор, бу мазкур бўлғонларча эмас. Ушмунча била иктифо қилилди.

Темурбек Самарқанднинг ҳукуматини Жаҳонгир мирзога бериб эди, Жаҳонгир мирзонинг фавтидин сўнг

(унинг) улуғ ўғли Муҳаммад султонга берди. Шоҳрух мирзо жамиъ Мовароуннаҳр вилоятини улуғ ўғли Улуғбек мирзога бериб эди. Улуғбек мирзодин ўғли Абдуллатиф мирзо олди. Бу беш кунлик ўтар дунё учун андоқ донишманд ва қари отасини шаҳид қилди. Улуғбек мирзонинг фавтининг тарихи шундай воқеъ бўлубтур. Назм:

Улуғбек баҳри улumu хирад,
Ки дунёву динро азў буд пушт,
Зи Аббос шаҳди шаҳодат чашид,
Шудаш ҳарфи тарих Аббос кушт¹

Агарчи ўзи ҳам беш-олти ой беш салтанат қилмади,
бу байт машҳурдурким:

Падаркуш подшоҳиро нашоёд.
Агар шояд башаш моҳаш напоёд.²

Анинг тарихи ҳам бу тавр воқеъ бўлубтур.

Абдуллатиф хисрави жамшедфарки буд,
Дар силки бандагонаш Фаридуну Зардуҳушт.
Бобо Ҳусайн кушт шаби жумъааш батийр,
Тарихаш ин нависки: Бобо Ҳусайн кушт³.

Абдуллатиф мирзодин сўнгра Шоҳрух мирзонинг на-
бираси Иброҳим Султон мирзонинг ўғли Абдулло мир-
зоким, Улуғбек мирзонинг куёви эди, тахтқа ўлтурди.
Бир ярим йил, икки йилга ёвуқ подшоҳлик қилди. Андин
сўнгра Султон Абусаид мирзо олди, ўз ҳаётида улуғ
ўғли Султон Аҳмад мирзога бериб эди. Султон Аҳмад
мирзонинг фавтидин сўнг Султон Маҳмуд мирзо Самар-
қанд тахтига ўлтурди. Султон Маҳмуд мирзодин сўнг
Бойсунғур мирзонинг подшоҳ қилдилар. Тархоннинг гав-
фосида Бойсунғур мирзони тутуб, иниси Султонали мир-
зони бир-икки кун ўлтурғуздилар. Яна Бойсунғур мирзо-

¹ Ақл ва илмларнинг денгизи бўлган Улуғбек дунё ва диннинг гаянчи эди. Аббосдан шаҳидлик болини тотиди. Унинг ўлим тарихи «Аббос кушт» бўлди (бу жумлани ташкил этган ҳарфларни «абжад» ҳисоби билан рақамга айлантирилса, унинг ўлими тарихини кўрса-тадиган 835 ҳ. (1449—1450) йил чиқади).

² Отасини ўлдирувчига подшолик муносиб эмас, подшоҳ бўлиб қолганда ҳам, олти ойдан нарига ўтмас.

³ Абдуллатиф Жамшеддай шукуҳли подшоҳ эди. Фаридун билан Зардушт қуллари қаторида эди, жумъа кечаси Бобо Ҳусайн уни ўқ билан ўлдирди, ўлими тарихини «Бобо Ҳусайн кушт» деб ёз. («Абжад» ҳисоби билан 854 ҳ. (1450—1451) йил чиқади).

ўқ олди. Нечукким, бу тарихда мазкур бўлди. Бойсунғур мирзодин мен олдим, мундин сўнгги воқойиъда ўзга кайфиятлар маълум бўлғусидур...

...Бу иккинчи навбат Самарқандни олғонда, Алишербек тирик эди. Бир навбат менга китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам бир китобат юбориб эдим, орқасида туркий байт айтиб, битиб юбориб эдим. Жавоб келгунча тафриқа ва ғавго бўлди. Шайбонийхон Самарқандни олғанда, Мулло Бинойни мулозим қилиб эди. Шайбонийхон била эди. Самарқанд фатҳидин неча кундин сўнгра Самарқандқа келди. Қосимбек андин бадгумон бўлуб, Шаҳрсабз сари рухсат берди. Неча кундин сўнчун фазилятлиқ киши эди, гуноҳи содир бўлмайду эди, Самарқандға келтурдук. Доим қасида ва ғазал ўткарур эди. Навода бир амал менинг отимға боғлаб ўткарди. Ушул аснода бир рубои айтиб ўткарди. Рубои:

Не ғалла маро казў тавонам нўшид,
Не муҳмалу ғалла то тавонам пўшид.
Онроки на хўрданасту на нўшидан,
Дар илму ҳунар кужо тавонад кўшид¹.

Ул фурсатларда бирар, иккирар байт айтур эдим, Вале ғазал тугатмайду эдим. Биргина турки рубои айтиб юбордим.

Ишлар бори кўнгулдағидек бўлғусидур,
Инъому вазифа бори буйрулғусидур.
Ул ғаллау муҳмалки деб эрдинг бердим,
Муҳмалға бўю ғалладин уй тўлғусидур,

Мулло Биной бу рубоининг сўнгги мисраининг қофиясини радиф қилиб, ўзга қофия била бир рубои айтиб ўткарди:

Мирзомки шоҳи баҳру бар бўлғусидур,
Оламда ҳунар бирла самар бўлғусидур.
Бир муҳмал учун мунча иноят бўлди,
Мустьмал агар десам, нелар бўлғусидур.

Ул фурсатта Хожа Абулбарака Фироқий Шаҳрсабздин Самарқандға келиб эди. Дедиким, ўшал радиф ва

¹ На егулик ғаллам бор ва на кийинишга ёпинчиғим бор. Егулик ва, кийгулиги бўлмаган киши илм ва ҳунарға қандай урина олади?

қофияда айтмоқ керак эди, бу рубоини Хожа Абулбарак айтди:

Бу жаврки қилди давр сурулғусидур,
Султони карам бу узрни қўлғусидур.
Тўкулган агарчи тўлмас, эй соқи,
Тўкулғонимиз бу даврда тўлғусидур...

...Яна Алишербек Навоий эди, беги эмас эди¹, балки мусоҳиби эди, кичиклигида ҳаммақтаб экандурлар. Хусусият бисёр экандур. Билмон, не жарима била Султон Абусаид мирзо Ҳиридин ихрож қилди. Самарқандга борди, неча йилким, Самарқандта эди, Аҳмад Ҳожибек мураббий ва муқаввийси эди. Алишербекнинг мизожи нозук била машҳурдур. Эл назокатини давлатининг гуруридин тасаввур қилур эрдилар. Андоқ эмас экандур, бу сифат анга жибиллий экандур. Самарқандта эканда ҳам ушмундоқ нозук мизож экандур.

Алишербек назири йўқ киши эди. Туркий тил била то шеър айтубтурлар, ҳечким онча кўп ва хўб айтқон эмас. Олти маснавий китоб назм қилибтур, беши «Хамса» жавобида, яна бир «Мантиқут-тайр» вазнида «Лисонут-тайр» отлиқ. Тўрт ғазалиёт девони тартиб қилибтур: «Ғаройбус-сигар», «Наводируш-шабоб», «Бадойиулавасат», «Фавоидул-кибар» отлиқ. Яхши рубоиёти ҳам бор. Яна баъзи мусаннафоти борким, бу мазкур бўлғонларга боқа пастроқ ва сустроқ воқеъ бўлубтур. Ул жумладин, иншоларини Мавлоно Жомийга тақлид қилиб жамъ қилибтур. Ҳосил калом, ҳаркимга ҳар иш учун ҳар хатким битибтур, йиғиштирибтур. Яна «Мизонулавзон» отлиқ аруз битибтур, бисёр мадхулдур: йигирма тўрт рубоий вазнида тўрт вазнида ғалат қилибтур. Баъзи бухурнинг авзониди ҳам янгилубтур, арузга мутаважжиҳ бўлғон кишига маълум бўлғусидир. Форсий девон ҳам тартиб қилибтур. Форсий назмда «Фоний» тахаллус қилибтур. Баъзи абёти ёмон эмастур, вале аксар суст ва фурутдур. Яна мусиқида яхши нималар боғлабтур. Яхши нақшлари ва яхши пешравлари бордур.

Аҳли фазл ва аҳли ҳунарга Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад ва Шайхи Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад эдилар, бекнинг тарбият ва

¹ Султон Ҳусайн Мирзонинг.

тақвияти била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шоҳ Музаффар тасвирда бекнинг саъй ва эҳтимоми била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар. Мунча бинойи хайрким, ул қилди, кам киши мундоққа муваффақ бўлмиш бўлғай.

Ўғул ва қиз ва аҳлу аёл йўқ, оламни таври фард ва жарийда ўтқарди. Авойил муҳрдор эди, авосит бек бўлуб, неча маҳал Астрободта ҳукумат қилди, авохир сипоҳийлиқни тарк қилди. Мирзодин нима олмас, балки йилда мирзога куллий маблағлар пешкаш қилур эди. Султон Ҳусайн мирзо Астробод черикидин ёнғонда истиқболга келди, мирзо била кўрушуб қўпғунча, бир ҳолати бўлди, қўполмади, кўтариб элтдилар. Табиблар асло ташхис қила олмадилар. Тонгласиға-ўқ тенгри раҳматиға борди. Бир байти ҳасби ҳол воқеъ бўлубтур:

Бу дард илаки ўлармен, мараз чу зоҳир эмас,
Табиблар бу балоға не чора қилғойлар...

[Тўққиз юз ўттуз иккинчи (1525) йил воқиалари]

Ҳиндустон мамолики васиъ ва пурмардум ва пурҳосил вилоят воқиъ бўлубтур. Шарқи ва жануби, балки ғарби ҳам Муҳит дарёсиға мунтаҳи бўлур. Шимоли бир тоғдурким, Ҳиндукуш ва Кофиристон ва Кашмир тоғлари била пайваस्तтур. Ғарби шимоли Кобул ва Ғазни ва Қандаҳор воқиъ бўлубтур. Жамиъ Ҳиндустон вилоятининг пойтахти Деҳли эрмиш. Султон Шиҳобиддин Гурийдин сўнг, Султон Фирузшоҳнинг охир аҳдиғача аксар Ҳиндустон Деҳли салотинининг таҳти забтида экандур.

Бу тарихдаким, мен Ҳиндустонни фатҳ қилдим, беш мусулмон подшоҳ ва икки кофир Ҳиндистонда салтанат қилурлар эди. Агарчи кичик-кирим рой ва рожа тоғ ва жангалда хили бор эдилар, вале муътабар ва мустақил бўлур эдилар. Бир афғонлар эдиким, Деҳли пойтахти аларда эди. Беҳрадин Баҳорғача қобиз эдилар. Афғонлардин бурун Жўнапур Султон Ҳусайн Шарқийнинг қабзида эди. Бу жамоатни пурбий дерлар. Буларнинг оталари Султон Фирузшоҳ ва ул салотиннинг олида саққо экандурлар. Фирузшоҳдин сўнг Жўнапур мамлакатаға мусаллит бўлубтурлар.

Деҳли Султон Алоуддиннинг илигида эди. Бу табақа сайидтур. Темурбек Деҳлини олғонда Деҳли ҳукумати-

ни буларнинг оталариға бериб, бориб эди. Султон Бахлул Лудий афшон ва ўғли Султон Искандар Деҳли пойтахти била Жўнапур пойтахтиға қобиз бўдилар. Ҳарикки пойтахт бир подшоҳинин бўлди.

Иккинчи Гужаротта Султон Музаффар эди. Султон Иброҳим фатҳидин бирнеча кун бурунроқ оламдин нақл қилди. Бисёр муташарриъ подшоҳ эди, толиби илмлиғи бор эрди, ҳадис мутолаа қилур эрди, дойим мусҳаф китобат қилур эрди. Бу табақани тонк дерлар. Буларнинг ҳам оталари Султон Фирузшоҳ ва ул салотинға шаробдор экандурлар. Фирузшоҳдин сўнг Гужарот вилоятиға қобиз бўлубтурлар.

Учунчи Даканда Бахманийлар эди. Вале бу тарихта Дакан салотиниға ихтиёр ва иқтидор қолмайдур эди. Тамом вилоятларни улур беклар иликляб эди. Бир намаға эҳтиёж бўлса, беклардин тилар эди.

Тўртунчи Молва вилоятидаким, Мандов ҳам дерлар, Султон Маҳмуд эди. Бу табақани халжий дерлар. Муни Рону-Санго кофир босиб, аксар вилоятиға қобиз бўлуб эди, бу ҳам заиф бўлуб эди. Буларнинг оталари Фирузшоҳнинг тарбияткардаларидин экандур. Андин сўнгра Молва вилоятиға қобиз бўлубтурлар.

Бешинчи Бангола вилоятида Нусратшоҳ эди. Отаси Банголада подшоҳ бўлуб эди, Сайид эди ва Султон Алоуддинға мулаққаб эди. Мунга салтанат мерос тегиб эди. Ажаб расмедур, Банголада салтанат мероси камроқ бўлур. Подшоҳининг бир муайян тахти бор. Умаро ва вузаро ва соҳиб мансабларнинг ҳар қайсининг бир муқаррарий ери бордур. Бангола эл қошида ул тахт ва ерлар муътабардур. Ҳарқайси ерда тобиъ ва мутиъ навкар ва чокар ва жамъи муайян ва муқаррардур. Подшоҳининг насб ва азли хотири тиласа ҳаркимниким бировнинг ериға, ўлтурғузди, ул ерга тобиъ ва мутиъ навкар ва чокар тамом бу кишининг бўлур, балки подшоҳининг тахтида ҳам бу хосияттур. Ҳарким подшоҳини ўлтуруб, тахтға чиққунча фурсат топса, ул подшоҳ бўлур. Умаро ва вузаро ва сипоҳий ва раият барча анга итоат ва инқиёд қилурлар. Бурунги подшоҳидек подшоҳ ва фармонраво оилурлар. Бангола элининг сўзи булдурким, биз тахти ҳалолхуридурбиз. Ҳарким тахт устида бўлса, биз анға мутиъ ва муътоддурбиз. Нечукким, Нусратшоҳнинг отаси Султон Алоуддиндин бурун бир ҳабаший подшоҳини ўлтуруб, тахтқа чиқиб, муд-

дате салтанат қилди. Ҳабашийни Султон Алоуддиндин сўнг, ирс тариқи била ҳоло ўгли подшоҳ бўлубтур.

Яна Банголада бу расмдурким, ҳар кишиким подшоҳ бўлди, бурунғи подшоҳларнинг хизоналарини сарф ва харж қилмоғлиқ куллий айб ва ордур. Ҳарким подшоҳ бўлса, яна янги хизона йиғмоқ керак. Хизона жамъ қилмоғлиқ ул элнинг қошида фахр ва мубоҳоттур. Яна бир расм будурким, хизона ва пойгоҳ ва мулк салотинининг жамиъ маунотининг қадимдин муқаррар ва муайян танлари парганалар бордурким, ўзга ерга асло харж бўлмас.

Улуғ муътабар ва мусулмон ва қалин чериклик ва бисёр вилоятлиқ бу беш подшоҳ эдиким, мазкур бўлди.

Қофирлардин улуғроғи вилоят ва черик била Бежонгар рожасидур. Яна Рано Сангодурким, бу ёвуқларда ўзининг журъати ва қиличидин мунча улғайиб эди. Асли вилояти Четур эди, Мандов салотинининг салтанати халал топганда Мандовға тааллуқ қалин вилоятқа қобиз бўлди; мисли, Ратанпур ва Соранпур ва Баҳилсон ва Чандирий...

Ҳиндустон аввалғи иқлимдин ва иккинчи иқлимдин ва учунчи иқлимдиндур. Тўртунчи иқлимдин Ҳиндустонда йўқтур. Фариб мамлакате воқеъ бўлубтур. Бизнинг вилоятларға боқа ўзга оламедур. Тоғ ва дарёси жангал ва саҳроси, мавозиъ ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ели борча ўзгача воқеъ бўлубтур. Кобул тавобии гармсерлар агарчи баъзи ишта Ҳиндустонға мушобаҳати бор, баъзида йўқ. Синд сувини ўтгач, ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм тамоми Ҳиндустон тариқидадур. Шимолдағи тоғким, мазкур бўлди, Синд дарёсидин ўтгач, бу тоғда Кашмир тавобии вилоятлардур. Агарчи бу тарихда бу тоғдаги вилоятлар, мисли, Пакли ва Шаҳманг аксари Кашмирга итоат қилмас, вале бурун Кашмир дохили экандур. Кашмирдин ўтгач, бу тоғда бениҳоят эл ва улус ва паргана ва вилоятлардур. Бангола ва балки Муҳит ёқасиғача бу тоғда пайваст халойиқдур. Ҳиндустон элидин мунча таҳқиқ ва тафтиш қилилди, ҳечким бу тавоифдин таҳқиқ хабар айтаолмади. Ушунча дейдурларким, бу тоғ элини Қас дерлар. Хотирға еттиким, Ҳиндустон эли «шин»ни «син» талаффуз¹ қилур.

¹ «Шин»ни «син» талаффуз қилмоқ — «ш» ҳарфини «с» айтмоқ.

Чун бу тоғда муътабар шаҳр Кашмирдур, балки Кашмирдин ўзга бу тоғда яна шаҳре эшитилмайдур. Бу жиҳаттин бўла олурким, Кашмир демиш бўлғайлар.

Бу тоғ элидин матоъ нофа, мушк ва қўтоси баҳрий ва заъфарон сурб ва мисдур. Бу тоғни Ҳинд эли «Са-во лак парбат» дерлар, ҳинд тили била «саво»—рубъ, «лак» — юз минг, «парбат» — тоғ, яъни рубъ ва юз минг тоғким, юз йигирма беш минг тоғ бўлғай. Бу тоғларда қор ўксумас. Ҳиндустоннинг баъзи вилоятидин, мисли, Лоҳур ва Сихринд ва Санбалдин бу тоғда қор оқариб кўрунур. Ушбу тоғ Кобулда Ҳиндукушқа мавсумдур. Кобулдин бу тоғ шарққа боқа борибтур, бирнима жанубқа мойил. Жануби тамом Ҳиндустоноттур. Бу тоғнинг ва бу номаълум улусларнингким, «кас» дерлар, шимоли Тебат вилоятидур.

Бу тоғдин қалин дарё чиқиб, Ҳиндустоннинг ичи била оқар. Сихринддин шимол сари боқа олти дарёким, Синд ва Баҳат ва Чоноб ва Ровий ва Биёҳ ва Сатлуж бўлғай, ушбу тоғдин чиқиб, Мўлтон навоҳийсида борча бир ерда қотилғонда ҳам Синд дерлар, Фарб сари оқиб, Татта вилоятининг ичи била ўтуб, Уммонға қотилур. Бу олти дарёдин ўзга дарёлар: Жўн ва Ганг ва Раҳаб ва Гўмти ва Гагар ва Сиру ва Гандак ва яна қалин дарёлардурким, бори Ганг дарёсиға қотилиб, Ганг-ўқ атанур. Шарқ сари оқиб, Бангола вилоятининг ораси била ўтуб Муҳитқа тўкулур. Борининг манбаи ушбу «Саво лак парбат» тур. Яна баъзи дарёлардурким, Ҳиндустон тоғларидин чиқар, мисли, Чанбал ва Банос ва Битви ва Сун, бу тоғларда қор асло бўлмас, алар ҳам Ганг дарёсиға қотилур.

Ҳиндустонда ҳам тоғлар бордур. Ул жумладин бир тоғе тушубтур, шимолдин жанубқа боқа борибтур. Бу тоғнинг ибтидоси Деҳли вилоятида Фирузшоҳнинг Жаҳоннамо отлиқ иморатдиндурким, парчағина тошлиқ тоғнинг устида воқеъ бўлубтур. Мундин ўтгач, Деҳли навоҳийсида парча-парча кичикрак-кичикрак, анда-мунда тошлиқ тоққиналар пайдо бўлубтур. Мевот вилоятиға ета бу тоғлар улуғроқ бўлур. Мевотдин ўтуб, Биёна вилоятиға борур, Секри ва Бори Дулпурнинг тоғлари ҳам ушбу тута тоғлардиндур, агарчи пайваст эмас, Гувалёрнингким, Қолпур дерлар, тоғлари ушбу тоғнинг шуъбаларидиндур. Рантанбур ва Четур ва Мандов ва Чандирий тоғлари ҳам ушбу тоғ рағларидиндур. Баъзи ерларда

етти-саккиз курух мунқатиъ бўлбтур. Бу тоғлар паст-паст ва дурушт ва тошлиқ ва жангаллик тоғлардур. Бу тоғларда қор асло ёғмас.

Ҳиндустонда баъзи дарёларнинг манбаи бу тоғлардур. Ҳиндустоннинг аксари вилояти туз ерда воқеъ бўлбтур. Мунча шаҳрлар ва мунча вилоятларким бор, ҳсч ерда оқар сув йўқтур. Оқар суви дарёлардур, баъзи ерларда қора сувлардур.

Баъзи шаҳрларнингким, ариқ қозиб, сув чиқарур қобилияти ҳам бор, сув чиқормайдулар. Бу неча жиҳаттин бўлаолур: бир бўким, зироат ва боғотиға асло сув эҳтиёж эмас, харифий маҳсули худ пашкол ёмғури била бўладур. Бу ғарийбтурким, рабий маҳсулиға агар ёмғур бўлмаса ҳам бўладур. Дарахтларнинг ниҳолиға бир-икки йил сувни ташиб 1 чарх била 5 далв била сув берадурлар, андин сўнг асло сув бермак эҳтиёж эмас. Баъзи сабзиларға сув берадурлар. Лоҳур ва Диболдур ва Сихринд ва ул навоҳида чарх била сув берадурлар.

Икки узун ипни чоҳнинг қаддича ҳалқа қилибтурлар, икки ипнинг орасиға йиғочлар боғлаб, кўзаларини йиғочларға беркитибтурлар. Бу кўзаларни беркитган ипни чоҳ устидаги чархға солибтурлар, бу чархнинг тийрининг яна бир бошида яна бир чарх қилибтурлар, бу чархнинг қошида яна бир чарх қилибтурларким, ўқи тик турубтур, ўй бу чархни уюргач, парралари иккинчи чархнинг парралариға кириб, ул кўзалик чарх уюрулар, сув тўкулур ерда нов қўюбтурлар, новдин ҳарқаён сув элтарлар. Яна Огра ва Чандвор ва Биёна ва бу навоҳида далв била сув берурлар. Бу машаққатлиқтур ва мурдорлиғи ҳам бор. Чоҳ ёқасида айри йиғочни беркитиб, айрининг орасида ғалтак тартиб қилибтурлар. Узун арғамчиға улдуғ далвини боғлаб, бу ғалтак устиға солибтурлар. Арғамчининг бир учини ўйға боғлабтурлар. Бир киши ўйни ҳайдамоқ керак, бир киши далв сувин тўкмак керак. Ҳар қатла ўй тортиб, далвини чиқориб, ёнар маҳалда ул арғамчи ўйнинг йўлиғаким, ўй сийдук ва тезаги била мулаввасдур тегиб, яна чоҳқа тушар. Баъзи зиротларға сув эҳтиёж бўлса, кўза била эр ва хотин сув ташиб суғорадурлар.

Ҳиндустоннинг шаҳрлари ва вилоятлари асру бе-сафодур. Бори шаҳрлари ва бори ерлари бир вазълиқ, боғотиға том бўлмас. Аксар ерлари туб-туз воқеъ бў-

лубтур. Баъзи дарёларнинг ва рўдларнинг ёқаси пашкол ёгинлари жиҳатидин обканлар бўллубтурким ҳар ердин убур ва мурур мутааззирдур. Тузларида баъзи ерларда тиконлиқ дарахт жангали бордурким, парганларнинг эли бу жангалларда қузғадаб мутамарридлик қилиб, мол бермаслар. Ҳиндустонда оқар сув дарёлардин ўзга камдур. Аҳёнан баъзи ерда қора сувлар бор. Ушмунча шаҳр ва вилоят чоҳ суви била ё ҳавз суви билаким, пашкол ёмғуридин йиғилмиш бўлғай, маишаг қилурлар.

Ҳиндустонда мавозиъ ва кентларнинг, балки шаҳрларнинг бузулмоқ ва тuzалмаги бир замонда бўладур. Ушмундоқ улук шаҳрларким, йиллар анда мутаваттиндурлар, агар қочарлари бўлса, бир кунда, бир ярим кунда андоқ қочарларким, осор ва аломатлари қолмайдур. Агар тuzалмакка юз қўйсалар, ариқ қозмоғи ва банд боғламоғи эҳтиёж эмас. Экинлари тамом лалмидур. Элига худ ниҳоят йўқтур, жамъё йиғилдилар, бир ҳавз ясадилар, ё чоҳ қозидилар. Уй ясамоқ ё том қўпармоқ худ йўқтур. Хас бисёр ва дарахт бешумор, чирилар қилдилар, филҳол кент ё шаҳр бўлди.

Ҳа й в о н о т к и м, Ҳиндустон маҳсусидур, вуҳушдин бир филдурким, Ҳиндустоний «ҳотий» дерким, Қолпи вилоятининг сарҳадларида бўлур. Андин юқори шарқ сари боқа боргон сари саҳройи фил кўпрак бўлур. Ул орадин фил тутуб кетурурлар. Карра ва моникпурдин ўтгуз-қирқ мавзиънинг иши фил тутмоқдур. Девонга филўқ жавоб берурлар. Фил азимул-жусса ва зийрак жонивордур. Ҳар не десалар билур ва ҳар не буюрсалар қилур. Баҳоси улуклуғғига ярашадур, қарилаб сотарлар. Харнеча улукроқ — баҳоси кўпроқ. Андоқ ривоят қилдиларким, баъзи жазойирда ўн қари фил бўлур эрмиш. Бу орада худ тўрт-беш қаридин икизрак кўрулмади. Филнинг емак ва ичмаги тамом хартуми биладур, хартуми бўлмаса, тирилмас. Хартумининг икки ёнида юқориғи энгагида икки улук тиши бор, томға ва йиғочқа ушбу тишларини қўюб, зўрлаб йиқитур. Урушмоқ ва ҳар зўр ишларким бўлса, ушбу тишлар била қилур. Ож бу тишларни дерлар. Бу тишларнинг ҳинд элининг қошида хили қадри бор. Филнинг туки йўқтур. Ҳиндустон элининг қошида филнинг бисёр эътибори бор. Черикларида ҳар фавжким бор, албатта бирнеча фил ҳамроҳдур. Филнинг баъзи яхши ҳайсиятлари бор: улук сувлардин

ва тунд ва тез сувлардин қалин юк кўтариб, осон ўта-дур. Яна тўрт-беш юз киши тортар қазон аробасини уч-тўрт фил осон тортиб борадур, вале бўғузи хили улуқ-тур, икки қатор теванинг бўғузини бир фил ер.

Яна каркдур; бу ҳам улуғ жониворедур, захома-ти уч говмишча бўлғай. Ул сўзким, ул вилоятларда машҳурдурким, карк филни шох била кўтарур эмиш, ғолибо ғалаттур. Бир шохи бор, бурнининг устида узунлиги бир қаришдин кўпрак, икки қариш худ кўрулмайдур. Бир улуқ шохидин бир обхўра кишти бўлди, яна бир нарднинг тоси бўлди, яна уч-тўрт энлик ҳам шояд ортти экин. Териси бисёр қалин бўлур. Қаттиқ ёй била бағалкушо ва хўб тўлдуруб урсалар, яхши кирса, тўрт энлик кирар. Дерларким, пўстининг баъзи ерларидин ўқ хили ўтар эрмиш. Икки қўлининг қошидин ва икки бутининг қошидин тиҳи тушубтур. Йироқдин ёпуғ ёпқондек кўрунур. Ўзга ҳайвоноттин отқа мушобаҳати кўпрактур. Нечукким, отнинг улуқ қорни бўлмас, мунинг ҳам улуқ қорни йўқтур; нечукким, отнинг ошуқ ўрнида парча сўнгаги бўлур, мунинг ҳам ошуқ ўрнида парча сўнгаги бор; нечукким отнинг илгида кўмук бўлур, мунинг ҳам илгида кўмук бор. Бу филдин даррандароктур. Вале онча мутиъ мунқод бўлмас, Паршовар ва Ҳашанғарнинг жангалларида қалин бўлур. Яна Синд суви била Бехра вилоятининг орасидаги жангалларда ҳам бўлур. Яна Ҳиндустонда Сару дарёсининг ёқасида қалин бўлур. Аксар Ҳиндустон юрушларида Паршовар, Ҳашанғар жангалларида карк ўлтурулур эди. Тавр шохлар урар. Бу овларда ғалаба кишини ва отни шох урубтур. Бир овда Мақсуд отлиқ чухранинг отини шохи била бир найза бўйи ташлади. Бу жиҳаттин Мақсуд каркка мулаққаб бўлди.

Яна говмиши саҳройидир. Бу говмишдин хили улуғроқдур. Шохи бу говмишнинг шохидек кейинга боқа ётуқ эмастур. Бу маҳкам музир ва дарранда жонивордур. Ҳиндустонда Сару дарёсининг ёқасида ҳам қалин бўлур.

Яна нилаговдур, баландлиги отча бўлғай, отдин бир нима иничкароқтур. Эркаги кўктур. Бу жиҳатдин ғолибо нилагов дерлар. Икки кичикрак шохи бор. Бўғузида бир қаришдин узунроқ туки бордур. Баҳрий қўтосқа мушобаҳати бор. Тувоғи ўйнинг тувоғидек айридур. Модасининг ранги бўғу-маралнинг рангидекдур. Шохи

хам йўқтур. Бўғзидаги туки ҳам йўқтур. Эркагига боқа тупчоқ вазъдур.

Яна кўтаҳпайдур. Улуқлуғи оқ кийикча бўлғай. Мунинг икки қўли ва икки бути қисқароқдур. Бу жиҳаттин кўтаҳпой дерлар. Мунгузи бўғу мунгузидек шохчалиқдур, вале кичикрактур. Ҳар йил, бўғудек, бу ҳам мунгуз солур. Югурушда забунроқдур. Бу жиҳатдин жангалдин чиқмас.

Яна бир жаъраннинг эркаги ҳуна йўсунлуқ кийикдур. Орқаси қора, туки оқ, ҳунанинг шохидин мунинг шохи узунроқдур ва паршонроқтур. Ҳиндустоний «галаҳра» дер. Аслда «голоҳран» экандур, яъни қора кийик, тахфиф қилиб, «галаҳра» дебтурлар. Модаси оқдур. Ушбу галаҳра била кийик тутарлар; бу галаҳранинг шохига тузоқнинг ҳалқасини беркитурлар. Оёғига тўпуқдин улукроқ тошни овизон боғларлар, яъни кийик элтгондин сўнг йироқ кетарига монёъ бўлғай. Андин сўнг ёзи галаҳраси кўруб, муқобаласида қўяберурлар. Бу кийик урушқа ғарийб ҳарисдур, филҳол урушқа кирур, шох урушуб, сусуб-сусуб илғари-кейин борурда-келурда ул кийикнинг шохи бу кийикнинг шохига беркитган тузоққа кирар. Ул қочмоққа майл қилса, ром кийик қочмас, ғолиба оёғига боғлағон тош ҳам монёъ бўлур. Бу навъ била қалин кийик тутарлар. Тутқондин сўнг ром қилурлар. Яна кийикларни тутмоққа ром қилурлар. Яна бу ром кийикларни ҳам уйда урушга солурлар. Яхши урушур.

Яна Ҳиндустоннинг тоғ доманаларида кичикрак кийик бўлур. Арқар ғалчанинг бир йиллиқ тўқлисича улуглуғи бўлғай.

Яна биргина ўйдур, кичкина ўйдур. Ул ерларнинг улук қўчқорича бўлғай. Гўшти бисёр юмшоқ ва лазиздур.

Яна маймундур. Ҳиндустоний «бондур»дер. Бу ҳам пур анвоъ бўлур. Бир навъи улдуким, вилоятларга элтарлар. Лўлилар ўюн ўргатурлар. Дараи Нур тоғларида Кўҳи Сафиднинг жар навоҳийсидаги доманаларида ва андин қўйи тамом Ҳиндустонотта булур. Булардин юққори бўлмас. Туки сариқ ва юзи оқдур, қуйруғи хили узун эмастур.

Яна бир навъ маймун бўлур, Бажур ва Савод ва ул навоҳийларда кўрулмайдур. Ул вилоятларга элтар маймунлардин хили улукроқдур. Қуйруғи ҳам бисёр

узундур. Туки оқроқтур, юзи қоп-қорадур. Бу навъ май-мун Ҳиндустоннинг тоғларида ва жангалларида бўладур. Ул вилоятларда йўқтур.

Яна бир навъ маймун бўладур, юзи ва туки ва бори узви қопқорадур.

Яна н и ю л д у р, кишидин жузвий кичикрак бўлғай. Йиғочқа чиқар. Баъзи муш хурмо дерлар. Муни мубо-рак тутарлар.

Яна бир сичқондурким, килоҳирий дерлар. Бу ҳами-ша дарахтларда-ўқ бўлур. Дарахтларнинг устида юқо-ри-куйи ажаб чуст ва часпон югурур.

Т у ю р д и н бир товусдур. Пурранг ва пурзеб жони-варедур. Андоми ранг ва зебича эмас. Жуссада турнача бўлғай, турнача баланд эмастур. Нарининг ва модаси-нинг бошида йигирма-ўттуз пар бордур, икки-уч эллик баландлиғи бўлғай. Модасининг яна зеб ва ранги йўқ-тур. Нарининг бошида тавқи савсанийдур, бўйни хуш-ранг кўктур. Бўйнидин қуйи орқаси сариқ ва тўтаги ва кўк ва бинафша ранглар била мунаққаш воқеъ бўлуб-тур. Орқасидағи гуллари кичикрак-кичикрак гуллардур. Орқасидин қуйироқ ушбу ранглар била мунаққаш улуг-улуг гуллар қуйруғининг учигача бордур. Баъзи товус-ларнинг қуйруғи бирар қулоч бўлур ва гуллуқ парлари-нинг остида қисқароқ, ўзга қушларнинг қуйруғидек, қуйруғи ҳам бордур. Бу расмий қуйруғи ва қанотлари қизилдур.

Бажур ва Саводда ва андин қуйи бўлур. Андин юқо-ри Кунар ва Ламғонот ва ҳеч ерда бўлмас. Учмоқта қир-ғовулдин ҳам ожизроқдур. Бир-икки қатладин ортуқ учаолмас. Учмоқта забун жиҳатидин ётоғда бўлур ё жангалда. Бу ажабтурким, товус бўлур жангалларда шағол кўп бўлур. Бир қулоч қуйриғи била жангалдин жангалға юрур, шағолдин нечук мутазаррир бўлмас экан. Ҳиндустоний «мўр» дер. Имом Абуҳанифа мазҳабида ҳалолдур. Гўшти холи аз маза эмас, дуррож гўштиға ўхшар, вале тева этидек кароҳати табъ била ейиладур.

Яна тўтидур. Бу ҳам Бажур ва андин қуйиғи вилоят-ларда бўлур. Ёзлар тут пишиғида Нингнаҳор ва Лам-ғонотқа келур. Ўзга вақтларда бўлмас. Тўти неча навъ-дур. Кўк бўладур. Бир навъи улдурким, ул вилоятларға элтарлар, суҳангўй қилурлар.

Яна бир навъи бу тўтидин кичикрак бўлур. Муни ҳам суҳангўй қилурлар. Бу жинсни жангалий дерлар.

Бу жинс Бажур ва Савод ва ул навоҳийда бисёр бўлур. Ул мартабадаким, беш минг-олти минг бир хил учар. Бу тўти била ул тўти орасида жуссада тафовуттур. Ранглари худ бирдек-ўқдур.

Яна бирнавъ тўти бўлур. Бу жангалий тўтидин ҳануз кичикрак, боши қип-қизил, қанотларининг усти ҳам қизил бўлур. Қуйруғининг учи икки элликча ер оқ бўлур. Ушбу жинснинг баъзисининг боши савсаний бўлур. Бу жинс сухангўй бўлмас. Муни Кашмир тўтиси дерлар.

Яна бир навъ тўти бўлур. Жангалий тўтидек кичикрак бўлур. Тумшуғи қора, бўйнида улуқ қора тавқи бор, қанотларининг усти қизил, яхши сўз ўрганур. Хаёл қилур эдукким, тўти ва шорак ҳарне ўргатсалар айтур, ўз бошича маъни тахайюл қилиб, талаффуз қила олмас. Бу фурсатта Абулқосим жалойирким, яқин мулозимларимдиндур, ажаб нима ривоят қилди: ушбу жинс тўтининг қафаси ёпуқ экандур, тўти айтибтурким, «Рўйи маро во кунки, дамгир шудам»¹. Яна бир навбат кўтарган қаҳорлар дам олғали ўлтурғонда раҳгузар эл ўтуб борадурлар экандур, тўти дебтурким: «Мардум рафтанд, шимоён намеравид»², вал-ухдату алар-ровий³. Бовужуд киши ўз қулоғи била эшитмагунча инонса бўлмас.

Яна бир навъ тўти бўлур, хушранг қип-қизил. Яна баъзи ранглари ҳам бор. Мушаххас хотирда қолмағон учун машруҳ битилмади. Қизил бисёр хушранг ва хушшакл тўтидур, сухангўй ҳам қилурлар эмиш. Айби будурким, чини синигини мис табаққа тортқондек кўп нохуш ва тез уни бор.

Яна бир шоракдур. Бу Ламғонотта бисёрдур. Андин қуйи тамоми Ҳиндустонотта кўп бўлур. Бу ҳам турлуктурлук бўладур. Бир навъи будурким, Ламғонотта кўптур. Боши қора, қанотлари ола, жуссаси чуғурчуқдин бирнима улуқ ва қабороқтур. Сўз ўргатурлар. Бир навъини мино дерлар. Банголадин келтурурлар. Якранг қорадур, жуссаси бу шоракдин хили улуқдур, тумшуғи ва оёғи сариқдур, икки қулоғида сариқ пўстлари бор, солиниб турадур. Муниг баднамолиғи бор. Сухангўй қилурлар, яхши айтур ва фасиҳ айтур.

¹ «Менинг юзимни оч, димқдим».

² «Одамлар кеттилар, сиз кетмайсизми?»

³ Бу арабча жумлани эшитилган сўзга ишонилмаган тақдирда, айтилади: «сўзнинг тўғри-нотўғрилиғи айтувчининг бўйнига» маъносида.

Яна бир навъ шорак бўлур. Бурун мазкур бўлгон шоракдин иничкарактур. Кўзларининг гирди қизил бўлур. Бу жинс сухангўй бўлмас, «вин шорак» дерлар.

Яна бу фурсатдаким, Ганг сувиға кўпрук боғлаб ўтуб, мухолифларни қочурдук, Лакнурда ва навоҳийсида бир навъ шорак кўрулдиким, кўкси оқ, боши ола, орқаси қора, ҳаргиз кўрулмайдур эди. Бу жинс ғолибо сўз ўрганмас.

Яна лўчадур, бу қушни буқаламун ҳам дерлар. Бошидин қуйруғиғача беш-олти мухталиф ранги бор, кабутарнинг бўйнидек барроқдур. Улуқлуғи кабки дарийча бўлғай, ғолибо Ҳиндустон кабки дарийсидур. Нечукким, кабки дарий, тоғларнинг қуллаларида юрур, бу ҳам тоғ қуллаларида юрур. Қобул вилоятларидин Нижров тоғларида ва андин қуйиғи тоғларда бўлур. Андин юқори бўлмас. Ул эл ажаб нима ривоят қилдилар; қиш бўлғоч, тоғ домонлариға тушар, агар учурсаларким, узум боғидин ўтса, яна асло учолмас, тутарлар. Макулул-лаҳмдур¹, бисёр лазиз эти бордур.

Яна бир дуррождур. Бу Ҳиндустон махсуси эмас-тур, Гармсер вилоятларида бўлур, вале баъзи жинси Ҳиндустондин ўзга ерида бўлмас учун, муни тақриб била зикр қилдим. Дуррожнинг жуссаси кабкнингча бўлғай. Нарининг орқаси қирғовулнинг модаси рангидекдур, бўғзи ва кўкси қорадур, оқ-оқ туклари бордур, икки кўзининг икки ёнида қизил хатте тушубтур, товре қичқурурким: «Шир дорам шакарак»², анинг унидин масмуъ бўлур, «шир»ни қитдек айтадур, «дорам шакарак» худ дуруст муталаф физ бўладур. Астробод дуррожлари «Бот мени туттилар» деб қичқирур эмиш. Арабистон ва ул навоҳийнинг дуррожи «Бишшукри тадумунниаму»³ деб чорлар эмиш. Модаси қирғовулнинг юзларидек рангликдур. Нижровдин қуйи бўлур.

Яна бир дуррож жинси бир қушдур, «канжал» дерлар. Жуссаси дуррожча-ўқ бўлғай, уни кабкнинг⁴ унига хили ўхшар, вале муниг уни кўп тездур. Нар ила модасининг ранги орасида тафовут камдур. Пуршовур ва Хашанғар вилоятида ва андин қуйиғи вилоятларда бўлур, андин юқори бўлмас.

¹ «Макулул-лаҳм» — эти ейиладиган.

² «Сутим бор шакаргина».

³ «Шукр қилсанг неъмат фаровон бўлади» маъносида,

⁴ Қ а б к — каклик.

Яна пул-пакордур, улуқлуғи кабки дарийча бўлғай, уй товуғи андомлиқдур, ранги ҳам мокиён ранглиқдур, томоғидин қуйи кўксиғача хушранг қип-қизилдур. Пул-пакор Ҳиндустон тоғларида бўлур.

Яна саҳройи товуқдур. Уй товуғи била бу товуқнинг орасида фарқ будурким, бу саҳройи товуқ қирғовулдек учар, яна уй товуғидек ҳар ранг-ҳар ранг бўлмас. Бу товуқ Бажур тоғларида ва андин қуйиғи тоғларда бўлур. Бажурдин юқори бўлмас.

Яна чалсийдур. Жуссада пул-пакордектур, пул-пакор мундин хушрангроқдур, Бажур тоғларида бўлур.

Яна шомдур. Улуқлуғи уй товуғича бўлғай. Ғайри мукаррар ранглари бор. Бу ҳам Бажур тоғларида бўлур.

Яна бўданадур. Агарчи бўдана Ҳиндустон махсуси эмасдур, вале тўрт-беш жинс бўданадурким, Ҳиндустон махсусидур. Бир бўданадурким, бизнинг вилоятларга борур бўданадин улуқроқдур. Яна бир бўданадурким, ул вилоятқа борур бўданалардин қисқароқдур, қанот-қуйруғининг қизилроқ ранги бор. Бу жинс бўдана чирдек хайл-хайл учадур. Яна бир бўданадурким, ул вилоятларга борур бўданадин кичикрак, бўғзи била кўксида қораси кўпрак бўлур. Яна бир бўданадур. Бу бўдана Кобулға оз-оз борур. Кичкина бўданадур, қорчадин бир-нима улуқроқ бўлғай, Кобулда «қуроту» дерлар.

Яна бир харчалдур улуғлиғи туғдоқча бўлғай, Ғолибо, Ҳиндустон туғдоғидур. Гўшти бисёр лаззатлиқдур. Баъзи қушнинг бут эти яхши бўлур, баъзининг кўксининг эти яхши бўлур. Харчалнинг бори эти лаззатлиқ ва хўбдур.

Яна чарздур. Туғдоридин жуссаси бир нима кичикракдур. Нарининг орқаси туғдоридектур, кўкси қорадур. Модаси якрангдур. Чарзнинг гўшти ҳам бисёр лазиздур. Нечукким, харчалнинг туғдоққа мушобаҳати бор, чарзнинг ҳам туғдориға мушобаҳати бор.

Яна Ҳиндустон бағриқаросидур, ул бағриқародин кичикрак ва иничкарактур. Бағрининг қораси ҳам камдур. Уни ҳам андин иничкарактур.

Яна қушлардурким, сувда ва сув ёқаларида бўлур; ул жумладин: бир декдур, улуқ жуссалиқ жонивордур, ҳар қаноти бир қулоч бордур. Бошининг ва бўйнининг туки йўқтур. Бўғзида харитадек бир-нима солиниб турубтур. Орқаси қора, кўкси оқдур. Аҳёнан Кобулға бо-

рур. Бир йил Кобулда бир дек тутуб келтуруб эдилар, яхши ром бўлуб эди. Гўшти ташлаб берсалар ҳаргиз хато қилмас эди, тумшуғи била олур эди. Бир қатла бир шаш наъл кафшни ютуб эди. Яна бир навбат бир бутун товуқни қанотлари ва патлари била дуруст ютти.

Яна бири сорсдур. Ҳиндустонда бўлгон турклар тева-турна дейдурлар. Бу бир нима декдин кичикрак бўлғай, бўйи декдин баландракдур, боши қип-қизилдур. Муни уйда сахлайдурлар, яхши ром бўладур.

Яна мангдур. Бўйи сорсқа ёвушур. Жуссаси кичик-рактур. Лаклакдин хили улуқдур, лаклакка мушобаҳати бор, тумшуғи лак-лакнинг тумшуғидин узунроқдур. Тумшуғи қорадур, боши савсани, бўйни оқ, қаноти оладур, жарка қанотларининг устлари ва тублари оқдур, ўртаси қорадур.

Яна бир лаклакдур. Бўйни оқдур, боши ва жамъи азъоси қорадур. Ул вилоятларга борур лаклакдин кичикракдур. Бу лаклакни Ҳиндустоний якраг дер. Яна бир лаклакдур—ранги ва вазъи тамом ул вилоятларга борур лаклаклардектур. Ғояташ, тумшуғи қорароқтур. Ул лаклакдин хили кичикдур.

Яна бир қушдур, уқор била лаклакка мушобаҳати бор. Уқордин тумшуғи улуқроқ ва узунроқдур, жуссаси лаклакдин кичикрактур.

Яна бир улуғ базакдур. Улуғлуғи сорча бўлғай. Икки қанотининг орқаси оқдур. Баланд уни бордур.

Яна бир, боши ва тумшуғи қора оқ базакдур. Ул вилоятқа борур базакдин хили улуқдур. Ҳиндустон базакдин кичикрактур.

Яна бир ўрдактур, гармпой дерлар, сўна бурчиндин улуғроқдур, нари ва модаси бир рангдур. Хашанғарда дойим бўлур, гоҳи Ламғонотқа ҳам борур. Гўшти хили лазиздур.

Яна бир ўрдактур шаҳмурғ дерлар. Қоздин жузвий кичикрак бўлғай, тумшуғининг устида баландлиғи бор, кўкси оқдур, орқаси қорадур. Гўшти мазалиқдур.

Яна бир зимиждур, улуғлуғи бўркча бўлғай. Қора рангликдур.

Яна бир сор бўладур орқаси ва қуйруғи қизил.

Яна Ҳиндустоннинг олақарғасидур, ул вилоятнинг олақарғасидин кичикрак ва иничкаракдур. Бўйнида жузвий оқи бордур.

Яна бир қушдур қарға била аккаға мушобаҳати бор.

Ламғонотта мурғи жангал дерлар. Боши ва кўкси қора, қанотлари ва қўйруғи қизилроқ, кўзлари қил-қизил. Учмоқта ожиз учун жангалдин чиқмас. Бу жиҳатдин мурғи жангал дерлар.

Яна бир улуғ шаппарадур, чамагдар дерлар. Улуқлуғи япалоқча бўлғай. Боши итнинг кучугининг бошига ўхшар. Дарахтқаким кўнар хаёли қиладур, бир шохни тутуб, сарнигун бўлуб турадур. Ғаробати бордур.

Яна бир Ҳиндустон аккасидур, мато дерлар. Аккадин жузвий кичикрак бўлғай. Акка оқ-оладур, мато малла оладур.

Яна бир қушқинадур, улуқлуғи сондуғочча бўлғай, хушранг қизилдур, қанотларида озроқча қоралари бордур.

Яна бир қурчадур, қорлуғоч йўсунлуқдур, қордуғочдин хили улуқдур, якранг қоп-қорадур.

Яна бир куйилдур, узунлиғи зоғча бўлғай, зоғчадин хили иничкарақдур. Тавре ўқур Ҳиндустон булбули бу эмиш. Ҳиндустон эли қошида булбулча ҳурмати бордур. Қалин дарахтлиқ боғларда бўладур.

Яна бир қушдур шақроқ йўсунлуқдур. Йиғочларга ёпушиб юрур, улуқлиғи шақроқча бўлғай. Тўтидек сабз ранглиқдур.

Сув ҳайвоноти: бир шери обийдур, қора сувларда бўладур, калсга мушобаҳати бор. Дерларким, кишини ва балки говмишни олур эрмиш.

Яна сесордур, бу ҳам калс вазълиқдур. Тамом Ҳиндустон дарёларида бордур. Тутуб келтуруб эдилар, узунлиғи тўрт-беш қари ёвушар эди. Йўғонлиғи қўйча бўлғай. Мундин улуғроқ ҳам бўлур эмиш, ярим қаридин узунроқ тумшуғи бор, юқориғи тумшуғи ва қуйиғи тумшуғида иничка-иничка қатор кичик тишлари бор. Сув ёқаларида чиқиб ётадур.

Яна хуки обийдур, бу ҳам тамом Ҳиндустон дарёларида бўлур. Сувдин баякбор чиқар, боши кўрунур-кўрунмас яна сувга чўмар, қўйруғи кўрунуб қолур, мунинг тумшуғи ҳам сесор тумшуғидек узундур ва ушоқ қатор тишлари бордур. Ўзга боши ва танаси балиқдек-тўр, сувда ўйнар вақт мушук йўсунлуқ кўрунадур. Сару сувидағи хуки обийлар ўйнар маҳалда сувдин дуруст чиқадаур. Бу балиқдек сувдин ташқари ҳаргиз чиқмас.

Яна карёлдур, бу улуқ бўлур эмиш. Сару дарёсида черик элидин хили киши кўрдилар. Бу — кишини олур

эмиш. Сару ёқасида эканда бир-икки додакни олибтур. Ғозипур била Банорас орасида ўрду элидин уч-тўрт кишини олди. Ушбу навоҳийда мен ҳам карёлни йироқроқтин кўрдум, ўбдон мушаххас кўрулмади.

Яна какка балиқдур. Икки қулогининг тўғриси икки сўнгак чиқибтур, узунлуғи уч эллик бўлғай, ётқонда бу икки сўнгакни тебратадур. Ғарийб тавр ун келаду. Ғолибо ул уни жиҳатидин какка дебтурлар.

Ҳиндустон балиқларининг гўшти лазиз бўлур эди ва қилтиғи бўлмас. Ажаб чуст балиқдурлар. Бир қатла бир сувнинг икки тарафидин тўр солиб келдилар, тўрнинг бир тарафи сувдин ярим қаридин кўпрак юқори эди, балиқларнинг кўпраги тўрдин бир қари юқорроқ сачраб ўттилар.

Яна Ҳиндустоннинг баъзи сувларида ушоқ балиқлар бор, бир қатиқ ун ё товуш бўлса баякбор сачраб, сувдин бир қари бир ярим қари баланд чиқадулар.

Яна Ҳиндустон бақалари, агарчи ўшал бақалардектур, вале бу бақалар сувнинг юзида етти-секкиз қари югурадулар.

Набототким, Ҳиндустон махсусидур, бир анбадур. Аксар Ҳиндустон эли «бе»ни беҳаракат талаффуз қилурлар, ёмон муталафиз бўлур учун баъзи «нағзак» дебтурлар, нечукким, Хожа Хисрав дебтур:

Нағзаки мо нағз кунн бўстон,
Нағзтарин меван Ҳиндустон¹

Яхшиси яхши бўладур, ғалаба еса бўладур, вале яхшиси кам бўладур. Аксар хом узадурлар, уйда пишадур, хоми хўб ош қатиғи бўладур. Ғўрасининг мураббоси ҳам хўб бўладур. Филвоқий Ҳиндустоннинг яхши меваси будур. Дарахти бисёр болида бўладур. Баъзи эл анбани андоқ таъриф қилиб эдиларким, қовундин ўзга жамиъ мевага таржиҳ қилиб эдилар. Эл таъриф қилғонча худ эмастур. Кордий шафтолуға шабоҳати бор. Пашкол вақтида пишадур. Икки навъ ейилур: бири, сиқиб, пўла қилиб терисини тешиб, сўруб сувини ичарлар, яна бир, шафтолуғи кордийдек терисини аритиб ерлар. Барги шафтолу баргига андаке ўхшар, танаси баднамо ва бад андомдур. Бангола ва Гужаротта яхши бўлур эмиш.

¹ «Нағзак»имиз бўстон беағи ва Ҳиндустоннинг энг гўзал мевасидир».

Яна кайладур, араб мавз дер, дарахти хили баланд эмас, балки дарахт деб ҳам бўлмас. Гиёҳ била дарахт орасида бир нимадур. Барги амон қаронинг баргига мушобиҳдур, вале кайланинг баргининг узунлиги икки қари бўлур, яссилиги бир қариға ёвушур, ўртасида юракдек бир шох чиқар, ғунчаси бу шохда бўлур ва улуқ ғунчаси қўй юраги вазълиқдур, ғунчасининг ҳар барги очилғоч, баргининг тубида қатор олти-етти гули бўлур, бу қатор гуллар кайла бўлур. Ушбу юракдек шох узоғон сойи ул улуқ ғунчанинг барглари очилиб, қатор кайла гуллари зоҳир бўлур. Ҳар кайла дарахти бир қатла-ўқ бор берур эмиш. Кайланинг икки латофати бор: бир улким, териси осон сўюлур. Яна бир улким, ҳеч донаси ва жирми бўлмас, бодинжондин бирнима узунроқ ва иничкаракдур, хили чучук эмас. Бангола кайлалари бисёр чучук бўлур эмиш. Хили хушнамо дарахти бор, ясси-ясси хушранг сабз барглари яхши кўрунур.

Яна анбулидур, хурмойи ҳиндийни бу от била айтурлар. Реза барги бор, жавзи-буё баргига филжумла ўхшар, вале мунинг барги буё баргидан резароқтур. Хили хушнамо дарахтедур, сояси қалин бўлур. Дарахти хили болида бўладур. Саҳройиси ҳам қалин бўладур.

Яна бир маҳвадур, гулчикон ҳам дерлар. Мунинг дарахти хили болида бўлур, Ҳиндустон элининг иморатлари аксар маҳва йиғочидиндур. Маҳванинг гулидин арақ тортарлар ва гулини мавиздек қурутуб ерлар ва арақ ҳам тортарлар. Филжумла кишмишга шабоҳати бор. Бадмазалиги бор. Гулининг ўли ҳам ёмон эмас, еса бўлур. Бу ҳам саҳройи бўладур. Меваси бемаза бўладур. Донаси улуқроқ, териси юпқа, мунинг донасининг мағзидин ёғ ҳам тортарлар.

Яна кирнидур. Мунинг дарахти агарчи кўп болида бўлмас, кичик ҳам бўлмас. Меваси сариг ранглиқдур, жигдадин иничкарактур. Мазаси филжумла узумга ўхшар, охирида озроқча бадтаъмлиги бор, ёмон эмас, еса бўлур. Донасининг териси юпқадур.

Яна жоминдур, барги тол баргига филжумла ўхшар, гирдроқ ва яшилроқдур, дарахти холи аз хуш намолиқ эмас¹. Меваси қора узумга ўхшар, туршроқ мазаси бор, хили яхши эмастур.

¹ «Дарахти чиройли кўрнишдан холи эмас».

Яна гумрукдур. Панж паҳлудур. Улуғлуғи ғайнолуча бўлғай, узунлиғи тўрт эллик бўлғай, сариқ пишадур, мунинг ҳам донаси йўқтур. Хомроқ узгани кўп ачкиқтур. Яхши пишғонининг туршлиғи майхушдур, ёмон эмас, холи аз латофат¹ эмас.

Яна кадҳалдур. Бу ғарийб бадҳайъат ва бадмаза мевадур, биайниҳи қўйнинг қорнидурким, киссадек қориннинг ичи ташқари бўлғай. Мазаси дил очур чучукдур, ичида фундукдек-фундукдек доналари бор. Хурмоға филжумла шабоҳати бор. Мунинг доналари гирддур, узун эмасдур. Бу доналарнинг хурмодин юшмоқроқ гўшти бор, ани ейдурлар, хили часпандадур, часпандалиғидин баъзи иликни, оғизни ёглаб ер эмишлар. Ҳам дарахтнинг шоҳида бўладур, ҳам танасида, илдизида ҳам бўлур эмиш. Дарахтдин гўёким киссаларни осиб-осиб қўюбтурлар.

Яна бадҳалдур, улуғлуғи олмача бўлғай эди. Ёмон эмас, хомлиғида ғарийб турш ва бемазадур, пишиғи ёмон эмас, юшоқ пишар ва ҳар еридин илик била узуб еса бўладур. Мазаси биҳининг ганда бўлғониға хили ўхшар, турш-турш яхшиғина мазаси бор.

Яна бийрдур, форсий кунор дерлар эмиш. Бу анвоъ бўладур. Олучадин бир нима улуқроқдур. Бир навъи бўладур, ҳусайни узум андомида, аксари хили яхши бўлмайдур. Бондирда бир бийр кўрдук, хили яхши эди. Мунинг дарахти савр ва жавзода барг тугуб саратонда ва асадтаким, айни пашколдур, барг чиқариб, тар ва тоза бўладур. Меваси далв ва ҳутта пишадур.

Яна карундадур, бизнинг вилоятнинг жикаси йўсунлуқ бута-бута бўладур. Жика тоғларда бўлур. Бу даштларда бўладур. Мазаси мирминхонға ўхшар, мирминхондин чучукроқ ва кам оброқтур. Андин қалъялиқ ош пиширадурлар, мазалик бўладур. Хили қалъяси ривожқа ўхшар.

Яна панёладур, олучадин улуғроқтур, қизил олманинг ғўрасиға шабиҳдур, туршқина мазаси бор, яхшиғинадур. Дарахти анор йиғочидин улуғроқтур, барги бодом баргиға ўхшар.

Яна калардур, меваси дарахтнинг танасидин чиқар, анжирға ўхшар. Қалар ғарийб бемаза мевадур.

Яна омиладур, бу ҳам панж паҳлудур, ғўзанинг ғун-

¹ «Латифликдан холи эмас».

часига ўшар, зумухт ва бемаза нимадур. Мураббоси ёмон эмас. Хили пур фойда мевадур. Дарахтининг яхши ҳайъати бор, бисёр реза баргликтур.

Яна чурунчидур, дарахти қўҳий эмиш. Бизнинг боғларда уч-тўрт туп бор экандур, сўнгра билдим. Маҳваға хили шабиҳдур, мағзи ёмон эмас, мағзи ёнғоқ мағзи била бодом мағзи орасида бир нимадур. Мағзи писта мағзидин кичикракдур. Чурунчининг мағзи гирдтур, полудаға ва ҳалволарға солурлар.

Яна хурмодур. Агарчи хурмо Ҳиндустон махсуси эмас. Чун ул вилоятларда йўқ эди, мазкур бўлди. Хурмо дарахти Ламғонда ҳам бордур, шохлари дарахт калласида бир ерда-ўқ бўлур. Барглари шохларининг тубидин учиғача икки тарафида бўлур, танаси ноҳамвор ва бадрангдур. Меваси узумнинг хўшасидек бўлур, узумнинг хўшасидин хили улуғроқ бўлур.

Дерларким, наботот орасида хурмо дарахтининг икки иши ҳайвонотқа ўшар: бир улким, нечукким, ҳайвонот бошини кесарлар — ҳаёти мунқатиъ бўлур. Хурмо дарахтининг ҳам боши кесилса, дарахти қурур. Яна бир улким, нечукким, ҳайвоноттин бенар натижа ҳосил бўлмас, хурмо дарахтиға ҳам нар хурмодин шохини келтуруб, тегурмасалар, яхши бар бермас. Бу сўзнинг ҳақиқати маълум эмас.

Хурмонинг бошиким мазкур бўлди, ул паниредин ибораттур. Хурмо панири андоқ бўлурким, шох ва баргининг чиқар ери панирдек оқ бўладур. Бу оқ панирдекдин шох ва барг чиқадур. Шох ва барг узоғон сойи барги сабзроқ бўладур. Бу оқ нимани хурмонинг панири дерлар. Тавредур, ёмон эмас. Ул ёнғоқнинг ўл мағзиға хили ўшар. Ушбу панири бўлур ерни захм қиладурлар. Ул захмға хурмо баргини андоқ қўядурларким, ул захмдин ҳар сув келса, бу хурмо баргининг усти била оқадур, баргни кўзанинг оғзиға қўюб, кўзани дарахтқа боғлабтурлар, ул захмдин ҳар сувким ҳосил бўлса кўзада йиғиладур. Агар филҳол ичилса, чучмонроқ сувдур, уч-тўрт кундин сўнг ичилса, филжумла кайфияти бор дерлар. Мен бир навбат Борини сайр қилаборғонда, Чанбал дарёсининг ёқасидағи кентларға сайр қила бориб эдим. Йўлда кўлда ушбу навъ хурмо сувини оладурғонлар учради. Бу сувдин хили ичилдиким, анинг кайфияти маълум бўлғай, кайфияти маълум бўлмади. Ғолибо хили ичмак керакким, андак кайфияти маълум бўлғай.

Яна норгилдур, араб муарраб қилиб «норжил» дер. Ҳиндустон эли нолир дейдур. Ғолибо ғалати омдур. Норгилнинг бириси жавзи ҳиндийдурким, қора қошуқларни андин қилурлар. Улуғроғини ғижжакнинг косаси қилурлар. Дарахти биайниҳи хурмо дарахтидур, ғояташ, норгилнинг шохи пурбарграктур. Баргининг ранги ҳам равшанроқдур. Нечукким, ёнғоқнинг тошида кўк пўсти бўлур, норгилнинг тошида ҳам кўк пўсти бор, вале норгилнинг пўсти реша-реша бўладур. Тамом дарёдағи жиҳозларнинг ва кемаларнинг танобини ушбу норгилнинг пўстидин қилурлар эмиш. Кемаларнинг дарзларини ҳам мунинг ипи била тикар эмишлар. Норгилнинг пўстини артқоч, бир учида мусаллас уч тўшук ўрни зоҳир бўлур, иккиси руст, бири бўш, андак ишорат била тешиладур. Мағз боғлардин бурун норгилнинг ичи сув бўладур. Бу тўшукни тешиб, ул сувни ичадурлар. Мазаси ёмон эмас, гўёким, хурмо панирини сув қилибтурлар.

Яна бир тордур, торнинг шохлари ҳам бошида-ўқ бўлур, торға ҳам хурмодек кўза боғлаб, сувини олиб ичадурлар; бу сувни торий дейдурлар. Мунинг кайфияти хурмо сувининг кайфиятидин тундроқ бўлур эмиш. Торнинг шохларининг бир қари-бир ярим қаригача ҳеч барги бўлмас, андин сўнг ўттуз-қирқ барг шохининг учида бир ердин-ўқ ирикроқ панжа урадур. Бу баргларининг узунлуғи бир қариға ёвушур. Ҳинди хатларни дафтар йўсуллуқ бу баргларда хили битийдурлар. Ҳиндустон эли кенг-кенг қулоқларининг тўшукларига халқа бўлмас, бу тор баргидин ясаб соладурлар. Ушбу тор баргидин қулоқ тўшугига солмоқ учун бозорларда ясаб-ясаб сотадурлар. Танаси хурмо дарахтининг танасидин яхшироқ ва ҳамворроқтур.

Яна норунж ва лиму машҳур мевалардур. Норунж Ламғонотта ва Бажур ва Саводта кўп бўлур ва хўб бўлур. Ламғонот норунжи кичикрак ва киндиклик бўлур, бисёр латиф ва нозук ва сероб бўлур. Хуросон навоҳийсининг норунжиға ҳеч нисбати йўқтур. Нозуклугидиндурким, Ламғоноттин Қобулғачаким, ўн уч-ўн тўрт йиғоч бўлғай, келтургунча баъзи норунжлар хароб бўлур. Астробод норунжини Самарқандағаким, икки юз етмиш-икки юз саксон йиғоч бўлғай элтарлар. Терисининг қалинлиғидин ва кам облиғидин онча хароб бўлмас. Бажур норунжларининг улуғлиғи биҳича бўлур, суви кўптур ва ўзга норунжларнинг сувидин туршроқтур. Хожа Калон

дедиким. Бажурда ушбу жинс норунжнинг бир дарахтидин олиб санадук, етти минг норунж чиқти. Менинг хотиримга дойим кечар эдиким, «норунж» лафзи муарраб монанддур, ўшандоқ-ўқ экандур. Бажур ва Савод эли норунжни тамом норанг дейдурлар.

Яна лимудур, бисёр бўладур, улуғлуғи юмуртқача бўлғай, юмуртқа андомлиқтур. Илдизини масмум қайнатиб ичса, мазарратини дафъ қилур эмиш.

Яна бир норунж мушобиҳи мева турунждур. Бажур ва Савод эли болинг дейдурлар. Бу жиҳаттин турунж пўстининг мураббосини мураббойи болинг дер эмишлар. Ҳиндустонда турунжни бажурий дейдурлар. Турунж икки навъ бўладур: бири чучук ва бемаза ва дил ошур. Чучук, еярга худ ярамас, магар пўсти мураббога ярағай. Ламғонотнинг турунжи ушмундоқ дил ошур чучуктур. Яна Бажур турунжлари ва Ҳиндустон турунжлари турш бўладур ва хўб туршдурлар. Шарбати бисёр хушмаза ва хуштаъм бўладур, турунжнинг улуғлиғи хисравий қовунча бўлғай. Пўсти қўтур-пўтур ва ноҳамвордур. Учи иничка ва тумшуқлуқ бўлур. Турунжнинг ранги норунж рангидин сариғроқдур. Дарахти таналиқ дарахт бўлмас, кичикрак бўлур. Ва бута-бута бўлур, барги норунж баргидин улуғроқ бўлур.

Яна норунж мушобиҳи мевалардин сангторадур, ранги ва вазъи турунждекдур, ғояташ, мунинг териси сийдамдур, ноҳамвор эмас, жузвий турунждин кичикракдур. Дарахти улук бўладур. Урук дарахтича бўладур, барги норунж баргига ўшар, хўб туршлуғи бордур. Шарбати яхши лаззатлиқ ва хуштаъм бўладур. Бу лимудек муқаввийи меъдадур, норунждек музъиф эмас.

Яна норунж мушобаҳати мевалардин улук лимудурким, Ҳиндустонда гулгул лиму дейдурлар. Андоми қоз юмуртқасига ўшар, вале юмуртқадек икки боши иничкарак эмас. Мунинг пўсти ҳам сангтора пўстидек ҳамвордур, ғарийб сероб бўладур.

Яна чанбарийдур, норунж мушобиҳидур. Андоми норунждектур, вале ранги сариқдур, норунжий эмас, иди турунж идига ўшар, мунинг ҳам яхши туршлуғи бор.

Яна норунж мушобиҳи садофилдур, амурд андомлиқтур, ранги биҳи рангидектур. Чучук бўладур, вале чучук норунжча дил ошур эмас.

Яна норунж мушобиҳи амрадпалдур.

Яна норунж мушобиҳи каранадур. Мунинг улғуғи гулгул лимуча бўлғай. Бу ҳам туршдур.

Яна норунж мушобиҳи амалбеддурким, бу уч йилдин бери эмди назарга келди. Андоқ дедиларким, игнани мунинг ичига солсалар эрир, туршлиғидинму экин, ё хосяттиму экин. Туршлиғи норунж ва лимуча бўлғай.

Яна Ҳиндустонда тавре гуллар бордур: бир жосундур. Баъзи ҳиндустоний қадҳал дейдур, гиёҳ эмас, бутаси соқлиқтур, гулбундин бирнима баландроқдур, ранги анор гулидин ҳануз сабзроқтур, улғуғи қизил гулча бўлғай, вале қизил гул ғунча бўлгондин сўнг бир-ўқ очилур. Бу жосунким, очилди— ўртасидин яна ҳам ушбу баргидин иничка бўлуб, танадек бир эллик узаб, яна ушбу жосун барглари очиладур. Ҳосил дусунба гул бўладур, холи аз ғаройиб эмас. Дарахтининг устида бисёр хушранг ва хушнамо кўрунадур, кўп турмайдур, бир кунда-ўқ пажмурда бўладур. Тўрт ой — пашкол ойларида асру хўб ва кўп очиладур, ғолибо аксар йил очилур. Вале бу кўкрук била иди йўқтур.

Яна бир канирдур, оқ ҳам бўладур, қизил ҳам бўладур. Шафтоли гули вазълиқ панж барга боладур. Қизил канирнинг шафтолу гулига шабоҳати бор. Вале канир гули ўн тўрт-ўн беш гул бир ерда очиладур, йироқтин бир улук гулдек кўрунадур. Мунинг бутаси гулбундин улғуғроқтур. Қизил канирнинг тавреғина иди бор, хуш ояндадур. Бу ҳам пашколда кўп ва хўб очиладур. Бу ҳам аксар йил топилур.

Яна кеврадур, бисёр латиф иди бор. Мушкнинг айби будурким, хушклуғи бордур, муни «мушки тар» деса бўлур. Бисёр латиф иди бордур. Агарчи ўзининг ғарийб тавр ҳайъати бордур, гулининг узунлиғи бир ярим қариш-икки қариш бўлғай. Вазъи ғарав баргидек узун барглардур. Мунинг тикони бордур. Ғунчадек тикилгон ташқариғи барглари сабзроқ, тиконликрак, ичкариғи барглари. юмшоқроқ барглар бўладур. Ичкариғи баргларининг ораларида гулнинг ўртасидағидек нималар бўладур, яхши иди андин келадур. Янги чиқиб, ҳануз тана пайдо қилмоғони эркак қамишнинг бутасига ўхшар. Мунинг барги яссироқтур ва тиконлик, таналиғи бисёр беандомдур, илдизлари кўрунуб турубтур.

Яна ёсуман бўладур оқ, мунинг жамбулий дерлар. Бизнинг ер ёсуманларидин улғуғроқ ва иди тезроқ бўладур,

Яна ул вилоятларда тўрт фасл тур. Ҳиндустонда уч фасл бўлур: тўрт ойи ёздур, тўрт ойи пашкол, тўрт ойи қиш. Ойларнинг ибтидоси ҳилолий ойларнинг истиқболидиндур. Ҳар уч йилда бир ойни пашкол ойларига зиёда қилурлар. Яна уч йилда қиш ойларига зиёда қилурлар. Яна уч йилда ёз ойларига. Буларнинг кабисаси будур.

Читар, бесок, жашт, осор — тобистон; мувофиқи: ҳут ва ҳамал ва савр ва жавзо.

Совун, бодун, кувор, котик — пашкол; мувофиқи: саратон ва асад ва сунбула ва мезон.

Акҳан, пўс, моҳ, покин — зимистон; мувофиқи: ақраб ва қавс ва жадй ва далв.

Ҳинд эли фусулниким, тўртар ой таъйин қилибтурлар, ҳар фаслда яна иккирар ойни иссиқнинг ва ёғиннинг ва совуқнинг зўри тутубтурлар. Ёз ойларидин икки сўнгги ойким, жашт била осордур, иссиқнинг зўри бу икки ойдур. Пашкол ойларидин икки бурунги ойким, совун ва бодундур, ёғиннинг зўри бу икки ойдур.

Қиш ойларидин икки ўртадаги ойким, пўс ва моҳдур, совуқнинг зўри бу икки ойдур. Бу эътибор била буларнинг фасли олти бўладур.

Кунларга ҳам от қўюбтурлар: шанба — (соничар); якшанба (итвар); душанба — (сумвар); сешанба — (монкулвар); чаҳоршанба — (будвор); панжшанба — (бриспатвор); одина — (сағирвор).

Нечукким, бизнинг вилоятлар истилоҳида кеча-кундузни йигирма тўрт қисмат қилибтурлар, ҳар қайсини бир соат дебтурлар ва ҳар соатни олтмиш қисмат қилибтурлар, ҳарқайсисини бир дақиқа дебтурларким, бир кеча ва кундуз минг тўрт юз дақиқа бўлғай. Дақиқанинг миқдори тақрийбон олти қатла «фотиҳа»ни, «бисмилло» била ўқуғунчадурким, бир кеча-кундуз секкиз минг олти юз қирқ навбат «фотиҳа»ни «бисмилло» била ўқуғунча бўлғай.

Ҳинд эли кеча-кундузни олтмиш қисмат қилибтурлар, ҳарқайсини бир гири дебтурлар, яна кечани тўрт ва кундузни тўрт қисмат қилибтурлар. Ҳарқайсини бир паҳр дебтурларким, форсиси пос бўлғай. Ул вилоятларда пос ва посбон эшитилур эди, бу хусусият била маълум эмас эди.

Ушбу маслаҳатқа Ҳиндустоннинг жамъи муътабар шаҳрларида жамъи муқаррар ва муайяндурларким, кар-

ёлий дерлар, биринждин бир ясси нима қўюбтурлар, улуғлуғи табақча бўлғай, қалинлиғи икки элликча бўлғай. Бу биринжни «карёл» дерлар. Бу карёлни бир баланд ерда овизон қилибтурлар. Яна бир тослари бор жом соат, анинг қуйиси тушукдур, ҳар гирида бир тўлар, карёлийлар навбат била тосни сувға қўюб мунтазирдурлар. Масалан: кун туғар вақттаким, бу тосни қўйдилар, тос бир тўлса, тўқмоқлари била карёлға бир урарлар, икки тўлса, икки, то паҳр тугагунча. Ҳар паҳрким туганса, аломати будурким, тўқмоқни карёлға бот-бот ғалаба-ғалаба қоқарлар. Агар кундуздин аввалғи паҳр бўлса, бот-бот қоққондин сўнг даранги қилиб, бир навбат қоқарлар. Иккинчи паҳр бўлғон бўлса, бот-бот қоққондин сўнг икки қоқарлар, учинчида уч, тўрттинчида тўрт. Кундузнинг тўрт паҳरिकим туганди, кеча паҳридин бошлаб ушбу дастур била кечанинг тўрт паҳрини тугатурлар.

Бурун карёлийлар кеча-кундузда паҳр туганганда ўқ паҳр аломатини қоқарлар эди. Кечалар уйқудин уйғонғонларға уч гири ё тўрт гирининг қоққон уни келса эди, маълум бўлмас эдиким, иккинчи паҳрмудур, ё учунчи паҳрмудур. Мен буюрдумким, кеча гирилари ва булутлуқ кундуз гирилари қоққондин сўнг, паҳрнинг аломатини қоққайлар, масалан, кечанинг аввалғи паҳридин уч гири қоққондин сўнг, даранг қилиб, паҳрнинг аломатини яна бир ҳам қоққайлар, яъни маълум бўлғайким, бу уч гири аввалғи паҳрдиндур. Кечанинг учунчи паҳридин тўрт гири қоққондин сўнг, даранг қилиб, паҳрнинг аломатини уч қоққайлар, яъни маълум бўлғайким, бу тўрт гири учунчи паҳрдиндур, хили яхши бўлди. Кеча ҳар вақт уйғонғонда карёл уни келса, мушаххас бўладурким, қайси паҳрдин неча гири бўлубтур.

Яна ҳар гирини олтмиш бўлубтурлар, ҳарбирини пул дебтурларким, бир кеча-кундуз уч минг олти юз пул бўлғай. Яна ҳарбир пул миқдорини олтмиш қатла кўзни юмуб очқунча дебтурларким, кеча-кундуз икки юз ўн олти минг кўзни юмуб очқунча бўлғай. Бир пулни тажриба қилилди, тақрийбан секкиз қатла «қулҳувалло»ни «бисмилло» била ўқуғунча бўлдиким, кеча-кундуз йигирма секкиз минг секкиз юз «қулҳувалло» ни «бисмилло» била ўқуғунча бўлғай.

Яна ҳинд эли вазнларни гавре таъйин қилибтурлар: Секкиз рати бир моша, тўрт моша бир тонгким, ўттуз

икки рати бўлғай. Беш моша бир мисқолким, қирқ рати бўлғай. Ўн икки моша бир тўлаким, тўқсон олти рати бўлғай. Ўн тўрт тўла бир сер. Бу худ муқаррардурким, ҳар ерда қирқ сер бир ботмон бўлур, ўн икки ботмон бир мони бўлур. Юз монини бир миноса дерлар. Жавоҳир ва марворидни тонг била тортарлар.

Яна ҳинд эли ададни ҳам хўб тайин қилибтурлар: юз мингни лак дерлар. Юз лакни курур дерлар. Юз курурни арб дерлар. Юз арбни карб, юз карбни нил, юз нилни падам, юз падамни сонг. Бу ададларнинг тайини Ҳиндустон молининг кўплагининг далилидур.

Ҳиндустон элининг кўпраги кофир бўладур. Ҳинд эли кофирни ҳинду дерлар. Ҳиндулар аксар таносухий бўладур. Омил ва мустаъжир ва коргузор тамом ҳиндудур.

Бизнинг вилоятларда, саҳрода юрур элининг қабила-қабила отлари бўлур, мунда вилоят ва кентларда мутаваттин элларнинг қабила-қабила отлари бўладур.

Яна ҳар ҳирфагарким бор, ота-отасидин бери ул ҳирфани қила келибтур...

Латофатеким, Ҳиндустонда бор — улук вилоятдур. Ва олтун ва ярмоғи қалин бўладур ва пашкол ҳаволари бисёр хўб бўладур. Гоҳ куни бўладурким, ўн-ўн беш, йигирма қатла ёғадур. Ёғинларида бир замонда селлар келадур, ҳеч сув йўқ ерларда дарёлар оқадур. Ёғар маҳаллида ва ёғиб тургон маҳалларида ғарийб яхши ҳаволар бўладур, андоқким, ҳавонинг эътидоли ва латофати андин ўтмас. Айби будурким, ҳаво кўп пурнам бўладур.

Ул вилоятларнинг ёйлариға пашкол ўлса, худ ўтуб бўлмайдур, тез бузуладур, не ёлғуз ёй, жиба ва китоб ва рахт ва матоъға — бориға таъсир қиладур. Иморат ҳам кўп турмайдур. Пашколдин бошқа ҳам қиш ва ёз яхши ҳаволардур, вале шимол ели ҳамиша қўпадур. Гард ва хок хили бўладур. Ёзлар савр ва жавзода пашколга ёвуқ бу йилда тўрт-беш навбат бисёр тунд қўпадур. Андоқким, гард ва хок ул мартабада бўладурким, бир-бирни кўруб бўлмайдур, муни «анди» дейдурлар. Жавзо иссиқ бўладур, вале онча беиътидол иссиқ эмас-тур. Балх ва Қандаҳорнинг иссиғича йўқтур ва имтидоди худ ул ерларнинг иссиғининг ярмисича бўлғай.

Яна бир латофати будурким, ҳар синфдин ва ҳар ҳирфагардин беҳад ва бениҳоят кўптур. Ҳар иш учун ва

ҳарнима учун жамъа муқаррар ва муайяндурким, ота-оталаридин бери ул иш ва ул нимани қила келгандурлар. Нечукким «Зафарнома»да Темурбекнинг «масжиди сангин» иморатини қилурда Мулло Шараф мундоқ муболага била битибдурким, Озарбайжон ва Форс ва Ҳиндустон ва яна ўзга мамолик сангтарошларидин ҳар кунда икки юз киши масжидда иш қилурлар эди. Бир Ограда ушбу Огранинг сангтарошларидин менинг иморатларимда ҳар кунда олти юз сексон киши иш қилурлар эди. Яна Ограда ва Секрида ва Биёнада ва Дулпурда ва Гувалёрда ва Кўлда минг тўрт юз тўқсон бир сангтарош ҳар кунда менинг иморатимда иш қилурлар эди. Ҳар ҳирфагар ва ҳар корғардин ушбу қиёс била Ҳиндустонда беҳад ва бениҳоятдур.

Бу вилоятларким, Беҳрадин Баҳорғача ҳоло менинг тасарруфимдадур, эллик икки курурдур, нечукким, бу муфассалидин мужмали маълум бўлғусидур. Бу жумладин секкиз-тўққуз курур рой ва рожаларнинг парганаларидурким, итоат қилиб, қадимдин бу парганотни ваҳқи истиқомат тариқида тонибтурлар.

МУҲАММАД СОЛИҲ

Улуғбекнинг тарбиячиси, васийси Алиф Шоҳ Маликнинг набираси ва Хоразм ҳокими Нур Саидбекнинг ўғли Муҳаммад Солиҳ 1455 йили Хоразмда туғилди. Сарой тарбиячилари қўлида таълим ва тарбия кўргандан кейин, Ҳиротга келиб, ўз даврининг улуғ олими, шоири ва мутафаккири Абдураҳмон Жомийда таҳсил кўрди.

1469 йилда, отаси вафот этгандан кейин ўқишни тарк этиб, Ҳусайн Бойқаро, кейинчалик Бухоро ва Самарқандда бошқа ҳокимлар саройида хизмат қилди.

Темурийлардан илтифот кўрмаган Муҳаммад Солиҳ, 1499 йилда Шайбоний томонига ўтади, унинг саройида «Амирул-умаро»лик мансаби ва «Маликуш-шуаро»лик мартабасини олиб, сарой шоири ва тарихчиси сифатидагина эмас, амирлик мансабида ҳам хизмат қилади.

Муҳаммад Солиҳ 1505 йил охири ёки 1506 йил бошларида Шайбоний томонидан Нисо шаҳрига ҳоким қилиб тайинланади. Унинг бу ерда неча йил ҳокимлик қилгани маълум эмас. Ҳар ҳолда, 1510, 1511 йилларгача, яъни Шайбонийнинг Эрон шоҳи Исмоил томонидан ўлдирилганигача ҳокимлик қилиб турган бўлса керак, кейин эса, Бухорога келган ва шу ерда 1534 йилда вафот этган.

Шеърятга қизиққан Муҳаммад Солиҳ ёшлигидаёқ ўзининг икки тилда ёзган лирик шеърлари билан шуҳрат қозонди. Шунинг учун ҳам Алишер Навоий («Мажолисун-нафоис»), Заҳриддин Муҳаммад Бобир («Бобирнома»), Сом Мирзо («Тухфай Сомий»), Лутфали ибн Оғо-

хон («Оташкада»), Хожа Ҳасан Нисорий («Музақкирулаҳбоб») каби замонининг машҳур шоир ва адабиётшунослари Муҳаммад Солиҳнинг лирик шеърларига юксак баҳо берган эдилар. Афсуски, унинг на ўзбек тилидаги ва на форс-тожик тилидаги шеърлар тўплами бизгача етиб келмаган. Унинг етиб келган бирдан-бир асари «Шайбонийнома»дир.

Жанр эътибори билан жангнома характериға эға бўлган «Шайбонийнома» 9000 мисраға яқин бўлиб, 76 бобдан иборатдир. Бундан 3 боби традиция бўйича, «Ҳамд», «Муножот» ва «Наът» IV бобдан XIV бобгача (102 байт) Шайбонийнинг мадҳи берилиб, XV бобдан китоб назмининг сабаби ҳамда воқиаларни тасвирлашға киришилади.

«Шайбонийнома» ўз ичига 6 йиллик (1499—1505) тарихий воқиани олиб, шайбонийлар билан теурийлар ўртасидаги сулолалар урушини тасвирлайди.

Муҳаммад Солиҳ ўзининг «Шайбонийнома»сида теурийларға қарама-қарши ўлароқ, Шайбоний ва шайбонийларни мақташ вазифасини ўз олдиға қўяди. Бироқ, ўзи айтганидек, Шайбоний юришларида қатнашиб, ўз кўзи билан кўрганларини «назм ила таҳрир» қилгани учун, Шайбоний ва шайбонийларнинг ҳам халқнинг молу мулкини талон-торож қилганликларини, ҳомийсиз кўп одамларни турли азоб-ўқубатлар билан қириб ташлашларини, қишлоқ ва шаҳарларни вайрон этганларини, хотин-қизларни хўрлашларини ва бошқа жабру зулмларини фош этиб қўяди. Аммо, ўзи тасвирлаган бу реалистик воқналар ўз олдиға қўйган мақсадларға тамоман қарши эканлигини сезиб, шу ондаёқ, Шайбонийни «оқлаш»ға киришади. Бу фалокатларнинг бош сабабчиси Шайбоний эмас, балки худонинг хоҳиши, халқнинг ёмонлиги, уларнинг «дин йўлидан озганлари» учун худонинг қаҳриға гирифтор бўлишларининг натижаси, чунки:

«Тенгри қай эдники мақхур айлар,
Хон черигин анга мансур айлар»,

деб сохта хулоса чиқаради.

Бу эса Муҳаммад Солиҳнинг адабий ижоди билан феодал синфий позицияси ўртасидаги зиддиятнинг ёрқин ифодасидир.

И «ШАЙБОНИЙНОМА» ДАН
КИТОБ НАЗМИНИНГ САБАБИ
шқ саҳросида мажнун бўлғон,
Дард бирла ичу тоши тўлғон,

Шавқ бозорида савдо қилғон,
Ушбу савдони таманно қилғон.

Ҳажрнинг ўтидин жони куйғон,
Сўзу ғам бирла ниҳони куйғон,

Лақаби Солиҳу ўзи толиҳ,
Нур Саид ўғли Муҳаммад Солиҳ

Мундоқ айтурки, худодин тақдир:
Чун отам ишига берди тағйир:

Чиқди Хоразм днѐри қўлидин,
Хевақу Кат ҳисори қўлидин.

Тушти андин гузори Марв сори,
Анда соврилди эву эли бори.

Айлади нўш шаҳодат жоми,
Анга нўш ўлди саодат жоми.

Мени гардун ситами қилди етим,
Айлади кишвари ғам ичра муқим.

Хорлиқлар била ўстум бисёр,
Зорлиғлар била кўрдум озор.

Ҳар фалокатки бўлур дунёда,
Ҳеч қойсидин эман озода.

Гаҳ Хуросон аро қилдим манзил,
Гаҳ Самарқандга бўлдим мойил.

Қуюн ойини била саргардон,
Ҳар нечук бўлса, юрудум ҳар ён.

Хизмат эттим бори мирзоларга,
Бандалик андағи доноларга.

Кўрмадим хайре мирзолардин,
Тилади раъе донолардин.

Дедилар барча манга донолар,
Ким: «Адам бўлғусидур мирзолар.

Давлати ол¹ Темур кетгусидур,
Навбат ўзга кишига етгусидур.

Ул киши бордур Шайбоний хон,
Хон Шайбонийдурур Маҳдийи замон.

Ҳоли онинг ери Туркистондур,
Ўзбек элига муаззам хондур.

Хон Абулхайрга фарзанд эрур,
Жоҳининг шохига пайванд эрур.

Иўжихон ўглию Чингиз тўруни,
Борича хонлардин аъло ўруни.

Ул олур ушбу вилоятларни,
Кўрсатур элга иноятларни.

Бордур онинг иши қуръон бирла,
Ултурубтур неча султон бирла.

¹Ол Темур — Темур авлоди, темурийлар.

Ул бўлуб борчага жондин мойил,
Ул салотин анга андин мойил.

Бу жамоатни кўрарсен ҳоло,
Тана тирно била бошлаб ғавғо.

Ичадурлар кеча, кундуз бода,
Дину имон соридин озода.

Бир-бири бирла мухолиф борча,
Бир-биридин тақи хойиф борча.

Атодин бордур ўғул нохушнуд,
Атони ўғул этай дер нобуд.

Ато ҳам бордур ўғулдин безор,
Ултурур ўғлини йиғлатиб зор.

Сўзлари ерида мазкур бўлур,
Ушбу дафтараро мастур бўлур.

Шаръдин йўқтур аларға парво,
Шаръ сўзини демаслар асло.

Фикр қил, мулкни ким олғусидур,
Кўси иқболни ким чолғусидур?

Қайдаким чодирини тикти нифоқ:
Қолмас ул теграда осори вифоқ.

Мулк илгидин чиқару тахт ила тож,
Тожу тахт аҳлин этарлар ихрож.

Бўлса юз минг киши борча бу тавр,
Эврилур борчасиға охир давр.

Яна бир давр келур тозау хуш,
Иттифоқ аҳлидек усру дилкаш.

Иттифоқ аҳлиға давлат келишур,
Иттифоқ аҳли ҳам они билишур.

Минг киши муттафиқ этса ишини,
Босар албатта, бу юз минг кишини.

Иттифоқ андаю, дину имон,
Зарби шамширу намозу қуръон.

Мулк ул олмаса, ким олғусидир?!
Борча офоқ анга қолғусидур.

Ақл агар бор санга, иш қила кўр,
Бу салотин йўлидин айрила кўр.

Ўзни ул хон қадамиға еткур,
Бошни султон қадамиға еткур...»

Чун бу сўзларни эшиттим филҳол,
Айладим хилват, ўзим бирла хаёл.

Барча маъқул эдию барча савоб,
Туздум оҳанги сафарға асбоб.

Юруб оҳанги Самарқанд эттим,
Юруб ул шаҳрға бот-ўқ ўттим.

Ниятим буки, етиб қўрғонға,
Борғамен андин Туркистонға.

Ё агар хон бу сорилар келса,
Банда хон сари азимат қилса...

Манга ният бу эди, лек худо
Айлагандур манга бу навъ қазо.

Ким, етишганда ўшал қўрғонға,
Бандалик айлагамен ул хонға,

Чун етиштим, келибон неча қазоқ,
Борчаси раҳм тариқидин йироқ.

Қаҳр бирла келар, андоғки магар,
Бандадин қўймоғусидурлар асар.

Бир неча ҳамдаму ҳамроҳ манга,
Бор эдилар бори дилхоҳ манга.

Борчасини тунадилар, аммо
Манга кўргузмодилар ҳеч жафо.

Ул жамоатки бу иш қилдилар,
Бошима давлат ила келдилар.

Бор эмишлар бориси ўнг қўлда,
Жонвафо бий била қўлдош йўлда.

Жонвафо бий мани кўргач, филҳол,
Кўрушуб айлади ёрона мақол.

Жонвафо бий эмиш ўнг қўлда улуғ,
Анга дўрман улусидин кўп уруғ.

Чун бу сўзлар била ўттум андин,
Хон йўлин жон била туттум андин.

Мени хон оллиға еткурдилар,
Балки жон оллиға еткурдилар.

Мен етишгонда ўшул хон қотиға,
Бошни қўйғонда анинг хизматиға,

Солиб эрди уруш ул қўрғонға,
Солибон валвалалар давронға.

Усру ғавғою қиё-қий эрди
Ҳай-ҳаю арбада чоқи эрди.

Ултуруб эрди ўзи фориг бол,
Ҳай-ҳаю арбада бирла хушҳол.

Эғнида бир зиреҳи довудий,
Зиреҳиға яраша ҳам худи.

Садоғи белида, ёйи қўлида,
Беклари ўнгида ҳам сўлида,

Бир ёнида баса айлаб жавлон,
Ултуруб эрди Қарочин девон.

Ким атолиғ эди ул хонға,
Ҳам мураббий бу шаҳи давронға,

Қўлини лутф била қилди дароз,
Мен тузуб жон аро оҳанги ниёз,

Қўрқа-қўрқа қадамиға еттим,
Бош қўюб, олида шукри эттим.

Айлади лутф, сўруб ҳолимни,
Билди яксар менинг аҳволимни.

Шафақат бирла мени шод этти,
Қайғудин бандани озод этти.

Чун ёниб тушти урушдин ул хон,
Тилади бандани ул шоҳи замон.

Айлади лутфу иноят бисёр,
Айлади расми мурувват изҳор.

Чун анинг шеваи лутфин билдим,
Банда ҳам арзи ниёзи қилдим.

Ул ниёзимни қабул айлади хон,
Яна бисёр карам қилди аён.

*Имомуз-замон Хўзор элини олиб, аҳл ва авлодлариға
имон ўргатгонидин сўнг Қаршини қабаб, Боқига уруш-
дин онт бергани.*

Чун Хузор аҳлиға тақдири худо,
Солди бу навъ бузуғлиқ ул аро.

Яна хон келди Бухоро сори,
Чериги соғу саломат бори.

Ёз очилғоч, яна озим бўлди,
Қаршининг азмиға жозим бўлди.

Етибон Қаршиға, бўлди сокин,
Айлади ҳукми: «Тобин, тобин!»

Қалъа давриға олиб малжолар,
Шоҳу най бирла солиб малжолар.

Тегра ёним олиб ўлтурусунлар,
Кеча-кундуз урушатурсунлар.

Ҳукм ила барча қабай туштилар,
Қамишу шохға ёпиштилар.

Кўчалар ясадилар қалъа сари,
Бошдин хурраму сарсабз бари.

Қалъа сори қилайин деса гузар,
Кўча гашти қилур эрди лашкар.

Ташқари сабзаю, саҳрою баҳор,
Ичкари жибаю дарди дили зор.

Ташқари лолаи нуъмон очилиб,
Ичкари эл кўзидин қон сочилиб.

Ташқари айшу нашоту суҳбат,
Ичкари меҳнату, ранжу заҳмат.

Ташқари элга уммеди жовид,
Ичкари эл бари жондин навмид.

Ташқари элга ғанимат тушти,
Ичкари элга ўлат ёпушти.

Гоҳ уч юз киши ўлди бир кун,
Гоҳ ўн кент эли бўлди бир кун.

Бўлди андоқ ўлатиким, даврон
Ул ўлатни кўруб ўлди ҳайрон.

Икки ойким қабал эрди анда,
Оз киши қолди ўшул қўрғонда.

Қолғани ҳам бари бемор эдилар,
Ҳуссаю ғам қўлида зор эдилар.

Сайиде бор эди ул қўрғон аро
Деди: ул қалъа аро ҳукми худо.

Бир ўттуз минг кишини ўлтурди,
Токи бу ердин ўшул хон турди...»

Ҳеч ким кўрмади бу таври ўлат,
Келди ул қалъага бир даври ўлат.

Эл қирилди барию охири қор,
Боқи тархон доғи бўлди бемор.

Зорлиқ айлади хон ҳазратиға,
Йибориб элчисини хизматиға.

Ким: «Манга лутф қилиб, йўл берсун,
Бу ўлатдин мени хон айирсун».

Хон дедиким: «Мен анга йўл берайин,
Жонидин хори жафо(ни) терайин.

Шарт қилсун кетарига мундин
Аҳд қилсун йитарига мундин!...»

Хон сўзин чунки эшитти Боқи,
Деди: «Бор лутфу мурувват чоқи;

Хон агар қилса мурувват, мен ҳам
Айлайин шарт бағоят маҳкам...»

Ҳарамии устида шарт айлади ул
Ким: «Қачон хон манга лутф айласа йўл,

Бошим олиб кетайин қўрғондин,
Ҳарна ҳукм ўлса яна ул хондин,

Тутайин ҳукмини жоним бирлан,
Бу ишим барчаға бўлсун равшан...»

Чун бу шарт айлади Боқи тархон,
Қаршидин келди Бухоро сари хон,

Анга чун бўлди бу янглиғ фурсат,
Қочтию, билди ўзига давлат.

*Ҳазрати Имомуз-замон ва Халифатур-раҳмон музаф-
фариддин Султон Маҳмуд баҳодирни ўзига қўшиб Ҳисор
вилоятига Хисравшоҳ устига борғони ва Хисрав шоҳни
қочуруб, вилоятларидин мол олғони ва Жоникахон била
Алиахоннинг ало бўлғонини маълум қилиб, андин му-
рожиат қилғони*

Хонға чун борди хабар Султондин,
Ким етиб келди фалон қўрғондин.

Хони Шайбонийи Жамшид сарир,
Шоҳи нуронийи хуршед замир

Отланур бўлди Ҳисор устига
Андоғи мулку диёр устига

Йибориб ҳукмини султонларға
Ярлигин тобии фармонларға,

Отланиб Қаршиға озим бўлди;
Зафар олида мулозим бўлди.

Жамъ бўлгунча черик ҳар ёндин,
Келгувчи, борғувчи, ҳар султондин,

Эрикиб Қаршини овлар бўлди;
Қуш била ҳар сори ховлар бўлди.

Қаршининг қушлари бисёр бўлур,
Қушчининг туъмаси тайёр бўлур.

Турнаю қоз фаровон усру,
Жонвар анда намоён усру.

Қирғовул боғларида сонсиз
Қарчиғайнинг соғишидин жонсиз.

Тузида бағри қаролар бисёр,
Ер боғирлаб юрумакдин афғор.

Мурғаки Қарши учун ҳар сори,
Сайдгар илгидин айлаб зори.

Қумрию булбули нолон эрди,
Бир, бир ўз ишида ҳайрон эрди.

Саъвалар борчалари зору заиф,
Мен киби дарду ғам илгида наҳиф.

Ҳар нечук қушки бўлур давронда,
Зоҳиран бор эди борча онда.

Ким Сулаймони замон анда эди,
Яъни ким ҳазрати хон анда эди.

Қайдаким бўлса Сулаймон, ночор
Ваҳш ила тайр бўлурлар бисёр.

Худҳуд ул тиградин асло кетмас,
Ҳеч турлук сур ила қайтмас.

Бўлур ул тиграда ҳар турлук, қуш,
Ясабон борча ўшул ерда қўнуш.

Кабк ила тўтийи шаккархо ҳам,
Балки семурғ ила анқо ҳам,

Ҳар сари борса эди ҳазрати хон
Юруб андоқки Сулаймони замон.

Қушлар устига келурлар эрди,
Бошиға соя қилурлар эрди.

Не ажаб, хонни Сулаймон деганим,
Бори оламға ани хон деганим,

Ким анинг ҳукмидадур ваҳш ила тайр,
Ҳам анинг илгидадур шар ила хайр.

Ким анинг амридадур деғу пари,
Ҳукмида ер юзининг хушқу тари.

Хон Сулаймони замондур бешак,
Хисрави олами жондур бешак.

Ғояташ, халқ они билмаслар,
Жон била хидматига келмаслар.

Бўлмаса эрди Сулаймон ул хон,
Фақрин айларму эди мунча ниҳон.

Салтанат фақр била кам топилур,
Шоҳға фақр эшиги кам очилур.

Кимки бу мартаба узра етти,
Салтанат била они жамъ этти,

Деса бўлур они хони даврон,
Балки давронда Сулаймони замон.

Бу ҳикоятки битиб, оҳиста
Айладим арз мени дилхаста.

Киши билмас муни ҳондин ўзга,
Кам тушунур киши мундоқ сўзга.

Банданинг сўзларига хон тушунур,
Қуш тилидур, бу Сулаймон тушунур.

Сўз узун бўлди, келай сўз бошиға,
Иш фўзун бўлди, келай сўз бошиға.

Чун гузар тушти шаҳи одилға,
Қаршидин Касби деган манзилға.

Чарх ҳосидға мададкор ўлди,
Ахтари наҳс анга ёр ўлди.

Хон чопиб қуш солотурғон ҳангом,
Йиқилиб оти, қарорди айём,

Хон тушуб ерга, тани бўлди фиғор,
Нозанин жисмиға етти озор.

Тану жони бори афғор ўлди,
Эл, аёғи бори роқор ўлди.

Муддате хон қўли озурда эди,
Халқнинг хотири афсурда эди.

Бўлдилар беклари беҳол усру,
Ранжу ғам йўлида помол усру.

Бордилар ўзларидин мискинлар,
Туздилар нолани меҳр ойинлар.

Куйди бу ғам била Султон Маҳмуд,
Етти гардунға димоғидин дуд,

Бўлди бисёр паришон хотир,
Бўлгуча хон эшигига ҳозир.

Они кўргунча саломат ҳосил,
Лаҳзаи йўқ эди ғамдин ғофил.

Ул маҳалдаки қилиб тавсанлиқ,
Хонға кўргузди фалак душманлиқ.

Шеърлар деди ўз аҳволиға,
Бас муносиб ўзининг ҳолиға.

Дардмандонаю дилкаш борча,
Қобили нағмаи зилкаш борча.

Бири ул шеърларидин будур,
Қўрунгизким, не бало хушгўдур.

*Ҳазрати Имомуз-замон ва Халифатур-раҳмоннинг дард-
мандоналиқ ҳолида айтқон абётидур.*

Дарди ғам бечора кўнглум сори оқилди яна,
Мени кўруб, ишқ ўти боштин яна келди яна.
Ғунчадек кўнглум ғами ҳижронидин қон боғлади,
Муждаи васлин эшитиб, кўнглум очилди яна.
Ҳажр ўтинда нотавон жисмим фироқинг кечаси,
Шамъдек боштин аёқ фурқатда ёқилди яна.
Гезлаб эрдим ишқини элдин ва лекин найлайн,
Ҳолатим Мажнун киби оламға ёйилди яна.
Фурқат отидин йиқилдим, ёр келди сўрғали,
Эй Шабоний, ёр дардингға даво қилди яна.

Банда ул вақт Бухорода эдим,
Йўқки, саҳройи таманнода эдим.

Қим келиб Қаршиға хонни кўрсам,
Ул Сулаймони замонни кўрсам.

Бу таманно била чун отландим,
Тун қотиб, бир-икки кун қотландим.

Қасбига еттим эса, андоғилар,
Яъни ул маскану манзилдоғилар.

Дедилар сурати ҳолини манга,
Қим не иш айлади бу чарх анга,

Бу ҳикоятни эшитгач, бисёр,
Хотирим қайғудин ўлди афғор.

Ҳасбиҳолимни битиб ҳазратиға,
Усру таъжил ила бёрдим қотиға.

Чун анинг борғаҳиға еттим,
Етгач-ўқ, ҳазратиға арз эттим.

Ҳасбиҳол ушбуғина матлаъ эди,
Матлаим ушбу икки мисраъ эди:

Қил фидо жонимни гар жисми латифинг хастадур.
Сен саломат бўлки, юз минг жон санга вобастадур.

Чун бу матлаъни эшитти ул шоҳ,
Ҳолату дардидин ўлди огоҳ.

Айлади бандага усру таҳсин,
Қилди алтофу иноятқа қарин.

Бир-икки кун чу бу сўздин ўтти,
Сиҳҳат ул дардларин ҳуркутти.

Йирилиб эрди бори султонлар,
Данилар бирла бори ўғлонлар.

Чериги жамъ бўлуб эрди тамом.
Хайлдин Қарши тўлуб эрди тамом.

Ушбу ҳолатда этиб келди биров,
Хасм сўзин этиб келди биров,

Сўзи алқисса буким, Хисравшоҳ
Бўлубон ўз хатаридин огоҳ,

Жамъ этиб Кундузу Бағлон черигин,
Келтуруб Кашму Бадахшон черигин,

Тилатиб барча ҳисор аҳлини
Йиғди ул мулку диёр аҳлини.

Валибекни тилатиб Хатлондин,
Черигин йиғди тилаб ҳар ёндин.

Бир Вали бирла йиғилди Боқи.
Разм базмида бўлай деб соқи.

Тўрт оғо-ини жамъ ўлдилар,
Лекин андуҳ била тўлдилар.

Олдилар эрса черикнинг сонин,
Тўктилар эрса улуснинг қонин.

Қирди дафтарга киши ўттуз минг,
Лек ҳар бирида қайғу юз минг.

Ким нетиб ўзбак ила сончишоли?
Не қилиб кистон ила ёнчишоли?

Чун оға ини била Хисравшоҳ
Тузди ул навъ била хайлу сипоҳ.

Юрагин тўхтатолмай мискин,
Оға иниси била бас ғамгин.

Машварат айладилар тўртталаси,
Фикрини сайладилар тўртталаси.

Дедиларким: «Уруша олмас биз,
Хон қўлиға туруша олмас биз...»

Қул эдилар бори, не қилсинлар?
Шоҳнинг оллиға не келсинлар?

Бу кенгаш била юруб ул тўртов,
Бўлдилар ҳар бири бир ғамга гаров.

Бўлди ул тўрт иши рам қилмоқ,
«Чор қул»¹ ўзларига дам қилмоқ.

Ҳеч камлик йўқ эди лашкардин,
Мол ила мамлакату кишвардин.

Лек тенгри солиб эрди қўрқунч,
Жонларини олиб эрди қўрқунч,

Оқибат фикр қилиб бедиллар,
Фикр водийси аро жоҳиллар.

Йибориб Балх сори ажзу ниёз.
Шоҳиға сўз йибориб дуру дароз.

Тиладилар кўмаки усру қолин,
Ҳар бири ўз ишида ўт — ёлин,

Яна бир элчи Хуросон сори
Йибориб, айладилар кўп зори.

Бохтар сори ҳам элчи йибориб,
Келтуруб андоғи элни эгориб

Балхдин келди Умарбек, бошлаб,
Черигининг ярамасин тошлаб

Тўрт минг Балх чериги эрди,
Чун ўзининг кишисин ойирди.

Ҳиридин келди Латиф бахши,
Сўз уни, бахшилар ичра яхши.

Икки минг турки ироқий бирла,
Олти минг чоғли ясоқи бирла.

¹ «Чор қул» қуръонда «қул» сўзи билан бошланадиган тўрт сура.

Бохтардин тақи Зуннун келди,
Саркаши фирқаи арғун келди.

Келди беш минг киши онинг била ҳам,
Бўдилар борчаси ёру ҳамдам.

Келгувчи чун бу хабарларни деди,
Анда кўрган карру фарларни деди.

Мундоқ овозаю бу тавр хабар.
Қилди эл кўнглига филжумла асар.

Лек ул ҳол била ҳазрати хон,
Ким фиғор эрди анга жисм ила жон.

Танида бор эди озор ҳануз,
Бор эди қўллари афғор ҳануз.

Тикилиб тенгрисига бепарво.
Юруб отланди тилаб фазли худо.

Айлади ҳукми: «Ҳамза Султон
Юрусун, илгари айлаб жавлон!»

Анга қўшти Жонибек султонни,
Сафдари, саф шикани майдонни.

Ҳожи Ғози бий ила Қанбар бий,
Ким эрур ҳар бири бир сарвар бий.

Ул иковни ҳам анга қўшти хон,
Ҳар бири бор эди Пури дастон»¹.

Айлади ҳукми: «Отланғай бот,
Нақду вақт Саййид Аҳмад кўнгрот.

Ҳамза Султонга* бориб қушулғой
Ҳайбатидин эл, улус қоврулғой,

Анга пайваста Кўпак қушчи ҳам,
(Ким эрур хонга қадимий маҳрам.)

¹ Фирдавсий «Шоҳнома»сининг беш қаҳрамони Рустамнинг лақаби.

Юрубон илгари иш қилсунлар,
Хасмнинг не қилурин билсунлар!»

Чун буларнинг қавлини айлади рoст,
Тенгрининг лутфини айлаб дархoст.

Айлади ҳукмки: «Султон Маҳмуд,
Ким эрур мазҳари адли маъбуд,

Юрусун илгари душман сори,
Тиласун нусрату фазли бори.

Анга пайваста Темур Султон ҳам,
Юрусун хасмни айлаб дарҳам!»

Ўзи ҳам бу икки султондин сўнг,
Бу икки жон била жонондин сўнг

Юруди, ўйлаки айтиб бўлмас,
Юруши васфида тил эврилмас.

Танғибон қўл, аёғини маҳкам,
Тенгри ёди била кўнгли хуррам.

Отланиб келди Хузор устига,
Юруб ул дашту диёр устига.

Ўтубон борди андин Дарбанд,
Ким етилмас эди буржина каманд,

Бир бийик тоғ эди Дарбанд деган,
Ким анга ёр эди Алванд деган.

Тенгри фармони била икки тоғ,
Қилибон иккиси бир ерни ўтоғ,

Бош қўюб иккаласи бир ерда
Юз туман қўҳу камар ҳар ерда.

Ҳар бирининг боши гардунға етиб,
Ҳар бирининг қўли Жойҳунға етиб.

Қофнинг тоғи алар оллида паст,
Йўлида ер деганинг бир кафи даст.

Тошлар йўлида ҳар бир қўҳи,
Сокини бодияи андуҳи.

Қаровул тоғининг устида аён,
Уйлаким кўк уза моҳи тобон.

Бор бу тоғнинг устида фалак,
Кўрунур тоғ уза тўн ёйғонтак.

Бир яғоч бор бу икки тоғ ароси,
Қобили боғ аро булоғ ароси.

Чашмалар суйи равон ҳар ёндин,
Тозароқ оби ҳаёти жондин.

Ул икки тоғнинг оғзида жаҳон,
Санъати қилди ажаб тавр аён.

Бир эшик ўрнатиб ул икки аро,
Ул аро берди улусқа маъво.

Мўл улус кўнглида бу бор эрмиш,
Ким фалон тоғ эшиги тор эрмиш,

Андин ўзбак нетиб ўтгай, ёраб,
Нетак отини юрутгай, ёраб?!

Халқ бу сўз била ҳазрати хон,
Хасмдин қасди учун бўлди равон.

Хасми чун хон қабарини топти,
Кимки, «қоч» деди ҳаводин қопти.

Бўлди дармонда жони бирла,
Енгашиб яхши ёмони бирла.

Қилдилар ажзни зоҳир барча,
Бу яроғ кўрдилар охир барча.

Ким урушнинг сўзини қўйғойлар,
Ўлтуруб қалъада, от сўйғойлар.

Чун бу сўз ул арода топти қарор,
Ким қилур бўлдилар ул қавм фирор.

Борди Зуннуну Латиф бахши,
Сўнгидин новаку раъду тахши.

Балҳдин келган улус эв сори,
Қочтилар жон аро ваҳму кори,

Қолди ўз хайли била Хисровшоҳ
Борча рўйи сияҳу мўй сиёҳ.

Бир инисин йиборур бўлди Ҳисор,
Бориб ул хайл била тўлди Ҳисор.

Яна бирни яна бир қўрғонга
Йибориб, мунтазир эрди хонга.

Ким, қачон келса яқинроқ, қочқай,
Фатҳнинг йўлини хонга очғай.

Вахшда ўлтуруб эрди, ҳосил,
Тенгри они қилиб эрди ғофил.

Ким юруб ҳазрати хони аъзам,
Кесиб ул тоғни шоду хуррам,

Юруди мулки Ҳисор устига,
Халқи беҳангу мадор устига

Тош маҳаллотини, етгач, олди,
Хасмнинг жони аро ўт солди,

Солиб ул элга ҳазимат усру,
Олдилар молу ғанимат усру,

Буздилар тоқи муқарнас бисёр
Олдилар тожаю атлас бисёр.

Қайси оқ рахтға урди ўзни,
Ўтқариб ҳинд элига сўзни,

Қайси дебойи мунаққаш топти,
Қайси ғоли била мафраш топти,

Қайси хуржун била харжи олди,
Ўзи тушуб, они ўтға солди.

Қайсиға лаъли Бадахшон тегди,
Қайсиға гавҳари рахшон тегди:

Қайси олтунға урунди анда,
Урунуб, элга кўрунди анда,

Қайси дур топтию қайси гавҳар,
Қилди ороста тожу афсар.

Қайси феруза била марворид,
Топибон бўлди улус ичра фарид.

Қайси зилучан Қирмони олиб,
Чиқди эл оллида эгнига солиб,

Қайси такя, намади шатранжи
Олибон, кўчти кўнгулдин ранжи,

Қайси яздий алача кўп олди,
Чўлғобон они юкига солди.

Манзил ободию мисрий бисёр,
Қораю оқ олача лайлу наҳор.

Ҳири об офатиға сон йўқ эди,
Қанд бирла кўнгул усру тўқ эди.

Шиша, шиша сочилиб эрди набот,
Кўза-кўза тўкулуб оби ҳаёт.

Қайсидур оби ҳаёт, анда шароб,
Ким ул элларни қириб, қилди хароб.

Бодасиз йўқ эди бир вайрона,
Барча вайроналари майхона;

Риндлар маст чиқиб ҳар ёндин,
Беҳабар хондин ҳам султондин.

Йўқ алар кўнглида имон дарди,
Юзлари устида исён гарди.

Кўпраги ўқ ичида бордилар,
Кўпининг ичларини ёрдилар.

Чоғир ичкучи ёрилса, яхши,
Чиркидин даҳр арилса, яхши,

Ичкучиларга бу бўлди аҳвол,
Ким баён айладим, эй нек хисол.

Эмди айтайин, нелар бўлди яна,
Қилдилар қолғон улусиға таъна.

Сўйдилар борчасини боштин аёқ,
Олдилар борчасидин молу яроғ.

Футаю кўнглак хуфтонларини,
Жуббаю чакман ила жонларини.

Ҳашр элидек борини ур айлаб¹,
Қаҳр ила жонлариға зўр айлаб.

Бирининг бўйниға йип тоқтилар,
Бирининг жониға ўт ёқтилар.

Бирисининг ўтини олдилар,
Захмлик ерларига солдилар.

Бирининг боши чопилди айира,
Бирининг долуси чиқти қайира,

Бирининг бўйни синиб ётиб эди,
Бадани қонға бори ботиб эди,

¹ Ур айлаб — яланғоч қилиб.

Кўпраги куфр элидек миллатсиз,
Кўпраги ҳинд элидек суннатсиз.

Қайси қочиб эди, келиб эси ўнг,
Бир қўли илгари, бир қўли сўнг.

Қайси қизин топа олмай ҳайрон,
Қайси хотуни била саргардон,

Қайси инисидин айрилғон эди,
Оҳу фарёду фиғон қилғон эди.

Бирига от била тева ғами,
Бирига бода била мева ғами.

Бир яроқ ғамидин оҳ қилиб,
Умрининг йўлини кутуҳ қилиб,

Бир оқ рахтарин ёд қилиб,
Қарориб, кўнглини ношод қилиб,

Қиз: «Ато» деб чекибон вовайлоҳ
Ано: «Қиз» деб, қилибон нолаю оҳ,

На ато ўғлини топти ул дам,
На ўғулға отадин қолди ғам,

Ҳар кишига бўлуб эрди ҳоли,
Бор эди асру ғариб аҳволи.

Ушул элким бу бало кўрдилар,
Мунча ташвишу жафо кўрдилар.

Яхши ахтарсанг аларни, эй ёр,
Сўзга қайтарсанг аларни, эй ёр,

Кўпраги шаръ сўзин билмаслар,
Жаҳл уйқусидин ойилмаслар.

Кўпраги тенгри йўлида гумроҳ,
Кўпраги дил сияҳу, нома сиёҳ.

Тенгрининг отин оғзиға олмоқ,
Тенгри қуръони сари кўз солмоқ,

Алар оллида бәсе айб эрди,
Қўпраги кофири берайб эрди,

Нораво иш алар олида раво,
Носазо сўзга кўруб элни сазо.

Қайдаким бор эди бир бад мазҳаб,
Анда эрди атониб ҳуш мазҳаб,

Астрободда турғонлардин,
Баса соридоғи қўрғонлардин,

Мунда эл жамъ ўлуб эрди бәси,
Қилибон дин аро ҳар бир ҳаваеи.

Бириси рафз писанд айлаб эди,
Жаҳл қасрини баланд айлаб эди.

Юрур эрди бири мулҳид атониб,
Ул улус ичра муваҳҳид атониб.

Бирига дини насир эрди ҳавас,
Бирига гўшан дайр эрди ҳавас.

Алидин ўзгани билмаслар эди,
Жаҳл жомидин ойилмаслар эди.

Барчанинг оғзида «Ҳайдар, Ҳайдар».
Мункири анда Абубакру Умар.

Кимки, «Усмон» деди, ўлди анда,
Ким «Али» деди, қутулди анда,

Лек алардин Али безор эрур,
Хотири барчадин афгор эрур.

Шоҳ¹ ҳам ўзи айтқон бўлди,
Сўзидин жумла олам тўлди:

¹ Шоҳ — бу ўринда шоҳ Шайбоний эмас, Али.

«Ким менинг дўстлуғумдин бисёр,
Эл, томуғ ичра куяр, бўлғай зор».

Ул кишиларки, дегандур ул шоҳ
Бўлубон ҳолларидин огоҳ —

Бу кишилар эмиш, эмди билдим,
Шоҳ сўзига фидо жон қилдим,

Шоҳ пайғамбар айтқон сўздин,
Чиқмас, ўзга чиқариб сўз ўздин.

Деса ҳам сўзни мувофиқ айтур,
Сўзни сўзига лойиқ айтур.

Шоҳ Абубақрга таъзим қилиб,
Кўп тавозеъ била оллига келиб,

Дер эди: «Афзали асҳоб»ани,
«Қидван — зумраи аҳбоб ани.

Чун юруш қилди жаҳондин Сиддиқ,¹
Олди Хаттоб² анинг ўрнин таҳқиқ.

Шоҳ ўлуб ҳамдаму ҳамроз анга,
Борча иш кўч аро дамсоз анга.

Қилмади ҳеч анинг бирла хилоф,
Тутмади амридин ўзини маоф.

Чун борур бўлди жаҳондин Хаттоб,
Бор Усмонга йиғилди асҳоб.

Анга ҳам айламади шоҳ нифоқ,
Тузди онинг била ҳам меҳру вифоқ.

То замоники қазо етти анга,
Чархдин тиғи жафо етти анга.

Сурди андин сўнг улусқа фармон,
Мустафо ўрнида бўлди султон

² Сиддиқ — Абубақрнинг лақаби.

¹ Хаттоб — Умарнинг лақаби.

Ҳеч қайсиға мухолиф бўлмай,
Алар айёмида ғамдин тўлмай,

Қилмади дунйи¹ учун ҳеч низоъ,
Балки то қилди бу дунйиға видоъ.

Шоҳ алар бирла бу янглиғ эди ёр,
Ғоятш, ҳар неча масхи мурдор,

Шоҳнинг жонибидин душман ўлуб,
Бежиҳат ғуссаю ғам бирла тўлуб,

Минг йил ўтган кишилар бирла мудом,
Қирлишиб, ўзни қилурлар бадном,

Ҳар бири муфсиди ойини вифоқ,
Ҳар бири кўнглида минг йилғи нифоқ

Не мунофиқ эл эмишлар бу эл,
Ўзларин то на демишлар бу эл,

Шоҳнинг руҳи алардин безор,
Шоҳнинг кўнгли алардин дарбор.

Мундоқ эл бўлсалар андоқ, не ажаб?!
Ўтқа қовурсалар андоқ, не ажаб?!..

Хон черигига мунунгдек ёғи
Ўчира айтса, бўлур боғи.

Тенгри қаҳриға сазовор бори,
Лойиқи тиғу сари дар бори.

Тенгри қай элники мақхур айлар,
Хон черигин анга мансур айлар,

Халқнинг феъллари айнамаса,
Қонлари нафс ўтидин қайнамаса,

Бермас ул қавмға тенгри тағйир,
Ўзи бу навъ деди ҳаййи қадир.

¹ Д у н й и — дунё.

Гарчи кўп эл бузулиб соврулди,
Барча ўз ерида воқий бўлди.

Тош маҳоллоти фатҳ ўлди бу тавр.
Мундоқ эврилди Ҳисор аҳлига давр.

Аркига қилмадилар парво ҳеч,
Ул сори боқмадилар асло ҳеч.

Утуб андин юруди ҳазрати хон,
Қилибон хок ила они яксон.

Юруди рахши мурод устида
Лашкари Шайх Имод устида,

Чериги барча йиғилди анда,
Хасминг ҳолини билди анда,

Вахшда турғонидин топти хабар,
Вахш оҳанги тузуб, қилди назар,

Чорлатиб жумлаи султонларни,
Тилатиб Рустами дастонларни,

Деди: «Эй, олам аро султонлар,
Чектингиз мулк учун кўп жонлар.

Анга етиб, бу сори қўл увурунг,
Балки еткуча қўлга киюрунг.

Зинҳор, ўлжа учун чоптирманг,
Ешурун молларин топтурманг.

Олсангиз тенгри демиш бўлса ани,
Бўлур эркин бу черк барча ғани.

Эл бўлур, мол бўлур барча сизинг.
Туз сизинг, тоғ сизинг, ғалча сизинг.

Гар бу сўзларни қулоққа олмай,
Бу ҳикоятга қулоқни солмай,

«Мол» деб, чопса киши, хасм туяр,
Аёғи қочмоқ учун усру куяр.

Ушбу сўзларни дебон ҳазрати хон,
Қилди ярлиғки: «Ой ўлғоч тобон,

Ҳамза Султон била Султон Маҳмуд,
Юрубон, хасмни қилсун нобуд!

Басе қуллуқ қўли бирла турсун,
Ҳар киши ўз йўли бирла турсун!

Шоҳ Маҳмуд ила Темур Султон,
Узининг лашкари бирла яксон...

(Хоннинг ўнг қўлидағи) беклар ила,
Размнинг йўлидағи беклар ила,

Жонвафо эрди бирининг оти,
Ким вафодин яратилмиш зоти.

Яна бирини (Ўруехон дерлар
Разм аро Рустами дастон дерлар).

Ҳамза Султон била ҳам сўлдоғилар,
«Юрусун борча!» ўшул қўлдоғилар».

Ушбу ярлиғ била ул султонлар,
Салтанат жисмига кирган жонлар

Ой туға, қамчи бериб отларға,
Йиғибон сой кишини қотлариға,

Юрудилар ясониб лашкардин,
Ўздилар юки оғир лашкардин.

Хон доғи сўнгларидин дард била,
Хотири тафриқа парвард била,

Юруб олғай деди, аммо эл, аёғ
Кетибон дарди, эмас эрди соғ.

Йўқса, пайваста бу тавр ишладилар,
Ёзлар чидласию қишладилар.

Илғабон ўзи юрур эрди хон,
Унг қилур эрди ишини яздон.

Хоннинг илғори мавқуф ўлди,
Фикр бирла ичи онинг тўлди.

Ким не янглиғ юругайлар ул хайл,
Қайси ерларга етишган ул хайл.

Лек ул хайлдоғи сарварлар,
Ким алар ҳукмидадур лашкарлар.

Тунла ўқ ўздилар Оқ қопчиқойин,
Ўзубон юрдилар Оқ қопчиқойин.

Қопчиқой дегани бор тоғи баланд,
Ким анинг эғнига етмас Алванд.

Тонг отиб келди эса, ул йўлда
Кўп талотқон эл эди, бир қўлда.

Кеча ўқ юртов урғон бўлди,
Йўлдоғи халқни бузғон бўлди.

Молини олдурғон улус ҳоли табоҳ,
Бордилар бекларига, тортиб оҳ.

Тил тушурдилар ангаким инак,
Келди яғмосини бошлаб ўзбак.

Бу хабарни эшитиб Хисравшоҳ,
Деди жониға етиб Хисравшоҳ.

Ким: «Валибек юрубон отлансун,
Хабар олмоққа юруб қотлансун!»

Валибекка айтиб бу сўзни,
Жебсариб тутти қочарға ўзни

Чун Вали топти хабар султондин,
Хабарн қолмади бошу жондин.

Узин оғосига ўқ еткурди
Ботн қочурмоқни танимат кўрди

Сиррини халқ аро очти Вали,
Бир қуруқ бошин олиб қочти Вали.

Қочти бошин олиб ул кўрнамак,
Ит сўнгакни олибон қочқантак.

Оғоси ҳам анга тобиъ бўлди,
Мунча йилги иши зойиъ бўлди.

Кўрмади ҳеч черкининг гардин,
Кўрмасун ҳеч ким онинг дардин.

Тошлади оқ эв ила чодарни,
Тўздуруб хайл била лашкарни.

Қолди соғитлари барча ерда,
Ўзи қочмоқ била ботиб терда.

Қолди бисёр дувулға андин,
Бўлди безор дувулға андин.

Қолди андин ешилиб зону банд.
Ким баҳодирға қилурмен пайванд.

Тушти монглойлиқ бу эрди сўзи —
Ким: «Керакмас манга қочқоқ юзи!»

Қолди бисёр эви ичра қатос,
Ечиши отлиққа тузармен деб асос.

Қолди ўпчин, тақа бекдин усру,
Ким қочяр ютқа не ҳожатдур бу?

Қолди бисёр ялов ранг-баранг,
Қаю гулфому қаю миноранг,

Жибасининг кўпи дар банд иши,
Иясидек базе дар банд иши,

Аслаҳа барчаси қашқаб¹ қолди
Қақшабон бек, доғи йўлин олди.

Қолди юртида бўлуб ёлар қоқ,
Барчаси отқучи элга муштоқ,

Ййради найза қамиш боғидек,
Бўялиб қонға бари ёғидек,

Туғлар қолди чопарға лойиқ,
Хасм юзини ёнарға лойиқ.

Ҳар нақораки бек ўздин солди;
«Шодиёна чолингиз» деб қолди.

Ҳар тарафдин чоқира қолди нафир —
Ким: «Ёғи қочти, на вақти тақсир».

Пешхона била оқ эвга не сон,
Том ҳамон эрди, саропарда ҳамон.

Нақшлар бирла муғаррақ барча,
Қилибон жибаларин шақ барча,

Тунглуғи елга бориб оқ эвнинг,
Рўзгори қарариб оқ эвнинг,

Пешхона дер эди: «Ҳайҳот,
Ким учарға ярамайдур бу қанот!»

Уртаниб қолди бовурчихона,
Ут тушуб ичига ёна, ёна.

Шониёна бари елга борди,
Хишт елпирдин ўзини ҳорди,

Кўрубон ўз бегидин эвни қуруқ,
Қота қолди кўруб ул ишни суруқ.

¹ Қақшаб ўқилиши керак.

Бўлди помол эв ичра жозим,
Бўлубон ўлжа бўлурға жозим.

Қилур эрди ўшул эв ичра гилам:
«Гард устида қолурмен» деб ҳам,

Бистари айш унутур бўлди сўзин,
Муттако доғи йиғиштирди ўзин.

Машраба қолди чоғирдин холи,
Бўлди рангин чоғирдин холи.

Узатиб қолди суроҳи бўйнин,
Ед этар бўлди бировнинг қўйнин.

Кўраки синди пиёла бирла,
Ер қуйи эрди ҳавола бирла.

Фисқ бистарлари йиғилди тамом,
Бар тараф бўлди баса шурбу мудом

Қочтилар рофизию мулҳидлар,
Қолдилар муғбачаю шоҳидлар,

Бек ўзи қочти ва йўлин олди,
Лек асбоби танаъум қолди.

Ҳосилан, ҳар неки бу муддатда,
Йиғибон сақлаб эди давлатда.

Барчасин ташладию бўлди равон,
То саломат чиқора олғай жон.

Чун анинг қочқони маълум бўлди,
Барчаға ҳоли мафҳум ўлди,

Барча султонлар эли чопқунға,
Бориб эрди тоғ ила ҳомунға.

Лек Маҳмуд деган султоннинг,
Салтанат шаҳридоғи жононнинг,

Чериги ўзи била жамъ эрди,
Барча парвонаю ул шамъ эрди,

Уз кишиси била ўқ отланди,
Хасмни қовлағоли қотлянди.

Рост юртига етишгач султон,
Андоғи эл дедиларким: «Осон»

Кечиб эркин бу замон Жайхунни,
Ўзди бу орадаги ҳомунни...»

Кўпраги бор эди тайёф анда,
Юртин охтар, не десанг бор анда

Анинг ул борғанин англаб султон,
Борғанига масали қилди равон.

Дедиким: «Борғонидин қайтмасун,
Ҳеч ким анинг сўзидин қайтмасун».

Ўзга юртига қилиб азми духул,
Чериги ўлжага бўлди машғул.

Олдилар ўлжа ола олғунча,
Солдилар қўлни сола олғунча.

Ҳар киши ўн жиба олғон бўлди,
Кўтара олмади, солғон бўлди.

Ҳарнаким бор эди, ул манзилда,
Ҳарнаким бор эди ул маҳфилда,

Кўтара олдилар ул хайл они,
Қолди бўлғай кўтара олморони,

Қочуруб ёғини дилхоҳ била,
Кеторуб боғини дилхоҳ била.

Қайтибон ҳазрати Султон келди,
Мунису ҳамнафаси хон келди.

Фатҳу ферузлуқу нусрат ила,
Қилди хон хизматини рағбат ила.

Ўзини хон қошига еткурди,
Вахш суйи яқосида кўрди,

Ўзга хоннинг чериги яхши ёмон
Бўлдилар ўлжа учун барча равон.

Солдилар ўйла ҳазиматки, дема.
Олдилар онча ғаниматки, дема.

Қўй-қўзини сура олмаслар эди,
Ўрдага еткура олмаслар эди.

Тева лашкарга суруклар келди,
Теванинг устида юклар келди.

Юклари рахт эди ранг-баранг,
Шаккару қанд ила танг-батанг,

Йилқилар бўлди черикда сонсиз,
Оту ўй тўлди черикда сонсиз.

На араб қолди ва на турку тозик,
На улуғ қолди, на реза на шарик.

Бордилар барчалари яғмоға,
Қолдилар барчалари ғаввоға.

Сурдилар бўлғай қўй уч юз минг
Тевадин кам демасам ўттуз минг.

Оту ўй била тақи ўзга тавор,
Тўрт юз минг бор эди вақти шумор.

Парда сони эмас эрди марқум,
Лек бу чоғлиқ ўлубтур маълум.

Ким черикда неча киши тева от,
Ўлжадин гушгани бўлди исбот,

Борур эрди ани бир қул етибон,
Хираду ҳуш бошидин кетибон.

Бор эди қошида бир турфа каниз,
Ё муғулнинг элидин олгон қиз.

Ё арабнинг қаро бетликларидин,
Ё халажнинг узун этликларидин.

Тевау отки бўлғай моли,
Ҳеч юкдин эмас эрди холи.

Етти маъмур вилоят ҳосил,
Ушбу чопқунға бўлбтур дохил.

Боши Тирмиз, аёғи мулки Ҳисор,
Арода қайси улусларким бор,

Вахшнинг теграсида бўлгонлар,
Дашти Кўлакка доғи тўлгонлар,

Бир тарафдин дегали Жайхунни,
Бир тарафдин тутоли тайсунни,

Бир тарафдин дегали шаҳри Сарой,
Етти борчаларига қаҳри худой,

Тўрт дарё бўйида бўлгон эл!
Етти кишвар тузида тўлгон эл.

Барчаси бўлди ҳабоан мансур,
Бўлмасун, ҳеч киши ёраб, мақхур!

Ул қочиш бирла бориб Хисрав шоҳ,
Рост Қундузға бориб топти паноҳ.

Ҳазрати хон қайтиб ул ердин,
Бир неча байт айтиб ул ердин,

Битибон қилди равон ҳар сори,
Сўзини қилди аён ҳар сори.

Будур ул ердағи айтқон абёт,
Ким боридин томадур оби ҳаёт:

*Ҳазрати Имомуз-замон ва Халифатур-раҳмоннинг
ғазалидур.*

Юзунгни кўрдим ул чортоқ ичинда,
Очилмиш тоза гул яфроқ ичинда.

Табассум қилсанг ул гунча лабингдин,
Дегайсен бол томор қаймоқ ичинда.

Неча гезлодинг, эй раъно физолим,
Мени ёндурмоғил авлоқ ичинда.

Карам қилгил, кел эмди, эй азизим,
Ўтурғил дидаи муштоқ ичинда.

Жаҳоннинг кўзи ҳаргиз кўрмуши йўқ,
На қилди лабларинг сўрмоқ ичинда?

Кел, эй соқий, юкунуб бир аёқ тут,
Манга дилбар билан қишлоқ ичинда.

Манга жавр айладинг, эй бағри тошим,
Кўнгулни сақламай дил тоқ ичинда.

Мухолиф Вахшни қишлаб турурда,
Туруш бермай турур турмоқ ичинда.

Черикнинг гардини кўрмай қочибтур,
Масалдур: «Қул қочар урмоқ ичинда»

Шабонийга берибтур нусратин ҳақ,
Қовубмен Хисрав(ин) чақмоқ ичинда.

Чун бу шеър ўлди машҳур анда,
Бўлди лашкар эли маъмур анда.

Хоника хондин бўлди бу хабар
Ким: «Иниси била тузди лашкар,

Танбал устига бориб қилди қабал,
Эмди қўрғон ичиндадур Танбал.

Дер эмишларки, бу ерни олсоқ,
Нусрату фатҳ кўсини чолсоқ.

Бороли рост Самарқанд сори,
Ким эрур толибимиз халқ бори»,

Яна бу сўз доғи бўлди ногоҳ —
Ким: «Аларға ёр эмиш Хисрав шоҳ.

Хатлари келмиш ангаки: эй, сардор,
Биз санга жон била ёрдур биз, ёр.

Борди хон устинга, бўл мардона,
Ким очилғач бу карат Фарғона,

Биз Самарқанд сори борурбиз,
Бир-бир ул мулкни ахтарурбиз.

Маслаҳат бирла ярашибтурбиз...»
Бир-биримизни қарашибтурбиз...»

Бу хабарларни самоё этгач хон,
Бўлуб ошуфта, ёнар бўлди равон,

Узи давлат била тахтига ёниб,
Тушти ҳақ нусратиға қувониб,

Борди ўз кишварига ҳар султон.
Ким аларга бериб эрди бу хон,

Хон эмас, нақд Скандардур бу,
Ё хилофат била Ҳайдардур бу.

Дунйи олмоққа Скандарлиқ этар,
Дин асоси била Ҳайдарлиқ этар.

Бу эрур дунйида мақсуд анга,
Ким етиб дин йўлида суд анга

Охират эвини маъмур этгай,
Онда ҳам ўзини мансур этгай.

Шаръ бўстониға зийнат бергай,
Хорни ким гул этагидин тергай.

Шаръ арбобиға айлаб ёри,
Тенгрининг ҳукмини қилгай жори,

Тенгри мақсудиға еткурсун они,
Назари лутф била кўрсун они.

Тенгри берсун қўлиға жоми мурод,
Тенгир берсун бари ишига кушод.

Қолмасун кўнлида ҳеч армони,
Бўлмасун ҳасрат ила ҳирмони.

Тенгри қилсун анга бисёр карам,
Қолмасун хотириға ҳаргиз ғам.

Туза берсун бори шуғлини анга,
Тута берсун ини, ўғлини анга.

Ҳар сори қўлин узатса етсун,
Душмани борча улусдин кетсун.

Бу дуоларки, камина қилдим,
Бу дуо бирла қотиға келдим.

Айласун тенгри ижобатқа қорин,
Айтингиз барча ёранлар: омин.

УБАЙДИЙ

Убайдий тахаллуси билан ижод қилган бу шоир Шайбонийхоннинг акаси Муҳаммад Султоннинг ўғли Убайдуллохондир. У Шайбонийхон ўлгач, тахтга ўтирган Абулхайрхон ўғли Кўчкинчихоннинг ноиби сифатида ҳукмат ишларини бошқарди, 1530 йилда Кўчкинчихон вафотидан сўнг расмий равишда хон кўтарилди.

Убайдуллохон шеър ва адабиёт билан ҳам шуғулланди. Шеърларда тахаллуси «Убайдий», «Убайдулло» ва «Қул Убайдий»дир. У бир томондан Яссавий, Боқирғоний асарларига эргашиб, «Ҳикмат»лар ёзса, иккинчи томондан Лутфий ва Навоийларга эргашди. Убайдий ғазаллари, рубойлари унинг анча кучлик шоир бўлганини кўрсатади. Айниқса унинг ғазалларининг тили анча содда, халқ вазнида ёзилган айрим намуналар адабиётимиз учун шубҳасиз муҳим ҳодисадир.

Убайдуллохон 1539 йилда Бухорода вафот этди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Бируний номидаги Шарқшунослик институтида Убайдийнинг мукамал нодир девони (инв. № 8931) сақланади. Бу девонда Убайдийнинг форсча, арабча ва ўзбекча шеърлари, «ҳикмат», рубой ва туюқлари йиғилган. Бу ерга келтирилган намуналар ана шу девондан олинди.

Азизий — Убайдуллохоннинг ўғли Абдулазизхон 1515 йилда Бухорода туғилди. 1538 йилда Урганч ҳокими бўлди. Отаси вафотидан кейин 1539 йилда хон кўтарилди.

Абдулазизхон саройида Ҳофиз Султон, Али Убаҳий, Восифий, Мажлисий, Кавкабий, Шайдо, Афсарий каби шоирлар шуҳрат қозондилар. Абдулазизхон уларга ғам-

хўрлик қилар эди. Шунинг билан бирга ўзи ҳам Навоий, Бобирларга эргашиб шеърлар ёзар эди. У 1551 йилда вафот этди.

Абдулазизхон саройида хизмат қилган шоирлардан **Бақоий** ҳам Темурийлар саройидаги адабий ҳаракатнинг тақлидчиларидан бири эди.

Азизий ва Бақоий ижодининг намунаси тарзида келтирилган қуйидаги икки ғазал Ҳасан Нисорийнинг «Музиккирул-аҳбоб» тазкирасидан олинди.

Н

«ДЕВОН» ДАН

ҒАЗАЛЛАР

еча ғам ўти била куйгай кўнгул ҳижрон аро,
Жон дағи ҳайрон бўлуб бу водийи ҳирмон аро.

Новаки мижгонидин кўнгул фиғор ўлмаи нетар,
Найласун бир нотавоне юз туман пайкон аро,

Ҳусн боғи ичра йўқтур сен киби гулчеҳрае,
Булбули ошуфта ҳоли мен киби бўстон аро.

Суратин жонимда қилдим ҳам кўнгул лавҳида
Тушкали акси жамоли дидаи гирён аро. нақш,

Эй Убайдий, шаҳсуворинг зулфи чавғони била
Ҳар тараф чолиб кўнгул гўйин урар майдон аро,

* * *

Гул сори қилмон назар зебо жамолинг борида,
Кўзга илмон сарвни нозик ниҳолинг борида.

Қилмади ҳусн аҳлиға ҳаргиз вафо ҳусну жамол;
Қил вафо, эй бевафо, ҳусну жамолинг борида.

Истамон ҳайвон суйин топсам дағи анжом ани,
Дамбадам жон бергучи ширин зулолинг борида.

Ҳар сари қилса азимат борғил ул дилдор ила,
Қолма зинҳор, эй кўнгул, андин мажолинг борида.

Эй Убайдий, ул париваш васлини қилғил хаёл,
Қилмағил ўзга хаёл, ушбу хаёлинг борида.

* * *

Ошиқ эрмастур киши девона бўлмаса,
Ғам дашти ичра сокини вайрона бўлмаса.

Не ошиқ ўлғай ул кишиким, жону кўнглини,
Ўз дилбарига сарф этиб, афсона бўлмаса,

Келмас ўзига ошиқи, мадҳуш соқиё,
Оҳу фиғону наъраи мастона бўлмаса.

Бўстон аро очилмағуси ғунчадин кўнгул,
Гул мавсумида бодаю паймона бўлмаса.

Ғам қулбасида найлагай, эрдинг Убайдий,
Соқию жому мутрибу паймона бўлмаса.

* * *

Бўлмишам ҳайрону билмас ул бути раъно ҳануз.
Водийи ҳайрат аро мен телба саргардон ҳануз.

Жон етибтур оғзима ҳажр илгидин, эй дўстлар,
Мен ўлар ҳолатдаю раҳм айламас жонон ҳануз.

Ханжарининг лоладек бағримда бўлгон ҳолидек,
Тинмайин сувдек равон бўлуб оқодур қон ҳануз.

Қурутуб оғзимни ул гул даврида билмон недин,
Манга сунмасдур' аёгин соқийи даврон ҳануз.

Эй Убайдий, барчага бўлди сару сомон, вале
Мен юрурмен телбалардек бесару сомон ҳануз.

* * *

Ёр истамаким, олам аро ёр топилмас,
Топилса дағи мушфиқу ғамхор топилмас.

Ахтарсанг агар бир яратиб икки жаҳонни,
Мендек сенга бир зору гирифтор топилмас.

Ҳушёр нетарсен тилабон, эй кўзи усрук,
Мастана кўзунг даврида ҳушёр топилмас.

Кўп ёр агарчи топилур сенга валекин,
Жон бергучи мен каби вафодор топилмас.

Дийдор ғанимат турур, эй телба Убайдий,
Дийдоридин айрилмаки, дийдор топилмас.

* * *

Соҳир кўзининг мардумин инсон деса бўлмас,
Ул кофир эрур, они мусулмон деса бўлмас.

Жисмим аро жон ўрнида жононим эрур жон,
Жон деса бўлур муни, они жон деса бўлмас.

Зулфи не бало зор кўнгулларни йиғибтур,
Жамъияти бор асру паришон деса бўлмас.

Мажнундин эрур бесару сомонлигим афзун,
Қошимда они бесару сомон деса бўлмас.

Нодон дема Мажнун ишини деса Убайдий,
Оқил кишини жаҳл ила нодон деса бўлмас.

* * *

Васлидин навмед этиб кўнглумни маҳжур айладинг
Мени расволиғ била оламва машҳур айладинг.

Эндуруб базми висолингға мени маҳжурни,
Айш жомидин ҳазин кўнглумни масрур айладинг.

Қилмасам андишан ҳижрон мени айб этмаким,
Еткурубон давлати васлингға маъзур айладинг.

Меҳмонлиғ расми бирла келиб, эй султони ҳусн,
Ҳажр бузғон байтул-аҳзонимни маъмур айладинг,

Эй Убайдий, ўзга сори қилмадинг ҳаргиз назар,
То ўзингни нозир айлаб, они манзур айладинг.

* * *

Кўрар кўзимсан, эй жону жаҳоним,
Севар ёрим, азизим, меҳрибоним.

Тараҳҳум қилки, бўлди хоки роҳинг
Тани фарсуда, жисми нотавоним.

Кўнгул уйин бузар сели сиришким,
Ҳам ўтлуқ нолаю оҳу фиғоним.

Сенинг ишқингда Мажнун қиссасидек,
Эл ичра топти шуҳрат достоним,

Убайдийға топилмас олам ичра,
Сенингдек мушфиқ, эй ороми жоним.

* * *

Кўнглум ғамидин неча қилай оҳу фиғон мен,
Девона кўнгул илгида дармондаи жон мен.

Ишқингни нечук яшурайин аҳли жаҳондин,
Ким шуҳраи шаҳр ўлдуму расвои жаҳон мен.

Мендин не қилур эл тилабон ному нишонни,
Мажнун каби олам аро бе ному нишон мен.

Юзлангали кўйинг аро кўнглумга амонлиғ,
Юз шукрки ҳар тафриқаву ғамдин амонмен.

Тавримни дағи не сўрасин, зор Убайдий,
Яхши била яхшию, ёмон била ёмон мен.

* * *

Фурқат туни айёми висолингни тилармен.
Ҳижрон кечаси шамъи жамолингни тилармен.

Ҳайвон суйини Хиэр кўзум қошида қўйса,
Найлай ани, кўзумга зулолингни тилармен.

Гар жону кўнгул қилса талаб холу хатингни,
Мен жоду кўзунг бирла ҳилолингни тилармен.

Тўби қадини кўрмака фирдавс аро кирсам,
Тўбидин ўтуб тоза ниҳолингни тилармен.

Зулфунгға Убайдий каби кўнглумни берибмен,
Жоним қушидек донаи холингни тилармен.

* * *

Бир лаҳза кўнглум ўлмади беғам замонадин.
Тўйди замона мендину мен ҳам замонадин.

Етмай кўнгулга шодлиғ, эй ҳамдамим, етар,
Юз минг гаму алам анга ҳардам замонадин.

Жамъиятики бор эди кўнглум диёрида,
Ул доғи бўлди бир йўли дарҳам замонадин.

Кўнглум гули бу гулшан аро сўлғали даме,
Умрим ниҳоли бўлмади хуррам замонадин.

Марҳам жароҳатингга, Убайдий, тиларни қўй,
Етмас жароҳат аҳлиға марҳам замонадин.

* * *

Жовидон лаълинг ўдукни тиргузур, эй дилситон,
Васлингга етсам топар эрдим ҳаёти жовидон.

Оразу зулфу қадинг қайғусидин ҳижрон аро,
Жисмим эрур нотавон, кўнглум ҳазин, озурда жон.

Жилвагар боғ ичра асру гул узорим бўлмаса,
Гул каби йиртиб яқо, булбулдек айлармен фиғон.

Айладинг гам тиги бирла, эй жигар парголаси,
Лоладек бағримни чоку гунчадек кўнглумни қон.

Эй Убайдий, баҳравар бўлсун нишотингдин улус,
Токи бордур даҳр аро бу чархи хазродин нишон.

* * *

Ишқингда сенинг гулгула оламға солурмен.
Ишқинг сипахи бирла бу оламни олурмен.

То туштум ироқ ҳасрат ила қошу қадингдин,
Ҳажрингда гаҳ икки букулуб, гаҳ узалурмен.

Юз заъф ила итингга яна эргашиб, эй ёр,
Ҳоли борамен, тангри билур, қайда қолурмен.

Бошим оқарибтур менга раҳм айлаки бошдин,
Ишқингни аён этмака элдин уялурмен.

Қўл қўйма сўнгатк бўлган этим узра, Убайдий,
Этимга илик тегса сўнгатдек ушалурмен.

* * *

Шамъ эрур парвонанинг ҳолиға гирён ҳар кеча.
Йиғларам они кўруб мен ҳам фаровон ҳар кеча.

Аҳду паймонни танимас тонгға будур турфақим,
Жону кўнглум бирла айлар аҳду паймон ҳар кеча

Кўргали ҳусн авжи узра моҳитобоним анинг,
Уялиб юз ёшурур хуршеди тобон ҳар кеча.

Анбар афшон зулфининг савдосидин Мажнун бўлуб
Сўзни ўз-ўзумга айтурмен паришон ҳар кеча.

Тортамен уммед ила ҳар кун фироқи дардини,
Васлидин қилғаймۇ деб дардимға дармон ҳар кеча.

Айларам бир гул ғамидин нотавон булбул каби,
Тинмайин ҳар лаҳза тонг отқунча афгон ҳар кеча,

Ҳолима раҳм айламай кўнглим қушин парвонадек,
Эй Убайдий, ўртар ул шамъи шабистон ҳар кеча.

* * *

Неча ул ой жонимизга жавру бедод айлагай,
Ўзгаларни шод айлаб, бизни ношод айлагай.

Кўрсат, эй кўнглум, бориб ўзингни ул дилбаргаким,
Шояд ул соат сени кўргач, мени ёд айлагай.

Оҳким ҳам селидин вайрон эрур кўнглум уйи,
Эмди ул вайронани ким бўлгай обод айлагай.

Ишқи иш андоқ қилай даврингда, эй лайливашим,
Не они Мажнун қила олгай, не Фарҳод айлагай.

Эй Убайдий, йўқтур андоқ дилбари олам аро,
Нотавон кўнглумни ҳам қайдидин озод айлагай.

* * *

Сарв қадлар сарвари гулчеҳрадур, ёр-ёр,
Дилраболар дилбари гулчеҳрадур, ёр-ёр.

Гулчеҳралар бирла боғ гулшан эрур, ёр-ёр.
Гулшан аро сиз мудом гулхан эрур, ёр-ёр.

Гулчеҳралар исидин тўлди жаҳон, ёр-ёр,
Бошдин оёқ муаттар бўлди жаҳон, ёр-ёр

Гулчеҳралар қомати тўби эрур, ёр-ёр,
Жаннат аро тўбининг хўби эрур, ёр-ёр.

Сарви саҳийдек бўйи нозик эмиш, ёр-ёр,
Бўйи каби ҳам хўйи нозик эмиш, ёр-ёр,

Меҳрки гулдин аён бўлғусидур, ёр-ёр,
Булбулу гул меҳрибон бўлғусидур, ёр-ёр.

Бир-бирининг қадрини билса керак, ёр-ёр,
Айлағуси шукрини қилса керак, ёр-ёр.

* * *

Қойин эна давлати янга эрур, ёр-ёр,
Иzzатию ҳурмати янга эрур, ёр-ёр.

Қойин ини янгасин олғусидур, ёр-ёр.
Ой юзингга кўзларин солғусидур, ёр-ёр.

Урса сафойи анинг шайдо бўлур, ёр-ёр.
Ғояти йўқ меҳр анга пайдо бўлур, ёр-ёр.

Бир-бирига меҳрибон бўлғусидур, ёр-ёр,
Бир-бири меҳри билан тўлғусидур, ёр-ёр.

Янга мунингдек зариф бўлмас эмиш, ёр-ёр,
Хулқию ҳусни латиф бўлмас эмиш, ёр-ёр.

Қайни ини янганинг қадрини бил, ёр-ёр,
Билиб анинг қадрини шукрини қил, ёр-ёр.

Нуктасига бу сўзнинг етмак керак, ёр-ёр,
Иzzатини яхшироқ этмак керак, ёр-ёр.

РУБОУЙЛАР

Дўстнинг узрини қабул этмак
Дўстлуқнинг улуғ нишони эрур.
Кимки қилмас қабул узри анинг,
Билким ул дўстнинг ёмони эрур.

* * *

Гар уруш тушса ики ҳамдамаро,
Бот анинг тадбирини этмак керак.
Биридин айб ўлса зоҳир, ул бири
Узр айтиб айбини ёпмоқ керак.

* * *

Ҳижрон ғамидин кўнгул ичи тўлди яна,
Кўнглум уйи қайғу маскани бўлди яна,
Ҳажр ўлди висол ўрнига толиъ йўқдин,
Найлайки даво дардга юрулди яна.

* * *

Ёрин киши, эй ёр, соғинмасму бўлур,
Маҳжурини дилдор соғинмасму бўлур,
Кўзу қошидин мусофир ўлгон ёрин,
Эй шўҳи ситамгар соғинмасму бўлур?

* * *

Мажнун ишидин улкишиким огаҳдур,
Ушшоқ орасинда Убайдуллаҳдур .
Пайваста жунун аҳли эрур ҳамраҳ анга,
Ул раҳбар эрур аларғаю, ҳам шаҳдур.

* * *

Сарвики юзи гулу қадди раънодур,
Жон мойил ўлуб, анга кўнгул шайдодур,
Эй кимки тиласанг хўблуқ асбобини,
Ул руҳи мужассамда бори пайдодур.

* * *

Сенингдек бу жаҳонда ғамгузорим йўқтур,
Кўрмай сени бир ерда қарорим йўқтур,
Эй ёр, демаки ўзга ёринг бор эмиш,
Ёрим сен эурсен, ўзга ёрим йўқтур.

* * *

Эй нома, ўзингни васлиға еткура кўр,
Илкини ўпуб, юзингга олиб сура кўр,
Мен хасталиғимдин кўра олмай қолдим,
Сен бори анинг ҳусну жамолин кўра кўр.

* * *

Эй жон, ғаму дард поймол ўлғусидур,
Ҳамдам сенга ул тоза ниҳол ўлғусидур,
Зинҳор кўнгулни солма ҳижронидаким,
Ҳажр ўлса бу кун, тонгла висол ўлғусидур.

* * *

Ҳар дўстким ул душманингга ёр дурур,
Билким сенга ул ёр эмас, агёр дурур.
Айланг ҳазар андинким анингдек кишида
Бир навъ хаёлу, бир бало бор дурур.

* * *

Эй шўх, мени ҳуснунгга ҳайрон қилғил,
Ё ишқинг аро бесару сомон қилғил,
Ё еткур аёғингга менинг бошимни,
Ё соя каби ер била яксон қилғил.

* * *

Кўнгул санга, эй гунчаи хандон, берайин,
Кофир кўзунгга дин била имон берайин,
Жонимни агар олур хаёлинг бўлса,
Кел-келки сени бир кўрубон жон берайин.

* * *

Шарҳ айлама дардсизга роҳат қадрин,
Меҳнат кўрган билур фароғат қадрин.
Чекмай аламу оғримайин билмас эмиш,
Умринда киши роҳату сиҳҳат қадрин.

* * *

Бўлмас нима оламда адабдин яхши,
Ҳам роҳату ҳам ғам адабдин яхши,
Йўқтур кўрамен барча сифатлар ораким,
Яхши сифат одамда адабдин яхши.

Т У Ю Қ Л А Р

* * *

Қирсанг, эй жону жаҳоним тушгасен,
Лутф этиб кўнглум уйига тушгасен,
Келайин дединг тонг отқач келмадинг,
Бу дағи хуштурки, келсанг тушга сен.

* * *

Сўғд ичинда ўлтурубдур ёбулар,
Ёбуларнинг минган оти ёбулар,
Ёбуларнинг илгидин эл тинмади,
Ё булар турсун бу ерда, ё булар.

* * *

Эй муҳиблар жаннат ўлсун дорингиз,
Ёр бўлсун душман учун дорингиз,
Солсангиз йўл байтул-аҳзоним сори,
Бир фақире бор эди деб дорингиз.

ҒАЙРАТНОМА

Ғайрат агар бўлмаса эр кишида,
Ҳеч маза бўлмас анинг ишида.

Эр кишининг билгуси ғайрат бўлур,
Ғайратининг билгуси ҳиммат бўлур.

Эр кишига ҳиммату ғайрат берур,
Дойим анга давлату нусрат берур.

Ғайрат ўти жон ароким ёқилур,
Тийра кўнгул уйини равшан қилур.

Ғайрати бор одамани эр дегил,
Ғайрати йўқини қаро ер дегил.

Ҳимматию ғайрати йўқдин тунгул,
Эр сонда кўрма они, эй кўнгул.

Жон не керак ҳиммати йўқ кишига,
Кўз не керак ғайрати йўқ кишига.

Ғайрати бор эр кишига банда бўл,
Соя киби йўлида афганда бўл.

Эр киши эр кишини ғайрат тутар,
Бир-бирининг ишига ҳиммат тутар.

Ҳар кишиким ғайрат ила тиф урар,
Кўрмаганин давлат ила ул кўрар.

Ёр бўлур ғайрати бор эрга бахт,
Ҳам олур ул ғайрат ила тожу тахт.

Мулк эшикин очқали ҳиммат керак,
Қунда қилич чопқали ғайрат керак.

Ғайрати йўқнинг йўқ эмиш ҳиммати,
Ҳиммати йўқнинг йўқ эмиш ғайрати.

Ҳилму ҳаё бўлди кишига ҳаёт,
Ҳиммату ғайрат анга икки қанот.

Ғайрати бор илгари ҳиммат тутар,
Ҳиммату ғайрат била элдин ўтар.

Қимки уруж айлади ғайрат била,—
Қўйди қадам садрга ҳиммат била.

Эр кишининг ҳиммати олий керак...
Анга кўра жоҳу жалолий керак.

Ғайрат эмас элга ситам айламак,
Яна ситамгарга карам айламак.

Ғайрати бор одами этмас нифоқ,
Доғи нифоқ аҳли билан иттифоқ.

Ғайрати йўқ одами элни бузар,
Ғайрати бор одами тилни тузар...

Гарчи худодин бори давлат бўлур,
Лек сабаб ҳиммату ғайрат бўлур.

Ғайрат ила топти Убайдий мурод,
Ҳиммат ила хотирини қилди шод.

Ҳ И К М А Т

Эй дўстлар, жондин кечиб ишқ этокин тутдум мано,
Ваҳдат майин ичкунча не хунобалар югдум мано.

Уч юз олтмиш дарё ўта юрмай киши суд айламас
Тўрт юз қирқ тўрт тоғдин ошиб борасидин ўтдум
мано,

Восил мени васлиға ул қилди муродим васл эди,
Юз минг шукур ҳар дам анга мақсудима етдум мано.

Чун мосиволлоҳ кўйида истаб мени топмас киши,
Бас ўзга ерда истангиз ул кўйдин кетдим мано,

Солик топа олмас нишон мендин талаб водисида,
Эй Қул Убайдий, жон каби истай ани еттим мано.

АЗИЗИЙ

Х

ҒАЗАЛ

уш эрди манга бўлса эди ёр мусоҳиб,
Е бўлмаса эрди анга агёр мусоҳиб.

Хушдур кишига бўлса агар ёр мусоҳиб,
Гар бўлмаса онинг била агёр мусоҳиб.

Булбул бошига келмас эди мунча балолар,
Гар бўлмаса эрди гул ила хор мусоҳиб.

Ёраб, не балодур буки ҳижрон аламинин,
Бормен ғаму андуҳ ила, эй ёр мусоҳиб.

Кўннинг итидек ёри вафодор топилмас,
Кўрдум мени дилсўхта бисёр мусоҳиб.

Бу телба кўнгул бирла, Азизий, не қилурсен,
Гар бўлмаса ул шўхи дил озор мусоҳиб.

БАҚОЙИ

Ю

ҒАЗАЛ

Эз шукрки ҳар беғам ила ҳамдам эмасмен,
Ишқинг ғамидин шодмену беғам эмасмен.

Тангрики мени айлади масжуди малойик,
Бу қадри гар англамасам одам эмасмен.

Ўзумни жунун силсиласидин десам ул йўқ,
Вар аҳли хираддин санасам ул ҳам эмасмен.

Дайр ичра мени пири муғон айлади маҳрам,
Зоҳид каби ул базмда номаҳрам эмасмен.

Мажнунға менинг телбалигим бор, Бақойй,
Ортуқроқ агар бўлмаса, андин кам эмасмен.

МАЖЛИСИЙ

Мажлисий — Хоразмдан чиққан ва XVI асрнинг биринчи ярмида ижод этган ўзбек ёзувчиларидан бўлиб, кўп вақт Шайбонийлардан Убайдуллахон, сўнг унинг ўғли Абдулазизхон саройида хизмат қилган. Ҳасанхўжа Нисорий «Музақкирул-аҳбоб» тазкирасида ёзишича, унинг талантига Заҳириддин Муҳаммад Бобир ҳам ижобий баҳо берган. Мажлийсийнинг ўзи «Қиссаи Сайфулмулук»да ёзишича, унинг саройдан узилиб ёки кетиб, оғир аҳволда қолган пайтлари ҳам бўлган. Шундай вақтларнинг бирида у халқ оғзаки ижоди асосида «Қиссаи Сайфулмулук» достонини яратган. Бу асар халқ орасида жуда машҳур бўлиб, сўнгги чоқларгача севилиб ўқилган, Қозонда ва Тошкентда бир неча бор нашр этилган.

Ушбу тўпламда «Қиссаи Сайфулмулук» достонидан намуна сифатида О. Шарафуддинов тузган «Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси» (XV—XIX асрлар) га кирган парчаларнинг ўзини берилди.

«ҚИССАИ САЙФУЛМУЛК» ДАН

Шоирнинг сўзга киргони.

Неча кунлар паришон эрди ҳолим,
Йўқ эрди ҳеч кимла қилу қолим,

Мусофир эрдиму дилгиру пурғаш,
Мусоҳиблар фироқида мушавваш.

Йўқ эрди ҳамнишиним ғайри оҳим,
Худо бўлуб эди дилдору шоҳим.

Хаёлида анинг шому саҳаргоҳ,
Юракдин қон ичиб, юз нолаю оҳ.

Фироқида кўзум ёши қурумай
Юрур эрдим кеча-кундуз уюмай.

Тушумда кавкаби толиъ тулуи,
Бўлуб пайдо манга бўлди ружуи,

Жаҳон бўлди манга мисли чироғдек,
Қоронғу кеча бўлди ҳам чироғдек.

Саодатға чу мужда берди фолим,
Яна беҳбудлиға юзланди ҳолим.

Учуб кеткан чароғим ғайра ёнди,
Кўнгул ғафлатда эрди ҳам ўёнди,

Ки ногоҳ бир куни жонон йўлуқти,
Бу мискин бандага султон йўлуқти.

Кўрушти жон келиб бу жисм бирла,
Ки сўрди бандани бу исм бирла.

Дедиким: «Мажлисий, ҳолинг нечукдур?
Фироқ ўтида аҳволинг нечукдур?»

Йигитлик вақти эрди сўз манда,
Бор эрди бир «Гулу Наврўз» манда.

Қилиб қуллуғ тавозуъ ёр сори,
Боқиб турур эдим дилдор сори.

Тута бердим очиб кўрди ани ёр,
Ўқудию очилди боғу гулзор.

Чу кўрди назм поки турки тил ул,
Мани девонаға кўрсатди бу йўл.

Солиб бошимға юз турлук бу савдо,
Тушуб кўнглумга минг турлук бу ғавго.

Чиқарди қўйнидин бир достоне,
Не дoston бўлғай ул бир бўстоне.

Ичинда минг туман гуллар очилғон,
Латофат баҳридин гуллар сочилғон.

Ғаройиблар анинг ичинда бисёр,
Эшитсангиз ажойиб сўзлари бор.

Вале ул форсию наср эрди,
Тақи бу даҳрда ҳам қаср эрди.

Дедиким:—«Мажлисий, бекор турма,
Ки мен шоирду(р)ман деб лоф урма.

Агар бордур ҳунар илгингда кўрсат,
Ки бу дафтарни турки тилга тузат»,

Буюрдиким «Гулу Наврўз» назмин
Анга мезон қилибон назм қилғин

Чу ёрлиғ эттию турдию кетти,
Кўнгулнинг баҳриға кирдию ботти.

Тилаб ҳиммат муҳаббат ҳайдаридин,
Чу олдим пардани табъим руҳидин.

Бу сўзнинг ҳурматин баржой қилдим
Юрагим шавқ тиғи бирла тилдим.

Бағир қонини ҳам ерга томузуб,
Қалам чашмасидин сувлар оқузуб,

Қуруғ ерда гулистон сабз қилдим,
Ки ошиқларға бўстон сабз қилдим,

Чу ҳиммат бирла ёрим ёр бўлди,
Хаёл этганларим гулзор бўлди.

Мусоҳиблар кўрубон ёд қилғай,
Бузуқ ерларни ҳам обод қилғай.

Кетур, соқий, пиёла, нўш этоли,
Тақи қайнар қозондек жўш этоли.

Эшитинг ўқуюн бир яхши қисса,
Ажойиб қисаи пур дарду ғусса.

Асл дostonга қайтиш.

Ривоят қилди рови асли сўзни,
Кўруб Султон Маҳмуд нохуш ўзни.

Неча кунлар ажойиб тийра бўлди,
Узори офтоби хира бўлди.

Бор эрди олдида икки вазири,
Латофат бирла йўқ эрди назир.

Деди Султон: «Ажаб ошуфтадурман,
Била олмон нега олуфтадурман.

Магарким ғуссадин савдойи бўлдум,
Бу савдо бирла ҳам шайдойи бўлдум.

Қилинг бир қисса пайдо овунойин
Ўқуб андин замоне севунойин,

Ки ман эшитмаган бўлғайман они,
Яна ҳам кўрмаган бўлғайман они.

Чу қилдилар анга юз қисса пайдо,
Қабул қилмоди бирин шоҳи шайдо.

Вазирларни тутуб зиндонга солди,
Ғазаб қилдию ҳавли жонга солди.

Аларға бўлди зиндон байтул-иҳзон,
Неча кунлар юракдин оқузуб қон.

Чу пайдо қилдилар ушбу ҳикоят,
Қабул қилғайму деб қўрқуб бағоят.

Дедилар: «Бизни зиндондин чиқарғил,
Фалон иқлимга бизни юборғил,

Ривоят қилди мунда бизга бир ёр,
Ки ҳар тансуқ ҳикоят анда бисёр».

Бу сўз бирла аларни шоҳ чиқорди,
Берибон ҳадъялар анда юборди.

Бориб анда, битиб ушбу ҳикоят,
Қилур ишқу муҳаббатдин ривоят.

Кетурдилар ани султон қошиға,
Латофатлик ҳикоят хон қошиға.

Уқуб кўрдию султон шод бўлди,
Вазирлар ҳам тақи озод бўлди:

Чу берди ҳам яна бисёр неъмат,
Қилур султон бу дoston бирла ишрат.

Қилиб ҳар бирига инъом юз ўн,
Яна берди аларға от ҳам тўн.

Вале ул нусха эрди форси наср,
Эрурс ода ҳикоят сўзи ҳам қаср.

Қилибдур Мажлисий бу сўзни пардоз,
Уқусангиз қилур жон қуши парвоз.

Оғоз кардани ҳикоят

Кел, эй соқийки, ўлтурсун пиёла,
Эшитгил қиссаи бу сўзу нола.

Кел, эй шаҳбози жон, парвоз қилғил,
Ки маънилик қанотинг боз қилғил.

Кўнгул майдонига жавлон солғил,
Тақри бир булбули хушхон солғил.

Кўрунг булбул нечук фарёд қилди,
Қафасда ҳам нафас бунёд қилди.

Деди ул булбули устод ахбор
Сулаймондин турур, тансуқ бу гуфтор.

Кириб олдимга арбоби ривоят
Баён қилдию назм этди ҳикоят.

. Шоҳ Осимийнинг таърифи

Бор эрди Миср элинда подшоҳи,
Ети иқлим уза онинг сипоҳи.

Анинг ҳукминда эрди тўрт юз шаҳр,
Анинг адли эди машҳур дар даҳр.

Отоғон оти Осим ибни Сафвон
Ул эрди етти иқлим узра султон.

Бериб эрди худо жумла муродин
Ҳейб эрди жаҳонга адлу-додин.

Ул эрди подшоҳи жумла иқлим,
Ҳейб эрди ҳеч ёнидин хавф ҳам бийм.

Вале бўлмас эди фарзанд онда,
Басе армонда эрди бу жаҳонда.

Бўлуб умри ани тўрт юз етмиш,
Бу фурсатда хаёлига бу етмиш:

Ки менда бир ўғул йўқ ёдгори,
Не бўлғай тахту бахтим корбори?

Чу бу андишадин дилтанг бўлди,
Тафаккур бирла ақли танг бўлди.

Қилиб байтулҳазан маъво ўзига,
Кўрунмас ул улуғ беклар кўзига.

Ки чиқмас бўлди ул девон қошига,
Кира билмас анинг беклар қошига.

Тилак бирла тилак устинда содиқ,
Тилаки бир ўғулу кўнглинда холиқ,

Бу ҳолат бирла йиғлаб қирқ кун шоҳ,
Кеча-кундуз дуо бирла чекиб оҳ.

Беклар иттифоқ қилишиб шоҳга кенгаш бергонлари

Кенгашти бир куни беклар тамоми,
Йиғилдилар кенгашга хосу оми.

Неча ичкилари кирди қошига,
Қилиб қуллуғ тавозуъ ҳазратиға,

Чу кўрдилар ажаб ҳол бирла шаҳни.
Чекибон жон бирла оҳу-ваҳни.

Бўлубон гул юзи чун каҳрабодек,
Сочи тушуб юзига чун гадодек.

Қилиб бағрини ғам тиғи жароҳат,
Кўтариб кўнглидин айшу фароғат.

Кўрубон барча беклар қолди ҳайрон.
Юраклари бу ғамдин бўлди бирён.

Бариси йиғлашиб хон хазратиға.
Бари юз қўйдилар султон қатиға.

Дедилар: подшоҳо, ҳол недур?
Эшитолик, десанг аҳвол недур?

Агар сен чиқмасанг, бил, фитна ортар,
Чиқар бир аждаҳо оламни тортар.

Сенинг чиқмағонингдин қисса будур,
Ки ногоҳ тушмагай оламга бир шўр.

Шаҳаншоҳ қилди ҳолини муқаррар,
Вазирлар билдилар сўзни муқаррар.

Дедилар сен чиқиб тахтингда ўлтур,
Йиғиб кулли мунажжимларни келтур.

Берарму, йўқ санга ўғул худованд,
Ўзунгни қилмағил беҳуда дарбанд.

Эшитти шоҳ мақбул ушбу сўзни.
Чиқиб тахт устида кўрсатди ўзни.

Таёниб тахт уза ўлтурди ул шоҳ,
Йиғилдилар мунажжимлар баҳаргоҳ.

Қилиб ҳар қайси ўз илмини такрор,
Тафаҳҳус қилдилар чун сиррул-асрор.

Бўлубон муттафиқ барча бир ўзга,
Қўюбон барча аҳкомин бу сўзга.

Ўман султонининг қизини бу шўҳ,
Агар олса берар фарзанд оллоҳ.

Эшитиб шоҳ бу сўзни шод бўлди,
Ки бу андишадин озод бўлди...

Шоҳ Осимининг фарзанди бўлгони

Саодат бирла вақги саъд бўлди,
Ҳам ул соат вужуди ҳамл бўлди.

Тушуб давлат саройиға чу султон,
Улуғ тўй этти неъматлар фаровон.

Адо қилди чу шаҳ тўй маҳфилини
Ки воқиф этти шоҳ ўз мажлисини.

Ориғ неъматлару ширау шарбат,
Қилурлар парвариш бонозу неъмат.

Бўлуб эрди ажойиб шоҳзода,
Ани кўрса бўлур шаҳлар пиёда.

Кўруб Осим шукур қилди ўғонға.
Хазина эшигин очти туманға.

Қўюб Сайфулмулук отини онинг,
Кўруб яхши билиб зотини онинг.

*Шоҳ Осимийнинг вазири бор эрди, оти Ҳамид эрди. Бир
ўғли бўлди, отини Соид қўйди ва ани кўкалдош қилдилар*

Бор эрди шоҳ Осимийнинг вазири,
Оти эрди Ҳамиди йўқ назири.

Ҳамиднинг ҳам тақи бир ўғли бўлди,
Анинг ҳусни тақи оламға тўлди.

Отадилар анинг отини Соид
Ки йўқтур Миср ичинда улча шоҳид.

Маликзодага қилдилар кўкалдош,
Энагаларга анинг онаси бош.

Икисини қилурлар парвариш ҳам,
Ки йўқтур мундин ўзга яхши иш ҳам.

Улуғ бўлуб, ўқуб илму ҳунарлар,
Солиб куллий ҳунарларға назарлар.

Ҳамиша хурраму хушҳолу дилшод,
Юрурлар чун ниҳоли сарв озод.

Юрур шаҳзода ўюн бирла машғул,
Ҳавас қилди атоси фикри маъқул,

Қилайин чорбоғи нав ниҳоли
Ки тенг етгай мунинг бирла камоли.

Шоҳ Осим ўғлига чорбоғ қилдурғони

Чу бунёд этти Осим боғи майдон
Ки Сайфулмулук қилгай онда жавлон.

Ки бунёд эттилар жойи ажойиб,
Солиб тарроҳлар тарҳи ғаройиб.

Қилиб ангиз ҳам бир кўшк олий,
Ки андин бўлмағай ҳам айш холи.

Латофат бирла чун боғи биҳиштдур
Дегайсен тупроғи анбар сирештдур.

Ажойиб чорбоғи хўб дилкаш,
Дару девори хўб зебоу заркаш.

Агар бўлса кишининг кўнгли нохуш,
Анга кирса бўлур филҳол дилхуш.

Магарким ул эрур чун боғи жаннат,
Басе хуш бўй эдию жонға роҳат.

Тамом бўлди бу майдон тозау тар,
Анинг ҳар меваси монанди шаккар.

Бўлуб нозук ҳайвонлар хиромон.
Ўсуб шаҳбаргию насрину райҳон.

Осилиб юз туман гуллар ичинда,
Қилурлар нола булбуллар ичинда.

Сузук сувлар оқиб ҳар сори шаршар,
Тўлубон ҳавзлар монанди кавсар.

Тўлуб майдон чу қушлар ғулғулидин,
Хабар берур Ирамнинг булбулидин.

Сайфулмулукка солғон кўшкнинг васфи баёни

Эшитгил кўшкнинг авсофини ҳам,
Ки эй шоир қил онинг лофини ҳам,

Бўлуб тайёр ҳам бир кўшк олий,
Ичинда бўлмагай ҳам айш холи.

Ажаб кўшки латифу хўб ажойиб,
Басе устодлар солгон ғаройиб.

Қилибон хишти рангин заъфарони,
Анинг балчиғидур, заъфар самони.

Неча турлук латофатлар десанг бор,
Малоҳат бирла суратлар десанг бор.

Ажойиб ҳам ғаройиб кўп мунаққаш,
Неча боқсанг боқарсан хўб дилкаш.

Ажаб қасри баланду соф олтун.
Мурассаъ лаъл, маржон, дурри макнун;

Чу ёқуту ақиқу хишт парчин.
Булар бирла иморат бўлди рангин.

Ки парчин хиштдур чун нуқраи хом,
Қилиб мунча такаллуф бирла итмом,

Ки қилгай шоҳзода анда ишрат:
Пари рухсорлар бирла маишат.

Шоҳ Осим ўғлини чорлаб, тўн, юзук бергони.

Фалак ногаҳ бир иш ангиз қилди
Ки Осим меҳрини ҳам тез қилди.

Фалакни кўр аларға не солодур,
Ки ёлғуз ўзича элга балодур.

Мунингдек айш этиб юурда ногоҳ,
Ки чорлади ани ногаҳ шаҳаншоҳ.

Атосиға ғараз ўғлини кўргай,
Севиб анга юзук ҳам тўнни бергай.

Тилади ўғлини келсун кўрай деб,
Ниҳоли сарвға зийнат берай деб.

Эшитгач шоҳнинг сўзин маликзод,
Равон бўлди туруб чун сарви озод.

Пари янглиғ топуқчилар қатинда,
Тавозуъ қилдилар шоҳ қопуқинда

Тилаб эди ўз ўглини қотиға,
Яқиндурким ани суқса жониға.

Келиб ўлтурди Соид ўтрусинда,
Ҳамиша нозир эрди дидасинда.

Аларни кўрди шоҳ, хурсанд бўлди
Дилу жони муҳаббат бирла тўлди.

Буюрди хазначиға хазнани оч,
Фалон сандуқни келтур, қулфини оч.

Кетурдилар анга олтун сандуқ,
Ки бир тўну юзук, ўзга нима йўқ.

Чу тўн бирла юзук ўглиға берди,
Киши билмас бу тўнда не бор эрди.

Мирохурға буюрдиким фалон от,
Не отдурким дегайсан бир паризот.

Кетурди отнию Соидға берди,
Ки Соидни ўғулдек севар эрди.

Туруб шаҳзода ҳам Соид авилжаб,
Гавозуъ қилдилар хон кўнглин овлаб.

Ижозат бўлди, турди шоҳзода,
Парилар бўлди олдинда пиёда.

Чу шоҳ инъом қилди севарига,
Вале ўт солди онинг кўйларига.

Этиб инъом агарчи қилди хуррам,
Не билсун анда эрмиш юз туман ғам.

*Сайфулмулк ул тўнда бир сурат кўруб, ошиқ
бўлгони*

Ажаб қисса ривоят қилди рови,
Хабар бўлди жаҳонга тўлди жови.

Атосининг қошидин чиқти шаҳзод,
Хиромон тебради чун сарви озод.

Келиб тушти ўзининг манзилига,
Қўшулди ул парилар маҳфилига.

Еқиб машғал чу суратхоналарға
Муҳандислар кириб афсоналарға.

Тамоми ҳужраларда шамъ равшан,
Қилиб ул кўшкни монанди гулшан.

Ичар бода ҳар уйдин уйга юруб,
Юрур фаррошлар йўлин супуруб.

Севиниб ушбу кеча ячтилар май,
Йиқилди ҳар киши ўзини билмай.

Вале шаҳзоданинг кўнглида эрди,
Очиб кўргай бу тўнда не бор эрди,

Ешиб бўқчани, тўнни олди кўрди,
Ки бир сурат кўрубон оҳ урди,

Тура келди яна бир уйга борди,
Яна кўргач ўзидин ўзга борди.

Тафарружлар қилур ул тўнға бисёр,
Неча боққон сари бўлди гирифтор.

Не тўндур улки жонининг балоси,
Бўлуб кўнгли бу тўннинг мубталоси.

Бор эрди тўнда бир сурат мунаққаш,
Бўйи бошдин аёғ раъноу дилкаш.

Юзига боқса ул гўё куладур,
Ани кўрган сайи жони куядур,

Эрур ранги рухи гулбарги тардек,
Лаби лаъли анинг ширин шакардек.

Дегайсан оғзидур чун гунчайи гул,
Юзида тўлғониб ул зулф сунбул.

Қоши ёдек қурлуб ўқ отарға,
Ани кўрганда сабри йўқ этарға.

Хаданг кирпиклари монанди ништар,
Магар сув берди устои чу ханжар.

Бўйи гулнинг ниҳолидек эгилур,
Бўлуб ҳалқа сочи гўё чигилур.

Ниҳоли сарвдекдур қадди мавзун,
Лаби лаълу тиши чун дурри макнун

Кўзига боқсангиз — кўзи сузулур,
Бўйи нозик, магар бели узулур.

Кўруб шаҳзода мундоғ сурати хўб,
Юзига юз қўяр оғзини ўпуб.

На суратким балойи жон экандур,
Балойи жон, вале жонон экандур.

Ёқилди ишқ ўти жониға шаҳнинг,
Қадалди меҳр ўқи бағриға шаҳнинг...

Сайфулмулк йиғлаб, отасидин ижозат тилағони

Деди шаҳзода йиғлаб: «Эй жаҳондор,
Менинг учун баса бўлдунг дилафгор,

Оёғинг тўзи кўзум тўтиёси,
Унутилмас бу сурат можароси.

Уятни ўртада ишқ ўти, эй шоҳ,
Учурди номусим шамъини бу оҳ.

Агар шамсу қамарни арз қилсанг,
Бориб ҳури биҳишт олиб кетурсанг.

Менга ондин ўкун жонон керакмас,
Менга онсиз бу танда жон керакмас.

Ижозат берсангиз ўзум тилойин,
Юруб, истаб, они ўзум бўлойин».

Оноси оҳ уруб, чиқти қошидин,
Яқосин сув қилиб кўзин ёшидин.

Бўлуб Сайфулмулукка ғам мусоҳиб,
Қадим ичкиларини қилди ғойиб.

Бўлуб шаҳзода бу сурат гадоси,
Бўлуб бўстон саро мотам сароси.

Атоси чиқди, ўғли қолди ёлғуз,
Ул ангиз этти бир афғони дилсўз.

Соғиниб ҳардам ул суратни шаҳзод,
Чиқарди жонидин юз оҳу фарёд.

Хамин айтур сени қайдин тилойин,
Эрам боғи нишонин не билейин.

Сўроғингни сени кимдин сўройин,
Жамолингни сенинг қайдин кўройин.

Не қилай, кимга айтай ҳолу, дардим.
Сенга тегура олмон рўйи зардим.

Ким элтур бу хабар боғи Эрамға
Ким айтур ҳол дардим ул санамға...

Юрак қоним шаробим, ҳамдамим оҳ,
Бағир бўлди кабобим, машъалим моҳ.

Сенинг ишқинг ўтида май урар жўш,
Бўлур сарви сиҳи фикрингда беҳуш.

Суроҳи ҳасратингда қон йиғлар,
Куяр шамъи тақи ҳайрон йиғлар.

Менинг олдимда чанг бўлди дуто ҳам,
Қилур нолиш менинг ҳолима еб ғам.

Фигон айлаб рубоби ёд қилур,
Урар кўксигаю фарёд қилур.

Узотуб бўйинини бечора танбур,
Менинг ҳолимга йиғлар нолишин кўр.

Куяр оҳимға уду ҳам мусиқор,
Бўлуб дардимға қонун кўксун йиртор.

Тамоми созлар бўлуб ҳаводор,
Бари юзум кўруб ҳолимға йиғлар...

Бўлуб шаҳзоданинг ранги хазондек,
Ақиқий лаблари чун заъфарондек.

Кетиб ақлу қарору сабр ондин,
Кечибу тахту бахту бу жаҳондин.

Басе ожиз бўлуб онинг атоси,
Тўкар, кўздин юрак қонин аноси.

Кеча-кундуз бу ғам бирла гирифтор,
Анинг ҳолиға аҳли Миср йиғлор,

Анга ҳар ким насиҳат қилса тутмас,
Қатиғдур ишқ, ўгут метиндин ўтмас.

Қишига ишқ агар ҳамроҳ бўлса,
Гадодур ул агарчи шоҳ бўлса,

Қи бўлмас ишқда ҳам куфр-имон,
Не сабр анда, не кофир, не мусулмон...

Кўнгулга ишқ агар ким зўр қилур,
Бас оқил кўзини кўр қилур.

Вале ошиқ керакким бўлса содиқ,
Шаҳаншоҳдек муҳаббат бирла ошиқ.

Фироқ оғуси анга шахду шарбат.
Ғаму қайғуси анга айшу ишрат.

Эрур чун ишқ дарёи муаззам,
Қира олмас анга ҳар қайси одам.

Муҳаббат баҳри ошиқлар еридур,
Анга кирган тақи эрининг эридур.

Муҳаббат шарбатин ичкан унутмас,
Анга ҳар ким насихат қилса тутмас.

Керак ошиқ чиройи заъфарондек,
Нигори фикрида барги хазондек.

*Шоҳ Осим беклари бирла кенгашиб, ўғлига сафар ярогин
қилғони*

Чу кўрди шоҳ ўғлининг мизожин,
Насихат бирла топмайдур иложин.

Юборай деса кўнгул уза билмас,
Юборса ўтига ҳам туза билмас.

Ул охир боғлади бағрига бир тош.
Сузук наргисларига тўлдуруб ёш.

Кенгашди беклари бирла ўтуруб,
Деди беклар далиллар ҳам жетуруб,

Ки: «Шоҳи сен тақи мардона бўлғил,
Юрокинги беркитиб шоҳона бўлғил.

Мунингдеклар жаҳонда эрка тушар,
Эсон бўлса эр ўғлига не тушар.

Ки барча қўйдилар сўзни бу ерга,
Ки мундоқлар тушар ҳар қайда эрга.

Қолин черик тақи бермоқ кераксиз,
Талаб йўлига юбормоқ кераксиз.

Сафарнинг меҳнати ҳам панд бўлур,
Агарчи топмаса хурсанд бўлур»,

Чу Осим кўрди ҳеч тадбир йўқтур,
Юбормоқдин ўқун дастгир йўқтур.

Деди султон: «Қилинг дарё ярогин,
Керакким сувда ҳам сўрғай сўрогин».

Буюрди тўрт юз кема чопинглар,
Ки ҳар кемада юз ҳужра ёпинглар.

Кетурдилар кема чопқучиларни,
Кемада ҳужралар ёпқучиларни.

Ҳама ишни қилибон эл фаровон,
Ки юз минг халқ тортиб анда кўп жоң.

Мукамал бўлди кулли кема, ҳужра,
Ки бердилар кемачиларга ужра.

Йиғиб келтурдилар дарё лабина,
Муҳит отлиғ чу нопаддо олина.

*Сайфулмулк кема халқи бирла Чин вилоятига
етишкони*

Аё рови, кел эмди, қил ривоят,
Не сурат бирла ул қилди ҳикоят.

Деди ровики андин тебрадилар,
Кеча-кундуз кемалар тинмадилар.

Вале ишратларининг ҳеч сони йўқ,
Ки бу қайнар тенгиздин ҳеч ғами йўқ.

Ки юз минг жўш уруб бу баҳр қайнар,
Маликзода балиқ овини овлар.

Кеча-кундуз ичарлар лолагун май,
Кеча-кундуз нечук ўтканни билмай.

Кемадин кемага юруб ичарлар,
Газакка балиқ этидин ошарлар.

Суруб маллоҳлар киштини турмай,
Кеча-кундуз юрурлар ҳеч уюмай...

Дедилар:— «Чинда хўб наққошлар бор,
Жаҳонгашта ҳикоят фошлар бор,

Эшитган бўлғай ул савдогар аҳли,
Тақи ул суратин суратгар аҳли».

Бу сўз бирла Хитойга қўйдилар юз,
Худо қилди иноят елини туз.

Беш-олти ой ўтуб еттилар онда,
Ки ҳеч ташвиш кўрмай бу жаҳонда.

Яқоға торттилар кулли кемани,
Чиқардилар сувдин бори нимани.

Муаззам чатр тикди, яна хиргоҳ,
Чиқибон тахт уза, ўлтурди ул шоҳ.

Халойиқ тикди чодир неча алвон,
Йироқдин кўрди бу черикни дидбон.

Ошуқуб етти ул Фағфури Чинга,
Дедиким, «Еғи кирди мулкингизга».

Бу сўздин шоҳи Чин бўлди пур ошўб,
Баси тушди, халойиққа талотўп.

Қилибон қалъаларни руст мазбут,
Ясади элчилар юборгали зуд...

*Фағфури Чин шаҳрин тузуб, Сайфулмулукни меҳмон
қилғони*

Қилиб Фағфури Чин мажлис яроғин,
Ясатти шаҳрини ҳам кўшку боғин.

Чиқиб келди, ўзи қилди кўрунуш,
Ани чорлаб деди: «Тахтим уза туш».

Маликзода қабул қилди бу сўзни,
Ясади жўраларни ҳам чу ўзни.

Асоси салтанат кўргузди султон,
Отолиқлар била ҳам бўлди меҳмон.

Бериб суҳбат буларға шоҳ Фағфур,
Келиб бир ҳафта Чин мулкини маъмур.

Қилиб шаҳзода ҳам сиррини изҳор,
Сўруб кулли халойиқдин бу ахбор,

Ки ҳеч ким билмади бу сўзнинг аслин.
Дедилар ким билур Шаҳбол наслин?

Вале бир пир бу шаҳнинг ҳазратина,
Деди шаҳри эрур оти Фатина.

Эшитибманки хўб наққошлар бор,
Жаҳомгашта ҳикоят фошлар бор.

Деди шаҳзодаким неча йироқдур?
Улуғлар дерки бир йиллик йироқдур.

Агар туз ел туруб, маллоҳ сурса,
Етар бир йилға тузлук ел бўлса...

*Шаҳзода Фатина шаҳриға юзланиб, кемалари фарқ
бўлгани*

Кел, эй рови, ривоят қил бу қисса,
Нечук тушти маликзодаға ғусса?

Деди ровики иш бисёр бўлди,
Баси меҳнат била афгор бўлди.

Маликзода қилибон кўч яроғин.
Фатина шаҳрина солғай сўроғин.

Келиб шаҳзодаким кемаға тушди,
Тамом асбобини солди бакишти.

Тамоми халқ кирди киштиларга,
Бўлуб тайёр беклар тузди чарга.

Алар сўнгича маллоҳлар тушди,
Суруб кемани илгари юрушти.

Чу қилдилар кеча-кундуз фароғат,
Кўнгул завқи била ҳеч йўқтур офат.

Маликзода хаёли бирла хуррам,
Эрур хандону, йўқ кўнглинда ҳеч ғам:

Бу ишрат бирла олти ой борди,
Қоровуллар ҳамиша йўл боқарди.

Ҳасад элтиб фалак бу давлатиға,
Емонлиқ бирла минди ўз отиға.

Секин тенгиз бузуқлиқ қилди ангез,
Белига боғлади шамшири ҳунрез.

Ҳасад қилиб тақи тўфон қўпорди,
Ки ҳардам бир тараққосин қўпорди.

Қилур ҳардам бир ўзга шарфа ангиз,
Бўлур ҳар шарфада минг заҳри ҳунрез.

Булут гукраб йиғар тўфон қилурға,
Тенгиз қайнаб, тошар ул қон қилурға.

Қоронғу ел қўпуб, дунё бўлуб тор,
Бўлуб дарё юзинда нола бисёр.

Бўлуб кундуз куни ялдо тунидек,
На қаттиқ кун, қиёматнинг кунидек.

Яна боқсанг кўзинга эл кўрунмас,
Илик солсанг сувдин ўзга урунмас.

Тубиндин чайқалур пур шўр дарё,
Кемаларнинг қилур қаддини бир ё.

Кемалар бир-бирига бош урарлар,
Қуйи чўкуб, улар сувға тўларлар.

Қадоғлари синибон бўлди пора,
Ки ҳеч ким топмади қочмоққа чора.

Урунуб бир-бирисига ўтарлар,
Синиб-синиб сув тубиға ботарлар.

Деди рови ўшул тўрт юз кема,
Ўшунда ғарқ бўлди кулли нима.

Чу бўлдилар фано дарё тубунда,
Кўрунмас ҳеч нима дарё юзунда.

Еди покиза ул дарёйи хунхор,
Ки қолмади алардин зарра осор...

*Кемалар ва кулли черики ва асбоблари фарқ бўлгони,
шаҳзода бир тахта бирла гирдобга киргони*

Вале шаҳзодани ул сунъ соний,
Балодин сақладию қилди моний,

Тенгиз ким бир замон пур жўш эрди,
Анинг ҳавлинда шоҳ беҳуш эрди.

Йўқ эрди ул замон олдида Соид,
Енидин бўлди ғойиб шамъи шоҳид.

Фалакнинг гардиши қилди ишини,
Чу кўрмай борди алар бир-бирини.

Киши билмас кема қайда бородур,
Худо мундоқ балоларни солодур.

Чу шаҳзода ўзига келди ногоҳ,
Тафарруж қилди дарёга юзин шоҳ,

На эл бору на кема бор, на Соид,
На беклар бор, на сипоҳу на Обид...

*Шаҳзода гирдобдин халос бўлуб, ўн икки жўра бирлан
зангиларга тушгони*

Кел, эй рови, ҳикоят қил бу дастон,
Парихонамидур ёхуд девистон.

Деди рови қилойин бир ҳикоят,
Қулоқ солиб эшитгил то ниҳоят.

Борур эрди маликзода йўлиға,
Қарар эрди тақи ўнгу сўлиға.

Кўрарким бир кема тўғри келодур,
Вале билмасдурлар ўғри келодур.

Булар айтур бизинг элдин бўлғай,
Ва ё савдогар аҳлидин бўлғай.

Булар бу фикр бирла шоду маъмур,
Ки иш тушкан эмаслар маст мағмур.

Яқин келдилар эрса кўрдилар пок,
Емон дидорлиқ зангийи бебок.

Деди ровики етмиш тан эдилар,
Ки одам еб ҳамон тўймай эдилар.

Чу кўрдилар булардек нуқли мақбул,
Ки бўлдилар булар тутмоққа машгул,

Булар ҳам белни боғлади урушга,
Яроғланиб бари ўтру турушга.

Уруш бўлди баси кўп тўктилар қон.
Илик тебраткуча худ чектилар жон.

Бари занги туфанг андоз эдилар,
Уруш бобида оташбоз эдилар.

Қи отди зангилар чун зарб зангин,
Қизил қон бирла дарё бўлди рангин,

Қи дарё бўлди чун тутошқон ўтдек,
Тутун бирла ҳаво бўлди булутдек.

Қи бу бечоралар куйдилар аксар,
Куюб кема билан бўлдилар ахгар.

Тутуб шаҳни ўн икки жўра бирлан,
Олиб дурни бу жамъ маҳпора бирлан,

Илик, оёқларини боғладилар,
Аларни ғам ўтиға доғладилар.

Олиб тебрадилар боғлаб ва чулғаб,
Тамом аъзоларини қонга булғаб,

Бор эрди бир жазира ҳақ яратган,
Анинг ичинда зангилар туратган.

Бор эрди чун буларнинг подшоҳи,
Фаройиб кўп эди занги сипоҳи.

Буларни элттилар, чектилар анда,
Кўнгулга маргни эктилар анда.

Кулубон қаҳ-қаҳ ул зангийи хунхор,
Шукунмай одамидин Одамихор.

Буюрдиким учовни сақлангизлар,
Ки қолғонин семуртуб қоқлангизлар...

Тирик қолғонларини келтурунгла,
Газак қилсун, қизимга элтингизлар.

Эшитиб чун булар ул сўзни шоҳдин,
Умид уздилар охир хаста жондин.

Туруб бечоралар бўлди жигар хун,
Вале шаҳзода деди бўлди шум кун...

Юборди қизига ул уч кишини,
Муҳайё қилдилар занги ишини,

Учовлонки қизига ул юборди.
Аларнинг бириси шаҳзода эрди.

Кетурдилар чу зангинниг қизига,
Кўзи тушти маликзода юзига.

Кўруб шаҳзодани қиз бўлди ошиқ,
Парини кўрди дев ўзига лойиқ.

Занги духтар ўзини ороста қилиб, шаҳзодага келгони

Ки бир кун қиз ўзин орост қилди,
Тақи шаҳзодага беҳост келди.

Суроҳида шаробу нуқл бисёр,
Фароғат қилгаю бўлғай харидор.

Юзига суртубон ул упа деб гач,
Қаро зулфин қаро юзга қўюб каж.

Қозон қаросидин қошига тортиб,
Қалин гач бирла юзини оқартиб.

Қаро арғамчидин солиб чу сочбоғ,
Солиб ночоғ бўйнига ани чоғ.

Қилиб бир-икки қасқонни билазук,
Солиб неча қизил соғурдин узук.

Чу филнинг туйноғидек туйноғина
Қизил суртуб бўяди мисли хина.

Юрур бўлса юрур тева юрушин,
Кулур бўлса кулар айиқ кулушин.

Епилиб филдек икки қулоғи,
Солиниб тевадек остин дудоғи,

Қулоқлариға солибон солинжоқ,
Исирға ўрниға солур саримсоқ.

Қийиб эгнига ўрмакдин қаро шол,
Ҳавас бирла игүруб ул маҳу сол.

Бўйини кўрсангиз мисли минори,
Агар оғзиға боқсанг мисли ғори.

Анинг ҳар бир қўли шохи чинори,
Тақи бармоқларидур кўр мори.

Анинг ҳар бир тиши монанди сандон,
Неча қилсам сифат, бор онча чандон.

Тили онинг жаҳаннам ақрабидек,
Юзиға боқсангиз ялдо тувидек,

Чу бурнидур ато-бобоси гўри,
Тўшугидур магар бир эски мўри.

Анинг ҳар бир кўзи мисли узангу,
Қулоқлари анинг эски тебангу.

Бу сурат бирла қилур не хаёли,
«Юзум гулдур, бўюм тоза ниҳолни,

Ки бу оламда бир мендек санам йўқ,
Парилар ошиқимдур, ҳеч ғам йўқ.

Кўрунг мендек санам борму жаҳонда,
Мени кўргач бўлур шаҳзода банда».

Бу талъат бирла келди шоҳ қатиға,
Кириб девлар парилар суҳбатиға.

Туруб шаҳзода ҳам таъзим қилди,
Заруратдин ани такрим қилди.

Олиб занги қизи шаҳни қошиға,
Ёқиндурким ани суқса жониға.

Келиб шаҳзодаға чун бўйи нохуш,
Йиқилди сустайиб, ҳам бўлди беҳуш.

Деди чўрилари: «Кўруб сени бил,
Бўлуб ошиқ ўзидин борди билгил».

Бошини олдию тизига қўйди.
Булут юзини ой юзига қўйди.

Қўюб филдек лабини шаҳ лабина,
Олиб гул гунчасини хартумина.

Сўрар лаъли лабини мисли аждар,
Қучар шоҳи парини деви ҳафтасар.

Димоғиға тўлуб бўйи хароби,
Чу бўлди маст шоҳ ичмай шароби.

Хумор уйқусидин уйғотди шаҳни,
Қаро булут олиб қўйнига маҳни...

Ўпуб дедиким: «Эй жоним нечуксан,
Ки мендин бошқа жононим нечуксан?»

Менинг дардим била ҳолинг нечукдур,
Ки менсиз ғамда аҳволинг нечукдур?..»

Деди шаҳзода: «Сенсиз мен хуш эрдим.
Нигорим ёди бирла сархуш эрдим.

Сенинг дидоринга мен хира бўлдум.
Ўзумдин бордиму ҳам тийра бўлдум.

Қаронғу юзунг учун бости қайғу,
Мунаввар хотирим бўлди қаронғу.

Ола кўзунг гами ерга боқузди,
Қаро кўзум сувун ерга оқузди.

Қошингни кўрдиму «ё» дек букулдум,
Кўрубон фордек оғзингни кулдум.

Йилондек зулфларинг афсун қилибдур,
Мени мунда оёғимни илибдур,

Юзунгни кўрубон ҳайрон бўлубман.
Кета билмай чу саргардон бўлубман.

Кўзунгдин юзу кўзни кунлаюрман,
Менга кўп боқмағил, воллоҳ, ўлурман.

Бу қулнинг бўйнига солма қўлунгни;
Ўзингга тенг этма бу қулунгни...»

Эшитти занги духтар ушбу сўзни,
Ғазаб бирла юзига тикди кўзни.

Келиб қаҳри, туруб чиқти қатидин,
Вале кўнгли хароб ул ҳасратидин.

Дедиким: «Мен сенинг ишинг қилойин,
Сабоҳ, эрта билан бошинг кесойин».

Вале ўлтургали ҳайфи келадур,
Юзун кўруб яна раҳми келадур.

Неча кунлар буюрди ёрғучоққа,
Ҳиял қилса урарлар шаққа-шаққа.

Иликлари қабориб, ёрма тортар,
Кўзидин бодаи гулгунлар оқар.

Буюрдиким бу кез ўтун ташисун,
Кеча тонг отқуча отни қашисун.

Янги ойдек букулуб тошир ўтун,
Лаби лаъли қуруб, бўлди жигар хун.

Қилур шаҳзодаға мундоғ жафони,
Қи яъни тўзмай ул қилгай вафони,

Ким ушбу можаро бирла неча йил,
Ташидилар ўтун қуллуқ қилиб бил.

*Сайфулмулук жўралари бирлан кенгашиб, қочиб сувга
киргони*

Кенгашти бир куни бу уч гирифтор,
Ки мунда бўлғуси йўқ бизга ғамхор,

Тирик эрканимизни киши билмас,
Киши бизни тиларга мунда келмас.

Буларнинг илгида ўлмак керакмас,
Бу меҳнат ўтида куймак керакмас.

Эрур ушбу замон фурсат ғанимат
Тақи қочмоқ учун будам ғанимат,

Йиғиб хошок, солни боғладилар,
Қочар йўлни келибон чоғладилар.

Кеча бирлан келибон миндилар сол,
Худо деб кирдилар дарёга филҳол.

Тонг отқунча узадилар бу ердин,
Қутулдилар чу занги меҳнатидин.

Неча кунлар кеча-кундуз юрубон,
Ки жаҳд айлаб булар солин сурубон,

Кўрунди бир жазира сабз, хуррам,
Етиштилар юруб бечоралар ҳам.

Ажойиб ул жазира сер неъмат,
Чекиб эрди алар бисёр меҳнат.

Шукурлар қилдилар, турдилар анда,
Ажойиб нималар кўрдилар анда,

Ки кун туғса кумуш, олтун туғодур,
Яна кун ботса олтунлар ботодур.

Яна бисёр сандал, уд, анбар,
Тақи турлук емишлар кўп гавҳар.

Қабул қилди алар ушбу жазира.
Ки қилдилар чу бир ерни ҳазира.

Йиғиб турлук емишларни батамом.
Қилиб қишнинг яроғини саранжом.

Чу бир қиш ушбу ерда умр кечти,
Учовлон шираю шарбат ичишти...

*Шаҳзода маймунлар шаҳридин қочиб, яна бир балаға
гирифтор бўлгани*

Кел, эй рови, ривоят қил бу гуфтор,
Нечук бўлди маликзода гирифтор:

Туруб оҳ урдию шаҳ йўлга кирди.
Келибон ёлғиз ул дарёға кирди.

Узи билмас бу сол қайда бородур,
Кириб дарёға саргардон ўлодур...

Чу турди ногаҳон бир муҳталиф ел.
Чу чайқаб ҳар сори солин суруб бил.

Нечук бўлса ясалғон хору хошок.
Ешилди бёғлари, бўшоди хас пок.

Илик ювди маликзода жонидин.
Юзин ювди кўзу юрак қонидин.

Бор эрди сув ичинда ул ёғоч,
Кўруб қўюлғону оқу яланғоч.

Укуруб ел кетурди урди анга.
Туруб жон ҳавлидин шаҳ минди анга.

Бўшоди солию банди бузулди,
Қамишлари онинг бир-бир тўзулди,

Ёғочқа чиқиб ўлтурди шаҳ онда,
Мунингдек мубтало борму жаҳонда?

Гаҳи остин боқадур, гоҳи устун,
Магар бўлди тутам хас минг олтуян.

Узини беркитиб бўлди гирифтёр,
Ёғоч бошида қолди шоҳ ночор.

Кеча юлдуз бари сувда кўрунур,
Бу икки кўк аросинда кўрунур.

Тушар ул бир балодин бир балоға,
Ким учрар кўп балолар мубталоға.

Туганмас дуняда ошиқ балоси,
Ки бўлмасун киши ишқ ибтилоси.

Ичар хунобалар ҳар кунда юз дам,
Анинг тўқлуғидур ҳардамда юз ғам.

Жаҳонда ниш кўрмай нўш бўлмас,
Муродин топмайин ошиқ қувонмас...

Агар юз минг бало келса илакдин,
Юз ўгурман тақи ушбу тилакдин...

Сайфулмулукни дарё ичидан бир қуш олиб учғони

Маликзода чу қолди онда ночор,
Ки бўлди уч кеча кундуз гирифтёр...

Қилур эрди маликзода тазарруъ,
Иноят бирла бир раҳми таваққуъ.

Қулоқиға садойи келди ногоҳ,
Кўзин очиб юқори боқти ул шоҳ.

Назар қилди ҳавоға шоҳи шайдо,
Кўрарким бир улуг қуш бўлди пайдо.

Ёзиб чангалини қуш қасд қилди,
Ёғочнинг бошидин шаҳ пайт бўлди.

Ола билмай қўнуб ўлтурди онда,
Эрур қасди анинг шоҳи жаҳонда.

Деди шаҳ неча хуноба ютармен,
На бўлсам бўлайин қушни тутармен.

Қуйидин ҳавли жон икки оёғин,
Тутуб дедики ичтим марг аёғин.

Қуш уркуб қўптию олдию учти,
Маликзода бу манзилдин кўчти.

Солиниб, қуш оёғида маликзод,
Юқори қуш, қуйи дарёйи бедод.

Ёпушуб тишию тирноғи бирла,
Осинибдур тўни-упроғи бирла.

Чу бир кун кеча кундуз учти тоҳир,
Ки бўлди ногаҳон бир тоғ зоҳир.

Етишти тоғнинг тубига ул қуш,
Келибон ошёниға бўлуб тўш.

Маликзода анинг кўрди яроғин,
Тушар-тушмас қўя берди аёғин.

Юқоридан келиб чун ерга тушти,
Ким ул ерга баса қаттиқ ёпушти.

Яшинди бир қоя тубинда маҳкам,
Ғанимни топмади филҳол ул дам.

Шаҳзода бир аждарни ўлтуруб, халос бўлгони

Чу ўтди фурсате ногаҳ бир аждар,
Бўлуб пайдо магар оламни тортар...

Бу аждарга ҳамиша одат эрмиш,
Ки бу қушнинг болосини ер эрмиш.

Кўруб чу қуш йилонни ҳамла қилди,
Йилоннинг оғзидин ўтлар чоқилди.

Бу қушнинг уйига қасд этти аждар,
Кўруб шаҳзода дер оллоҳу акбар.

Келиб аждар ёпушти қуш қироқдин,
Кела билмай фиғон айлар йироқдин.

Маликзода кўруб бу ҳолни қушға,
Белин боғлади аждарға урушға.

Бор эрди бир табар-теша белинда,
Кетурган ул зангиларнинг элинда.

Юруб шаҳзодаким, урди белига,
Ки аҳсан ўқуди Миррих алига.

Кесилди ўртадин аждар қаламвор,
Ки қушнинг душмани бўлди нигунсоор.

Чу қуш кўрди йигитнинг зарб дастин,
Тараҳҳумдин кўтарди эмди қасдин...

Шаҳ ул қушни қотидин жетти ботроқ.
Танига тегмади ўсиб тирноқ.

Шаҳзода андин кетиб, йўлбарсга учрагани

Шукрлар қилибон шоҳ тоққа тушти,
Магар ул боғ ила бўстонға тушти...

Улуғ тоғлар баҳайбат, босиёсат.
Бўлур тоғларда юз минг турли офат.

Тутуб йўлни тишу-тирноғи бирла,
Епушти тоқға ўн бармоғи бирла.

Чиқиб бўлди теканда тоғ бошига,
Су бўлуб тошлари кўзин ёшига.

Қоровулдек қарар тоғу тузини,
Кўрар дарё тутубтур ер юзини.

Вале бир жонибидур дашту саҳро,
Ки бўлмас ондаким бир ёр пайдо.

Келур ҳар ёндин арслонлар товуши,
Йилонлар бирла қоплонлар хуруши.

Дедиким сув темай чўлға киройин,
Не ким олдимға келганин кўройин,

Таваккул қилдию инди вароға,
Чиқар-чиқмасда учради балоға.

Қўрар олинда бир йўлбарс ногоҳ,
Булутдек гукради, ҳозирди ул шоҳ.

Бор эрди бир табар-тешаси бори,
Алинда, зангиларнинг ёдгори.

Деди қочқон била қутулса бўлмас,
Боқиб туруб хотундек ўлса бўлмас.

Эр ўғулким қадам қўйса чу йўлга,
Қадам йўлда керакдур, боши қўлда

Юруди олдиға йўқ бийм зарра,
Очиб оғзини сачраб урди наъра.

Табар-теша била урди энгакка,
Кесиб оғзин, ўтуб бўюн сўнгакка.

Ийқилди олдида ҳайвони ҳарбий,
Тегиб шаҳзоданинг ким даст зарби,

Ки Мирриҳ оффарин қилди ишига,
Не тиг урмоқ не қон тўкмак кишига,

Анинг арқосидин бир тасма тилди,
Ўзининг белига бар баста қилди,

Юруди чуст чобук чиқти тоғдин,
Кўтарди меваларни мисли боғдин.

Юруди неча кунлар дашт-чўлда,
Қуш учмас, қуло тузларда, на йўлда.

Юрур юмшоқ бёқлари ўюлуб,
Тақи нозик тапонлари сўюлуб.

Янги ойдек бўлуб ингичка букулуб,
Юрур ийиглаб жузидин дур тўкулуб.

Ўлум ҳолиға етти шоҳзода,
Кеча-кундуз юрур тинмай пиёда.

Шаҳзода бир девнинг чорбоғиға етгони

Кел, эй соқи, кетургил бодаи нор,
Ривоят қилди рови бир хуш ахбор.

Деди рови эшитгил бу хабарни,
Вале кўрсатмасун тенгри зарарни.

Қилиб манзил-мароҳиллар баче тай,
Не ерга тегурур ул сонии ҳай.

Кўрунди олдида бир дашт ногоҳ,
Юруб жон ҳавлида етти шаҳаншоҳ,

Ки чиқти даштнинг устига ул дам,
Кўрар олдида бир майдон ҳуррам.

Яқин тушубтурур дарё лабинда,
Оқар қайнар тенгиз анинг тубинда.

Тафарруж қилса жонвор уни келмас,
Тафаҳҳус қилса қушлар уни келмас.

Чу қувват йўқ эди бир зарра танда,
Тиниб пушта уза ўлтурди анда.

Замони тиндию турдию келди,
Дару, деворини кўрдию билди.

Деди мунда башар эрмас паридур,
Агар йўқтур пари, девнинг еридур.

Анинг эшикини кўрди кушода,
Худо деб кирди анда шоҳзода.

Кўрунг шаҳзодани майдонға кирди,
Ки бош ўйнағали мардона кирди.

Кўрарким чорбоғи ҳўбу раъно;
Не турлук мева десанг анда пайдо.

Очилик гуллару, нозик чечаклар,
Ки чулғониб ниҳол ила печаклар.

Юрубон сайр қилди ҳеч жони йўқ,
Басе раъно чаманким дар жаҳон йўқ.

Тақи ўртасида бир кўшки олий,
Мунаққаш ҳужралардур бори холи.

Ҳавас бирла ясабтур анда бир эв,
Ҳарам қилган эмиш они шаҳи дев.

Эшигига солибтур қуфли олтун,
Мунунгдек ерга келди шоҳ мажнун.

Қалиди йўқ анинг қуфлини очқай,
Недур уйнинг ичинда они боққай.

Суғурди болтасин қуфлини урди,
Эшикни очибон ул уйга кирди.

Латиф уй кўрди, лаълу, жавҳар анга,
Неким қийматбаҳолиқ гавҳар анда.

Тақи ўртасида бир кўшк қўрғон,
Тубинда бир мурассаъ тахт қўрғон.

*Шаҳзода девнинг уйинда бир қиз кўруб, сўзлашгани ва
ёридин хабар топгани*

Не кўрди шоҳ ул уйда, эшитгил,
Қулоқ солиб, фароғат қилу кетгил.

Қи тахт узра ётибдур бир нимарса,
Чу шаҳ кўрган эмас мундоғ кимарса.

Олиб чодиршабини очти юздин,
Кўрар бир нозанини жони ширин.

Ётибдур тахт уза бир моҳпора,
Юзин кўргач яқосин қилди пора.

Неча тебратти ул уйғонмади ҳеч,
Басе турди бошининг устида кеч.

Агар ўлук деса анда нафас бор,
Вале тўтиси олдида, қафас бор.

Йилондек печ уруб софи ёнида,
Ки жон бору ҳаражат йўқ танида.

Бошининг устида бир лавҳи олтун,
Басе қилгон бу тахтаға жигар хун.

Дедиким турмоғим ҳикматдин эрмас,
Бу тахта қолса ҳам давлатдин эрмас.

Туруб бу тахтани илкига олди,
Тақи бир пора дур қўйниға солди.

Олиб чиқти эшикка лаҳза турди,
Бу қиз уйнинг ичиде атса урди.

Чу боқса ўлтурубтур нозанине,
Ёниб кирди, соғинди уйқусини.

Яна тахта бўлубон борди ўздин,
Кўзин юмди тақи қолди сўздин.

Тафаҳхус қилса бу лавҳ ичрадур банд,
Қилибдурлар анинг уйқусини банд.

Агар ул лавҳани ташқори қўйса,
Турубон ўлтуруб урадур атса.

Бу кез ташқори отти тахтани шоҳ,
Қўнуб ўлтурди тахт устинда ул моҳ.

Салом этти тавозуъ бирла султон,
Юзига боқтию шоҳ бўлди ҳайрон.

Деди: «Ёраб пари, ё одамидур,
Мунингдек ерда девнинг ҳамдамидур?»

Бўлуб ҳайрон бу қиз ҳам деди ул дам,
Кела билмасе парихонаға одам.

Қиз айди: «Эй йигит сўзла на жонсан,
Басе маълум эрур дилгир жонсан».

Шоҳ айтур:—«Инс, жинсан ё парисан,
Башарсан, ҳурсан ё шаҳ парисан».

Қиз айтур: «Ҳавл қилма, одамиман,
Заруратдин бу девга ҳамдамиман».

Туруб йиғлаб кўрушти иккаласи,
Вале қўрқар келур дебон эгаси.

Деди шаҳзода: «Мендек зор эмишсан,
Фироқ илгида ҳам афгор эмишсан.

Недур ҳолинг манга айтғил саросар,
Ки бўлғайму манга дардинг баробар?

Отинг недур қаю ердин бўлурсан,
Сабаб недур келиб мунда турурсан?»

Қиз айтурким: «Сен аввал сўзла ҳолинг,
Эшитайким на берур мужда фолинг»

Деди шаҳзодаким: «Қисса узундур,
Ки девнинг олдида одам забундур».

Қиз айтур: «Дев яна уч кунда келур,
Келиб яхши-ёмон ҳолимни билур.

Келур меъёри етти кунда келур,
Турур уч кун тақи овора бўлур.

Мени ул банд этибдур ҳеч билмон,
Ётурман, эшитурман, сўзлай олмон.

Билурман ҳам анинг келур кунини,
Турарман эшитиб анинг унини.

Ки ўн бир йил бўлүбтурман гирифтор
Бу ҳол ила кеча-кундуз бўлүб зор».

Шаҳзода ўз ҳолини ул қизга айтгани

Эшитти эрса қизнинг сўзини шоҳ,
Ичи куюб, ёлиндек урди бир оҳ,

Деди: «Эмди менинг ҳолим эшитгил,
Ғалат эрмастур, эй жон, чин тутгил.

Отамнинг оти Осим ибни Сафвон,
Эрур ул Миср иқлимида султон.

Менинг отим турур Сайфулмулук бил,
Эшитиб ҳолими яхши сулук қил.

Миср иқлимининг шаҳзодасиман,
Ки бир сурат кўруб дилдодасиман.

Ёнар ўтга солибон хонлиғимни,
Қули бўлдим қўюб султонлиғимни.

Анинг оти Бадиъдур бинт Шаҳбол,
Ери анинг Эрам боғи будур ҳол.

Кўкалдошим бор эрди Соид отлиғ,
Орамизда йўқ эрди ҳеч ётлиғ.

Агар кўрмасам эрди бир замони,
Куюр эрдим яна кўргунча они.

Ун икки йил турур андин жудоман,
Юруб ёлғуз, ғаминда мубталоман.

Қўпуб тўфон, чақилиб раъд ҳам барқ,
Ки юз минг чериким анда бўлуб ғарқ.

Қўюб эрди Бадиим кўксума доғ,
Яна Соид қўюб доғ устина доғ».

Наким кўрганларин деди саросар,
Эшитиб йиғлади қиз ҳам баробар.

Ул қизнинг Бадиулжамолдин хабар айтғони

Бадиънинг отиниким қиз эшитти,
Яқосин чок этиб фарёд этти.

Деди қизким: «Иковлонмиз эмүкдош,
Эрурмиз бир кеча туққан эгиздош.

Чу ўн бир йил турур айрилғалиман,
Бу аҳволга гирифторм бўлғалиман.

Анинг ҳажрида куяр жисму жоним,
Қаронғудур фироқида жаҳоним.

Неча йиллар анинг бирла юруштук,
Она сутин анинг бирла эмуштук,

Ки ул мандин хабар билмай турур ҳеч,
Мени қўймаслар эрди мунда ҳеч кеч.

Агар учрасанг эрди анда бизга,
Ки тегургай эдим мақсудингизга.

Нетайин, найлайн бечорадурман,
Бу девнинг илгида оворадурман».

Ҳикоят қилдию йиғлоди бисёр,
Анинг бирла тақи ул ошиқи зор...

Деди Сайфулмулук: «Бир фикр этоли,
Бу девни ўлтуруб мундин кетоли».

Малика дедиким: «Не фикр этармиз,
Бу золим илгидин нечук кетармиз,

Ки ҳар фикрики қилсанг ёрдурман.
Сенинг жонинг учун ғамхордурман...»

Халос этти шаҳаншоҳ хоҳарини,
Ки девнинг бандидин гўё парини.

Келибон кирдилар тубсиз тенгизга,
Сурубон солни кечдин кундузга...

Неча кунлар юрудилар емай ғам,
Кўрунди бир жазира сабз хуррам.

Дедилар неча кун мунда туроли,
На келур тенгрининг сунъин кўроли.

*Бу жазирага корвонлар тушуб йлтургонда, бориб
қўшилғони*

Кел, эй рови, кетур ўйинга қарқаф,
Муғаннилар била чангу уду даф.

Деди рови ривоятдур бу дoston,
Утуб қиш вақтию бўлди гулистон:

Гулистонда гул очилиб, сочилур,
Бу дostonдин кўнгул доим очилур,

Гулистон вақтидур бир неча кунлар,
Бу дoston тозадур гар ўтса йиллар.

Келиб ишрат яна меҳнат туганди,
Кетиб меҳнат яна давлат уланди.

Қазодин тенгри тақдири била рост,
Етиб бир корвони мунда беҳост.

Алар ҳам кўрдилар бу манзили хуш,
Қилиб туштилар анда маҳфили хуш.

Эшитиб унларини шоҳзода,
Йироқдин турубон қилди назора.

Маликзода юруб илғори келди,
Салом айтиб, бaсе таъзим қилди.

Булар айтур: «Қароқчи бўлмағай деб,
Ки бизни чоғлағоли келмағай деб»,

Ки кўп таҳқиқ қилдилар мудаққиқ,
Булар ҳам англади муъмин таҳқиқ.

Бу ҳам бориб солинди ҳарна борин,
Малика бирла келтурди на борин.

Ўтурдилар қўшулуб, кўнгил тиниб,
Фалакнинг жабр этардин бўйни синиб.

Бу эл кўнглини овлаб сўз қотарлар,
Таажжуб бирла юзига боқарлар...

Чу сўрдилар булар ҳолин баробар,
Булар ҳам ҳолларин деди саросар,

Эшитиб корвонлар ушбу сўзни,
Қилиб тақрир, ёд этти бу сўзни...

Ики-уч кун туруб бу корвони,
Кетурдилар яна кишти равони.

Олиб шаҳзодаларни дармиёна,
Алар ўз мулкина бўлди равона,

Суруб маллоҳлар кунда бу кишти,
Ченаган манзилига ҳам етишти,

Қуруқлуқ сарҳадига етти кема,
Чиқарди халқ рахти кулли нима...

Яроғлаб корвон икки улуғин,
Суханпарвард хўб соҳиб вуқуфин.

Дедилар шаҳни бориб кўрингизлар,
Қилиб ахбор, севинчи олингизлар...

Бу хабарни маликанинг отаси эшитиб, ўтру чиққони

Эшитти бу хабар шоҳи Сарандил,
Қилибон шаҳрни ойини қандил.

Севиниб ўтру чиқти кулли ўрда,
Тирилди деб ўшул гулбарги мурда.

Рабиулмулк келди пешвози,
Етушти деб яна ул сарв нози.

Буларнинг ҳолатидин қўпти афғон,
Севиниб халқ йиғлар мисли найсон.

Асоси салтанат бирла кетурди,
Сарандил шаҳрининг жонин кетурди.

Мурассаъ қилган олтундин тахтлар,
Езиб турлук қумошу хўб рахтлар.

Келибон шоҳ Рабиулмулк сингли,
Берубон тўй, хуррам бўлди кўнгли.

Ўтурдилар севунуб шамси ховар,
Севуб айтур аносин жон модар...

Қилиб шукрона тўйи шодиёна,
Олиб Сайфулмулукни дармиёна.

Уғул ўқуди ул шаҳзодани шоҳ,
Анга топшурди мулкани шаҳаншоҳ..

Бадиулжамол маликани эшитиб, кўргани келгани

Ривоят қилди рови бу гулистон,
Деди бўлур муаттар эмди бўстон,

Эмукдошим келубдур деб паризод,
Эшитиб бу хабарни бўлди дилшод.

Севар эди ани бас жони бирла,
Туфайл этти ўзин турғони бирла.

Анинг фикрида эди зор афгор,
Кеча-кундуз ғами бирла гирифтор.

Атоси ҳам аноси шод бўлди,
Қизи ғам илгидин озод бўлди...

Малика тақриб бирла шаҳзоданинг ҳолини айтгани

Ки бўлди икки ҳамшира муошир,
Малика қўйди ўз дардини охир.

Бадиъ айтур: «Қил эмди бир ҳикоят,
Ки бўлғай ул ҳикоятда сироят.

Қўнгул очилғудек афсона айғил,
Ки бир афсонаи дурдона айғил».

Малика топди тақрибий ҳикоят,
Ки бунёд эттию қилди ривоят.

Чигалган зулфиға ул топди шона,
Тугунин ешгали бўлди баҳона,

Далил этти шаҳаншоҳнинг сўзини,
Ки очти ул ҳикоятнинг юзини.

Деди: «Бир нозанин шаҳзода кўрдум,
Ғарибу бекасу ҳолини сўрдум.

Ниҳолидур, вале ҳоли паришон,
Эрур лаб ташна ишқ ўтида бирён,

Жаҳонда сайр этиб чун офтоби,
Куюб хуноба йиғлар чун кабоби.

Оти Сайфулмулук ул шоҳи олам,
Анга қул бўлса бўлур жини одам».

Қилиб шаҳзодани бисёр таъриф,
Парию ҳурдин ортурди тавсиф.

Деди охирки: «Эй ёри вафодор,
Сенинг ишқингда эрур ул дилафгор».

Не кўргонин, не қилгонин саросар,
Ун уч йил жавр чекконин баробар.

Анинг аҳволини аввалдин охир,
Бадиъ олдида шарҳ айлади зоҳир.

Бадиулжамол бу сўзни эшитиб аччиғлангони

Эшитти шоҳнинг дардини бир-бир,
Мушарраҳ қилди баским яхши тақдир.

Қи шаҳнинг ҳолини қилди нуҳуфта,
Чиройин очти аммо дил шугуфта.

Бадиъ айтурки: «Эй жони жаҳоним,
Налар дерсан манга, эй меҳрибоним?»

Санга дедим менга афсона айғил;
Қачон дедим манга жонона айғил?

Бўлуб ошиқ парига одамизод,
Бу ишни қайси оқил қилди бунёд?

Бир айдинг эмди бу сўзни демагил,
Анинг учун ғаму ғусса емагил...»

*Бадиулжамол яшурун бориб, шаҳзодани кўруб ошиқ
бўлгони*

Чу таъриф ўқи кўксина тикилди,
Муҳаббат тухми кўнглига экилди.

Ким ул элдин уялиб ноз қилди,
Вале кўнгул қуши парвоз қилди.

Бу сўз устида кўп қилди далолат,
Малика оқибат бўлди хижолат.

Бошин қўйди малика уйқу бости,
Бадиъ кўнглини ишқ ўтиға ости.

Шаҳаншоҳ ишқи охир зўр қилди,
Парининг кўнглини пуршўр қилди.

Чу ўтти тун ярими уйқуси йўқ,
Фами шаҳзода, ўзга қайғуси йўқ.

Бўлуб эл кўзидин махфий равона,
Уюқлаб қолди онда ул дугона.

Қўпуб келди кўрай деб тоза гулни,
Юзини кўрди, олдурди кўнгулни.

Ёқиб ишқ ўтини маҳға шаҳаншоҳ,
Эгиб меҳр ўти анга урди бир оҳ.

Ўзидин бордию беҳуш бўлди,
Ки ичмай бода ул хомуш бўлди...

Шаҳзода ташқари чиқиб, Бадиулжамолни топгони

Шаҳаншоҳ мажлиси ҳам маст бўлди.
Суруду созлар ҳам паст бўлди.

Бори уйқу ерига қўйдилар бош
Вале шаҳзода кўзидин тўкар ёш.

Ёта билмай туруб ташқори чиқти,
Юруб уй теграсидин кезди боқти.

Кўрар бир нозанинни маст беҳуш,
Етүр нозик бадан, симин баногўш.

Келиб кўргач таниди ёри содиқ,
Кўтарди бошини ул шоҳи ошиқ.

Бошин тизига олди, урди бир оҳ,
Ки уйғонмади уйқусидин ул моҳ.

Анинг оҳи дами кўзига тегди,
Кўзининг ёши ҳам юзига тегди.

Ки ногоҳ сесканиб келди ўзига,
Чу ноз ила илик тутти юзига.

Деди кимсен, бу не густохлиқдур,
Пари шоҳига не густохлиқдур.

Агар кўрса сени бир жин баякбор,
Қилур ушбу замон маюб, афғор.

Ки бўлди шоҳ чун жононаси дур,
Магарким шамъ ўти парвонаси дур».

Чу йиғлаб дедиким: «Шоҳоки зинҳор,
Чу сен ғамхорасен ўзга на ғам бор.

Муродим, мақсадим, кўрар кўзумсан,
Ун уч йилдин бери сўзлар сўзумсан.

Ун уч йилдур сенинг ҳажрингда афғор,
Ғаминг бирла ғарибликда ғарифғор.

Юзумга боқ манинг икки кўзумсан,
Шакар оғзингни оч, шириң сўзумсан.

Эшиткан бўлғасен бу дардимизни,
Раҳм қил, кўр бу рўйи зардимизни».

Сузулуб боқтию қилди табассум,
Қилибон ғунчадек бир-бир такаллум.

Дедиким: «Одам ўғли бевафодур,
Ҳақиқат бўлмас анда пуржафодур.

Парига одам ўгли бўлса ошиқ,
Ки тупроқ ўт била бўлурму лойиқ?»

Маликзода деди: «Ўртанса тупроқ,
Қилур ўтқа таҳаммул бўлса тупроқ».

Чу кўрди шоҳнинг ишқи ҳақиқат,
Қилибон шарт боғлади муҳаббат.

Муҳаббат бирла ичти шарбати аҳд.
Бири-бирига сўндилар шакар-шаҳд.

Иликларин солиб бўюнларига,
Фалак этиб ҳасад ўюнларига.

Сўруб дардига дармон лабларидин,
Шифо топти, қўнгул оғриқларидин.

Нечукдин ғофил эрди ушбу гардун,
Муродиға етишти ул жигар хун.

Агар маъшуқдин бўлмас ишорат,
Ки ошиққа яна бўлмас башорат.

Агар маъшуқ майли йўқ, билингиз,
Ета билмас анга ушшоқ ҳаргиз...

Шаҳбол қизиға тўй яроғин қилғони

Аё рови, кетургил яхши дoston,
Бу дафтар охирини қил гулистон.

Деди рови: қиш ўтубон келиб ёз,
Қўнгулда ғам хумори май ичиб ёз,

Қўнгулдин кўтариб Шаҳбол ғамини,
Ясаб, тузаб гулистони Эрамни.

Қилиб ангиз эмди тўй яроғин,
Ясаб эрди сарою кўшк, боғин.

Келиб Бадиъжамолу ҳам малика,
Эрам боғиға ул икки жоника.

Ки Соид ҳам келибон шоҳ қошиға,
Бўлубон мунис ул ёлгуз бошиға.

Чу Шаҳболбону ўғлум деди шаҳни,
Деди мен тўй этарман меҳру маҳни.

Яроғин қилди гүфту гўй бирла,
Кетурди тўй ҳою ҳой бирла.

Тикибон боргоҳи хисравона,
Қулоқ эшитмаган бир шомийёна.

Ўтоғ, уй қилибон ул боргаҳни,
Мурассаъ тахтга ўлтурғузди шаҳни...

Кетурдилар шаробу бода рангин,
Газак нуқли кабобу шаҳд ширин.

Йиғилдилар паризоду гуландом,
Тутуб соқи наво сози дилором,

Ки бор хушбўй анбар бениҳоят,
Эрам боғи бўлуб ҳушбў бағоят.

Парилар нағмаларни соз қилди,
Кўнгул булбуллари парвоз қилди.

Чалиб созандалар ноз ила созин,
Қилиб нағмага соз овозларин.

Париларнинг ўюни бу мазоқи,
Бўлуб мискин башарларнинг тузоқи.

Буларнинг чархидин бу чархи гардон,
Кеча-кундуз қилур шавқила жавлон.

Фалак урди бу тўйда завқ чархи,
Ўюнчи чархларнинг синди чархи.

Еқар ҳар кеча тўлун ой машъал,
Тонг отқунча ёнар бу уйда машъал,

Тикиб олтун алам султони довар.
Ўрар гулбонг ўшул хуршеди ховар.

Аторид нақш боғлар соз ичинда,
Қилур наққошлик овоз ичинда.

Бўлубон Муштари Зухраға дамсоз,
Карашма бирла даст андозу пурноз.

Зухал боғлаб белин хизматқа қулдек,
Супуруб эшикин ҳар кунда гулдек.

Мусаллаҳ олдида Миррихи хунрез,
Ки тўккай душманининг қонини тез.

Маишат бирла машғул жинн ҳам боз,
Тафадруж бирла Зухра нажм ҳамсоз.

Еб-ичиб неча кунлар шаккару шаҳд,
Қилиб ақди никоҳи меҳр ила аҳд,

Ки охир бўлди тўю элга рухсат,
Бўлуб вақти қўшулса фатҳу нусрат.

Саодат бирла давлат ёр бўлди,
Ғариб шаҳзода бархўрдор бўлди.

Тушубон шамси ховар маңзилига,
Ижозат бўлди кулли маҳфилига.

Чу хилват бўлди шаҳзода бир уйда,
Йиғилди хос маҳрамлар бир уйда.

Энага бирла уй қизларина боқ,
Парилар юзлари гул, туслари оқ.

Йиғилиб келдилар гул баргин олиб,
Шаҳаншоҳға сарви симинни олиб.

Энага келтуруб топшурди жонин,
Қабул этти чу шоҳ руҳи равонин.

Муродиға етишиб кўнгли тинди,
Фалак қўруб уёттин бўйни синди.

На хушдур эмгак ичра топса роҳат,
Чу марҳамдур, туташса гар жароҳат.

Ҳасад бирла замона қолди ҳайрон,
Ҳасадхўрнинг юроки бўлди ларзон,

На хуш кундурки ғамгин шод бўлди,
Бузуқ кўнгул яна обод бўлди...

* * *

На хуш кундур ўшал кун ғам тугона,
Жафокашлар вафо кўруб қувона,

Буюрсун, кўзи, кўкси дилбарининг,
Бори кўрсун вафосин дилбарининг.

Нечукким шоҳ кўрди ёр вафосин,
Вале чекти ажойиб кўп жафосин.

Жафо чекмай кишига роҳат ўлмас,
Агар куймас ўтунға жўш бўлмас.

Чу деҳқон чекмаса жавру жафосин,
Емишларнинг киши кўрмас вафосин.

Жаҳонда жаврлар ошиқ учундур,
Вале, билгил, алар лойиқ учундур.

Саодатдур мувофиқ ёри содиқ,
Муносиб бўлса ҳушдур икки ошиқ.

ПОШОХОЖА

А

бдулваҳобхўжа ўғли Пошохожа (таҳаллуси Хожа, XVI асрда ижод этган. У руҳоний оиласидандир. Узи ҳам бир вақт Балх ҳокими Жонибек ўғли Қистон Қора султон (1556 йилда вафот этган) саройида шайхул-исломлик вазифасини бажарган.

Хожа ҳам прозада, ҳам поэзияда катта маҳорат кўр-газди, айниқса Низомий, Навоий ва Бобир таъсирида бўлди. Ҳатто ўзининг баъзи асарларини Бобирга баҳо олиш учун юборган. Унинг дунёқараши жуда зиддиятли ва қолоқ, ҳатто айрим реакцион фикрларга ўрин берганлигига қарамай, унинг ижодида ўз даврига кўра илғор қараш ва идеялар устун туради.

Унинг кичик, ибратли ҳикояларни ўз ичига олган «Гулзор» номли асари Шайх Саъдийнинг машҳур «Гулистон»и типисидаги асардир. «Мифтоҳул-адл» ҳам сўнгги текширишларда аниқланишича Хожаникидир. Айрим манбаъларда Хожанинг «Мақсадул-анвор» деган асари борлиги айтилса-да, лекин ҳали бизга етиб келган эмас.

Биз бу тўпламда Хожанинг ана шу икки асари «Гулзор» ва «Мифтоҳул-адл»дан намуналар бердик.

«МИФОХУЛ-АДЛ»ДАН

Х И К О Я Т

Кунлардин бир кун бир подшоҳ бор эрди. Бисёр одил эрди. Бир кун бир вазирини айти: ҳаж тавоф қилмоққа борурман, сан борурмусан? Вазир айти: эй подшоҳим, тахтни бўш қўюб Каъбага борсангиз эл-халойиқ боштоқ бўлмасму, теди. Подшоҳ айти: боштоқ бўлмас, йўқ эрса, манга ҳаж қилгон ҳожининг савобин сотгун олиб беринг, қиёматда ҳожилар бирла тургайман. Вазир «Подшоҳ, учин ҳаж сотгун олмоқ керак» деб истаб юрур эрди, бир кимарсага йўлуқти. [Ул киши] айти: фалон ерда бир зоҳид бортурур. Йигирма қатла Каъбага ёёғ борибтурур ва тақи ҳаж қилибтурур ва ҳеч кишининг ошин емас, анга боринг. Ул бир ҳаж сотса, подшоҳ учун олинг. Бориб ул зоҳидни подшоҳга олиб келдилар. Подшоҳ айти: эй зоҳид, бир йўли қилгон ҳажининг савобин бизга сотурмисан? Зоҳид айти: нега олурсиз? Султон айти: минг қизил танга берайин. Зоҳид айти: минг қизил танга оз турур. Султон айти: эй зоҳид, оз бўлса, ўн минг қизил танга берайин. Зоҳид айти: оз турур. Султон айти: ўзинг на тиласанг тилагил. Зоҳид айти: эй подшоҳим, бир ҳаж на бўлғай, йигирма ҳажимнинг савобини санга берайин, сан бир соат адл қилгонингнинг савобини манга берсанг. Султон айти: эй зоҳид, бир соат адл қилгоннинг савоби на бўлур? Зоҳид айти... бир соат адл қилгоннинг савоби одамларнинг ва паришталарнинг ва ҳурларнинг ибодатин ортуқтурур.

Х И К О Я Т

Кунлардин бир кун, Султон Маҳмуд Ғазнавий золим эркан. Онинг бир вазири бор эркан Хўжа Ҳасан отлиғ; бисёр оқил ва доно ҳам одил. Бир кун Султон Маҳмуд бирла иккилари овга чиқиб борур эрдилар. Ногоҳ шаҳарнинг қироғинда икки бойқуш сўзлашур эрди. Вазир айди они кўруб, оҳ, дариго, теди, йиғлади. Султон сўрди: не учун йиғларсан? Вазир айди: бу икки бойқушнинг сўзиға йиғларман, теди. Султон айди: не? Вазир айди: ул бир бойқуш бул бойқушға айтатурурким, иккимиз қуда бўлайлик қизингни манинг ўғлумға бергил, тақи қолин не тилар бўлсанг берайин, дер. Ул айтатурур: манинг қизимнинг қолиниға ўн минг бузуг уй керакдур. Ул айтатурур: агар Султон Маҳмуд тирик бўлса, бир йилдин сўнг юз минг уй десанг ҳам берайин, теди. Ман шул сўзға йиғладим. Султон айди: ман шунингдек золимурурманким, манинг зулмимдин бир йилда юз минг уй хароб бўлур?! Вазир айди: андоқ эрмиш. Султон айди: не қилмоқ керак? Вазир айди: адл қилмоқ керак ва тақи зулм қилмоқдин тавба қилмоқ керак, тавбадан яхши нимарса йўқтурур. Султон айди: тавба қилсам, олло таоло гуноҳларимни кечарму? Вазир айди: кечар, пайғамбаримиз айтибдурлар: ҳар киши гуноҳдин тавба қилса, гуноҳ қилмағондек бўлур, Султон бу сўзни эшитти эрса, овға бормади, уйига келди, қилғон ишларидан тавба қилди ва тақи ҳаргиз зулм қилмади, адл қилди. Ондин сўнг кундуз адл қилар эрди, кечалар дарвешларнинг либосин кийиб, эшикдин эшикка юрур эрди: қайда бир тул хотун ё бир мискин бўлса, анға эҳсон қилур эрди.

Х И К О Я Т

Кунлардин бир кун Луқмони Ҳаким аввал бир қул эрди. Хожаси бир кун айди: ё Луқмон, фалон ерга бориб, арпа экил, фалон ерга бориб, буғдой экил, теди, эрса Луқмон бориб, арпа экил деган ерга буғдой экти, буғдой экил деган ерга арпа экти. Қачонким экин тамом бўлди, эрса Луқмоннинг хожаси келди, кўрдиким, арпа ерида буғдой экилмиш ва буғдой ерида арпа экилмиш. Хожаси айди: нечун мундоқ қилдинг? Луқмон айди: ман гумон қилдимким, арпа еринда буғдой битар ва буғдой еринда арпа битар, деб, андоқ қилиб эрдим. Тақи Луқмон айди: эй хожа, нечукким ёзуқ ўрнинда савоб битар, савоб ўрнинда ёзуқ битар?! Туну кун зулм қилурсан, тақи қиёматда савоб умид этарсан. Хожаси бу сўзни эшитти, эрса бир оҳ урди, жамиъ эткан гуноҳларидин тавба ва истиғфор қилди ва ҳам Луқмонни озод қилди.

Эмди билмоқ керакким, ҳар ким бу дунёда не экса, они ўрар.

Ҳ И К О Я Т

Кунлардин бир кун, Султон Маҳмуд Ғазнавий Аёзни хослордин зиёдароқ яхши кўрар эрди. Бир кун бир вазири айди: ё Султон, Аёз айтатурким, Султон ҳар вақт манинг қулоғимға сўз айтур бўлса, онинг оғзининг исидин чидаб тура билмасман, тақи бурнимни ва оғзимни тутарман, деди. Султон айди: ҳоло тонг бирла боқайим, агар рост бўлса, ман билғайман-анға не қилғойман, теғоч бу вазир уйига бориб тунмоч деган ош буюрди, айди: саримсоқни кўп солғайсиз, теги Тақи ўзи ташқари чиқди. Кўрарким, Аёз хос боратурур. Бу айди: Султон боши учун бир замон уйға тушкил, деди. Аёз тушти. Андин сўнг шул буюрғон ошни олиб чиқди. Ул, ошдин бир коса ош ичди, ондин сўнг отланиб Султон хизматиға борди. Султон Аёзни кўрди, эрса вазирнинг сўзи ёдига келди. Аёзни чақирди. Аёз енги бирла бурун тутуб келдиким, саримсоқ иси Султоннинг бурниға бормосун, деб. Султон гумон қилди, вазирнинг сўзи рост эркан деб. Бир хат ёзиб муҳр қилиб Аёзнинг қўлиға берди, айди: бу хатни фалон шаҳарга олиб борғил, санға харжлик минг олтун берсун. Хат ёзиб эрди: бу хатни олиб боручини сўзлатмайин ўлдургайсан, деб эрди.

Бу хатни Аёз олиб боратурғонда саримсоқ солиб ош берган вазир кўрдиким, Аёз боратурур. Сўрдиким, не ерга борурсан? Айдиким манға Султон фалон шаҳардин минг тилло харжлик учун [олмоққа] хат берди. Вазир айди: шул хатни манға берсанг, ман бориб, минг тиллони санға келтуруб берайин, ўзунг биласан — манға ҳар на берсанг олурман, мен зиёда кам харж бўлубман, деб

Ғадр қилди, эрса Аёзнинг раҳми келиб хатни қўлига берди. Ул вазир хатни олиб ул шаҳарга борди. Ул хатни олиб кўргач, ул вазирни ўлдурдилар, ёнидаги одамлари қочиб Султонға келдилар. Эрса Султон Аёзни чақиртириб сўрдиким, вазирнинг шул айтғон сўзи ростму, этгил, теди. Аёз онт ичти, айтғоним йўқ, деб. Султон айди: ул кун нечун оғиз-бурнунгни тутуб келдинг, деди. Аёз айди: ул кун сизга келур эрдим. Йўлда вазир уйға тушуруб бир коса ош бериб эрди, ул ошнинг саримсоқи кўп эркан, саримсоқ иси сизға келмасун деб оғиз-бурнумни тутуб келдим, деб жавоб берди. Ондин сўнг подшоҳ хушвақт бўлуб, Аёзға сарнолар бериб, от миндуруб йибарди.

Х И К О Я Т

Кунлардан бир кун Искандар Зулқарнайн Ҳамадон шаҳрига келиб хирож талаб қилди. Ҳамадон беги баҳодир эрди, хирож бермади, урушти. Тақи бекнинг оди Доро эрди. Нечаким уруштилар, Дорони енга билмадилар. Искандар айди: не ҳийла қилиб Дорони тутгаймиз? Вазирлар айди: Доронинг бир иноқ қули бор, аларга элчилар йиборинг, тақи айтсунлар: сизлар Дорони ўлдурсангизлар, ҳарна муродларингиз бўлса они қилурмиз. Искандар элчи йиборди. Шул сўзни айтиб элчи боргандан сўнг шул хабарни айтибтурур. Ондин сўнг ул иноқ икки қул бир кеча Искандарнинг ёнига келиб ваъдани бир ерда қўюб, ўлдурмақчи бўлдилар. Ондин сўнг Искандарнинг бир оти Зулқарнайн эрди. Яна Искандар айди: сиз иккинги Дорони ўлдурсангизлар, лашкарда барчадин юқори ўрун беройин, деб ваъда қилди, эрса бу қуллар бош урдилар. Тонглоси икки лашкар бир-бирисига саф тортиб рўбарў бўлдилар. Ондин сўнг бу икки иноқ қул Дорони ўлдуриб бошини олиб келдилар, эрса Искандар Дорони буюрдиким яхши қилиб эъзоз қилиб кўмунглар, ондин сўнг Дорони кўмғон ерда икки дор қилинг, бу икки иноқ қулни ўлдурунг, дорға осинг, деб амр қилди. Ул қуллар айдилар: эй Искандар, бизга не ваъда қилиб эрдинг? Одилтурурсан, нечун золим султонлартек ваъдани бузарсан? Искандар айди: ман ваъдани бузмасман. Доро сизларни мунча йил тарбият қилиб сизларга ўрун берди, шартимга бутунман, вале сизлар хоинтурурсизлар, мунча вақтдан бери Доро сизларни тарбият қилиб асради, сизларга ўрун берди, аниинг

ҳақини билмадингиз, анга ямонлик қилдингиз, ўлдур-
дингиз. Эмди манинг ҳақимни тақи билмассизлар.
Эмди бу лашкарда сизларга юқори ўрун берур-
ман,—дортурур,—ман шартимда турурман, Сизларнинг
жазойингиз бу турур.

Ҳ И К О Я Т

Баҳром гўр отлиғ бир подшоҳ бор эрди. Доим ичкү бирла машғул бўлуб ишрат қурур эрди. Узининг бир вазири бор эрди. Оти Ростиравшан эрди. Ҳарнаким қилса ул қилур эрди. Подшоҳ ани эътибор қилиб эрди. Ул Ростиравшан халойиқларга зулм қила бошлади. Халойиқ борча қочиб кета бошлади, эл-улусу борчалари тор-хошди, шаҳарлар хароб, хазинага мол кирмас бўлди.

Бир кун бир элчи келди, айди: эй подшоҳ, фалон бек сизга ёғи бўлди, чирик тортиб келатурур. Баҳром бу сўзни эшитти, эрса ҳайрон бўлди: манинг қулум манга нечун ёғи бўлди. Хазина очтурди, кўрарким моли йўқ, чирик йиғилсун теди, кўрарким чириги йўқ. Фикр қилди: бу ишга не тадбир қилойин, теб силоҳу совтин кийди, отланиб ёзиға чиқти, онча юридиким, сувсади, узоқдан бир чодир кўрунди, борди эрса кўрарким чодирнинг эшикинда бир итни дорга осиб қўймишлар. Бир киши чиқти, Султон айди: не киши турурсан? Ул киши айди: қўйчи турурман, деб подшоҳни тушурди. Ош келтурди. Султон айди: сусаб турурман. Манга сув бергил. Сув берди. Андин сўнг подшо айди: бу итни нечун осиб турурсан? Ул айди: бу ит манинг итим эрди, қўйларимни боқар эрди, эрта бирла ўтга олиб борур эрди, кечалар қўноққа олиб келур эрди. Бир кун қўйларимни санадим, эрса кам келди, тақи иккиланчи куни ҳам санадим, яна эксук келди, ажойибға қолдим. Туш вақтда ёлғиз қўйларга келдим, кўрарманким, бир мода бўри келди, бу ит ул бўрини кўрди, ёниға борди. Иккиси жуфтлашди.

Ондин сўнг ит йироқға бориб ётти, ул бўри қўйларнинг аросиға кириб, кўп қўйларни нобуд қилди. Ҳар нечаким қичқирдим ва фарёд қилдим, ит ериндин турмади, охир қўйларни суруб уйға келтурдим. Ва яна хиёнат қилгони учун бу итни дорга осиб ўлтурдим. Они кўруб ўзга итлар хиёнат қилмосунлар деб, дорга осиб қўйдум.

Баҳром подшо бу сўзни эшитти, эрса айди: ажаб эрмас, бу ишлар вазирнинг хиёнатидин келмиш бўлмай, тақи кўнглиға айди: мундин боргандин сўнг вазирни чоқириб сўрашмоқ керак. Ондин сўнг уйға келди, амр қилди вазирни чақиринг, деб. Вазирни олиб келдилар. Амр қилди: зиндонга олиб боринг. Зиндонга олиб бордилар. Ондин сўнг айди: жамиъ халойиққа жар урдурингким, вазирга ҳар ким ноҳақдин бир танга берган бўлса икки тангасин олсун, деб амр қилди ва яна сўрдиким, зиндонда ҳар неча киши бўлса олиб келинлар, те-ди. Ондин сўнг зиндонда ҳарна бор кишиларни олиб келдилар. Баҳром бирисидин сўрди: неча йил бўлди, зиндонда ётурсан? Ул айди: уч йил бўлди. Баҳром сўрди: на гуноҳинг бор эрди? Ул киши айди: тақсир подшоҳим, ман бозиргон эрдим, бу шаҳарга инжу олиб келдим, бир шада инжуни даллолга сотмоққа бердим. Вазир ул инжуни кўрмиш, ондин сўнг мани чоқириб савдо қилиб олди, анинг баҳосин сўроб бордим, эрса мани тутуб зиндонга солди. Уч йил бўлди, зиндонда ётурман те-ди.

Баҳром яна биридин сўрди: сан зиндонга нечун кирдинг? Ул айди: ман фалон маҳаллада бир бой эрдим, фақирларга ва мискинларга ош, нон, закот ва ушр берур эрдим. Бир кун вазир мани келтуруб айди: сан на учун мунча харж қилурсан? Бир ерда ганж топгон бўл-гайсан. Ман айдим: ганж топғоним йўқ. Ондин сўнг жамиъ молимни олиб ўзумни зиндонға солди, эрса икки йил бўлди зиндонда ётурман, те-ди.

Ондин сўнг подшо яна биридин сўрди. Ул айди: ман сизнинг баҳодирингиз эрдим. Манга вазирдан улуфа буюрдингиз. Бориб тиладим, эрса манга бермади. Вазир айди: подшонинг ва новкарларнинг кишилиги манинг бирлатурур. Бир соатда подшони йўқ этабилурман. Инонмасанг ҳоло сани зиндонга солдурайин, деб тутуб мани зиндонга солдурди.

Алқисса, зиндонийлар етти юз киши эркан, шул етти юз кишидин йигирма киши гуноҳлиғ чиқди, ондин бошқалари ҳама бегуноҳ эркан.

Алқисса, буюрдиким, вазирнинг уйига боринг, дафтарларни олиб келинг. Бориб вазирнинг уйидин дафтарларни келтуруб, боқиб, кўруб ўлтуруб эрдилар, шуларнинг оросидин бир хат чиқти, ўқуб кўрсаларким, саломнома турур. Мазмуни буким, эй фалон подшо, ман вазир Ростиравшандин санга кўп-кўп салом. Баҳром тун-кун ичку ичар, тақи ихтиёри ҳарна манда турур, хазинада мол қўймодим, элнинг яхшиларини йўқ қилдим, ишқа ярамаслари қолди. Эмди бу тарафга лашкар тортиб келиб тахтни олғил, Баҳромни ўлтурғил, ман санинг вазиринг бўлойин, деган хат ёзиб турур. Ондин сўнг Баҳром буюрди, бир дор ясадилар, вазирни олиб келиб бу дорга осдилар. Ондин сўнг ҳар кишидин зулм қилиб олғони не бўлса, буюрди, ҳисоб қилиб бердилар [эгаларига]. Тақи ул ёғи бўлуб келатурғон подшоҳ бу хабарни эшитгач, ўз юртина қайтдилар, Баҳром гўрға уз қилиб яхши моллар ва яхши нарсалар пешкаш қилиб юборди ва яна айди: мани қўймағон сизнинг вазирингиз эрди.

Эмди, султон ё бек бўлғон киши вазирига ишониб ғофил бўлмоқ, керакмас. Ва яна подшоҳ ё бек бўлғон киши бир навкарин бир шаҳарга бекликка юборса, яшин ва яна бир ғаразсиз кишини ортинча юбормак керак, адл қилурму ё зулм қилурму...

Х И К О Я Т

Кунлардин бир кун Нўширавони одил Озарбайжон шаҳрида кишисини амалдор қилиб юборди, ул кишига кўп насиҳатлар қилди, айди: зинҳор халойиқға зулм қилмагайсан. Ул вақтда Нўширавон ўн саккиз ёшинда эрди, ул кишини юборди, алқисса ул шаҳарга боргондин сўнг адлу дод қилиб неча вақтлар ўтти, зиёда кўп моллар жамъ қилди, ондин сўнг шайтон оздирди, золим бўлди. Ул шаҳарда бир тул хотун бор эрди, ул хотуннинг бир парча ери бор эрди, ерни ярим йилига бериб узра олур эрди. Анинг молидин бир йилга тегру тўрт нон кунда бўлур эрди. Ул нонларнинг бирин бериб шамъ олур эрди ва бирин бериб ўтун бирла сув олур эрди. Ноннинг ўзгасини ўз маошига сарф қилур эрди. Бу тариқа бирла рўзгорни кечуриб юрур эрди. Ва ул Озарбайжон шаҳрининг беги хотуннинг ерининг қошинда бир боғ бино қилди... Ул ерни бу хотундин тилади. Хотун айди: Бермасман, бу ер манга мерос қолғондур ва яна ҳам суви кўптурур ва тақи кўнгшулари яхши одамлардур деб жавоб берди. Ул ҳоким бу ерни куч бирлан олиб ўз ерига қўшти. Ондин сўнг ул хотун ноилож бўлуб ул ернинг пулини тилади. Ул ернинг ҳақин ҳам бермади. Ондин сўнг ул хотун ноилож бўлуб кўнглига айди: Эмди бўлмади, тадбир шулким, мунинг султони Нўширавон турур, шунинг ёнига бориб арз қилмасам бўлмас, деб Мадойин шаҳрига равона бўлди. Алқисса, неча кундин сўнг Мадойин шаҳрига борди, эрса Нўширавон кўшка бормиш эркан, ул хотун айди: эмди Нўширавоннинг келатургон йўлида ўлтуруб шул ерда арзимни айтай деб бир бутанинг шапоҳина

ўлтурди. Ондин сўнг Нўширавон бир кийикка қуш солиб эрди, ногоҳ ул кийик бу хотуннинг ўлтурғон ерига қочиб келди, эрса хотун туруб Нўширавонга салом берди, Нўширавон сўрди: Не сўзинг бор? Ондин сўнг ул хотун ҳар на бўлғон воқиаларни бир-бир баён қилди, эрса Нўширавон буюрдиким, бул хотунни бир улоқға миндуруб фалон шаҳарга олиб боринг, ҳар кун хўрок беринг. Тақи айди: юз олтун харжи ҳам берингиз ва яна ҳар қачон ман киши юборсам олиб келгайсиз деб амр килди.

Озарбайжон беги ҳам Нўширавон хизматиға келур эрди. Алқисса, Нўширавон ёнига ул бек ҳам келди. Ондин сўнг Нўширавон бир яхши кишини амин қилиб Озарбайжон шахрига юборди, айди: Фалон даҳада бир тул хотун бор эрди, сўргилким, қайда борубдур, нечун кетибдур, ҳар на бўлғон воқиаси бўлса, ростин келиб борча беклар ўлтурганда айтиб хабар бергил, деб юборди. Ондин сўнг ул киши ул шаҳарга бориб ул хотуннинг даҳасига борди, сўрди. Қўншулари айдилар: бу хотуннинг бир парча ери бор эрди, шул еридин маош қилиб ўлтуруб эрди, ҳоло ул ерни куч бирла ҳоким олди, эмди бир ой бўлдиким билмасмиз ул хотун қайда бормуш бўлгой деб жавоб бердилар.

Ул амин киши бул сўзни эшитти, эрса қайтиб Нўширавон шахрига келди. Туш чоғи эрди, борча беклар, амирлар бор эрдилар. Келиб Нўширавонга салом берди, Нўширавон сўрди: Қайда эрдинг? Бу амин айди: эй подишоҳим, мани амин қилиб фалон хотуннинг сўзига юбориб эрдингиз, ондин келурман. Ондин сўнг Нўширавон айди: кўргон-билгонингни айгил, деб амр қилди. Ул амин баёни воқиани борин баён қилди. Нўширавон айди: эй беклар, Озарбайжон бекидин сўринг, не чоғлиғ моли бор эркан. Сўрдилар. Ул айди: буларнинг ҳамасидин манинг молим зиёдтурур, теди ва яна сўрдилар: мундин борганда не миқдор молинг бор эрди? Онда айди: молим йўқ эрди. Нўширавон айди: раво бўлгойму онча молинг бўлуб, бир тул хотуннинг бир парча ерин куч бирлан олмоқ, теди. Беклар айдилар: ёмон қилибдур. Ондин сўнг буюрди,— ул хотунни олиб келдилар, Нўширавон айди: бек бирла икиларин сўзларин сўрунг. Сўрдилар, эрса хотуннинг сўзи рост бўлди, эрса ондин сўнг Нўширавон буюрдиким, бекни тириклайин теридин чиқоринг. Бекни тирик теридин чиқордилар. Ондин сўнг этини итларға бердилар. Ондин сўнг ул олгон ерни ва

яна бекнинг боғини ҳамасин юз олтун бирла ул хотунга бердилар, яна ҳам бир киши юборди, ҳар кишига зулм қилиб, молин олғон бўлса, унинг молидин берингиз деб амр қилди. Ондин қолғон молларни дарвешларга сарф қилинг, теди.

Тақи айтибтурларким, қаю хазинага зулмнинг бир оқ-часи кирса ул хазинани йиқмойин қўймас. Тақи, бекларга айди: эй беклар, сизларга икки ой муҳлат бердим, ҳар кимдин зулм қилиб нарса олмиш бўлсангизлар, қайтариб жойига бергойсизлар. Эй беклар, икки ойдин сўнг мунодий қилдрурман, ҳар кимдин бир донки зулм қилиб олғон бўлсангиз, сизларни ҳам тақи бу бекдек ўлтурурман, деб амр қилди. Борча беклар уйларига келдилар, халойиқга мунодий қилдилар: кимнинг кимда ҳақи бўлса келиб олсун, деб. Ондин сўнг Нўширавон айди: бир занжир тuzоттуруб келтурунг, бир учин манинг тахтимга боғланг ва яна бир учин тошқорувга боғланг, шул занжирга занглар тоқинглар, тақи ҳар кишига зулм етса, шул занжирни терпатса, тоинки ман эшитгайман, деб амр қилди, эрса андоқ қилдилар. Кунлардан бир кун занжир тебранди, султон буюрди: чиқиб боқинг, ким турур? Боқтилар, эрса бир қўтур эшак занжирга ўзин уратурур, эшакни қувиб юбордилар, келиб Нўширавонга айдилар: ҳеч киши йўқ эркан, бир қари эшак занжирга ўзин суртур эркан, қувиб юбордук. Нўширавон айди: ул эшак биздин дод истар эркан, эмди бориб ул эшакнинг эгасини икки қўнгшуси бирлон олиб келинг, деди ва яна ондин сўнг бориб сўрдилар. билатурганлар айдилар: бў эшак бўёқчиники турур, ҳар кун мунга тўнлар ва бўзлар юклаб, сув бошига борур эрди. Эмди бу эшак қари бўлди ва арқаси яғир бўлди, эрса эгаси мунни озод қилибдур, ўт ҳам бермойдур, борса уруб қоватурур, эмди оч бўлуб, кўчаларда юргонда ўғлонлар ҳам тош бирла урарлар, деди. Эрса эгаси бирлан ики қўнгшусини бирго олиб келдилар, тақи сўзларни айдилар, тақи Нўширавон икки қўнгшусидин сўрди, рост айтурму? Улар айдилар: рост айтур. Ондин сўнг амр қилди: бу эшакка ҳар кунда икки ботман ерни берсун ва тақи бир ахтахона ясасун ётмоқиға, ва агар андоқ қилмаса сизлар келиб манга ойтгайсизлар, агар ойтмасангизлар қиёматда бу эшакнинг гуноҳи сизларнинг бўйнингизда турур, деди. Тақи қабул қилиб чиқтилар.

Х И К О Я Т

Кунлардин бир кун Султон Маҳмуд Ғазнавий туш вақтида ўлтуруб эрдилар. Бир толибул илм йигит келиб салом қилди, тақи айди: эй Султоним, қози элидин дод. (Султон) айди: не қилди? Ул толибул илм айди: отам бир қари киши эрди, ўлди, эрса моли кўб қолди. Ман таҳсили илм қилмоқ учун Туркистон вилоятига бормоқчи бўлуб, минг қизил тиллони бир киссаики ипакдан тўқулгон эрди, онга солиб қозига олиб бориб амонат қўйдум, тақи ул киссанинг оғзига муҳр ҳам қилиб эрдим. Бир неча вақтдин сўнг таҳсили илм қилиб келдим, эрса қози олдига бордим, ўшул амонат қўйгон нимарсани беринг деб. Ул, киссани муҳри бирлан чиқариб берди. Уйга бориб ўшул киссани очуб кўрсам мис танга бўлубдур. Ондин сўнг қозидин бориб сўрдум, эрса ул қози айди: ман билмон, манга бир муҳрлик кисса бердунг, олтинму ва ё боқирму, билмойман, муҳрин санга бузмай бердим. Тиласанг, муҳр бузуб олмоғонимга онт ичарман, теди. Эмди сизга келдим, сиз билурсиз. Султон айди: онт берғил. Ул толибул илм айди: эй Султоним, бу қозининг ҳикояти лаклак қушнинг ҳикоятига ўхшар, онга нечук онт берайин, теди. Султон айди: лаклак қушнинг ҳикояти нечуктурур? Ул толибул илм айди: лаклак доим йилон ер эрмиш. Бир кун йилонлар жамъ бўлиб айдилар: бизлар лаклак бирлан мураса қилиб қисмат қилоли: ҳар кунда бир йилон онинг хўрокига берали, ўзгамизга заҳмат бермасун. Борчалари айдилар: андоқ бўлсун. Бир йилонни элчи қилиб лаклакнинг ёнига йибордилар. Лаклак ҳам бу сўзни қабул қил-

ди, онт ичтиким, кунда бир йилондин зиёда емасман, деб. Бир неча кун кечкандин сўнг лаклак болалади, боласа оч бўлди, бир йилонга қорни тўймос бўлди. Бир кун йилонлар инидин чиқиб, ҳама жамъ бўлуб ўлтурур эрдилар. Лаклак учуб борур эрди. Буларни кўруб, ёнларига келди тақи салом қилди, фикр бирлан туриб эрди, йилонлар келиб борчалари зиёрат қилдилар. Вир соат кечти эрса йилонлар гофил бўлуб туруб эрдилар, бурнин узотуб беш-олти йилонни тутти, икки тирноғи бирлан икки йилонни тутуб учуб, болаларнинг ёнига келди. Ондин сўнг йилонлар фарёд қилиб, лаклакни кейнидин бордилар тақи айдилар: эй лаклак, сан онт ичиб эрдинг, кунда бир йилондин бошқа йилонга тегмас бўлуб эрдинг. Нечук онтни буздунг? Ул айди: сизлар билурмусизлар, ман ким турурман? Доим ман минора устида ўлтурурман тақи минорадин туруб масжидга сонғурман, гуноҳдин қўрқмасман. Минора бошидин масжидга сонғурғон (нинг) онти бўлурму, теди. Эмди эй Султоним, бировким қози бўлуб хоин бўлса, эртаю кеч ришва олиб ўлтурғон бўлса, онингдек киши нечук онт ичмас, теди. Бу сўз Султонга бисёр хуш келди. Султон айди: ул киссани манинг ёнимда қўюб борғил, ман бир фикрин қилойин, деб ул киссани олиб қолди, айди: ҳоло санинг сўзинг бирлан бул қозини ўлтурсам, халойиқ айтурлар: қозининг дули учун ўлдурди деб маломат қилурлар, одим ямон бўлур. Толибул илм кетти. Султон бу киссани қўлга олиб боқти, ҳеч бир еринда тешукнинг гумони йўқ эрди. Султон фикр қилдиким, ажаб эрмас, бу киссани тешуб доғи тукутғон бўлса деб гумон қилди. Бу кеча ётиб, эрта турғонда тушакнинг бир еридин пичоқ бирлан ёрди. Ондин сўнг ўзи овга чиқиб кетти. Ондин сўнг фаррош келиб, тушакни йирор бўлди. Кўрсаким, пичоқ бирлан кесилғонтуруб. Айди: агар мунн Султон кўрса, не қилғойман, деб қўрқунчдин. Ондин яхшироқ йўқтурурким, мунн элтиб тўқутғоймен, теди. Бир устод тўқуғувчи бор эрди. Анга айди: эй устод, мунн андоғ тўқиғилким, кеч киши билмосун теди. Ул айди: андоғ қилойин, теди. Беш олтун берди. Ул устод қабул қилди, бир кун ичида тўқуди, фаррошнинг қўлига берди. Фаррош келтуруб тўшакни тўшакхонага қўйди. Султон овдан келди, кўрдиким тўшак бутун бўлубдур. Фаррошдин сўрди: бу тўшакни ман кесиб эрдим, мунн ким тузагати? Фаррош айди: сиз кеткандини сўнг тўшак йиғарда кўрдумким, тўшак кесилмиш. Ондин

сўнг кўрққонимдин, бир киши бор эркан, олиб бориб тузаттурдум. Султон айди: ул устони эртонг бирла олиб келгасан. Ажаб бўлур, деб ер ўпти, тақи тонг бирла бориб ул устони олиб келди, эрса Султон айди: эй устод, бу тўшакни санму тўқудинг? Ул айди: ори, ман тўқудим. Султон сўрди: бу шаҳарда сандин бошқа ҳеч усто борму? Ул айди. йўқтур. Султон айди: ўз бошинг учун айгил: қози санға ҳеч кисса тўқуттурдиму? Ул айди: ори. Султон айди: кўрсанг тонурмусан? Ул айди. тонурман. Султон ул киссани чиқориб, устоднинг олдиға ташлади. Устод олиб кўрдиким, ул киссатурур деди.

Султон айди: бориб пулчиларни олиб келинг, деди. Ондин сўнг бориб пулчиларни олиб келдилар. Султон алардин сўрди: қози учун мис танга қоқтингизму? Олар айдилар: ори. Султон айди: тонурмусизлар? Айдилар: тонурмиз. Чиқариб кўргузди, эрса алар айдилар. шултурур. Ондин сўнг буларни бир уйга киргузуб қўйдилар. Ондин сўнг толибул илм бирлан қозини олиб келдилар. Султон толибул илмга айди: сўзлогил, теди. Талибул илм ҳар не сўзи бор эрди, борчасин баён қилди. Қози айди: ёлғон айтур. Манға бир муҳрлик кисса берди Билмадим, ичинда не бортурур эрди. Ман тақи муҳрин бузмой, ул берғондек ўз қўлига бердум, теди Султон айди: амонатни хиёнат қилмоғонинг учун онг ичормусан? Қози айди: ичорман, теди. Султон айди: пулчи устод бирлан кисса тўқуғон устод гувоҳлик берсалар ўлармусан? Ул айди: ўларман. Султон айди: пулчи бирла кисса тўқуғонни ушданг. Ундадилар. Кисса тўқуғон айди: эй қозим, киссани ман тўқуб санға бердим. Пулчи айди: эй қозим, бу пулни ман санға ишлаб бермадимму, сан тонорсан. теди. Қозиға таваҳҳум бўлди. Султон айди: донишмандлардин сўранглар, бу қозиға на кесилур? Донишмандлар айдилар: ўлум керак. Ондин сўнг Султон ҳукм қилдиким, бу қозини дорға осинг. Тақи осдилар. Ондин сўнг Султон ул толибул илмға буюрдиким, сан қози бўл, теди. Ул толибул илм айди: ман шунча вақтдан берли илм таҳсил қилдим худо ризоси учун. Эмди олло таоло ёрлақағай... Эмди сан тиларсанким, ман қози бўлсом, тақи ўлсам, имонсиз кетсам, теди. Султон айди: нечук? Ул айди:

Озарбайжон шаҳринда бир қози бор эрди. Хаста бўлғон эркан. Ман устодим бирлан ул қозининг кўчасидин ўтуб борур эрдук. Келиб айдилар: қозини сўрмосизлар-

му? Устодим сўроғоли кирди, эрса ман ҳам бирга кирдим. Қозини кўрдук эрса, қози бизларга қараб йиғлади, тақи калимаи шаҳодат ўқиди, тақи айди: эй устодим, ман ўлсам, мандин ризо бўлунг, теди. Устодим айдилар: эй қози, қўрқмағил, ўлмассан бу хасталикдин, турарсан. Қози айди: не билдингиз, теди. Онда устодимиз айдилар: холо калимаи арза қилдинг, имон келтурдинг, китоб ичинда кўрубманким, қози ришва олса, имон келтурса ўлмас. Тақи ул хасталикдин ўлмай турди. Ондин сўнг бир шароб ичиб, отга миниб борур эркан, оти уркуб, кўтариб ерға урмиш, ул тақи ўлмиш. Ул қози бу дунёдин имонсиз кетмиш.

Эмди манға қозилик керакмас, деб жавоб берди (толибул илм). Султон айди: қозиларға гўр азоби қотигми бўлур? Ул толибул илм айди: бир кун Куфа шаҳрида амиралмуъминин Али... ёнларига бир киши келди, айди: ё Алк уч йил бўлди экин экарман, ул ер ҳеч ҳосил бермас, теди. Али айдилар: давоту қалам келтурунглар. Давот бирла қалам келтирдилар. Бир хат ёзиб берди экин экотурғон кишининг қўлига, айди: бу хатни элтуб экиннинг ўрта еринда кўмғил. Элтиб кўмди, эрса ул ер зиёда кўб ҳосил берди. Ул киши таҳсин қолди, ажабтур, теди. Бу хат не хат эркан деб ул ердин очиб ул хатни олиб ўқуди, эрса ёзилмишким, эй ер, бу йил ҳам ҳосил бермасанг, бир золим қози ўлган бўлса, ўликини келтуруб санинг ўртонгда кўмарман, деган хат эркан. Эмди мундин маълум бўлдики, қозиларни ер ҳам қабул қилмас эркан,— анинг азобидин қўрқор...

Бир золим қозининг ҳукмхонасининг эшикидин ўтса, қули озод бўлмағай. Тақи айтибдурларким, ит ҳар тунда айтур эрмиш: олло таолога шукурким, мани қози қилмай, ит қилибтурур.

Тақи золим қозининг сўзи кўпдур, аммо эмди мухтасар қилдук.

Эмди, султон ё бек бўлғон жувонмард бўлмоқ керак, нечүкким Султон Маҳмуд тахтга ўлтирмоқчи бўлғонда вазирларига айди: бу халойиққа бу султон кўргилук бўлса они севарлар, ман кўрксизман, яноқим расво турур, бурним улуғ турур, халойиқлар мани тиламаслар. Вазир айди: эй султоним, сиз молни яғмо қилишни севмасангиз, борча халойиқ сизни севарлар, теди. Эрса жамиъ халойиқ, андоқтурур, деб рози бўлдилар. Ондин сўнг тахтга минди...

«ГУЛЗОР» ДАН

Х И К О Я Т

Айтурларким, Искадар Зулқарнайн бир вилоятга етишти эрса айдиким, бу вилоятнинг ҳокимин олиб келинларким, бу вилоятни анга бериб они тарбият қилоюм. Ул вилоятнинг халойиқи айтиларким, бу вилоятнинг бир подшоҳодаси бортурур. Аммо бир девонаи жулида муйтурурким, гўристон аросида мақом тутубдур. Халқ бирлан асло ихтилоти йўқдур. Искадар айди: ўшул девонани манга олиб келинг. Бориб девонани чоқирдилар, эрса ул девона келмади.

Қ и т ъ а

Манда йўқтур подшоҳлик орзуси даҳр аро,
Ондин ўтуб ҳақ билан машғулман ҳар субҳу шом.
Тарк этибман мосвони, тангри бирладур ишим...
Халқи оламини келур ери чу гўристон эрур,
Оннинг учун гўристонни айлабман мақом

Девонанинг сўзини Искадарга келиб айдилар, эрса Искадар айди: бориб они сўзлариға қўймай олиб келинг. Бу навбатким бордилар, девона икки ўлукнинг икки сўнгокин икки қўлига олиб келди ва Искадарга салом қилди ва ул ўлукларнинг сўнгокларин Искадарнинг ўнгида қўйди, айди: бу сўнгокларнинг бириси подшоҳ сўнгокидур, бириси гадо сўнгокидур. Муни фарқ қилғилким, подшоҳ сўнгоки қайсидур ва гадо сўнгоки қайси турур. Искадар айди: эй девона, бу чурук сўнгокни одам нечук фарқ қилурким, бу сўзни айтурсан?. Девона айди: ўлғондин сўнг подшоҳ бирлан гадонинг ҳеч фарқи йўқ эркан, бас подшоҳликдин мурод не турур, деди.

М а с н а в и й

Кишиким ажал баҳрига бўлди фарқ,
Шаҳ илаш гадога йўқ ул дамда фарқ,
Қачонким етишти худодин қазо,
Тенг эрур ўшал дамда шоҳу гадо.

Искандар айди: сани девона дерлар, сан худ оқил киши эрмишсан. Келгил, бу мамлакатнинг подшоҳлигин қабул қилгилким, санға улуғ тарбият қилоюм. Девона айди: манинг қўлимдин подшоҳлиғ келмас. Искандар яна муболиға қилди эрса девона айди: кўб муболиға қилсан, манга тўрт нима бергил, ман подшоҳликни қабул қилойин. Искандар айди: ул тўрт нимани айтгил, филҳол санға бериюм? Девона айди: аввал, бир тириклик бергилким, анинг сўнгидин ўлум бўлмасун; ва яна, бир йигитлик бергилким анинг сўнгида қариллик бўлмасун; ва яна бир ғанийлик бергилким, анинг сўнгида фақирлик бўлмасун; тақи, бир шодмонлик бергилким, анинг сўнгидин ғамгинлик бўлмасун. Искандар айди: эй девона, бу тўрт нимани ман бераолмасман, ани ҳақ таолонинг ўзи берур, андин тилагил... Ондин сўнг Искандар жавоб топмади...

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, Нўширавони одил бир айвони олий бино қилдиким, анга «Тоқи кисри» од қуюб эрди. Ул айвоннинг олдинда бир қари хотуннинг уйи бор эрди, тақи ул хотуннинг неча сигирлари бор эрди. Ул сигирларнинг йўли бу айвоннинг олдин эрдиким, ул йўлга мрамар тошлар бирлон фарш қилиб эрдилар ва камоли такаллуф бирла зебу зийнат бериб эрдилар. Ҳар кунда ул заифанинг сигирлари ул фаршнинг устидин ўтуб тезаклар эрди. Нўширавон кўнглига ёмон келмас эрди, балки ҳар кунда ходимларга буюрур эрди, ул фаршни артиб юрар эрдилар. Беш-олти йил бу навъ таҳаммул қилди. Ондин сўнг ул заифа ўзи инсофга келиб айдиким, эй Нўширавон, менга не ҳад ва не қудратким, санингдек олий подшоҳнинг айвонининг фарши устинда сигирларимни, ҳар кунда ўтқариб, бу қабоҳатни қилғойман. Манинг ғаразим санинг адлингни синамоқда эрди, манга маълум бўлдиким, камоли адолат ва инсоният санинг зотингда зуҳур қилибтурур. Эмди муносиб улдуким, манга ўзга ерда уй ва манзил тайин қилғосанким, ман ул манзилга бороюм, санинг дуойи давлатингга машғул бўлойин, деди. Ондин сўнг Нўширавон анга ўзга ерда манзил ва мақом таъйин қилди ва ул заифа кўчуб анда борди.

М а с н а в и й

Раиятга султон эрур посибон,
Раият эрур қўю, султон — шабон.
Шабон бўлмаса қўйдин бохабар,
Бўридин етар анга ҳардам зарар.

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, бир кеча Султон Маҳмуд Ғазнавий қошиға бир киши келди, додхоҳлик қилиб айдиким, эй султон, бир неча бадкор фосиқлар, тун ярмиким бўлди, манинг уюмға келурлар, манинг бир жувон хотуним бортурур, они фасод қилурлар, манга кўп жавру жафо қилурлар. Оларнинг қўрқунчларидин дам уралмасман, агар дам урсам мани ўлтурурлар. Султон айди: алар ҳар қачон келсалар сан келиб манга хабар бергил, теди, санинг додингни олиб берурман. Бу сўзлар бирлан ул дарвиш умидвор бўлиб ўйга борди эрса ул кундин сўнг яна ул фосиқлар ёрим ахшомда анинг уйиға келдилар эрса ул дарвиш филҳол ўзини султонга егкурди ва айдиким, ул бадбахтлар келдилар. Султон филҳол машғал равшан қилиб отлониб ул дарвишнинг уйиға етишди. Уйининг атрофида кишилар қўюб, ул фосиқларни туттилар. Султон ҳукм қилди, машғални ўчирдилар, ондин сўнг буюрдиким, буларни ўлдуринг. Ўлдурдилар. Ва яна буюрди, машғални ёқтилар. Султон ўлуқларнинг бошларин кетургузуб кўрди...

Қ и т ъ а

Шаҳиким, сиёсатни қилмас шиор,
Онинг ҳеч бир ишида бўлмас мадор.
Сиёсат қиличинки шаҳ қилди тез,
Ситам пешалар неки ҳадди стез.

Ондин сўнг султон айди: дарвеш, ҳеч таоминг бормудурким, очмиз? Филҳол дарвиш нон, сирко олиб келди,

айди: эй подшоҳим, манда ҳозир будур. Султон ул нону сиркодин кўб еди. Дарвиш сурдиким, эй подшоҳим, бу келғонингда неча ишлар ўтти. Ул ишларнинг жавобини манга ҳал қилғил. Бири буким, бу бадкорларни ўлдурур вақтда машъални сўндурдинг, ва бири буким, аларни ўлдургандин сўнг машъални яна равшан қилдинг, тақи бу турурким, бу дарвишона нон, сиркони кўб единг, тақи ул каллаи мақтуъларга назар ва тафаҳус қилиб, тангрига шукур қилдинг, тақи кўб ухладинг? Султон айди: ўшал куники, сан арз қилдинг, санинг арзингдин сўнг ман ўзим таҳайюрда бўлдим, маним замонимдаким, мундоқ ёмон ишларни ким қила олғай? Магар манинг ўғлим манга эътимод қилиб мундоқ ишни қилғон бўлғой ва шамъни онинг учун, сўндуртдимким, шояд, манинг ўғлим бўлса, анга назарим тушса, манга ота-ўғиллик меҳри тебрангай ва ани ўлдуролмоғойман, дедим. Бу фосиқларни ўлтургандин сўнг машъал ёқиб кўрдим, ўғлим эрмас, худоға шукур қилдим. Тақи бу сўзни сан манга айтгани уч кун бўлди. Бу уч кунда таом еган эрмас эрдим ва ётолмағон эдим, уйқу келмади, онинг учин санинг таомингдин кўб ошадим ва ҳам ётиб ухладим.

Назм

Мусаллам ул шоҳгаким, малики жаҳон
Ки, мискин ғамидин емас ошу нон.
Бу кун бўлса мискин ғамидин ҳазин,
Бўлур тонгла султони хулди барин.

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, бир жамоат халойиқ бир киштига миниб дарёга кириб эрдилар. Ногоҳ бир мухолиф ел туруб, ул киштини дарёга ғарқ қилди. Ул жамоатдин бир киши тахтага ёбушуб қирғоққа чиқти ва ғарқ бўлмоқдин халос бўлди. Ондин сўнг ўзини бир ободонликка ёткуррой деб борур эрди. Ногоҳ кўрдиким, йирсқдин бир шаҳарнинг қароси кўрунди. Ул тарафга жаҳд қилиб борғондин сўнг кўрдиким, ул шаҳарнинг жамиъ одамлари чиқибдурлар ва уни кўргандин сўнг унинг тарафига кела бошладилар. Алқисса бу кишини элтиб ҳаммомга киюруб, подшоҳона либослар кийдуруб, отга миндуруб, ўнг-сўлиндин беклар ва аркони давлат кўрунуш қилиб, элтиб, таъзим ва такрим бирла тахт устида ўлтургиздилар. Тақи подшоҳона ош келтуруб, шулонлар тортдилар. Ондин сўнг аркони давлат ва беклар ҳарам сари ишорат қилдилар. Ул киши тахтдин тушуб, ҳарамга мутаважжиҳ бўлди. Эrsa соҳиб жамол қизлар истиқбол қилиб, таъзим ва такрим бирла элтиб, бир хуршидваш заифа қатиға келтурдилар. Ул заифа ҳам камоли хулқ ва инсоният ва мулояматлиғ бирла ихтилот қилди.

Н а з м

Ғар ёр ўлуб толиъу бахт ўлса мададкор,
Гулруй ҳам оғуш, пари чеҳра бўлур ёр.
Боғ ичра бўлур ғунча даҳонлар била ҳамдам,
Ризвон киби очилур анинг юзига гулзор.
Бедағдаға ҳосил бўлур анга бори мақсуд,
Беғуфту шунуд ўлур онинг ҳар иши тайёр.

Ҳосилким, бу кеча ҳарамда бўлди, тонгла девонхонага чиқти, эрса дастур бирлан умаро ва аркон-давлат кўрушка келиб, одоб хизматини бажой келтуруб, бу кун яна бир ҳарамга ишорат қилдилар. Бу ҳарамга киргач, ондаги соҳиб жамоллардин ҳам яхши ва хуброқ қизлар ўтру келиб, иззат ва икром бирлан яна бир гулрухнинг қошига элтиб ўлтурғуздилар.

Н а з м

Ҳардам бу чаманда очилур бир гулираъно,
Ҳар гўшада юз ноз қилур лолайи ҳумро.
Ҳар лаҳза қилур булбули хушгўй наволар,
Ҳардам очилур гунча киби тўтний гўё.

Бу кеча ҳам бу ҳарамда фароғ-айш бирлан истиро ҳатга машғул бўлди. Ва алас-сабоҳ яна девонхонага чиқти, эрса ўшул қоида ва қонун бирлан умаро ва аркон-давлат тариқайи хизматкорлик бажой келтуруб, яна ҳарамга ишорат қилдилар. Анда ҳам юз турлук зеб ва зийнат бирла гулрўхлар ва анбар мўйлар истиқбол қилиб, элтиб бир гулрўхнинг қошида ўлтурғуздилар. Ҳосилким гўртинчи ҳарамга ишорат қилғонда бориб кўрди, бир ҳуриликкойи ёри соҳиб жамол, некухисол, фархунда фол, ноз маснадида сарафроз ва ҳусн тахтида сарвноздек бўлуб ўлтурубдур. Анинг бирла ихтилот қилиб, ҳамоғўш бўлғанда суҳбати бисёр хуш келди. Андин сўрдиким, эй ёри азиз-дилпазир ва эй дилрабойи ногузир, ман фақир киши эрдим, ўз ҳожатим учун бир жамоа халойиқ бирлан бир киштига миниб, сафар ихтиёр қилиб эрдим. Ногоҳ мухалиф ел киштини фарқ қилиб эрди. Ул жамоа барча ҳалок бўлдилар ва ман саломат қутулуб, бу диёрга туштум эрса бу турлук давлат манга муяссар бўлди. Ҳеч билмасманким, бу не ҳолдур. Бу мушкулни манга ҳал қилғил. Ул пари чеҳра айди: бу халойиқнинг дастури будурким, ҳар йилда санингдек бир ғариб кишини подшо қилурлар ва тарихини ёзиб сақларлар. Йилким тамом бўлди, эрса ул кишини киштига солиб, бир жазираи бордур, элтиб, ул жазирада қўярлар. Тақи келиб, борча халқ чиқарлар шаҳардин, дағи истарлор: ҳар қайда бир санингдек ғарибни топтилар эрса келтирурлар. Дағи они яна бир йилгача подшоҳ қилурлар. Ҳар йилда буларнинг дастури бутурур.

Назм

Ул ёр пари чехраға қилғач ани изҳор,
Очти шакар оғзини дағи айлади гуфтор.
Дедики, бу асрорни сўрдунг эса мандин,
Шарҳи била бу сирни баён айлайин, эй ёр:
Бу даҳр аруси киби ҳар йилда эрур, бил,
Васлимда биров шоду, фироқимда биров зор.
Ҳар йилда биров бизга ўлур дилбари жони,
Йил бўлғоч ушул боруру, келур яна дилдор.
Неча бу жафони чекалинг халқ ғамидин.
Борбиз бу жафо дардига ҳар йилда гирифтор.

Андин сўнг ул киши айттиким, бу бир йилда бу кишиниким подшоҳ қилурлар, анинг ҳарна қилғон ҳукмини эшитурлар ё йўқ? Ул гулчехра айди: бали ҳар ҳукмким қилса, қабул қилурлар, йўқ темаслар. Бу сўзни эшиткач, сабоҳ девонхонага чиқти ва умаро ва аркондавлатни чарлади ва айди ул жазираким, ҳар йилда подшоларни элтиб солурсизлар, ул жазирада бир шаҳри бино қилурман, маслаҳат недурур? Умаро дедиларким, ҳукм ва ёрлиғ сизнинг турур, ҳарна ҳукм қилсангиз турурбиз. Филҳол ҳукм қилдиким, меъморлор ва устолар бориб ул жазирада бир шаҳри-мақбул бино қилдилар. Андоғ эхтимом қилдиларким, олти ойда ул шаҳрнинг қалъа ва бозор ва эвлари тамом мукаммал бўлди. Андин сўнг мухтариқот бирла хазойин ва дафойин ва ҳарамларни дафъа-дафъа ул шаҳарга йиборди. Уч ойда ҳар матоъки бор эрди, бу шаҳардин ул шаҳарга йиборди. Тақи ўзи ҳам уч ойғача интизор тортиб ўлтурур эрди: қачон йил тамом бўлғайким, бу халқ мани ул жазираға элтиб солғайлар. Ҳосилким, йил тамом бўлди, эрса ўз дастурлари бирлан ул кишини киштига солиб, элтиб ул жазираға солдилар, эрса бориб бир шаҳри мақбул, дилпазирга тушди. Барча халойиқ ўтру келиб, юз шавқзавқ бирлан ани элтиб, маснади айш фароғ устида ўлтурғуздилар ва то тирик эрди, ул гулрух паричехралар бирлан умр ўткарди.

Ғазал

Ҳақиқат аҳликим, чекти бу олам ичра меҳнатни,
Ушал меҳнат била охир топар жоҳ ила давлатни.
Бу давлат кетмасун мандин, деган оқил киши,
шақсиз,
Баси олий тугар уқбо саранжомида ҳимматни.

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, султон Санжари Мозий Марв шаҳрида бир айвон бино қилди. Бағоят рафеъ, дилпазир эрди. Аммо анга лойиқ бир ситун керак бўлди, ҳеч ердин қараб топмас эрдилар. Охир бир хотуннинг ҳавлисидин дарахт топтиларким, ул айвонга ситун бўлмоққа муносибдур. Ул хотунга айдилар: бу яғочни сотғил. Ҳарчанд қилдилар ул хотун бермади. Келиб султонга айдиларким, бир қари хотуннинг бир яғочи бор эркон, зиёда муносиб эркон, ҳарчанд қилдук бермади. Султон амр қилдиким, хазинадин заркаш тўн келтуринг, яна ҳам бир табақға ёрим тилло ва ёрим танга қилиб олиб келинг. Андоқ қилдилар. Султон айди: бу заркаш тўнни ва бу тилло бирлан тангани олиб ул хотуннинг олдига боринг, шояд ул яғочни берғой. Аркони давлат андоқ қилдилар эрса ул хотун хушвақт бўлуб айтди: султонга керак бўлса, ул яғочни кесинг.

Қ и т ъ а

Султонки, адл бирла қилур халқ аро маош,
Ҳар неким истаса анга ҳосил бўлур равон.
Гар нақди жон тиласа тариқи ҳусн била,
Филҳол сарф этарлар анга халқ нақди жон.
Ҳар кимки, бу сифат била бўлса жаҳон аро,
Шаксиз онинг нисори эрур жон ила жаҳон.

Ҳосилким, ул яғочни кесиб келтуруб, ул айвонда қўйдилар, эрса бағоят писандида ва хўб ва марғуб ярошти. Султоннинг муборак хотирига қабул тушти. Айттиким,

бу яғочни олтунпуш қилинг, айвонни ҳам зарнигор қилинг. Алқисса айвон тамом бўлгондин сўнгра султон ҳукм қилдиким, бори халойиқ келиб тамошо қилсунларким, атроф акноф-оламга шуҳрат қилгайлар. Халқи олам борча ул айвоннинг тамошосига келдилар эрса ул қари хотун ҳам султон берган заркаш тўнларни кийиб, ул айвоннинг тамошосига келди, эрса кўрдиким, анинг яғочини олтун бирлан қоплабтурлар. Ул хотун ул яғочнинг ёнига келиб айдиким, эй яғоч, ўзингнинг ростлиқингдин* ўзингни ҳам тиллопўш қилдинг, мани ҳам тиллопўш қилдинг...

Қ и т ъ а

Ҳар кимки, ростлиқни қилди шиор ўзига,
Бунёди илан ҳар иши бўлди жаҳонда маҳкам.

Қ и т ъ а

Алифдек агар рост бўлсанг мудом,
Сенга олам ичра топилмас назир.

М а т л а ъ

Гар алифдек рост бўлсанг, бол ичинда тут мақом,
Лом алифдек бўлсанг эгри бўл бало ичра мудом.

¹ Бу ерда — тўғрилиқ маъносида.

Ҳ И Қ О Я Т

Айтурларким, Нўширавони одил адолат қилу маслаҳати учун ҳукамо бирлан бекларни жамъ қилди ва айттиким, раият бирлан не турлук маош қилсоқ муносиби давлатдур? Беклар айттилар: агар улў подшоҳ бўлурман тесонг нўкарға кулли риоят қил ва лашкарни қавий қилиб раиятдин тангани кўб олиб нўкарға берғил, то душман санга зафар топмасун. Абу Заржумҳур ҳаким айдиким, беклар, сизлар ғалат водига тушубдурсизлар. Раиятға зулм қилиб танга олиб нўкарға берсангиз онинг бирлан нўкар кўб бўлмас, онинг учунким, бир йил зулм қилурсиз ва ё икки йил, ондин сўнг раият жало бўлурлар ва вилоят номазруъ қолур ва сизларға ким нимарса берур ва кимдин нимарса олурсизлар.

Ҳукамо бирлан беклар аросида низоъ бўлди эрса ҳаким айди: эй Нўширавон, бекларинга амр қилғилким, овга чиқиб шикор қилиб, санга сайд қилганларни келтурсунлар, тақи манға ҳам ҳукм қилғил, ман ҳам сайд қилиб санга келтуройин, ондин сўнг мулоҳиза қилғилким, алар кўб сайд келтурурларму ва ё ман кўб келтурурманму.

Нўширавон ҳукм қилдиким, бориб шикор қилинг ва манға ҳар тушканларни олиб келинг. Беклар жамоа-жамоа бўлўб отлондилар, тақи ул кун кўб сайд олиб келдилар ва яна тонгла ҳам бедастур отландилар, эрса тунокун ҳужум бўлган сайдлар ҳаммаси уркуб кетибдурлар, бу кун ҳеч сайд қилаолмодилар ва ноумид келдилар. Ҳаким дона элтиб дом солиб эрди ва ҳар кунда дастурлиғ сайдин келтурур эрди ва ҳеч кам бўлмас эр-

ди. Ондин сўнг айттиким, агар адл қилсанг ушбу дона ва домдек доимулмудом танга санға келур ва хазина тўлуғ бўлур ва агар зулм қилсанг, бир кунда ушбу беклардек тамом элни уркутурсан, тақи андин сўнг ҳеч нима топ-массан ва кимдин ёрмоқ олурсан?!.

М а с н а в и й

Раиятни тадбир ила ром қил,
Адолатла ҳар ерда ором қил.
Раиятга адл қилсанг маош,
Кам ўлмос сахо суфраси ичра ош.
Чиқорғил раиятни ғам чоҳидин,—
Енмоғойсан онинг дуди оҳидин.
Стамкаш агар оҳ чекса саҳар,
Куяр оҳининг ўтидин баҳру бар.
Эшик ёлма мазлумнинг юзиға,
Кўзунг оч, қулоқ сол онинг сўзиға...

Х И К О Я Т

Айтурларким, Сулаймон пайғамбарға бир киши бир оз оби ҳаёт келтурди. Сулаймон пайғамбар ул оби ҳаёт сувини ичмоқ учун жамъ халойиқ бирлан вухушу туюрни, барчани чақириб маслаҳат қилди, эрса бутимор деган қуш келмади. Сулаймон айтдиким, ҳайвонларнинг зийракроқи отдур, они йиборинг, олиб келсун. Ондин сўнг отни йибордилар, эрса келмади. Ондин сўнг Сулаймон айтди: ҳайвонларнинг касифроқини йиборингким, итдур. Ондин сўнг итни йибордилар, эрса бутимор қуш итка қўшулуб келди. Сулаймон айтди: сабаб не эрдиким, ҳайвонларнинг зийракроқини йибордим, онинг сўзи бирлан келмодинг ва ҳайвонларнинг касифроқини йибордим, анинг сўзи бирлап келдинг? Бутимор айтди: ё расулалло, от вафо даштида ўт ўтлоғон эрмасдур ва ит вафо даргоҳидин кеткон эрмас. Онинг учун итнинг сўзи бирлан келдум. Сулаймон айди: бир ичкулик оби ҳаёт келтурубдурлар. Они ичарга рағбат қилурман, маслаҳат нетурур? Бутимор айди: ё расулалло, бу сув бори қариндошларинг ва хайли ҳашаминга етар бўлса, ичсонг бўлур, ва агар ёлғиз ичсанг, ўзинг ёлғиз қолгунгдур. ёру биродар ва хайлу ҳашаминг бориси фоний бўлғусидур. Алардин айрилиб, санинг тириклигингдин не фойдадур, пушаймон бўлгунгдур. Сулаймон айди: бу сўзни манға ҳеч ким айтмади, эмди сандин эшиттим. Маъқул айтурсан, деб ул сувни ичмади.

Қ и т ъ а

Тириклик ёру дилдор ила хуштур,—
Тирикликни нетарсан бўлмаса ёр?!
Ўлук сониде кўр, тема тириктур
Қишиким, йўқ анга ёри вафодор.
Қиши ёлғуз жаҳонда бўлмади шод,
Нечаким бўлса оламда намудор...

Х И К О Я Т

Айтурларким, бир киши бир чибчуқни бир қафасға солиб сақлаб эрди: Бир кун ул чибчуқ айди: эй киши, мани бу қафасға солиб сақлабсан, соқлоғондин санға ҳеч бир фойда йўқдур. Агар мани озод қилсанг, санға уч панд берайким, ондин санға кўб фойдалар бўлғай. Ул киши айди: ул пандлар қайсидур, айтғил, сани озод қилойин, деди. Чибчуқ айди: аввал улким, ҳар нимарса қўлингдин чиқса, анинг учун қайғу емағил. Ва яна маҳол сўзни асло қабул қилмағил. Эмди мани йиборғил, яна бирин айтурман. Ул киши йиборди, эрса учуб бориб. бир яғочнинг шохасида қўнди, тақи айди: ажаб подон киши эркансан, манинг қорнимда йигирма мисқол лаъл бор эрди. Ул лаъл қўлингдин чиқти, теди, Ул вақтда ул кишига басы изтироб түшти ва пушаймонлар қилди, эрса чибчуқ айди: ҳоло ман санға насихат қилмадуммиким, нимарса қўлингдин чиқса, онинг учун қайғурмағил! Ман эмди қўлингдин чиқтим, пушаймонлик не фойда қилур?! Ва яна буким, ман ўзум йигирма мисқол эрмасманким, йигирма мисқол лаъл манинг қорнимга не турлик сифар? Эмди чун манға мундоғ яхшилиқ қилдинг, яна бир пандим буким, бу яғочнинг тубида бир кўзача танга бортурур, они олиб харж қилғил деди. Ул киши дарахт тубини қозди эрса бир кўзача танга чиқти. Они олғоч, чибчуқ учуб кетти.

Н а з м

Икки иш қўймас бани одамда даҳр ичра мажол:
Бир — таассуф ўткон ишка, бир — доғи амри маҳол.
Одам эрсанг кўб таассуф ема ўтган иш учун
Демағил сўзни маҳолу чекмағил андин малол.

Х И К О Я Т

Айтурларким, Искандари Зулқарнайин бир вилоятга етишти, кўрдиким, сурук-сурук қўйлар юрурлар, чубони йўқдур ва сурук-сурук тевалар юрурлар, сорбони йўқ, сурук-сурук йилқилар юрурлар, йилқибони йўқтур. Борча қўйлар ва тевалар ва йилқилар ҳаммалари баробар эрдиким, бир-бирисидин зиёд ва ё кам эрмас эрди. Ва яна боғларда мевалар пишиб туруб эрди, боғбони йўқ. Искандарнинг лашкаридин ҳар кишиким бу моллардин олиб ва ё мевалардин олиб еса дарҳол ўлар эрди. Искандар бу ҳолни кўргач ҳукм қилдиким, ҳеч бир киши бу моллар ва мевалардин олмасунлар ва яна бир кишини бу вилоятнинг шаҳрига юбордиким, бориб кўргилким, бу вилоятда не ҳол бортурур. Ул киши ул шаҳарга борди эрса кўрдиким, бозори ораста ва тузук, ҳар нимарсадин ул дўконларда фаровон турур, аммо дўконларнинг эгаси йўқдур. Зиёда тараддуд қилиб кўрди, эрса бир киши ҳам топмади. Андоқ ҳайрон бўлуб юруб эрдиким, ногоҳ бир киши йўлуқти, эрса ул кишидин сўрдиким, бу дўконларнинг эгаси қайда борибдурлар? Ул киши айттиким, халойиқлар борчалари бир маъбадхонага кирдилар... Ул киши бул кишини бошлаб ибодатхонага элтти эрса ондин сўнг ул киши Искандарнинг келгонин ул қавмга билдурди. Филҳол ул халойиқ ибодатхонада чиқиб, подшоҳини бошлоб, пешкашлар бирлон Искандарнинг хидматиға келдилар. Искандар алардин сўрдиким, бу не ажаб ҳол турурким, сизларнинг молларингизда ниғаҳбон йўқтурур ва яна борча молларингиз бир-бирисидин кам ва ё зиёда эрмас ва яна буким, ҳар

кишиким, сизларнинг амволларингиздин олдинлар, дар-
ҳол хаста бўлдилар? Мунинг кайфиятини манға маълум
қилинглар. Ул халқнинг подшоҳи айдиким, бизнинг
аромизда агар бир киши муфлис бўлса, баримиз йиғи-
либ ул кишини мол жамъ қилиб мол ва амвол ва жи-
миятда ўзлоримиз бирлан баробар қилурмиз. Ул жи-
ҳатдин бизнинг аромизда ўғри ва авбош бўлмас... Ис-
кандар айди: манинг бу жаҳонгирлигимдин мурод бу
эрконким, сани кўрдум, кел, эмди манинг бирлан бирга
бўлгилким, бу оламнинг ёрисин санга беройин. Ул под-
шоҳ айдиким, манинг ҳавсалам ва таврим мундин ортуқ
мамлакатга тоқат келтурмас, агар мундин ортуқ мам-
лакатга ҳоким бўлсам забт қилолман, манға мундин
ортуқ таклиф қилмағил, деди, эрса Искандар ҳам они
қабул қилди.

М а с н а в и й

Кимдаким инсоф ила авсоф бор,
Ҳак бўлур икки жаҳонда анга ёр.
Муфлису дармондаларға қил карам,
Токи бўлғойсан жаҳонда муҳтарам.
Кўнглингни умид бирлан рост қил,
Журм ила исёнингни дар хост қил...

Ҳ И Қ О Я Т

Айтурларким, Султон Санжари Мозийнинг отаси Султон Малик подшоҳ эрди. Ва анинг отаси Олп Арслон эрди. Султон Маликшоҳ Исфаҳон вилоятига сайр қилмоқлиғ учун чиқиб эрди. Бир мавзуда тушуб кеча анда сокин бўлғонда Султоннинг қуллари ул кеча бир қари хотуннинг бир сигирин ўғурлаб, сўюб ер эрдилар. Сабоҳ ул хотун хабардор бўлдиким, сигирин Султоннинг қуллари сўюб ебдурлар. Ондин сўнг ул хотун қўлига бир асо олиб, Зиндаруд деган кўпрукни тутуб турдиким, Султоннинг гузари ул кўпрукдин эрди. Чун Султон ул кўпрукнинг бошига келди, эрса ул заифа фарёд қилди, айди: эй Олп Арслоннинг ўғли, бу кун бу кўпрукнинг бошида манинг додимни берғил, йўқ эрса, тонгла сирот кўпругининг бошида сани туткумдур. Султон отининг жиловини тортиб туруб айдиким, не додинг бордур, айтғил, теди. Ул заифа айди: манинг бир сигирим бор эрдиким, авқотим анинг арқосидин ўтар эрди. Бу кеча санинг қулларинг ўлдуруб ебдурлар. Ул қуллардин манинг додимни олғил. Султон айди: бир сигирга ўн сигир беройин, рози бўлғил. Ул хотун айди: йўқ, манинг додимни улардин олиб берғил. Яна Султон айди: йигирма сигир беройин. Хотун қабул қилмади, ва алқисса Султон саксон сигиргача бермоқчи бўлди, қабул қилмади. Ондин сўнг Султон ул кўпрук бошига тушуб ўлтурди, ҳукм қилдиким, қулларни топиб келтурунг, деб. Дарҳол топуб келтурдилар эрса амр қилдиким жаллодга аларни пора-пора қилсун ва ҳар порасин бир дарвозада оссун. Жаллод андоқ қилди, ва яна ул заифага саксон сигир ҳам бериб хушнуд қилди.

Қ и т ъ а

Зиҳи, саодату давлатки хисрави айём
Ки лутф этғали мазлум сари қилса назар...
Жаҳонда ушбу сифат бирла гар маош этса,
Шафёъ ўлур анға маҳшар кунда хайри башар.

Алқисса Султон бу турлук адлу дод бирлан ул заифаға лутф қилғондин сўнг бир неча фурсат ўткач, тақдир илоҳий ва қазойи раббони егишди ва Султон Маликшоҳ фоний дунёдин боқий оламға риҳлат қилди. Ул заифа хабар топтиким, Султон вафот қилибдур ва шул кечаси еридин туруб, бошин яланғоч қилиб, оқ сочин ёйди ва фарёд қилди ва фиғон кўтарди ва айди: эй худоё, Султон Маликшоҳ манга адл қилиб эрди, анга раҳмат қилғил. Айтурларким, ул кечада Исфаҳон шаҳрининг тамоми халойиқлари туш кўрдиларким, Султон Маликшоҳ биҳишт ичра сайр қилатурур. Сўрдиларким, не амал қилдингки, биҳиштга кирдинг? Султон айдиким, бир қари хотунга адл қилиб эрдим, анинг учун худойи таоло мани бу давлатға сазовор қилди...

Х И К О Я Т .

Айтурларким, Сулаймон алайҳиссаломга пашша келиб елдин шикоят қилди, айди: ел жиҳатидин бир лаҳза бу оламда фароғат била учолмон, ризқимиз учун бисёр ташвишга қолибмиз. Ел санинг фармонингдатурур, ҳукм қилгилким, бизга мазоҳим бўлмасун. Сулаймон алайҳиссалом айдилар: сан сўзингни арз қилдинг, эмди елдин сўрағайлукким, ул не сўз дер. Елни чақирдилар. Ел келгач, пашша қочиб кетти, ҳар неча қарадилар, мавжуд бўлмади. Сулаймон алайҳиссалом айдилар: адолат қоидаси бутурурким, додхоҳ мудданю муддао алайҳ иккисини баробар турғузуб суромақ керакдур, ҳар сўзлари бўлса бир-бир айтғойлар, то ҳоким аларнинг сўзин билиб ҳукм қилғой.

Ғ а з а л

Бўл адолат маснади узра Сулаймони замон,
Токи сандин мустафиз ўлғай бари аҳли жаҳон.
Гар Сулаймондек бўлуб халқ ичида қилсанг маош,
Билки, фармонингда бўлур олам ичра инсу жон.
Гар рафиқ ўлса бу тавфиқу муяссар бўлса адл,
Шаксиз ўлур ул кишининг манзили боғи жинон.
Яхши авсоф ила қил ушбу жаҳон ичра сулук
То санинг авсофинг ўлғай олам ичре дoston.

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, бир киши бир муршид қошиға келиб айттиким, эй шайх, мандин журм ва хато кўб воқеъ бўлибдур, эмди манға тавба ва инобат бергил. Шайх айдиким, санинг кўнглинг бир ҳавзга ўхшар ва анға беш ариғдин лой сувлар кириб, тақи ул ҳавзни тийра қилурлар. Агар ул ариғларнинг йўлларин боғлосанг ва бу ҳавзга тийра сувлар кирмаса, ондин сўнг санға тавба ва инобат берарман, йўқса тавбанинг санға ҳеч фойдаси йўқдур. Ул киши сўрдиким, ул беш ариғ қайсилардур? Шайх айди: бир ариғ — кўзингнинг йўлидурким, мусулмонларнинг аҳли аёлига хиёнат бирлан боқмағайсан. Яна бир ариғ — оғзингнинг йўлидурким, андин ёмон, ҳаром нималарни емағайсан. Яна бир ариғ — иликларингдурким, кишини ноҳақ уруб, моллорини олмағайсан. Яна бир ариғ — оёқларингнинг йўлидурким, онинг бирлан номашруъ йўлларға бормағойсан, мисли бўзахона ва шаробхона ва мафсақа. Яна бир ариғ — қулоқларинг йўлидурким, ғийбат сўзларни эшитмағайсан. Ул киши айди: эй шайх, йўллардин қайтиб, боғладим. Ондин шайх ул кишига тавба ва инобат берди, ва оз фурсатда ул киши ул тариқ бирлан сулук қилди, эрса соҳиб камол муршид бўлди.

М а с н а в и й

Халқға алтофни кам қилмоғил,
Ҳеч кишига жавру ситам қилмағил.
Айла худонинг ғазабидин ҳазар,
Солма кишининг ҳарамига назар.

Фахш сўзин оғзинға олма мудом,
Шумлар ила доғи ичма ҳаром.
Мафсақалар кўйиға қўйма қадам,
Бўлма алар таври била муттаҳам.
Ғийбати бад кўйиға солма қулоқ,
Доим ўшал тоифадин бўл йироқ...
Муршид ила бирга бўлу мўътақид,
Айла иродат йўлида жаҳду жид...

Ҳ И К О Я Т

Айтурларким, Шайхи Баҳлул девона алайҳи раҳма бир кун Ҳорунар-Рашид халифанинг девонхонасига кирди. Кўрдиким, халифанинг ўзи ҳарамга бормишдур, кўришга чиқмойдур. Ул девона бориб халифанинг тахти устига миниб ўлтирди. Ясовуллар Шайхи Баҳлулни то нимас эрдилар. Шайхни тушқил, деб бошига таёқ бирлан урдилар. Шайхнинг бошидин қон оқаберди. Ушбу ҳолда Ҳорунар-Рашид ҳарамдин чиқиб келди. Кўрдиким, Шайхнинг бошидин қон оқатурур, Шайх тахтнинг устида кулуб ўлтурубдур. Ҳалифа Шайхнинг қошига адаб ва таъзим бирла келди ва айтиди: эй Шайх, сизга не бўлди ва не учун мундоғ кудасиз? Шайх айтиди: ман бир соат санинг тахтингда ўлтурдум, эрса уруб бошимни ёрдилар. Санким, йиллардурки бу тахтнинг устида ўлтурубсан, санинг ҳолинг не бўлғой деб кударман. Шайх бу сўзни дегач, ҳалифа зор-зор йиғлади ва Шайхнинг аёғига тушуб узрхоҳлик қилиб, таъзим ва икром бирлан узотти...

Х И К О Я Т

Айтурларким, Искандар Зулқарнайн зулматга кирмакка борғонда ҳукм қилдиким, ҳеч киши манинг чириким билан қари киши олиб келмасун ва тамоми чирик халқи йигит кишилар бўлсун. Бир йигитнинг бир қари отаси бор эрди. Ҳарнеча отасига айдиким, сан турғил, чирикка бормоғил, отаси айди: ман сандин айрилабилмасман.

Қ и т ъ а

Сан каби фарзанддин айрилмоқим имкон эмас,
Жон сану, жондин жудолик айламак осон эмас,
Чун бўлубман хастау зору заифу нотавон,
Нотавонга зулм қилмоқ лойиқи эҳсон эмас.

Ҳосилким, ул йигитка зарурат бўлди, гарчи хилофи ҳукм ҳам бўлса, отасини бир сандуқга солиб, ул сандуқни тевага юклаб, олиб кетти, ва ҳарқачон чиқарса, ёшурун чиқарур эрди, то ул вақтгачаким зулмотга еттилар. Искандар ҳақимлар бирлан умаро ва аркон-давлатларни йиғиб маслаҳат қилдиким, бу зулмотга не турлук қилиб кириб чиқармиз, теди. Ондин сўнг борлари фикр била бўлуб, не турлук кириб чиқарни билмадилар. Ондин сўнг Искандар айди: бу чирикда ҳеч бир қари киши борму эркан, ондин сўрасак, шояд ул қари киши тажриба билан бу ишнинг тадбирини билғой эрди. Умаро ва аркон-давлатлар барча айдиларким, сиз ҳукм қилиб эрдингизким, ҳеч қари киши келтурмасунлар. Ул жиҳатдин бу чирикка қари киши келтурмадилар. Искан-

дар айди: яхши мулоҳиза қилинглар, шояд келмиш бул-
гай. Жарчилар чирикнинг атрофида жар урдилар, эрса
ул йигит айди: агар Искандар манинг гуноҳимдин ўтса,
манинг бир қари отам бордурким, ҳарнеча қилдим,
мандин айрилмади. Они ёшурун келтурубман. Ҳукм
бўлса они олиб борурман, деди. Бу хабарни Искандар-
га айдилар, эрса филҳол ул қари кишини Искандарнинг
қошина келтурдилар, эрса Искандар анга кўб илтифот-
лар қилиб ондин сўрдиким, бу зулмотга на турлук ки-
риб бўлурким, яна чиқа олғоймиз? Ул қари киши айди:
эй подшоҳим, андоғ кирмоқ керакдурким қулушлуғ кис-
роклар пайдо қилмоқ керакдур, ондин сўнг қулунла-
рини... лик ерда боғломоқ керакдур ва онасини миниб
қоронғуликка кирмоқ керокдур,— ул кисроклар қулун-
лари учун сизларни қоронғудин... ликга олиб чиқорур.
Искандарга бу сўз маъқул бўлди. Ондин сўнг кисрок-
ларга миниб қулунларини ташқарида боғлаб зулмотга
кирдилар ва яна саломат чиқтилар.

Қ и т ъ а

Ҳеч ким устодсиз топмос жаҳонда иззу жоҳ,
Нечаким хашмат била Искандари даврсн эрур.
Ҳарнеча бўлса қаломи комили устоди фан,
Ўз бошин қирқорда доим ожизу ҳайрон бўлур.

«Гулзор» китобининг хотимаси

Кел-е ақду хираднинг нуқтадони,
Эшит мандин ҳақиқат достони.

Ки тартиб айладим бир неча гуфтор,
Эрур оти бу гулшан ичра «Гулзор».

Қадам эҳсон йўлида қўю, хайр эт,
Бу гулзор ичиға кир, доғи сайр эт.

Териб ҳардам латофат гулларини,
Тамошо қил анинг булбулларини.

Эрур ҳар гўшада қумриси нолон,
Ки бор тўтилари ҳам шаккар афшон.

Юрур юз ноз ила кабки тазарви,
Хиромон жылва айлар онда сарви.

Шукуфа ҳар тарафдин кўрсатур юв,
Қилур ул боғ аро кечани кундуз.

Биҳи беҳбудини онда билиб жазм,
Чамандин ўзга ерда қилмади азм.

Анор ўз шохидин кўрсатса рухсор,
Чаман бўлур хижилу доғи ғулзор.

Қўб эрур бу чаманни зебу зайни,
Ки бордур доғи соҳиби, ҳусайни,

Қачонким айласа тўти такаллум,
Ани кўруб қилур ғунча табассум.

Чекибдур ишқ йўлида баци дард,
Анинг учун эрур зардолиси зард.

Юсин ғулзор аро кўрсатса раъно,
Бўлур савсан анинг васфида гўё.

Чу нилуфарнинг эрур ишқ-печон,
Анинг учун бўлубтур ноз хандон.

Агар шаҳ деса анда олмани тут,
Халойиқ олма олур, доғи шаҳтут.

Қўрунур олуболу онда яксон,
Ки гўё, лаълу маржондур намоён.

Хазон толмас бу ғулзор ичида йўл,
Узатмасдур анга ташвиш учун қўл.

Агар кезса бу ғулзор ичра яксар,
Урар мушти била они санавбар.

Қелибон тутмоғой деб анда маскан,
Қилур гул ғунчасини онда кастан.

Қирар андиша қилса онда ҳардам,
Ёғоч бирла урар сарв они маҳкам.

Хабар осибини кўргач ўзига,
Урар панжа билан онинг юзига

Гар этса орғувон сори назора,
Сочар онинг сори юз минг шарора.

ҒАЗАЛ

Кундуз авқотим санинг ҳажрингла нолон кечадур,
Кечалар зулфунг каби ҳолим паришон кечадур.

Анбарин зулфунг хаёлидин кўзумға эй пари,
Йилу ою соату кун бори яксон кечадур.

Улки жондин кечадур шамъи-висолингни кўруб,
Ваҳ на хуш вақту на хуш соат, на осон кечадур.

Хожа янглиғ нола қил зулфи ғамидин кечалар,
Ким маҳалли нолаю фарёду афғон кечадур.

К И Т Ъ А Л А Р

Раият эрур мевалик яғоч,
Сув берсанг анга, мева берур санга.
Солур мевасину бўлур барг рез,
Хазон елидек қилса анга жафо.

* * *

Ойнинг ҳар нечаким зоти касифу тийраду,
Меҳр агар анга назар солса бўлур бадри мунир.
Заррадек жисмимга ул хуршидваш солса назар,
Заррадек жисмим бўлур хуршид янглиғ бе назир.

* * *

Ҳар неча бўлса тикан мужиби ташвишу зарар,
Гул била бирга узуб бошқа тикарлар ани бот.
Гарчи тол шохчасидин мева намудор ўлмас,
Чун набот ила қўшулса бўлур ул доғи набот.

* * *

Нечаким қадру шараф топти жаҳонда жоми жам,
Бўлур ул жоми сипеҳр оллида бешак сарнагун.
Қайдаким чибчуқ малаҳни кўрса бўлур шоҳбоз,
Лек шаҳбоз оллида бордур малаҳдин ҳам забун.

* * *

Ой десам юз қатла ойдин яхшироқ юзи анинг,
Шаккар илан шаҳддин ширин эрур сўзи анинг.
Бир назарда душмани бадхоҳни айлар мутиъ,
Ишваю ноз ила гар боқса қаро кўзи анинг,

РУВОИЙЛАР

Норунж сўйи базм ичида мул бўлмас;
Ҳар шўра ниҳол қобили гул бўлмас.
Юз минг йил агар фароғ ила тутса мақом,
Ҳаргиз чаман ичра зоғ булбул бўлмас.

* * *

Сойилдин эвурма юз, дахи ихсон қил,
Дардига табиблар каби дармон қил.
Олам аро ҳарна мушките тушса санга
Лутф айлаю мушкил ишларни осон қил.

М А С Н А В И Й

Кимки санинг айбингни айтур санга,
Шафқат ила лутфу карам қил анга.

Дўстунг улдур, ани тахқиқ бил,
Ҳарна деса, сўзини тасдиқ қил.

Улки демас ҳақ сўзину яширур,
Макру ҳиял бирла қошингда юрур....

Қилма анга марҳамату илтифот,
Ким йўқ анинг ҳеч ишида сабот.

Рост сўз ар табъинга келса ёмон,
Дема ёмонки, эрур ул нўши жон.

Бу оламдин вафойи кўрмадим ҳеч,
Тирикликдин сафойи кўрмадим ҳеч.

Чу фонийдур бу гардуни мудаввар,
Ки бўлғусидур охир олам абтар.

Бу дамким, бордур умримда боқий,
Бўлой дедим бу базм, аҳлина соқий.

Қилиб тартиб бир неча ҳикоят,
Ҳикоят аҳлидин айлай ривоят.

Ва гар яхши, ёмон ҳам бўлса боре,
Ки биздин сўнгра бўлғой ёдгоре.

ТУРДИ

Турди XVII асар иккинчи ярми ўзбек адабиётидаги прогрессив йўналишнинг кўзга кўринган намоёндаларидан биридир.

Шоирнинг таржимаи ҳоли, ҳаёти, туғилган ва вафот этган йиллари тўғрисида ишончли маълумотларга эга эмасмиз. Шунингдек, у яратган асарларнинг ҳаммаси ҳам бизгача етиб келмаган ёки ҳозирча топилмаган.

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг қўл ёзма фондида Турдининг 17 шеъри (ғазал ва мухаммаслари)ни ўз ичига олган кичик бир тўпламигина маълум.

Бу тўпламга кирган асарлар, асосан, сатирик характерда бўлиб, шоир яшаган даврда ҳукмронлик қилган Субҳонқулихон (1680—1702) ва унинг давлат аппаратининг зулмига, мавжуд тузумдаги адолатсизлик ва зўравонликка, хон амалдорларининг ўзбошимчалиги ва авж олган порахўрликка бўлган танқидий муносабатини акс этдиради. Бу асарлар, айни замонда, Турдининг биографиясини ҳам белгилашда бизга бирмунча маълумот беради.

Турди ўз асарларининг баъзиларига Фароғий таҳаллусини қўйган. Шоир халқ оғзаки ижодидан, мақол ва иборалардан ўринли фойдаланади, тили содда.

Турдининг ижоди, айниқса, унинг сатирик характердаги асарлари, кейинги давр адабиётимизнинг вакилларига ижобий таъсир кўрсатди.

Биз ушбу намуналарни тайёрлашда юқорида кўрсатилган Турди асарларининг тўпламидан фойдаландик.

ҒАЗАЛЛАР

Тор кўнгуллуқ беклар, ман-ман деманг, кенглик
қилинг,
Тўқсон икки бори ўзбак юртидур, тенглик қилинг.

Бирни қипчоқу хитою, бирни юз, найман деманг,
Қирқу Юз, Минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг.

Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнға кириб,
Бир ўнгурлуқ, бир тиризлиқ, бир яқо, энглик қилинг.

Қим қўюбдур, уҳдайи ўз мулкунгиздин чиқмайин,
Икки, уч, тўрт даъвосин этмакни кўтаҳлик қилинг.

Мардлар майдон чекиб, рангин кўтариб захмлар,
Сизга йўқ, ул жавҳару юзга упо-энглик қилинг.

* * *

Бир сари азм айла, жойи номусулмондур бу мулк,
Фитнаи авбош, зулму кифру туғёндур бу мулк.

Бир калима ҳурматидин лек ислом оти бор,
Мутлақо кирдори хайли кофиристондур бу мулк.

Дур аҳду танг чашму бесару яъжуж вазъ,
Мухталиф мазҳаб гуруҳи ўзбекистондур бу мулк.

Нақди жон берсанг топилмас истасанг бир зарра
айш,
Меҳнату андуҳни сўрсанг, фаровондур бу мулк.

Жойи ислому мусулмонлиғ, Фароғий, истама,
Пойтахти кишвари Субҳонқулихондур бу мулк.

* * *

Куяр тил шаммай гар ҳолатимдин айласам тақрир,
Гирибон чок ўлур этса қалам дарди дилим таҳрир.

Шаби ҳижрониминг поёни тай ўлмаз, тойири гардун
Маҳу хуршед ўлуб икки қаноти айласа шабгир.

Тулуи субҳдин навмед, минг тунлар яқо йиртиб,
Саводи шоми ғамдин сори бахтим хомаи тақдир.

* * *

Танаъумнинг надоматсиз, тамошонинг талаҳдуфсуз,
Жаҳон истаб юрурда кўрмадим бир тан таассуфсиз.

Ҳақиқатбингадур жузву кулу ҳар зарра бир хуршед,
Гуҳарни билма холи қатрадин, ҳар чаҳни Юсуфсиз.

Тафаккур вартасинда маҳв ўлуб кирдим жаҳон сори,
Ҳарифи топмадим оламда йўқлуқдин такаллуфсиз.

* * *

Бошима бир кўҳи ғам бир от коҳу емидин,
Бир кўнгул юз пора йўқлўқ заъфи ваҳму
биймидин.

Қад букуб, бўйнум эгиб, тегди оёқларга бошим,
Аҳли дунё пойбўси хизмату таъзимидин.

Дил—кабобим, қон—шаробим, ашки ҳасрат—
нуқли базм,
Етти қассоми азалнинг хизмати танъимидин.

* * *

Қатраям ночиз, аммо зоти қулзум Турдиман,
Келтуран амвожға баҳри талотум Турдиман.

Қирқ, Юз, Минг ақраболар этдилар мандин нуфур,
Не бало, бахти қарою толии шум Турдиман.

Риштадек минг печу тоб чашми сўзондин ўтар,
Бовужуди эътибори чашми мардум Турдиман.

* * *

Туркона хиром айлади ул шўхи дилоро,
Дил мулкани бир гўшаи чашм айлади яғмо.

Туфроғда жон битса раводур, на ажаб гул,
Чўх сарви сиҳи этди ниҳон кўзлари шаҳло.

Ҳар қанда ғами дўсти дилпорани истар,
То субҳ, яқо йиртмади меҳр ўлмади пайдо.

* * *

Ўзбак¹ ўгли ўқуса тафсир ила мишкотни,
Рўз савму шаб қиём афзун этиб тоотни;

Етса торожи ҳаводис, жамъ ўлуб авбоша дер:
«Саҳмгин солиб сурон ур, молин олғил сортни».

Бир пиёда кўрса шатранжи бисоти даҳрда
Зулму жавр айлар муҳайё, соз этиб лучмотни.

Дер: «Қачон ўз шавқим ила муътакиф
масжиддаман,
Илтизом эттим бу иш ночор йўқдин отни».

¹ Шоир бу термин остида кўчмөнчи ҳарбий — феодалларни назарда тутди.

* * *

Мусулмон билма асло ҳеч мазҳаб йўлида ўзбак,
Буларнинг куфрига бил-иттифоқи жумла йўқдур
шак.

Не мазҳаб, қайси дин ўз мулкин ўзи хароб этгай?
Эрурлар муфсидул-арз аз азал бу фирқани бадрак.

Атолур ҳожи кофир Макка бориб ҳаж қилиб
келса,
Ки ҳаргиз ўзга бўлмас ҳақ йўлин юрган билан
эшшак.

Кўруб зоҳирда они шайху сўфи эътиқод этма,
Қириб масжидга чиқмак бирла қўймас гўнг
емакни сак.

ОТ ВА ИНЪОМНИНГ КЕЧИКИШИ ҲАҚИДА

Аё мири валиниамийи кироми от инъоми,
Юзини кўрмага ҳасратда бўлдум эшитиб номи.

Не ёлғуз от эди уммид юз инъом, ихсондин,
Ки нобуда хаёли шаҳдга ширин эдиб коми.

Не гардига етишдим, не боқиб кўрдим қаросини,
Саманди умрдин, боди нафасдин тез экан гоми.

Била олмон бу дулдул рахши Рустам ё паризоди,
Ки одам ўғлига ром ўлмаган, не ерда ороми?

Шарофат адлу ихсон, бовужуди касрати куфри,
Қолиб Нўширвон Ҳотамнинг оламда неку номи.

Ҳазора қалъасинда жамъи хосу ом аросида,
Забони пурдурар борингдин эшитдим бу пайғоми.

Ўшал тарихдин ўн ой ўтуб йилга қадам қўйди.
Ки не оғозини билдим яқин, маълум анжоми.

Мени(нг) озода бошимни гирифтори тамаъ
Мудомат бермас ўлсанг нега бердинг ^{қилдинг,} ваъдаи
хоми?

Неча елдим, югурдум бўлмади хосияти маълум,
Қуруқ овозаи инъоми маҳзу от бадноми.

МУХАММАСЛАР

Ед мандин ким берур: яхши замонлар кўрдиман,
Ринд сархайлию хуш айши дамодам сурдиман,
Ҳалқаи ушшоқда базму мажолис қурдиман,
Мушти хокам давру давронлар (ни лекин) кўрдиман,
Хуш димоғ этган майи софи ҳарифлар дурдиман.

Қилмадим шукронаи, солдурди туфроқ ошима,
Қолмади жуз дарду ғам ҳамдам, мусоҳиб қошима,
Ҳақ ўзи раҳм айлағай оҳи саҳар кўз ёшима,
Тафриқа тошини ёғдурди замона бошима,
Хонумон овора селоби ҳаводис сурдиман.

Нозили ҳукми қазо ҳеч ким раду манъ этмади,
Барча бўйнига солан бу риштани қатъ этмади,
Аҳли ҳоле топмадим бошдин бало дафъ этмади,
Қулфати гурбатни турлук суннати рафъ этмади,
Хору беқадрамки мундин отиниб, жабрандиман.

Воқифе йўқ, бу мусофирлиғда мандин не ўтар.
Баски юз кўйи била рўзи келиб, рўзи кетар,
Ўзмағай мундин балою бўлмағай мундин батар,
Ақраболар сўхбатимдин ор этар, қошин чатар,
Салб дилларда, назарларда қариҳ сиприндиман.

Яхши вақтлар ёд этиб (ундин кетиб, мундин қолиб),
Ҳарза тифли ашқдек айни назарлардин солиб,
Носара дирҳам сифатлиқ рад қилиб, қўлга олиб,
Даста фарсуда, юзи қайтиб, оёқларда қолиб,
Кўхна тиғи таҳ-батаҳ ғам занги тутгон кундиман.

Оҳ бу умри кироми сарфи нафлат айладим,
Гуссаи беҳуда асбоби надомат айладим,
Билмадим ўз айбими халққа мазаммат айладим,
Шукр шаҳдин билмадим, куфрони неъмат айладим,
Захми ниши рўзгор аҳлини талху тундиман.

Хукм жори, сўз қабули, бир дури даргўш эдим,
Аҳли давлатлар билан ёру ҳариф, ҳамдўш эдим,
Ҳой-ҳойи базмларда шаҳд нўшо-нуш эдим,
Хуш замонлар Юз қазони бошида саржуш эдим,
Бу замон явғон қозон остида қолғон юндиман.

Чархи дун қилди манга жавру жафолар беҳисоб,
Гардиши даврон берур ҳар лаҳза юз минг печутоб,
Ҳар сори елдим-югурдим сув сониб мавжи сароб,
Ташна лаб, гарди кудурат зери пойинда хароб,
Баҳри давлатдин йироқ гардан шикаста мўндиман.

Қасрати йўқлуқ, тамаъ кеттирди қадр қийматим,
Юз сариғлиқ ерга урди обрўю иззатим,
Ғайрдин изҳори матлаб айлади дун фитратим,
Ақл зойил, умр кам, беш ўлди, дарду меҳнатим,
Давлат урган пушти пою, бахти (қаро
суприндиман).

Ман кимама, гумному нокому жаҳон оворай,
Дийда намноку гирибон чоку бағри пораи,
Ноқабули марҳами, носур битмас ёрай,
Бекаси, мушти хаси, бир бандан бечораи,
Собирам, рози қазо, тийри балоға кўндиман.

Хешман, дарвиш мискин, мустаҳиқ девонадин,
Баҳраманд эт илтифоту ҳиммати мардонадин,
Сан туруб лойиқмидур, қилмоқ, тамаъ бегонадин,
Қиблагоҳо; мандиң икроҳ этма ер майхонадин,
Жуш пур хум соф майсан, ман ғубору дурдиман.

Юз фарозидин озиб, тушдум нишиби қирққа,
Хавфу бийму ваҳм аросинда қариби қирққа,
Дона деб побаст ўлуб, доми фириби қирққа,
Вой, юз минг вой, юз бўлдим фириби қирққа,
Ҳокими Диззах¹ мутиу пайрави журқундиман.

¹ Д и з з а х — Жиззах.

* * *

Даври умримда бало боғлаб, қазо пайваста саф,
Собирам, рози русуми пайрави аҳли салаф,
Шокирам, кониъ дами йўқлуқ такаллуф бартараф,
Келди ийд, обилаи ғам жинси ҳозир нақд каф,
Кулбаи эҳзонима сўзи жигардин бўйи таф.

Рўзи аввал дарду ғамдин хилқати обу гилим,
Пора-пора бағриму қондин яротилғон дилим,
Роҳи селоби ҳаводисга мақомим, манзилим,
Ҳеч йўқ ғайри пушаймонлиқдин ўзга ҳосилим,
Умрни ғафлатда этган, моли ғоратға талаф.

Рахнаи девори тандин умр рахшин сакратиб,
Тезрави боди нафасдин гоҳи кўз юмдум ўтуб,
Ғарқ ўлдум домани беҳосили соҳил бўлуб,
Қатраи найсони селоби сиришкимдин ютуб,
Айладим қути кўнгул баҳринда монанди садаф.

Не оёқ, не бошиға етдим, саропо истадим,
Қолдим икки йўлнинг ўртасида ҳамро истадим,
Базм бир саргарм ҳой-ҳойи урдо истадим,
Ҳалқаи доираи ушшоқда жо истадим,
Айдилар: қаддингни чанг эт, пўсти жисмингни даф.

Реша-реша пой истидлолдиндур доманим,
Оҳ бетаъсир фарёду фиғоним, шеваним,
Қасрати заъф этди жисми нотавон парвизаним,
Ун-ун ўлди устухон, ҳеч ерда етишмас уним,
Тиғи оҳимдин лаби хоҳишгарим ўлди асаф.

Оҳ бу ҳасрат асоси кўҳна кохи бесукун,
Водийи дорул-гуруру маскани макру фусун,
Ҳеч билдингму на элтдилар келиб сандин бурун,
Қўймағил омодаи тонглоға, сарф этгил букун,
Молу дунёдур насиби ворису ёким талаф.

С У Б Х О Н Қ У Л И Х О Н Т У Р Р И С И Д А Ҳ А Ж В И Я

Жойи осойиш эмас ҳечкима бу кўҳна равоқ,
Ёғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ,
Йўқолиб расми вафо, бўлди ҳама бошу оёқ,
Мулкдин адлу карам кетти, келиб кийну нифоқ,
Яхшилик қилма тамаъ, зулм ила дўлди офоқ.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснадини сифла била дун дутди,
Таҳ-батаҳ кўнглуми бу фикр била хун дутди,
Жойи шахбозлари қарғаю қузғун дутди,
Ҳамнишин ўлғали шунқор ила доим япалоқ.

Шоҳ ҳамбазм ўлуб хожасаролар¹ била ёр,
Ҳукм баръакс суруб бўлди ёмонлар сардор,
Хор ўлди уламою фузало, шайху кибор,
Кўрингиз юрт иши топти на ерларга қарор?
Хон жилови икки бадракка тегиб бўлди иноқ.

Ихтиёрин барининг қўлига қуллар олғай,
Ҳар бири айш ила қонүни танаъум чолғай,
Мулкнинг неку бади маслаҳатини қилғай,
Одамизодалари қадрини қайдин билғай,
Бири нокас, бириси етими Идрис тўқмоқ.

Фуқаро бошига етти бу қалин шум қуллар²,
Ҳамдами шоҳ бўлуб, аҳли таҳаккум қуллар,
Қани бир эрки чиқиб айласа маъдум қуллар,
Отларин лавҳи қаламравдин эдиб гум қуллар,
Солса бу (аҳмаку) гуҳдамлари бўйнинга тузоқ.

¹ Хожасаро — илгари қул бўлиб, кейин ўз хизматлари билан хонлар ишончини қозонган, сарой амалдорлари даражасига етишган шахслар.

² Қуллар — шоир бу термин орқали хожасароларни назарда тутди.

Шоҳлиғ улдурки, анинг ҳукму сўзи бир керак,
Адл бобини қуруб, рост нишон тир керак,
Рострав, дини дуруст, пешаси тадбир керак,
На муҳаннас сифати, сурати тағйир керак,
Сурати марду хотундек ясатиб қошу қабоқ.

Не адолат бўлур ул шаҳда эса лўли зой,
Ҳамдами Бойлоқу кенгаш бегиси хожасарой,
Мардлик йўқдур анга ким қарасанг сар-то пой,
Шоҳнинг хизматин этиб турадур саккиз ой,
Тошканд мулкида илғор етиб зору қашоқ.

Ҳукмидур жумла либосию ишидур амали,
Сўзидур бетагу фармону нишони жаали,
Мумсику сифлаю дундурки бағоят қабали,
Анга ўшарки қолон бурунғиларнинг масали;
«Ёғ ишқордин олуру қора сувдин қаймоқ».

Бидъату зулм анинг хилқату асли зоти,
Юртни бузди ҳавола била таклифоти,
Олди бу расми барот ила бу тасдиқоти,
Вор мундин шарафи мурдашўю исқоти,
Тўра ўғли ичида йўқ мунидек истиҳқоқ.

Қани бир хисрави одилки анга дод этсам,
Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам,
Доми меҳнаткададин мунглими озод этсам,
Ким бузулғон дили вайронани обод этсам,
Айласам бўси адаб, шоҳ қўюб қайда оёқ...

Эй юзи қаро, кўзи кўр, қулоғи кар беклар,
Билингиз бу сўзими панд саросар, беклар,
Айлангиз пайрави шаръи паямбар, беклар,
Сизга даркор бу юрт, эй гала — занғар беклар,
Бу қадим нақл эрур: «Эл работу тўра қўноқ».

Едингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини,
Ғасб ила молин олиб, қўймадингизлар битини,
Қамчилар доғ солиб бўюнға, тилиб бетини,
Ёрдингиз захрасини (ичидан) олиб ўтини,
Бўлмади кам бу раият бошидин ҳеч таёқ.

Кўр парвоначидур, кўри сағи — (кўппак) рў,
Додхоҳи дула мағзобаю бир машини сабу,

Сойирун-нос сипоҳиси ўлуб қирчангу,
Тинмай итдек юрадур дарбадару кўй-бакў,
Очлиғидин : : қумалоқ¹

Беклар ўлди ҳаромзодалари нософи,
Бемаҳосил, гала номард, қалин наддофи,
Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи,
Буларинг олдида бордур бўрининг инсофи,
Бу аламдин кетайин бош олиб мулки Ироқ.

Бу шаҳинг асрида кўп сифлаю бангилар бек,
Турк оймоқ, арабу ғалчаю соқчилар бек,
Бузуқи, кайдию, қуллуқчию сўзчилар бек,
Беғу беғода қолиб, илқичи, қўйчилар бек,
Тутди тупорму ҳам кетти эшикдин тўбичоқ.

Олалар хасталар амволини зулм ила бағадр,
Шухра топди ҳама бад асллар, чун моҳи бадр,
Бадғуҳар асл раиятлар ўлуб хожан садр,
Бу шаҳинг даврида кўп нокасу дун топди қадр,
Рўйкор келди қалин бангию қилчи қалтоқ...

Сендин² уммид (буким) ҳақ йўлиға юрғайсен,
Аҳдинга росих ўлуб, бир сўзинга турғайсен,
Бу замонда борини бир кўз ила кўрғайсен,
Турдининг ҳолини сен лутф ила сўрғайсен,
Қадрдон мири писандида каримул-ахлоқ.

Хон эшигида киши қолмади бир соҳиби фан,
Бор бир неча сўқум кайди маҳзи гардан,
Келмас қўлларидин иш ҳама ошхўр, ғарзан,
Уйда бир эр Хушика³ эрди⁴
Бу замон охирида душмана ўлғон тўғаноқ...

Етмадим ҳеч ера бу қофия паймолиғдин,
Дод, юз дод, ғариблиғ ғами танҳолиғдин,
Кўрмадим манфаати беҳуда савдолиғдин,
Йўқ (сўққа бошимдин) ўзга манга дунёлиғдин,
Кош ул ғарзанлар солса қуруқ сўзға қулоқ.

¹ Нуқта жойлари ўқилмади.

² Бу ўринда шоир Хўжанд ва Уратепа ҳокими Раҳимбийга му-
рожаат қилади.

³ Х у ш и к а — Субхонқулихон бекларидан бири.

⁴ Нуқта жойлари ўқилмади.

Худпарастлар солиб эгнида қабо заркашни,
Солиниб, ваъда била кейнида бир аш-ашни,
Гаҳ югуртуб бу қуруқ даъвида минг маш-машни,
Порани қайсига топай бу қалин (паст) кашни,
Етмас ҳечбирини гар улашсам..

Осиё новасидек рост этиб бўғузини,
Тўлдириб ашрафи (ила девори) дарзини,
Топмадим буқаламун кайдилари тарзини,
Аждаҳодек порага турмиш очиб оғзини,
Юртдин йўқ хабари барчасининг фикри тамоқ.

Барчаси пораю ришватға ўлуб бад омуз,
Халқ қўлиға тамаъ бирла тикиб доим кўз,
Йўқ мурабби менга хон эшигида бир дилсўз,
Сўзламас менинг, учун юзи қаролар бир сўз,
Тиқайин ҳар бирининг оғзиға бир-бир қумалоқ.

«Шукрим дорул-амон манзилиму маъвойим,
Олами сел агар тутса баланддур жойим,
Давлату хожасаролардур манинг симойим,
Олами сел агар тутса баланддур жойим,
Арк ичин маҳкам этиб айладим ўзимга ётоқ».¹

(Ҳолга) боқмай қилурлар тўралик айлаб чикка,
Бор девонбеги бил (пўкан) отолиқ пукка,
Чиқса гар душмани пурзўр ўтурурлар чикка,
Булар уммидига охир (ўтурурлар тикка),
Қуюшқонни кўтариб юртга ўрурлар шатароқ.

Макру талбис била зуҳду сафо пеш тутуб,
Маргдин беҳабару нашъу намо пеш тутуб,
Зарни жамъ айламага ҳирсу ҳаво пеш тутуб,
Ҳақ ишини унутуб, кори риё пеш тутуб,
Жой улдурки ҳама олами олғай қалмоқ.

Қилма беҳуда ҳавою ҳавасу чуну чанд,
Тўғри йўлни тиласанг уз бу саройдин пайванд.
Фақр кўйинда гадо нониға ўлғил хурсанд.
Ўзингдин сўнграги фарзандинга берғил панд:
«Ема зинҳор бу тезак, ўрсанг ўроқ ила бошоқ».

¹ Бу бандга шоир «Аз забони хон» (Хон тилидан) сарлавҳасини қуйган.

Гар Сулаймон сифат оламини олиб, зери нигин,
Кетгунг оқибатул-амр солиб зери замин,
Дер қазо кунда қулоғингга ба овози ҳазин:
«Сан зиҳи гофилу роҳат талабу марг гузин,
Умрдур кўтаҳу, афсус, вале матлаб узоқ».

Фуқаро бўлди бу шоҳ асрида кўп зору наҳиф,
Зулмдин бўлди раият эликим, хору заиф,
Соли тарихини этдим чу хираддин таклиф,
Деди: «дин» бошдин оёқдин тушуб «ислом заиф»
Даври Субхонқули жобир, умароси япалоқ.

Ҳеч бу меҳнаткададин айш сўроғи тилама,
Ич бағир қони билиб бода аёғи тилама,
Баски бу тийра дарунларда чароғи тилама,
Икки кун фурсати дунёда Фароғий тилама,
Жойи осойиш эмас ҳечкима бу кўҳна равоқ.

ДАР МАЗАММАТИ СИПОҲИГАРИ

Умр шуд талаф бағафлат дар вартаи сипоҳи,
Мўйи сафид кардам уммеда лутфи шоҳи.

Чизи бакаф наёмад, ҳосил зи нақди дунё,
Аз сим ашки ҳасрат, аз зар чу ранги қоҳи.

Аз хор-хори матлаб тули амал зи мансаб,
Фикри маҳолу ботил дар шому субҳгоҳи.

Шарманда зин ду кирдор шуд дину дил дар озор;
Инкор дар авомир, маъруф дар маноҳи.

Гуфтам шавам зи хосон, гардам бари зи омон,
Афтодаму надонам аз жоҳ то бачоҳи.

Шуд умрҳо саропо гаштам бари зи омон,
Аммо чи суд дидам аз ин ҳама сипоҳи.

МАШРАБ

Машраб — ўзбек адабиёти тарихида лириканинг ажойиб намояндаларидан бири бўлиш билан бирга, ҳозиргача етарли ўрганилмаган мураккаб ва қарама-қаршиликли ижодий кучлардан биридир.

Машраб—шоир Бобораҳимнинг ҳам тахаллуси, ҳам умум халқ ўртасида машҳур бўлган лақабидир. Бобораҳим Машраб 1657 йили Андижонда камбағал оилада туғилди. Унинг ота-оналари 1672 йилда Андижондан Наманганга кўчадилар. Бу ерда 15 ёшли Бобораҳимни Мулла Бозор охун деган катта бир эшон тарбиясига топширадилар, у 25 га киргунча эшон қўлида хизмат қилди.

Бобораҳим бу эшон қўлидан чиқиб, Қашқарга жўнайди, у ерда ўша вақтнинг машҳур эшони Оппоқхўжа хизматида бўлади. Мулла Бозор охуннинг топшириғи юзасидан Бобораҳим Оппоқхўжа қўлида 7 йилгача мурид бўлиб хизмат қилади. Эшон билан Машраб ўртасида зиддият бошланади. Эшон Машрабни қаттиқ жазолаб, даргоҳидан қувлайди. Бундан кейин Машраб дарбадарлик билан кун кечирришга, ҳатто қаландарлик йўлига ўтади. У Урта Осиёнинг кўп шаҳар ва қишлоқларини, Балх ва Ҳиндистон каби ўлкаларни кезиб юради. У халқ орасида катта шуҳрат қозонади.

Машраб, бир томондан, диннинг баъзи моментларига тил тегизган ва диндорларнинг қабиҳликларини, иккиюзламачиликларини фош қилган бўлса, иккинчи томондан, у ўз ижодида қисман, диний мавзуларга ҳам ўрин берди.

Машраб ҳукмронларни ҳамда ислом руҳонийларини зўр жасорат билан фош қилгани, ҳатто ҳақорат қилгани ва ўз даврига кўра илғор ғоялар ифодалагани учун аштархонийлар сулоласининг охирги хони Абулхайрхон замонида, уламоларнинг фатвоси ва Балх ҳокими Маҳмудбий Қатағоннинг ҳукми билан 1711 йилда дорға осиб ўлдирилди.

«ЛЕВОН» ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Б у тани хокийнию руҳи равонни на қилай?
Бўлмаса қошимда жонон бу жаҳонни на қилай?

Ерсиз ҳам бодасиз Маккага бормоқ не керак?
Қолғон Иброҳимдин ул эски дўконни на қилай?

Урайинму бошима: секкиз беҳишту дўзахин,
Бўлмаса васли менга: икки жаҳонни на қилай?

Зарраи нури қуёшдек бу жаҳон ичра: тамом,
Ошкоро бўлмаса сирри ниҳонни на қилай?

Аршининг кунгураени устига қўйдум оёғим,
Ломақондин хабар олдим, бул маконни на қилай?

* * *

Ишқ мазхабида тоату тақво чидаёлмас,
Тасбиҳу сано, зуҳду ибодат чидаёлмас.

Ким кўрсаки ул дилбари раънони баякбор,
Бетоқат ўлуб, айшу фароғат чидаёлмас.

Адҳам сифати кирса киши фақр йўлига,
Осойиш ила хайру саховат чидаёлмас.

Арбоби муҳаббатга етиб бўйи санамдин,
Ақли кетибон, сабру қаноат чидаёлмас.

Эй зоҳид, агар кўрсанг ўшал шўх лиқосин,
Зуҳду варау кашфу каромат чидаёлмас.

Девона қилур ишқу санам васли чу Мажнун,
Номусу ҳаё, айбу қабоҳат чидаёлмас.

Машраб, келибон кўнгул ила хайру сахо қил,
Ишқ мазхабида обу таҳорат чидаёлмас.

* * *

Дунёга келиб лойиға билмай ботақолдим,
Дармон йўқидин неча оғиз сўз қотақолдим.

Кўрдум мен ани душмани руҳи тан экандур,
«Ло»ўқи била икки кўзига отақолдим.

Майхонаға кирдим, билақолдим куяримни,
Масжидға кириб, зоҳиди яхдек қотақолдим.

Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг,
Минг тақвини бир шишаи майға сотақолдим.

Ваҳдат майини пири муғон илгидин ичтим,
Мансур киби дорға бошимни осақолдим.

Девоналиғим шуҳрати оламга тўлубдур,
Бир жилвасиға икки жаҳондин ўтақолдим.

Айб айламангиз Машраби беҳудни, ёронлар,
Найлайки, бу ғурбат кўчасидин ўтақолдим.

* * *

Ногаҳ кўрубон маҳви жамолинг бўлақолдим,
Ойдек юзингга боқтиму ҳайрон бўлақолдим.

Ўтдек тутшиб, куйди юраким била жоним,
Парвона бўлуб, ўтқа ўзумни урақолдим.

Юз ғамза била чиқти санам майқадасидин,
Барбод урубон дин ила жаннат сотақолдим.

Кўрдумки ажаб ишвагару дилбари танноз,
Девона бўлуб, ишқида ўтдек ёнақолдим.

Дийдори жамолини кўруб, ишқ йўлида,
Гул-гул ёнибон маҳви тамошо бўлақолдим.

Машраб бошиға солма ўшал кун ғами дилдор,
Шайдоси бўлуб они, ҳушумдин қолақолдим.

* * *

Эй мени нозик ниҳол ороми жоним, қайдасан?
Бу кўнгул бўстонида ғунча даҳоним, қайдасан?

Неча кундур бу кўнгул муштоқи дийдоринг эрур,
Ўргулай, эй дилбари ширин забоним, қайдасан?

Айрилиб мен ёрдин бир неча кун бўлдум жудо,
Ахтариб келдим сени, ғунча даҳоним, қайдасан?

Ҳолимиз беҳад ёмондур, келмадинг ҳолим сўраб,
Эй менинг хуш меҳрибон, ороми жоним, қайдасан?

Кўзларим кўрмас бўлуб, қолдим бу ғам саҳросида,
Ҳасратингда чиқти бу оҳу фиғоним, қайдасан?

Ташна лабдур, Машрабо, бўлди юраким ҳам
Фурқатингда, эй менинг оҳу фиғоним, қайдасан?
кабоб,

* * *

Дилбар юзини кўргали девона келибдур,
Юз нозу карашма била жонона келибдур.

Девонайи шўрида бу жонингни фидо қил,
Кокули анинг белига чулғона келибдур.

Юз жонинг агар бўлса ани йўлида кўргил,
Жонона била кўзлари мастона келибдур.

Жонингни фидо айлагил, эй хастай Машраб,
Лаблари шакар, тишлари дурдона келибдур.

* * *

Оқ юзунгда холу хат кўз кўрмагайди кошки,
Кўнглима юз доғи алам қўймагайди кошки.

Ишқ бир оқ айлагач, кетти футур дин уйидин,
Бодани беғаш кўрубон ичмагайди кошки

Чун Наманган шаҳридин парвоз айлаб мурғи руҳ,
Донаи холин кўрубон қўнмагайди кошки.

Ёр жилва бирла боқти руҳу жон бўлди кабоб,
Ушбу ҳодисни бошиға солмагайди кошки.

Айрилиқнинг дардидин эмди ўлар бўлдум магар,
Ушбу доғи айрилиғни кўрмагайди кошки.

Кошки жонимни олса, доғи ҳасрат қўймаса,
Доғи ҳасратдиң фароғим олмагайди кошки.

Машрабо, ёр хизматини айла жону дил била,
Ушбу даврон ҳам ганимат — олмагайди кошки

* * *

Кўзумга гардиши ашкимки луълудин хабар берди,
Жунун дарёси урди мавж, бир Мажнун асар берди.

Таҳайюр оламининг нардбони ҳам тасалсулдур,
Паёми жилваи найранг ҳар жоя назар берди.

Ки ҳар соатда бир бўстон, бир боғи дигар пайдо,
Ки лаззоти дигар ҳам боғу бўстонлар самар берди.

Ҳақиқатдин чиқон ҳар ёш Уммон бирла Жайхундур,
Ки ишқ савдогарига ушбу дарёлар гузар берди.

Ки қадри кўзига фарқ бўлди оғаҳлик нишони ҳам,
Ки кўҳи Қоф бўлди ушбу бошлар ҳам шарар бўлди.

* * *

Наманган шаҳридин кетсам, мени йўқлар кишим
борму?

Ғариблик шаҳрида ўлсам, мени йўқлар кишим борму?

Муҳаббат шарбатин ичтим, қозондек қайнабон
тоштим,

Бу фоний дунёдин кечтим, мени йўқлар кишим борму?

Тушубдур бошима савдо, русуми ишқдин ғавфо,
Ўзига айлади шайдо, мени йўқлар кишим борму?

Турарға тоқатим йўқтур, юрарға ҳолатим йўқтур,
Юракда ишқ ўти кўпдур, мени йўқлар кишим борму?

Қарорим йўқ турай десам, Наманганда юрай десам,
Жаҳонни сайр этиб кезсам, мени йўқлар кишим
борму?

Бу мискин зор Машрабни, киши ҳолини билмайдур,
Бу ердин бош олиб кетсам, мени йўқлар кишим
борму?

* * *

Кўнгулда заррача дунёнинг меҳри бўлмайин менда.
Сени деб икки оламдин кечиб, безора Машрабман.

Ўлуб кетсам, сенинг дардинг сўнгатин кетмагай асло,
Лаҳад ичра фиғон айлаб, ўзум бечора Машрабман.

Анодин қай куни туғдум, сенинг ишқингда оҳ урдум,
Муҳаббат доғида ўртаб, ўзум сайёра Машрабман.

Муҳаббат жомидин май туттилар, ичмасга чорам йўқ,
Кўзумдин қон ёшим тинмай оқар, хунбора Машрабман.

Бошимга минг бало келса, тилармен васлини, зоҳид,
Бошим кессанг тиёрим йўқ, деган дийдора Машрабман.

Халойиқлар мени қавлар, ёмон деб, ҳар шаҳар борсам,
Ажаб мардуд, ажаб маржум, ажаб сангсора Машрабман.

Ўзумни халқ аро расволиғимни ҳеч киши билмас,
Дилу жоним фидо айлаб, ажаб айёра Машрабман.

Мени девона Машрабга муҳаббатдин баён айланг,
Намозу рўзадин фориг бўлуб маккора Машрабман.

* * *

Муҳаббат ўтига бағрим куюб, бирёна йиғларман.
Висолингиз тилаб, эй нозанин, жонона, йиғларман.

Умидим бодаи лаъли лабингдин жомн май ичсам,
Фигону нола айлаб бардари майхона йиғларман.

Сияҳ зулфунг менга зуннор, бўлдум кофири ишқинг,
Бўлуб расвойи олам сокини бутхона йиғларман.

Гаҳи булбул дарафгонман, гаҳи чун қумри нолон ман,
Гаҳи чуғзи паришондек, ватан вайрона йиғларман.

Аё лайливашим бир ғамзаи нозинг била ўлдур.
Фироқинг даштида Мажнун ила ҳамхона йиғларман.

На ҳожат менга дашту тоғ аросида ватан қилмоқ,
Агар бўлса бу йўлда жазбаи девона йиғларман.

Жамолинг паргави оламға тушти, барча ўртанди,
Куюб, Машраб, мисоли ул пари парвона йиғларман.

* * *

Агар ошиқлиғим айтсам куюб жону жаҳон ўртар,
Бу ишқ сиррин баен қилсам тақи ул хонумон ўртар.

Қишига ишқ ўтидин зарраи етса бўлур гирён,
Бўлуб бесабру бетоқат юрак-бағри чунон ўртар.

Мени бехонумон тинмай куюб-ёндим фироқингда,
Отинг тутсам, нигоро дебки, завқидин забон ўртар.

Қаю тил бирла, эй жоно, сени васфинг баён айлай,
Тилим лолу кўзум гирён, сўнтакларим ниҳон ўртар,

На қаттиқ кун экан, жоно, висолингдин жудо бўлмок,
Мени оҳим тутуниға замину осмон ўртар.

Бу дард ила хароб ўлдум, келиб ҳолимни сўрмассан,
Ғаминг бошқа, алам бошқа, юракимни фиғон ўртар.

Бу Машраб дардини, жоноки, ҳарким бошиға солма,
Агар маҳшарда оҳ урсам, биҳишти жовидон ўртар.

* * *

Сетор ила савти наво айлаганинг хўб,
Хўблар ичида маснаду жоҳ айлаганинг хўб.

Бир бокиран ҳуру пари хўсниға таржих,
Ишрат саманиға минибон ҳайдаганинг хўб.

Паргор бўлуб гавҳари дарёи муҳаббат,
Бир нуқтаи жон гавҳар аро боғлаганинг хўб.

Парҳиз айлама, зоҳид, май нашъасидин ҳеч,
Эй ошиқ мастона азалдин қилмаганинг хўб.

Гар бод масал чарх уруб Машраби мискин,
Мастона қаро кўзга нигоҳ чекмаганинг хўб.

* * *

Кўрунди кўз қаросига магар хайли паризоди,
Шафақ тутти жаҳонни келди ё бир қадди шамшоди.

Чароғон бўлди дунё ё магар келди мени ёрим,
Биёбон бўлди боғу бўстони хуррам ободи.

Ҳужуми ғам қилиб барбод келди бир насими хуш,
Магар озода ёрим, дўстлар, ишқ қилди бунёди.

Магар ул шоҳи хоқон қатлима лашкар қилиб келса,
Юраким чок этиб айлай ани олдида ҳам доди.

Баҳористон бўлди ранг-баранг гуллар бўлуб пайдо,
Хазон этмак учун, дўстлар, илоҳий келмагай боди.

Неча йиллар ётибман қор, ёмғур устина ўт еб,
Паризодам, маликам қилмади ҳечбир сени ёди.

Ариғ йўлга ўзунгни ол, Машраб, ўтти умринг, лек
Муроду мақсадиға етмагай ҳаргиз хароботи.

* * *

То кийди қизил ўзини зебо қилайин деб,
Ўт ёқти жаҳон мулкина гавго қилайин деб.

Машшота била жилваға кўргузди ўзини,
Мендек нечани ошуфтаю шайдо қилайин деб.

Зебо санамим гул юзидин пардани очти,
Олам ҳама кўз бўлди тамошо қилайин деб.

Мастона саманд секратиб келгач шаҳи хунрез,
Шамшири жафони яна бурро қилайин деб.

Кўп йилда бу қул хизматини қилмади баржо,
Келдики газаб бирла чу расво қилайин деб.

Бошимни кесиб олгилу хушҳол бўлуб кет,
Қонимни мени лолаи саҳро қилайин деб.

Ханжар қўлида Машрабин ўлдурғали келди,
Гавгойи қиёматни ҳувайдо қилайин деб.

* * *

Латофатлиғ бу боғ ичра бўюнг сарви хиромондур,
Бу жонни қумриси тинмайки, дойим шўру афғондур.

Кўзунг жаллоддур, қошинг ҳилолу кипригинг ханжар,
Лабинг лаълу даҳонинг гунчаи садбарги хандондур.

Сен эй зоҳид, менинг дарди дилимни ҳеч билмассан,
Юрагимга назар қилсанг тамоми захми пайкондур.

Биҳишт ичра қадам қўймамки йўқтур ваъдаи васлинг,
Ки сенсиз менга бул жаннат мисоли нори сўзондур.

Ки сенсиз найлайн ушбу жаҳонни, эй вафодорим,
Азоби қабр ҳижрон дардидин албатта осондур.

Умиди кўп эди ранжур қилди ишқ Машрабни,
Агар мақсудиға етмай ўлса, вовайло, на армондур.

* * *

Гулшани боғи даҳр аро булбули нағмагар ўзум,
Бир бути хушхиром учун ошиқи дарбадар ўзум.

Куюнга, эй санам, бориб навҳау нолалар қилиб,
Шому саҳар фиғон қилиб, ҳофизи хуш асар ўзум.

Жоми майи луоб ичиб, мажнуни бенаво бўлуб,
Нозу карашмалар қилиб, Лайлийи ишвагар ўзум.

Шамъи жамолинг ўртади жону дилимни, эй санам,
Болу паримни куйдуруб, бедили навҳагар ўзум.

Васлинги истаб, эй санам, кечау кундуз мудом,
Ёр деди саҳарда топ, дояи саҳар ўзум.

Олими нуктадон манам, пири ҳидояхон манам,
Шухрати шеър бобида, Машраби муътабар ўзум.

* * *

Малаксан ё башар ё ҳуру филмонсан билиб бўлмас,
Бу лутфу бу назокат бирла сендин айрилиб бўлмас.

Тикансиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз ҳунар
бўлмас,
Риёзат тортмағунча ёр васлиға етиб бўлмас.

Ажаб бераҳм дилбарсен, ажаб шўхи ситамгарсен,
Чароғи ҳусну хўйингдин кўнгулни ҳам узуб бўлмас.

Юзунгнинг офтобини кўруб ҳайрон бўлуб қолдим,
Фалакға қўл узотиб шамси анварни олиб бўлмас.

Юзунг мисли қизил гулдур, кўнгул чун булбули шайдо,
Бу гулни ишқидин булбул чамандин айрилиб бўлмас.

Кел, эй Машраб, агар ошиқ бўлубсен бўлмағил ғофил,
Бу ғафлат уйқусидин, эй ёронлар, уйғониб бўлмас.

* * *

Тинмайин юрдум бу ғам даштида ҳайронлиқ билан,
Охир умрум ўтти, сад афсус, нодонлиқ билан.

Бир гули шодим очилмай бахти гул жоним аро,
Ҳайф умрум оқибат ўтти паришонлик билан.

Баски илми ҳолу қолнинг йўлида қилсанг амал,
Ушбу муллолар бари бухлу ҳаводорлиқ билан.

Неча мулло илм ўқуб, роҳи шаётинни топиб,
Чун рибову ришвани ерлар хушдорлиқ билан.

Рост сўз айтсанг аларға зарра қилмаслар қабул,
Куфр айттинг деб урарлар неча озорлиқ билан.

Машрабинг ҳарбир сўзидур гавҳари қийматбаҳо,
Этма бу сўзларни ҳар нокасга нодонлиқ билан.

* * *

Зол дунё устина бир турки заррок ўлтурур,
Тарки дунёдин уруб дам завқи тарёк ўлтурур.

Қиблау меҳроб бир замонда хотирдин чиқиб,
Чун зару сийм иштиёқи мум ила лок ўлтурур.

Боғи найранги баҳорон шўри туфон бирла хуш,
Ханда этган гулларини шаш жиҳат хок ўлтурур.

Ишқ аро тушкон гириҳлар базми торожи жаҳон,
Зоҳиди худбинни охир фашу мисвок ўлтурур.

Булҳавасни мағзи йўқдур, пўстдур беиътибор,
Маънипарвар одамини ишқу идрок ўлтурур.

Дайр фаҳмлар хонақаҳни ошиқи пусидалар,
Чун савоби вирду аврод базми дардноқ ўлтурур.

Хатту холи оразидур мушкilotи масъала,
Қийлу қол беҳудаға нечаки кўпрок ўлтурур.

Дайр бўстонида Машраб зарра йўқтур фоида,
Ошён эт аршу курси анда бебок ўлтурур.

* * *

На савдолар боша солдинг бу савдолар туганмазму,
Ки банд эттинг аёғларни яна бандлар ёзилмазму.

Паёми васл эшитибман юрарман шаҳрдин шаҳра,
Саги даргоҳ бўлгонлар бу саглардин қутулмазму.

Сари зулфиға банд бўлгон жаҳон даври тасалсулдур,
Ки асбоби жаҳон торин бирисидин узулмазму.

Ки ишқ дарёсиға банд солмоғинг бисёр мушкилдур,
Ки тоқи рўйи олам садди роҳ этсанг сурулмазму.

Тавофи олами дил қил жаҳонда ҳар башардин, сен,
Агар бир дилни сен бузсанг юзар каъба бузулмазму.

Жунунни қўзғат, эй Машраб, булар маҳкуми таҳқиқдур,
Ки таҳқиқ сирридин фаҳм этки, зулфи тугулмазму.

* * *

Кўрсат жамолнинг мастоналарга,
Ишқида куйган парвоналарга.

Мендин дуолар, сендин ижобат,
Жоним тасаддуқ жононаларга.

Эй кўнгли қаттиғ, раҳм айламайсен,
Қилғил назора бечораларга.

Машраб деган қул кечти жаҳондин,
Бошин қўюбон остоналарга.

* * *

Ул дилбари раъноға мен ёр бўлай дерман,
Май берса манга андин бир қатра тотай дерман.

Жаннат била алвонни ҳам кўшку саройини,
Гар бўлса харидори бир пулга сотай дерман.

Тоат қилибон зоҳид ошиқға қилур таъна,
Бир ўқ била зоҳидни андин йўқотай дерман.

Кўз ёшими жўш бўлди дўзах ўтидин Машраб,
Ишқинг ўтида тошлаб, дўзах қурутай дерман.

* * *

Бир боқишингга жумлаи жонона тасаддуқ,
Шаҳло кўзунга оқилу девона тасаддуқ.

Пардани агар очсау, дилбар манга боқса,
Жоним берайин йўлида ҳамхона тасаддуқ.

Ул соқи бўлуб сунса аёғини қўлумға,
Ғамзаларидин соғару паймона тасаддуқ.

Лаъли лабидин журъаи майни тилаб олдим,
Дур тишлариға гавҳари якдона тасаддуқ.

Юсуф сифат ул жилва қилиб чиқса қошимға,
Мен ўргулайин, каъбау бутхона тасаддуқ.

Жонингни агар бер деса ул дилбари раъно,
Жоним берайин йўлида мардона тасаддуқ.

Мижгон ўқиға қилса бу жонимни нишона,
Кўксум берайин йўлида ҳайрона тасаддуқ.

Гулгун кийибон чиқса ўшал дилбари раъно,
Мажнун бўлайин, ўргулайин ёна тасаддуқ.

Машраб сари зулфунг тарасанг рашки келадур,
Зулфунг торидин боди сабо шона тасаддуқ.

* * *

Тирикликда жудо бўлгон киши ёрини кўргайму,
Фироқи ҳасратида сарғариб то кўрмай ўлғайму.

Куюб бирён бўлуб ҳайрон висолингни тилаб топмай,
Баҳор айёмида булбул киби гулға қўшулғайму.

Нечук бедодлиғ иш бўлдиким, сендин жудо бўлдум,
Оқоргон кўзларимга давлати дийдор бўлғайму.

Ман айтурман кўнгул узгил, бу кўнглум кўнгул
узмайдур,
Кўнгул айтурки, эй нодон, кўнгул узсам узулғайму.

Кел эй соқий, қадаҳ сунгил, бўлайин масти
мустағрак,
Иноят бўлмаса сендин тўкулган коса тўлғайму.

Сени ишқингда, эй дилбар, ки менда қолмади тоқат,
Яна ишқингда оҳ урсам гузори ёр бўлғайму.

Азалдин ошно бўлмак тақдири худо, Машраб,
Бу ҳижрон илгидин, эй дўстлар, жоним қутулғайму.

* * *

Ҳечкима маълум эмас ҳоли паришоним мени,
Осмонни пора қилди тийри афғоним мени.

Мен нечук шод этмайин бу хаста кўнглумни букун,
Келди ҳолимни сўраб жона жононим мени.

Кўҳи ғамдин келди бир тош тегди оғзимға мени,
Мустафодек синди охир икки дандоним мени.

Эй ситамгар, келгилу эмди шаҳид этгил мени,
Мавж урсун Қарбало даштида бу қоним мени.

Ноз-истигно билан келиб мени ҳолимни сўр,
Телмуруб дойим йўлунгда чашми гирёним мени.

То бакай жавру ситам бирла юрарсан, эй рафиқ,
Чиқти Машраб ушбу ғамдин бу азиз жоним мени.

* * *

Чун қўлум бирла аёғим боғламоқ ҳожат эмас,
Ман ўлумға розиман, чун тургали тоқат эмас.

Мунча шиддат бирла бошим кесгали зўр айлама,
Баски одам қони тўкмак сенга ҳам тоат эмас.

Умр чун барқи ҳаводис, ғофил одам билмади,
Ою кун оромиға бир лаҳзаи соат эмас.

Лашкари хунрез бўлса сабру ором қайда бор,
Мажнуни девоналардин шоҳға роҳат эмас.

Чун муборак бўлсун, эй Машраб, қизил қонинг сенн,
Хўб иш бўлди сенга, жон берганинг офат эмас.

МУРАББАЪ

Булбулдайн ким фарёд этарман,
Ишқ дафтарини бунёд этарман.
Қўнгулларимни ман шод этарман,
Ёрға етар кун борму, ёронлар?

Ғам баҳри қилди мавжини бунёд
Ишқингда қилдим юз оҳу фарёд.
Утти нигорим чун сарви озод,
Ёрға етар кун борму, ёронлар?

Ҳажр аҳли келди тутти ёқомдин,
Бағримни тилғил пайкони ғамдин,
Минг доду фарёд ушбу ўлумдин,
Ёрға етар кун борму, ёронлар?

Шамъи фироқинг кўксумға ёнди,
Кўз ёшим оқиб бағримға томди,
Ғафлатга қолғон Машраб уёнди,
Ёрға етар кун борму, ёронлар?

МУХАММАСЛАР

Ваъда қилди бир келай деб, кўзга уйқу келмади,
Телмуруб йўлида қолдим шоҳи бадху келмади.
Неча келди шум рақиблар, ул пари рў келмади,
Дардин ўлдум, вале дардимға дору келмади.
Мен шаҳиди ишқ бўлдум қатраи сув келмади.

Оҳ-вовайло, ғариблиқ шаҳрида кўп хорман,
Ғар олуруб бўлсанг бу жоним ол, санам, безорман,
Пардани юздин кўтаргил, ой юзунгга зорман,
Соқиё, тўйғунча май бер, неча кун хумморман,
Барча мажлислар гули зулфи суманбў келмади.

Ташна лаб ўлдум ғамингда, меҳрибоним, қайдасан?
Оҳ уруб йиғлаб юрубман, жонажоним, қайдасан?
Изласам йўқтур маконинг ломаконим, қайдасан?
Барча сирримни билурсан, нуктадоним, қайдасан?
Юз туман савдоси тушти маслаҳатгў келмади.

Ичу тошим ғамға тўлди, ғамгусорим, келсано,
Ҳарна қилсанг, сен ўзинг қил, дилфигорим, келсано,
Жумла шаҳларнинг улуғи, номдорим, келсано,
Марҳаматлик подишоҳим, тождорим, келсано,
Дилни зангорин кўрурга ойинарў келмади.

Зоҳидо, Машрабға дединг: «Масжид ичра қўй қадам!»
Фашидин қилдим ибо, ҳеч урмадим мен анга дам,
«Ултуруб меҳробда,— деди,— хотирингни айла жам!»
Турфа ишдурким кўрунг масжидға кирмиш дарду ғам,
Неча кун зоҳид бўлуб, кўнгулга бир «ҳу» келмади,

* * *

На гурбатларни чектим чархи бeбунёд дастингдин,
Давом мотамда ўтгум, бўлмадим дилшод дастингдин,
Тамоми хонумоним бўлди чун барбод дастингдин,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин,
Ки ман ҳарқайда борсам дод этарман, дод дастингдин.

Чаманнинг булбули бeболу парман, ошеним йўқ,
Мисоли чуғздек вайроналарда ҳам маконим йўқ,
Азизимдин жудодурман, бошимда соябоним йўқ,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин,
Ки ман ҳарқайда борсам дод этарман, дод дастингдин.

Дилимнинг қуввати, руҳи равонимдин аюрдилар,
Анисим, мунисим, дилбанди жонимдин аюрдилар,
Кўзумнинг равшани ул меҳрибонимдан аюрдилар,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин,
Ки ман ҳарқайда борсам дод этарман, дод дастингдин.

Бу оламда менингдек дил паришон ўлмасун ҳечким,
Кўзи ҳам телмуруб, чўлларда сарсон ўлмасун ҳечким,
Халойиқ дийдасига торикистон ўлмасун ҳечким,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин,
Ки ман ҳарқайда борсам дод этарман, дод дастингдин.

Илоҳий, менга еткургаймусан хуршеди матлабни,
Саодат вақтида бахтимға чун иқболи кавкабни,
Илоҳий, сен етур ҳиммат йўлиға хаста Машрабни,
Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дастингдин,
Ки ман ҳарқайда борсам дод этарман, дод дастингдин.

* * *

Зиҳи расволиғим оламға солди шўрушар танҳо,
Наҳанги нуҳ фалак дарёси бўлди алҳазар танҳо,
Нигорим бирла мен йироқдурман халқи бар танҳо,
Қаландарман жаҳонни сайр этиб қилдим сафар танҳо
Чу симурғ киби парвоз айладик беболу пар танҳо.

Биҳишт айвонида мен ҳуру филмон орзу қилмай,
Сотарга дину дунёни ривожин орзу қилмай,
Яна Руму Хитой божу хирожин орзу қилмай,
Шаҳи рўйи заминни тахту тожин орзу қилмай,
Гадойи фақр бўлдум сайр этарман баҳру бар танҳо.

Дили тиғи ситамдин пора бўлган халқни кўрдум,
Тани дарду аламдин ёра бўлган халқни кўрдум,
Кўзи вақти саҳар сайёра бўлган халқни кўрдум,
Муҳаббат даштида овора бўлган халқни кўрдум,
Жунун туғён этибдур ҳар бириси беҳабар танҳо.

Бугун махмур учун пири муғон олдига бош қўйдум,
На шайх олдига бордим, на бараҳман сўзига кирдум,
Йўлунгда гаҳ йиқилдим, гоҳ турдум, гоҳ ўлтурдум,
Сени кўргунча, эй нозукбадан, тенгрига топшурдум,
Мени мундоғ мусофир айлади даври қамар танҳо.

Тиларсан, Машрабо, жон кулбасига суҳбати маъшуқ,
Муяссар бўлмаса маҳрам саройи хилвати маъшуқ,
Вужудингни адам қилмоғлигингдур миллати маъшуқ,
Йўқ этгил ўзлугунгни келмагай то ғайрати маъшуқ,
Киши маҳрам бўлолмас ёриға бўлмас агар танҳо.

МУСАДДАС

Эй муғбача, марғублуғунг ҳаддин ўтубдур,
Овозаи ҳуснунг ҳама оламини тутубдур.
Машшотаи тақдир сени хўб безатибдур,
Юз жилваи олам сенинг олдингда ғарибдур.
Ваҳ-ваҳ, на гўзалсан, на ажойиб, на қиёмат,
Ҳай-ҳай, на санам қилса жафо жонима роҳат.

Ҳуснунг варақиға ёзилиб турфа ажаб хат,
Ёким ясамишлар ичида лаълу забаржад,
Юз шеваи ноз ила агар нек, агар бад,
Рафторинг ила қомати дилжўй хушқад.
Ваҳ-ваҳ, на гўзалсан, на ажойиб, на қиёмат,
Ҳай-ҳай, на санам қилса жафо жонима роҳат.

Гул хипча белинг ларза қилиб айласа жилва,
Юз йўл била ҳар ранг мақом олгуси парда,
Бир лаҳзада юз ўлтурубон қўйгуси ханда,
Ҳар кимки кўрур бўлса ани бўлғуси банда.
Ваҳ-ваҳ, на гўзалсан, на ажойиб, на қиёмат,
Ҳай-ҳай, на санам қилса жафо жонима роҳат.

Эй дилбари раъно, менга жон қолмади ҳаргиз,
Кўнгул олибон қўлиға ҳеч билмади ҳаргиз,
Ошиқ киши ким куйди чунон ўлмади ҳаргиз,
Девонаи Машрабга вафо қилмади ҳаргиз,
Ваҳ-ваҳ, на гўзалсан, на ажойиб, на қиёмат,
Ҳай-ҳай, на санам қилса жафо жонима роҳат.

МУСТАЗОДЛАР

Бу хаста вужудимни мени ўртади бир йўл
ул зулфи паришон.
Ул гул юзининг шаклида мен волайи булбул,
ул гунчаи хандон.
Бир раҳм қилиб сўрмади ҳолимни, нечуксен,
ул орази гулгун.
Юз ваъда қилиб турмади бир ваъдага бир йўл,
ул ваъдаси ёлғон.
Парвона бўлуб ишқ ўтида куйса бу жоним,
кўп мунча аламдин.
Ўтларни ёқиб келса менинг хонама ул кун
ул оташи жавлон.
Ишқинг ўтига куйди на қилсунки бу жисмим,
йўқ сабру қарорим.
Овозаи ҳуснинг-ла солиб олама фулғул,
ул ҳусни фаровон.
Сенсиз на қилай ушбу жаҳон ичра бу жоним,
сен менга кераксан.
Айтур алами қилса қабул ул маҳи тобон,
жоним анга қурбон.
Ҳарнеча маҳаллар бўлубон рози дил айтдим,
девонаи Машраб,
Бераҳм экандур ўзи келмади қошимга
ул золими даврон.

* * *

Айтай сенга дарду аламим, олими доно,
фигр айла ўзунго.
Оҳим сари менга эшитиб бир боқа кўргил,
Эй дилбари якто.
Оламда менингдек сенга ҳайрон бўла йўқтур,
англа муни, дўстлар.
Девоналиғимни кўра-кўра бути раъно,
мен мажнуни шайдо.
Ошиқлик иши қийин экан ўлмак ишидин,
ҳайрона бўлубман.
Гул ишқида қонлар томадур ушбу кўзумдун,
мен булбули шайдо.
Бошимга агар қанча бало келса сен учун,
сендин кечарим йўқ.
Қойдин кечайин, кўнглуму меҳрим сенга кўпдур,
мен ошиқи расво.
Девона бўлуб ишқ ўтига куйса ажаб йўқ,
қилмаки маломат.
Машраб ўзини этти фидо ёр учунким,
дилу жон сенга гўё.

САЛОҲИЙ

«ГУЛ ВА БУЛБУЛ»ДАН¹

(1740. йилда ёзилган)

С або чун гул ҳаримиға улашти,
Жаҳон оро жамолиға етушти.

Деди: «Эй гул кезиб келдим жаҳонни,
Таниб дунёда яхши, ҳам ёмонни.

Бор эркан даҳр аро бир марғзори,
Чаманзори, ажойиб лолазори,

Етуштум эрса ногаҳ бир гузарга,
Ажойиб бир нимарса келди кўзга.

Суман бирла бинафша, боз сунбул,
Буларга зор экан бечора булбул.

Таажжуб қилдиму турдум замони,
Баногаҳ бошлади булбул фиғони.

Қошиға бордиму, айдимки: «Булбул,
Санга лойиқ эмас насрину сунбул,

Гули савсан булар янглиғ чечак ҳам,
Кира қолмас булар учун ема ғам».

Сени таъриф қилдим ул чаманда,
Баён эттим сифотинг анжуманда.

¹ О. Шарафиддинов томонидан тайёрланган хрестоматиядан олинди.

Сенинг ишқингда бўлди зор булбул,
Узига вирд этиб айтур: «гулу гул».

Бу сўздин гул очилиб бўлди хандон,
Нашоту айш этарди боғу бўстон.

Сабо топди маҳални айтди: «Эй гул,
Санга шеъри юборди хаста булбул».

Чу гул хандон бўлубон бетаҳаммул,
Ажаб лутфи билан айтурки: «қул, қул».

Тузуб нағма билан савти амални,
Сабо олдида қўйди бу ғазални.

Қилиб таъсир гулга бу ғазалдин,
Битибди шеър булбулға ҳавасдин.

Гул булбулға айтгони

«Аё булбул тилар бўлсанг висолим,
Сугорғил кўз ёшинг бирла ниҳолим,

Иироқдин қилмоғил сен ишқбози,
Ёвуқ келгил кўрар бўлсанг жамолим.

Сенга маълум бўлмас анда туруб,
Мени мундоғлиғим, ҳусну жамолим.

Ўзунгни қилмағил расво, мени ҳам,
Ки ҳаддин ошти, эй булбул, жамолим.

Жаҳон ичра грифторим тўладур,
Вале тушти санга меҳру хаёлим».

Гул сабони юбориб, булбулни келтургони

Гули ҳамро юборди ул сабони,
«Олиб кел деб» гадон беновони.

Бали, ишқ ичра ошиқ бўлса содиқ,
Бўлур маъшуқ ошиқ ҳам мувофиқ:

Сабо гул шеърина бунёд қилди,
Эшитти булбулу фарёд қилди,

Туташти ўт ичига бенавони,
Бошин қўйди аёғина сабони.

Деди: «Эй маҳрами рози ниҳоним,
Етушти чиқмаға бу хаста жоним,

Мени дардимға эмди айла дармон,
Гар ўлсам қолмағай кўнглумда армон»

Сабо айдики: «Эй дил ҳаста булбул,
Сени келсун деди қошимға ул гул»

Севинди булбулу парвоз қилди,
Борурда бу ғазал оғоз қилди:

«Биҳамдиллаҳ агарчи зор бўлдум,
Муҳаббатдин борурда ёр бўлдум.

Қизил гул фурқатидин зор, ночор,
Тонг отқунча кеча бедор бўлдум.

Мени бечорайи маҳзуни мискин,
Ғаму дарду балоға ёр бўлдум».

Булбулнинг гулга етушгони

Чу булбул гул диёриға улашти,
Тану жониға бошдин ўт туташти.

Келиб кўрди гулистон ичра булбул,
Кўруб булбулни гул, очилди кокул.

Деди булбул ўшал дам: «Шукр лиллаҳ,
Ки бўлдум гулистоним бирла ҳамраҳ».

Хаёл этти қутулдум деб балодин.
Ғаму зулму ситамдин ҳам жафодин.

На билсун анда улким юз жафо бор,
Батахсис улки, гулдур ҳамдами хор.

Гулистон ичра ногаҳ кирди булбул,
Тикан бирла икавлон ўлтуруб гул.

Тиканнинг дардиға бечора қолди,
Бошини олдию оворе бўлди.

Неча кун гулдин ул бегона бўлди,
Чунон ишқ аҳлиға афсона бўлди.

Яна бир гўшани кошона қилди,
Ўзини ғам билан ҳамхона қилди.

Булбул тикандин рашк этгони

Бўлуб рашкин тикандин булбули зор,
Бу ердин кетти топти жони озор.

Неча кун кетти булбул гул қошидин,
Тўқубон дурру маржон кўз ёшидин.

Учуб булбул неча кун қилди парвоз,
Куюб ҳажр ўтиға бўлди ҳам оғоз.

Жаҳонни чарх уруб кезди неча кун,
Ададсиз дард ила ҳадсиз чекиб ун.

Неча кунлар юруб булбул қилиб сайр,
Чаманзори жаҳон ичра қилиб тайр,

Баногаҳ етти булбул бир чаманга,
Келиб тушти гулистони суманга.

Назокат гуллару ишқи печаклар,
Гули зебою ранго-ранг чечаклар.

Гули раъною савсан бирла райҳон,
Гули насрин ила аббоси хандон,

Гулистони Эрамдек гул ва гулзор,
Дегайсан боғи жаннат турфа гулзор.

Мунунгдекдур кўрарсан боғи жаннат,
Баҳоридурки, йўқтур анга заҳмат,

Чаман ичра кезиб сайрарди булбул,
Чаманда гуллар ичра тушти гулгул.

Тамошо қилди булбул бир гулистон,
Чаманнинг саҳнини чун чархи гардон.

Кўруб гулларни булбул қилди фарёд,
Гулистони Эрамни айлади ёд.

Гули қаҳқаҳга булбул бўлди шайдо,
Кулуб қаҳ-қаҳ карашма қилди пайдо.

Жамолин кўрсатибон қилди жилва,
Фариб булбулға юз минг нозу ишва.

Лаби гунча очилиб урди қаҳ-қаҳ,
Бу боисдин дедилар гули қаҳ-қаҳ,

Деди булбул кўзидин оқузуб ёш,
Гули қаҳ-қаҳ аёғига кўюб бош:

— «Сўруб ҳолимни раҳм эт, қилма кўп ноз,
Вале нозингга жон берсам тақи оз.

Манга сен бўлмасанг, жоним керакмас,
Сенингдур гулшану кўюнг манга бас,

Мени кўнгул хушум, сарви равоним,
Жамолинг роҳату ороми жоним».

Сабо қизил гул қошиға келгони

Етиб келди сабо вақти саҳаргаҳ,
Қизил гул қошида турди назаргаҳ,

Кўтарди гул юзидин пардасини,
Юборди ҳар тарафға гул сасини.

Очилди гул фараҳнок ўлди ул дам,
Жамоли бирла гулшан бўлди хуррам.

Сабони кўрди гул олдида турмуш,
Адабдин гул оёғига бош урмуш,

Деди гул: «Эй сабо, сен қайда эрдинг?
Неча кундур йўқ эрдинг эмди келдинг?»

Сабо айди: «Юруб оламини кездим,
Муҳабларга муҳаббат қандин эдим.

Юрурдим боғ аро чун бўлса гулзор,
Очиб парда, қилиб гулларни бедор».

Тавозуъ бирла гул олдида турди,
Адаб бирла сабо булбулни сўрди:

— «Гулистон аҳлининг сен подшоҳи,
Жаҳоннинг гуллари санга сипоҳи.

Аё гуллар аро соҳиб жамолим,
Жаҳон боғи аро нозик ниҳолим.

Аё гуллар шаҳи сен, эй қизил гул,
Қаю ул ошиқинг бечора булбул?

Қаю ул булбули мискин навойинг?
Юзунгга зор бўлган бенавойинг?

Жамолингга ажойиб ошиқ эрди,
Муҳаббат ичра ёри содиқ эрди.

Қаю ул булбули саргашта ошиқ,
Сенинг ишқингла бўлган хаста ошиқ?

Хўб эрди бўлса ул булбул қошингда,
Ҳамиша соябон эрди бошингда.

Саҳарлар дард бирлан сайрар эрди,
Нучук жони аро ишқинг бор эрди.

Хуш илҳон булбулунг кетмиш қошингдин,
Кетибдур шаън ила шавкат бошингдин,

Магар билмам тикандин етти заҳмат,
Ваё сен қилдинг анга соз заҳмат?

Қизил гул сабоға аҳволини айтғони

Деди гул: «Эй сабо, ҳолимни айтай,
Туман минг дард ила сирримни айтай.

Менинг ичимда юз минг дарду ғам бор,
Ғамим айтурға менда йўқду ғамхор.

Эшитгил, эй сабо, бирдам сўзумни,
Ки, қилсам пора-пора мен ўзумни.

Ки, эй боди сабо, хуш келдинг, эй ёр,
Санга фош айлайн ҳар навъ асрор.

Манга булбул неча кун бўлди ҳамдам,
Висолимни қилиб дардига марҳам.

На бўлди билмадим кетти қошимдин,
Фироқи кетмади ҳаргиз бошимдин».

Деди гул: «Эй сабо, тангри учун бор,
Кетур булбулни сен зинҳор, зинҳор,

Агар топсанг сабо маҳзун қулумни,
Олиб кел ҳамдам айлаб булбулумни».

Деди гул: «эй сабо ҳайҳот, ҳайҳот,
Топиб булбулни келтургил манга бот.

Чу булбул кеткали ҳолим паришон,
Жудолиқдин юраким таҳ-батаҳ қон.

Соғиндим андалиби беновони,
Топар ором кўнглум кўрсам они.

Будур ҳолим мени, эй пайки маҳрам,
Манга қил булбулумни ёр, маҳрам».

Деди: «Булбулки, кўнглум меҳрибони,
Муҳаббат гулшанининг комрони.

Бу гулшан сенсизин зиндони ғамдур,
Манга бергил келиб ғамдин омони.

Чаманда сайр этиб ҳаргиз жаҳонда
Тополмайсан менингдек дилрабони».

Сабо булбул қошиға боргони

Чаманда бор эди бир яхши сунбул,
Қўнуб шоҳиға сайрар эрди булбул,

Сабо булбул қошиға келди кўзлаб,
Гаҳи чап чарх уруб, гаҳ рост ўйнаб.

Кўзи булбул сари тушти баногоҳ,
Чекар булбул фиғону нолау оҳ.

Кўруб булбул ани пайқи сабо деб,
Сабо бирла кўрушти:— Марҳабо,— деб.

Сабо айдик: «Эй шўрида булбул,
Олиб келгил деди ул нозанин гул,

Салом айди санга ул нозанин гул,
Келиб кўрсун деди саргашта булбул.

Тутуб гул этагин қилғил наво сен,
Бу янглиғ ерда бўлма мубтало сен.

Ёмонлар суҳбатида бўлма ҳаргиз,
Аларнинг суҳбатидур фитна ангиз.

Эшит, ножинс бирла қилма суҳбат,
Етар андин сенга кўп ранжу меҳнат.

Ёмонлар суҳбатида турма, қочгил,
Аларнинг суҳбатидур захри қотил,

Аё булбул, бўлур суҳбат муассир,
Ёмондин бўй олур бу нафси кофир.

Фанимат бил неча кун суҳбати гул,
Етарсен мақсадингга, хаста булбул.

Неча кун қил қизил гул бирла суҳбат,
Топарсен бўсасидин юз муҳаббат.

Сени гар этса ул гул бўсаси маст,
Фигонингни баланд қил, қилмоғил паст.

Анинг олдида йиғлаб сайрағайсен,
Юракинг ишқ ўтиға доғлағайсен.

На хуш сармоядур ошиққа гиря,
Саҳарлар жўш урур ҳам сўз сина...

Кўзидин ишқ ила гар оқузур ёш,
Ажаб йўқтурки маъшуқи урар бош».

Сабо булбулға деди:— «Боракаллоҳ,
Бўлубсен ёр ағёриға ҳамроҳ».

Деди булбул: «Аё эй маҳрами роз,
Манга бўл, эй сабо, бир йўла дамсоз.

Келибсен ёрдин, эй пайки маҳрам,
Жароҳатлиқ ярога айла марҳам,

Қулоғинг сол эшитғил арзи ҳолим,
Бу кун ишқ ўтиға ўртанди жоним,

Эгам тақдириға бордурму чора,
Бу фурқат бирла бағрим пора-пора.

Ишимдур ҳар чаманда нола қилмоқ,
Юраким чок этиб паргола қилмоқ.

Тиканнинг рашки қилди зор сарсон,
Тутубдур жоним ичра таҳ-батаҳ қон.

Нечукдур борғоним гар бўлса ул хор,
Жароҳатлиқ ярога етса озор.

Менинг учун замони айласанг сабр,
Санга сирримни айдим, сен эмас ғайр.

Ададсиз дарддин мен бенавомен,
Бисолидин жудомен, бир гадомен.

Саломим бер, дегил булбул чаманда,
Қизил гул зори ул байтул-ҳазанда».

ҲУВАЙДО

Хувайдо номи билан шеър ёзган ва кенг омма орасида маълум бўлган шоир Хўжа-Назар Ғойиб-Назар ўғлидир. У, XVIII асрда яшаб ижод этди. 1780 йилда вафот этди.

Хувайдо Фарғона водийсидаги Чимёнда дунёга келган. Мактаб ва мадраса таҳсилини олгандан сўнг ўзи мактаб очди, узоқ йиллар давомида дарс бериш билан машғул бўлди.

Хувайдонинг шеърлари тўпланган «Девон»и бўлиб, бир неча марта тош босмада нашр ҳам қилинди. Энг эътиборлиси шоирнинг набираси ташаббуси билан Шоҳмурод котибга ёздирилиб, нашрга тайёрлатилиб 1909 йилда чиқарилганидир. «Девон»нинг мана шу нусхаси Истамбулда ҳам нашр қилинган.

Хувайдо шеърятнинг Шарқда традиция ҳолига кириб қолган деярли ҳамма асосий шаклларида ижод этди: ғазал, маснавий, рубоий ва ҳоказо.

Хувайдонинг қатор асарларининг тили жуда содда, мазмундордир, иборалари ва фикрлари ўйноқи ҳамда жўшқиндир. Шоирда фантазия ва рангбаранглик зўрдир. Хувайдонинг дунёқараши кўп жиҳатдан жуда мураккаб ва зиддиятлидир. У деярли ҳамisha осмон билан ер орасида иккиланади: гоҳ ердан хафа бўлиб осмонга юз ўгиради, осмонда осудалик, ҳақиқат, бахт топмоқчи ва топгандай бўлади, гоҳо яна ер гўзаллиги, реал ҳаёт жойиаси уни ўзига тортади, ерга туширади, ер билан чамбарчас боғлайди. У, бир нафас ҳам шод яшамаганлигидан золим фалакнинг зулмидан фарёд билан зорланади.

Бундай ҳолат Ҳувайдо яшаган даврдаги ҳоким ғайри инсоний ва жуда зиддиятли шароитларда бутунлай табиий эди.

Ҳувайдо ижоди ва дунёқарашидаги мураккаблик, зиддият унинг маснавийларда ҳам яққол кўзга ташланади.

Биз бу ерда бошқа асарларидан намуналар бериш билан бирга, маснавийсидан отанинг ўз ўғли ўлимидан қилган фарёди ва чеккан алами ифодаланган, яъни реал инсоний ҳиссиётлари тараннум қилинган парчани келтирамиз.

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Боғ аро кўрсатмадинг гулдек жамолингдин манга,
Шаммаи еткурмадинг бўйи висолингдин манга.

Айладим қаддинг ниҳолини нишон дил боғида,
Тегмади бир меваи навбар ниҳолингдин манга.

Водийи ғамдин келибман ташналаб Мажнун каби,
Бермадинг бир қатраи оби зилолингдин манга.

Сурмаи чашм айласам топмам изингни гардини,
Бўлмади ҳаргиз муяссар поймолингдин манга.

Бул Ҳувайдоға муяссар бўлса дунё мулкати
Айтадур: ўзга керакмас зулфу холингдин манга.

* * *

Бир бузуқ вайронадур ул уйдаким ёр ўлмаса,
Ёр ила обод эрур ул уйда ағёр ўлмаса.

Гоҳ кўрунуб, гоҳ қочар ошиқларин куйдурғали
Ишқ лаззат бермағай дилбарки айёр ўлмаса.

Ошнолиқни узуб ёр андин айлар ихтироз
Ул кишиким ёридин бирдам хабардор ўлмаса.

Кўп бало ўқин отар ошиқ сари, ошиқ эмас
Кўксин очиб ёрини олдида тайёр ўлмаса.

Бўлмағай оҳу фиғон тонг отқуча бедорлик,
Ошиқи дилхастани ёри ситамкор ўлмаса.

Еб ётиб ором ила ошиқлиғи бекор эрур,
Чарб ширин еб ичардин кимки безор ўлмаса.

Аввал ўзунг қил амал, сўнгра насихат элга де,
Эй Хувайдо, сўзлама санда амал бор ўлмаса.

* * *

Арзимни айдим боди сабоға,
Еткурса ҳолим ул дилрабоға.

Қилса худойим кўнглин мулойим,
Раҳм айлағайму ман мубталоға?!

Қилғайму хайрин ўз қўли бирла,
Борсам кўйига мискин гадоға?

Деди рақиблар ёрға ёмонлаб,
Солди жудолиғ найлай ароға.

Кўнглумда йўқтур зарра гумоним,
Кимки ёмондур солдим худоға.

Ҳолимни айтсам ёрим инонмас,
Эмди қуюбман явмулжазоға.

Ёрсиз кишини фирдавси йўқтур,
Суйдим санамни қолдим балоға.

Душманларининг нозу ниямда
Парвариш айлаб солди гиноға.

Дўстини ёрим ранжу аламда
Кўйди эл ичра жавру жафоға.

Мискин Ҳувайдо сабру таҳаммул
Айлаб, ҳамиша йиглар худоға.

* * *

Раҳм айласангчи девоналарға,
Ишқингда бўлган афсоналарға.

Айлаб жудолик, эй ҳамнишиним,
Қилдинг жафолар ҳамхоналарға.

Қуйдурма жоним рашк ўти бирла,
Очиб юзунгни бегоналарға.

Сажда қилай деб, ширин, бутимға,
Бордим сўроғлаб бутхоналарға.

Майгун лабингдин бир бўса бергин,
Синсун хумори мастоналарға.

Ҳардам тиларман ҳусни камолинг,
Уруб бошимни остоналарға.

Ёндур, куйин хилват ичинда,
Шамъи жамолинг парвоналарға.

Ишқингни ганжи вайрон кўнгулда,
Қўйсанг турарму кошоналарға.

Эй майфурушим, бир коса май бер,
Қелди Ҳувайдо майхоналарға.

* * *

Кўрмай эй дилбар, юзунгни, бўлди аҳволим хароб,
Раҳм этиб келсанг на бўлғай хаста жонимни сўроб.

Ҳоли бемору ғариб сўрмак савобдур беадад
Эрмиш, эй ёрим, санга ҳаргиз керакмасму савоб?

Соёи ғамда қолибман, кулфатимдур беҳисоб,
Тегмади ман заррани бошиға ҳаргиз офтоб.

Толиу бахти забундурман нетай, эй дилрабо,
Келмади оё нечук сан деб мани ҳолим сўроб.

Оҳ урсам сақфи гардунға тегар оҳим ўти,
Шиддатидин ўт чиқиб айлаб садо йиғлар саҳоб.

Қил ҳазар оҳим ўтидин, эй нигори нозанин,
Бўлса жўш оҳимға еру кўк қилмас ҳеч тоб.

Неча йилдурким, нигоро, остонанг ёстониб
Супуруб мужгон билан, септим кўзум ёшидин об.

Қилмадинг ҳеч лойиқоти хизматим, эй моҳ руй,
Ори-ори боқмадинг бир йўл олиб юздин ҳижоб.

Эй Ҳувайдо, юрмадинг сан бир дами беғам бўлуб,
Хотиринг бўлди саранжом оқибат бўлғунг туроб.

* * *

Қошимдин ўтти санам нози ошиқона қилиб,
Кўнгулга ўтини солди ёшим равона қилиб.

Баҳор мавсими унди кўзумни қони билан,
Баҳор дашти уза лолалар нишона қилиб,

Ҳамиша қон ютаман гунчадек бўлуб хомуш,
Куларман элга басы дардини ниҳона қилиб.

Ҳазор мартаба йиғлаб кўйи сори бордим,
Қошимға чиқмади ул уйқуни баҳона қилиб.

Мани ғариби ситамкашни куйдуруб дилбар,
Кўзумдин ўтти бу дам кокилини шона қилиб.

Соғинса ёр жамолин Ҳувайдойи мискин,
Борур кўйига ани ўт сўраб баҳона қилиб.

Қўл солиб келди санам бир-бир босиб,
Белиға ханжар ҳамойилдек осиб.

Айдим, эй, жоним тасаддуқдур санга,
Бош керак бўлса, ризоман ол кесиб.

Улдурур бўлсанг мани бечорани,
Зулфи занжириг билан ўлдур осиб.

Хоҳ ўлдур, хоҳ куйдур, эй пари,
Қилмағил аммо юзингдин бенасиб.

Кулди, айди: «Бу кеча хилватдаман,
Шум рақиблар билмасун, борғил бусиб».

Бул Ҳувайдони кўрунг бебахтни,
Борғоли қўймас рақиблар йўл тўсиб.

* * *

Шаҳсуворимни кўрунг, келди ёмон аччиғланиб,
Ғорат айлаб бузғали кўнглумни мулкин отланиб.

Қўп ғазаб бирла келибдур ошиқин ўлдурғали,
Қоши ёсини кўруб мижгон ўқини кезлатиб.

Турфа жаллоди париваш раҳмсиз, қаттиқ кўнгул,
Олди жоним қобизул-арвоҳ янглиғ кучланиб.

Ўлтурурға келди ёрим бошим узра ҳой-ҳой,
Ғамзасин жаллод этиб, кирпик қиличини олиб,

Турфа айёри ситамгар ошиқин кўйдурғали,
Қош қоқиб, кулуб боқиб, турфа қилиқларни қилиб,

Эй Ҳувайдо, қочмағил қилди жафо бисёр деб,
Ошиқ эрсанг ҳар жафосини кўтар турма ёниб.

* * *

Қошингга сажда қилдим мисли меҳроб,
Қаро зулфингга қўйдим жонни чирмоб.

Қўзингни ғамзаси тири балойи,
Сипар қилсам анга жон тутмағай тоб.

Хаданги кирпичингдур ханжари тез,
Қўёр ҳардам мани қонимға булғоб.

Нигоҳинг мисли оҳуйи рамида,
Ёниб бир боқошингдин бўлди дил об.

Юзунг гул, лабларинг лаъли Бадахшон,
Сўзунг ширинлиғи найдин олур об.

Даҳонинг ғунчайи гул, тишларинг дур,
Қадингдур сарв, рафторинг эрур об.

Алифдек қоматингни, эй нигорим,
Саломинг лом алифдек солди тўлғоб.

Санингдек нозанинга бул Ҳувайдо,
Нучук жон бермасун, эй дурри ноёб.

* * *

Сани дардингни айтурман саҳроларда уруб фарёд,
Урарман ерга бошимни, дебон, эй ёр, сандин дод.

Азиз умрум адо булди, сани бир келмади раҳминг,
Яқин бўлдум ўлурга, келмадинг, эй кўзлари жаллод.

Манга эмди, аё кўнглум, умиди шодлик йўқдур,
Кетарман доғ ҳасратда бу дунёдин ўлуб ношод,

Қутлуғум йўқдурур дардингдин асло мунда, эй ёрим,
Жамолингни кўруб жаннатда ғамдин ўлмасам озод.

Қиёмат кун яқом йиртиб қўпорман дод деб гўрдин,
Қилурман эл аросида сани дардингни айтиб дод.

Юзунгни кўрмасам жаннат ичида, эй дилоромим,
Қилур оҳим ўти саккиз биҳиштни куйдуруб барбод,

Ғазаб айлаб Ҳувайдони агар солсанг тамуғ ичра,
Фигону нолама дўзах чидолмай айлағай фарёд.

* * *

Ошиқи содиқни қилган оҳу афғони лазиз,
Ишқ ўтида куйган элни бағри бирёни лазиз.

Куйдуму ёндим фироқинг ўтида, эй нозанин,
Раҳм қил ман хастага, эй лаъли хандони лазиз.

Жаннату ҳуринг керакмасдур манга то кўрмасам
Гул юзингни анда, эй кўйи ғўлистони лазиз.

Ҳажр саҳросида ман ҳайрону сарсон ташна лаб,
Қатраи тутма дариг, эй обиҳайвони лазиз.

Эй сабо, еткур саломимни ўшал жононаға,
Бир-бир айлай рози дил, эй шарҳи ҳижрони лазиз.

Истадим арзу самовоти улодин то сари,
Ҳоша лиллаҳ ўлса сандин ғайри жонони лазиз.

Кўп пари ишқу ҳавосида Ҳувайдо бор эдим,
Топмодим сандин нигоро, ғайри бир жони лазиз.

* * *

Аё, эй шомима шамъи шаб афруз,
Сани ишқингда қилдим жонни дилсўз.

Юрубдурман сани деб телбалардек,
Ёмон, яхшига кулгу ҳам бўлуб сўз.

Халойиқлар аро шармандалардек
Бўлуб, элга боқарга манда йўқ юз,

Мани кўргач, кулар ҳар қайси мавжуд,
Маломатлар қилибон кеча, кундуз.

Балоларға дучор ўлдум сани деб,
Аё, эй дилбари ширин, қаро кўз.

Сани ишқинг мани кўнглумда бўлса,
Ғамим йўқ кулли олам қилсалар сўз.

Бўлур кўрсам тажаллои жамолинг,
Манга ҳар кун баҳору иди наврўз.

Фалакни куйдурур ҳимматли ошиқ
Саҳарларда уруб оҳи жигарсўз.

Ҳувайдо бир кишини дўст тутай дер,
Анинг беҳимматидин ёт бўлур ўз.

* * *

Бир куни олдимға келди дилбари айёр ўзи,
Қош қоқиб кўнглумни олди турфа ширинкор ўзи.

Сўз қотиб бегоналардек ўзини ташлаб йироқ,
Элни гофил айлаган кўп оқили маккор ўзи.

Гаҳ кўрунуб, гаҳ кўрунмас, гаҳ чиқар олдимға ул,
Кўрунуб юз шева бирла ошиқин алдар ўзи.

Гоҳ масту гоҳ бехуд гоҳ телба, гоҳ соғ,
Айлабон бошимға солди турфа мушкил кор ўзи.

Гоҳ зоҳид, гоҳ фосиқ, гоҳ кофир айлабон,
Ошиқи бечораға боғлатғучи зиннор ўзи.

Ҳар жафову жавр қилса, эй Ҳувайдо, қочмағил,
Сабру тоқат айласанг олдинға келгай ёр ўзи.

* * *

Қаю ишга қадам қўйсам манга андин зиён бўлди,
Мани бетолиим, эй дўстлар, кўп имтиҳон бўлди.

Юзум шўру йўлим қаттиг, эрурман турфа бетолеъ,
Кима ман меҳрибон бўлсам, манга номеҳрибон
бўлди.

Суюб жону дилимдин кимга қилдим ошнолиқни,
Узуб ул ошнолиқ оқибат манга ёмон бўлди.

Ҳама эл бахтидин илгига олса хок зар бўлди,
Мани илгимдаги зар шул замон туфроқ ҳамон бўлди.

Гулистонлар аро кирдим, илик сўндим олай деб гул,
Кўрунг бетолиим: гул хори синамга синон бўлди.

Хувайдо айлади золим фалакни зулмидин минг дод
Манга қолғонда ул золими чарх каж равон бўлди.

* * *

Кимга бориб дод этай зулми фалакдин додни,
Уқмағай аҳли замона нолау фарёдни,

Айб этманг оҳ урсам, ман нечук оҳ этмайин,
Шод ҳарғиз топмадим ман хотири ношодни.

Хизр тамъир айлади девори вайрони таним,
Бу нечук Хизри эрур, вайрон қилур ободни?!

Бу ажаб сайди эрур жодугару ҳам дилфириб
Ким, ани сайёди бўлса ўлтурур сайёдни.

Баҳр кўрдум ҳуққада оқу қаро жонвор анга,
Нул уруб бир-бир тугатти баҳри нав бунёдни.

Эй Ҳувайдо, тут ғанимат бу нафасни, шод бўл,
Тўтига берсанг бузулғой рухсайи озодни.

* * *

Ичарға бода саҳар мавсими чаман яхши,
Навойи мутрибу хуш мажлис, анжуман яхши.

Сузуб пиёлаи майни, йиғилса ишрат эли,
Сунарға муғбача май косаи Хўтон яхши.

Хуш ўткар умри азизинг жаҳон ғамини емай,
Май ич, тириклик аро сиҳҳати бадан яхши.

Қишиким ичмаса майни тирик эмас, ўлган,
Анингдек одамиға гўр ила кафан яхши...

* * *

Ҳеч кишига сўзламасдим дод этдурди фалак,
Кўп ҳалойиқ олдида фарёд этдурди фалак.

Арзи ҳолим эткудек бир ёру ҳамдам топмадим,
Шод кўнглумни, нетай, ношод этдурди фалак.

Ман ғарибу хастани ҳардам фироқ ўти билан
Куйдуруб, кўкка кулум барбод этдурди фалак.

Солди кўнгул сайдиға ҳар лаҳза ғам шаҳбозини,
Ғамни ман бечораға сайёд этдурди фалак.

Эй Ҳувйдо, бўлма қул бу чархи кажрафторға,
Лаҳзада юз шевалар бунёд этдурди фалак.

* * *

Баногоҳ силкиниб чиқса нигори қирмизи кўнглок,
Солиб ўт хайли одамға, қилиб оламини оташнок,

Самоу чарх уруб парвона янглиғ жумлаи олам,
Садо қилғай кўруб ҳайҳай заминдин то сари афлок.

Саҳар боди насимидек гузар қилса гулистондин,
Кўруб гуллар бўяб қонға юзу бағрини қилди чок.

Ушал шўхи пари пайкар агар ўтса мазоримдин,
Ҳаёти жовидон топқум агар сад сол бўлсам хок.

Латофатлиқ жаҳонсўз, дилбари раъно Ҳувайдони,
Олибдур ақлу ҳушумни, деманглар анда бор идрок.

* * *

Дуняни кездим, юруб дардимға дармон топмадим,
Арз этарға дод деб бир адли султон топмадим.

Бошидин юз ўргулуб ҳам олдида қурбон бўлуб,
Жон тасаддуқ килмағунча ёрға жон топмадим.

Тан сизиб оқти судек, бўлдум чу лахти устихон,
Ковладим доғи жигарни, қатраи қон топмадим.

Игнада чаҳ қозлоғондин онча мушкил кори ишқ,
Токи жондин ўтмағунча кори осон топмадим.

Эй Ҳувайдо, ишқ дарди турфа қаттиғ бедаво,
Йиғломоқ дил ўртамақдин ўзга дармон топмадим.

* * *

Туну кун айлабон гунох, қилмағон ҳеч савоб ўзум,
Парвариш айлабон бадан, қилғучи хўрду хоб ўзум.

Дунё ишиға чувтман, тоат ишиға кўб лаванд,
Журм ишиға далир ўлуб, кўб қиламан шитоб ўзум,

Элни кўзича зуҳд этиб, еб ичибон канорада,
Зарра ҳарому шубҳадин қилмағон ижтиноб ўзум.

Суратим авлиё қилиб, кашфу каромотим ўқуб,
Содда дилон аро кириб қилғучи кўб қибоб ўзум.

Тонгла худони олдида кўрсатур эл савобини,
Манда гунаҳдин ўзга йўқ, на берурам жавоб ўзум?

Фазлиға олса раҳм этиб кўҳи гунаҳни йўқ қилур,
Адлиға олса қаҳр этиб журмиға йўқ ҳисоб ўзум.

Раҳмат агар қилур мани лойиқ раҳмати ду-ман,
Гар ғазаб этса ул магар мустаҳики азоб ўзум.

Бўлсанг Ҳувайдо одами, фаҳму фаросатинг қани,
Яхши-ёмонни билмағон таънаи пиру шоб ўзум.

* * *

Шу бу дунёга чун келдимки, бўлдум ғам била ҳамдам,
Замони урмадим кўнглумни хуш айлаб дами беғам.

Кўзум ёши қурумайдур, равондур кечаю кундуз,
Оқар кўксум уза жори бўлуб чун чашмаи замзам.

Тонг отқунча соғиш айлаб кўзумни уйқуси йўқдур,
Куларман зоҳиран ялга вале кўнглум эмас беғам,

Кўрунглар, эй мусулмонлар, мани ҳолим учун йиғлоб
Кийибдур осмонлар ҳам туну кун жомаи мотам.

Гаҳи ёлғиз кириб уйга ўзум ҳолимга йиғлайман,
Куларлар маслаҳатдин гаҳ бўлуб эл олдида беғам.

Деганлар баъзини беғам, бу сўзки турфа ҳайронман,
Билолмасман нечук одам бу дунёдин ўтар беғам.

Қишиким билмаса дарду муҳаббат ишқ бобидин,
Ани бешак билинг ҳайвон, агарчи сурати одам.

Хувайдо турмағил ўз ҳолинга шому саҳар йиғла,
Жамоли ёрға лойиқ эмасдур дидаи бенам.

* * *

Сани ишқингдин, эй дилбар, ажаб девоналар бўлдум,
Халойиқға бўлуб кулгу, баци афсоналор бўлдум.

Қилур таъна кўруб ҳарким мани ҳолимға, эй моҳим,
Бу элни оғзида ҳар гўшада афсоналор бўлдум.

Ҳама қавму қариндошим мани кўрса қилур номус,
Баридин юз ўгурдум, бир йўли бегоналар бўлдум.

Сани илқингдин, эй дилбар, муҳаббат жомини ичсам,
Ушал кундин бери билмай ўзум мастоналор бўлдум.

Шабистон ичра, эй ёрим, жамолинг шамъини кўрдум,
Бошингдин ўргулуб ҳар субҳидам парвоналар бўлдум.

Висолинг излабон, дилбар, Ҳувайдойи ғариб мискин,
Гадолардек сўраб элдин юруб оворалар бўлдум.

* * *

Юракда дард кўб дафтарга сиғмайдура агар битсам,
Қани бир дардманд олдида йиғлаб ҳоли дил айтсам.

Юраким қон бўлуб оқти десам ҳечким инонмайдура,
Нетай, дастур йўқ, кўксум ёриб бағримни кўрсатсам.

Ичим тўлди ғаму ишқа, бўлубман турфа дилгири,
Агар ҳиммат қилурман бош олиб Руму Яман кетсам.

Маломат бир сари, ғам бир сари жонимни ўртайдура,
Кетибдура тоқатим эмди ўзумни ғамға ўргатсам.

Тушубман кишвари ғамға, мани додимға ким еткай,
Нечук ҳасрат, нечук бедодликдура ғам била ўтсам!

Кириб дайр ичра ул муғбачадин бир коса май ичмай
На ҳасратдура, Ҳувайдо, дунёдин армон била кетсам!

* * *

Кўнгулда дард кўб, айтурға бир маҳрам тополмасман,
Кетарға бош олиб чўллар аро ҳамдам тополмасман.

Юраким ғуссага тўлди, кишим йўқ этколи ҳолим,
Нетай дард эткудек бир дардманд одам тополмасман.

Куларлар қаҳқаҳа айлаб, нечук беғам кишилардур,
Куларға бир замони хотири беғам тополмасман.

Кеча-кундуз оқар ёшим кўзумдин жолалар янглиғ,
Яқомни кўксум узра бир замон бенам тополмасман.

Жароҳат бўлди бағрим тиғи ҳасрат бирла ман найлай,
Юруб излаб табиблардин анга марҳам тополмасман.

Мусибатхонадур дунё, нечук одам юрур беғам,
Узумни, эй Ҳувайдо, лаҳзаи беғам тополмасман.

* * *

Ёр деманглар, дўстлар, эрур бу жонимга бало,
Бир қараб олди кўнгулни дилбари қоши қаро,

Ақлу ҳушим олди, кетти телба айлаб эл аро,
Ваҳ, нечук офат эрур солди манга бу можаро.

Ғамза ўқи бирла дилбар қоши ёсини кўруб,
Синани садпора айлаб этти бағримни яро.

Ман нечук тоқат қилай мундоғ жафолик ёрға,
Ҳасратида оҳ уруб бўлди алиф қаддим дуто.

Кўрмадим оламда мундоғ дилбари золимсифат,
Ё фарангизодадур, билмам эрур қандоғ бало.

Эй Хувайдо, ёрнинг дардида йиғлаб зор-зор,
Кўчаю бозорларда қилмоғил шарму ҳаё.

* * *

Нигора, санга жон бермай бўлурму манга жон пайдо,
Кулуб айдикки, жон бермай бўлур жонон қачон пайдо?

Жафою жавр чекмай ким бўлубдур ёрға восил,
Жафосин чекмагунча бўлмағай бир парча нон пайдо,

Эшигингда ётибдур пушта-пушта куштайи ошиқ,
Санингдек бўлмағай ошиққуши соҳибқирон пайдо.

Ажаб қаттиг кўнгулуксан, келиб ошиқ сари раҳминг
Демассан бул ғариб кўйимаро бўлди қачон пайдо,

Кўруб оинада навбар хатингни бўлмағил мағрур,
Мабодо бўлмағай бу сабзайи хатға хазон пайдо.

Кўюнгдин келмас, эй ёрим, насими ошноликдин,
Юракда бўлмагунча гунчадек зардобу қон пайдо.

Кўнгулнинг боғида меҳринг гулини парвариш қилдим,
Бўлурму ҳеч гул, эй нозанин, бебоғбон пайдо!

Хувайдойи ғарибинг ҳасрату дардинг била йиғлаб
Қилур ҳар субҳидам булбул каби оҳу фиғон пайдо.

* * *

Боқсам бу жаҳонда ҳамада дарду алам бор,
Ҳар одамнинг кўнглида бир зайлда ғам бор.

Ғамза ўқи бирла дилбар қоши ёсини кўруб,
Бу пайки дилим дедик, ғамсиз киши кам бор.

Кўб хатти ҳаваслар ўқур эрдим бу кўнгулда,
Синдурди ажал эмди давоту на қалам бор.

Минди бу қора, оқ буроқ устига умрум,
Илғоб борадур, турғоли ҳар они надам бор.

Бўлмади жудо бир-бирин шодию ғам ҳеч,
Бу жисми азизим ичида ҳар ду баҳам бор.

Оре, ўтадур ушбу тариқа била умрум,
Тақдири азалдин била олмом на рақам бор.

Сад сол бино қилсанг агар уй била ҳам боғ,
Ер қўйнидин ўзга санга боғу на ҳарам бор.

Дунёда Ҳувайдо, нафаси урмади шоди,
Ҳайҳот анинг бағрида кўб хори ситам бор.

* * *

Шиддати оҳим ўтидин гунбази аҳзаринг куяр,
Шамсу қамар била яна жумлаи ахтаринг куяр.

Чиқса танимни учқуни, тушса жаҳонни мулкига,
Ваҳшу таюру деуу жин, мўъмину кофиринг куяр.

Ғарқай ўтдурур таним, келма, табиб, қошима,
Носури ғамни ёрғоли қўлдаки ништаринг куяр,

Куштаи тиғи ишқман, келма қошима, қотило,
Чиқса шарораи нафс сайф ила ханжаринг куяр.

Кий деманг, эй жунун эли, манга кулоҳу жандани,
Оташ эрур таним манинг, далки қаландаринг куяр.

Келмадинг, эй ҳумойи бахт, бошима соя солғоли,
Биргаҳ отарман оҳ ўқин, бол ила ҳам паринг куяр,

Қумрии хаста дил бу кун сарв уза нола қилмоғил,
Нолаи оҳи сўзима сарву санубаринг куяр.

Бўлса қиёмат, ул куни дардинги айтибон сани.
Ииғласам эл аросида, дўзаҳу маҳшаринг куяр.

Хур ила жаннатинг нетай, анда юзингни кўрмасам,
Хаста Хувайдо оҳига ҳавз ила кавсаринг куяр,

* * *

Дарди йўқ бедард кишилар дард қадрин на билур?
Дунёда номард кўпдур, мард қадрин на билур?

Заъфарон бўлди чиройим ёр учун, эй дўстлар,
Билмаганлар бу чиройни зарни қадрин на билур?

Жон узуб жонни улодим кокули жононага,
Раҳми йўқ бефаҳмлар пайванд қадрин на билур?

Оз эрур жононага сарф айласам ман молу жон,
Қилмаган нодон киши жўмард қадрин на билур?

Йиғлади ҳарчанд Ҳувайдо билмади эл қадрини,
Тушмаган дарде бошига бодард қадрин на билур?

* * *

Йигитликда май ичмаклик нахуш бахту саодатдур,
Қарилик мавсими меҳнат, йигитлик вақти роҳатдур.

Гулистон мавсими бўлди, май ичмакни ғанимат бил,
Тириклик кўб эмас, бир кўз юмуб очкунча соатдур.

Кел, эй соқи, кетур жоми паёпай бодани соф эт,
Юрутгил косаи даврон, бу дамлар ҳам ғаниматдур.

Дафу танбуру бенай бода ичмак ончи хўб эрмас,
Қил, эй мутриб, ғазалхонлик, букун айёми ишратдур.

Гулистонлар ароси баргларни ёстаниб ётиб,
Тамошои чаман айлоб, май ичмак хуш назокатдур,

Тирикликни ғанимат бил, май ич, умрингни хуш
Ўткар,
Тепиб ўт дунё молини, ҳама ранжу фалокатдур.

Хувайдо, тавба қилма бода ичмакдин қаридим деб,
Май ичмаклик қариганда ғизойи руҳу роҳатдур.

* * *

Бевафо ёрға кўнгул берган киши одам эмас,
Меҳнату жавру жафо андин замони кам эмас.

Доимо ранжу машаққат ул кишини бошида,
Борча бўлғой шоду хандон, ул киши беғам эмас.

Тил учида гал бериб айтур санга «дилдорман»,
Зарра ғам келса бошингга лаҳзаи ҳамдам эмас.

Рози дилни айтмағил ҳар кимни сан маҳрам билиб,
Бўлмаса, аҳли муҳаббат дардинга маҳрам эмас.

Эй Хувайдо, бевофани ёр деб берма кўнгул,
Оқил эрсанг сан агар, ушбу насиҳат кам эмас.

* * *

Ой юзунгни нурига шамъи шабистон ўхшамас,
Кўзларингни шўхиға Мирриху Чўлпон ўхшамас.

Силкиниб, бир-бир босиб кирсанг гулистонлар аро,
Қоматингни нахлига сарви хиромон ўхшамас.

Гар табассум айласанг гулшандағи гуллар аро,
Лабларингни рангиға гулбарги хандон ўхшамас.

Кокилингни бўйиға шарманда эрур мушки Чин,
Тишларингға гавҳари дарёйи Уммон ўхшамас.

Бул Ҳувойдоға боқиб бир-бир такаллум айласанг,
Нарму ширин сўзингга тўтии хушхон ўхшамас.

* * *

Қаро кўзунг қароши на балои баҳайбат эмиш,
Қароқчидек мўралаши бил айни давлат эмиш.

Кўруб чу зулфу хатингни Хўтандоғи оҳу
Емай чу сунбул ўтини, ҳануз хижлат эмиш.

Кўзунг қаролиғини рашкини қилиб лола,
Анингки бағри қародурки, доғи ҳасрат эмиш.

Тишинг эрур дури шаҳвор, лабларинг гунча,
Сўзунгни тотлиғи гўёки ширу шарбат эмиш.

Ниҳоли жаннат ичинда қадингни бе бадалин
Кўруб фариштау ризвон ҳануз хижлат эмиш.

Юрушинг оби равону табассуминг гунча,
Ёниб-ёниб мўралошинг ғизоли ваҳшат эмиш.

Кўруб сани бу сифатда Хувайдойи мискин,
Нечукдин ўлмасин ошиқ, тамоми лаззат эмиш.

* * *

Зоҳидо, савму салот этгим дею кўб урма лоф,
Беҳтарини тоат улдур бўлса нафсингга хилоф.

Ваҳ на хуш давлат эрур ором бирла туну кун,
Ўлтурурсан уй ичида чилла бирла эътикоф.

Ваҳ мани бошимга тушти, на қилай, савдойи ишқ,
Айтаберсам заррасиға тоқат этмас «Қуҳи қоф».

Беҳуду мастона юрмишман ўзимни билмайин,
Кимни кўрсам Хизр деб, илгин тутуб қилдим тавоф.

Бир садо чиқти қадаҳдин: ёрни кўр майда деб,
Кўра олмассан деди то этмогунча майни соф,

Айтаберсам қоф то қофи жаҳонга сиғмагай,
Эй, Ҳувайдо, оҳу сўзи «айн», «алиф»у «шин»у «қоф».

* * *

Эй маҳи номехрибоним, нолаи зоримға боқ,
Ҳам хазон яфроғи янглиғ зард рухсоримға боқ.

Лолаю гул бирла хунолуд бўлди навбаҳор,
Демагил ерни юзини, чашми хунборимға боқ.

Эй сани ишқингда, жоно, лаҳза-лаҳза қон ютуб,
Ғунчадек кўксумдаги зардоб ила хоримға боқ.

Ҳеч золим топмади мазлум оҳидин амон,
Қил ҳазар, эй нозанин, оҳи шарарборимға боқ.

Эй ки дебсан бул Ҳувайдони манга беэътиқод,
Эй маҳи номехрибоним нолаи зоримға боқ.

* * *

Нигорим, ой юзингга хўб ярашур донаи холинг,
На деб хол узра хол айлаб ясанмак бўлди ашғолинг.

Кўзунг ҳам сурмасо бўлғоч жамолинг зийнати ортти.
Кўруб ушшоқлар бўлди куюб олдингда помолинг.

Лабингни тотлиғи қанду асални шаънини бузди
Ки, гўё бол лабидин томди ўхшор шаккарин болинг.

Бошингдин ўргулой ёрим, санингдек нозанин йўқтур,
Тушарму мунча олий хўблук бобида иқболинг.

Чу ишқ бозорида, жоно, чиройинг рахтини ёзсанг,
Кўруб Юсуф, Зулайхо бўлғуси олдингда даллолинг.

Куюб кулдек фано бўлган Хувайдойи ғарибингни
Қелибон демадинг, оё, нечук, эй ошиқим, ҳолинг.

* * *

Ногаҳон гулзор аро ёрим менинг,
Сайр айлаб кирса дилдорим менинг.

Десалар, ёринг юзи монанди гул,
Ушбу сўздин келгуси орим менинг.

Қаддини қилдим мушобиҳ сарвға,
Ор эгар ул шўх рафторим менинг.

Қиймату қадри ушалди мушкни,
Кокил афшон ўлди ул морим менинг.

Эмди ул маҳ ишқи бирла бўлди дер,
Бул Ҳувайдо йиғламоқ корим менинг.

* * *

Нигоро, ой юзунгни шавқи бирла баски ҳайронинг,
Бўлубдур бул ғариби мустаманди дил варишонинг.

Эшикингда юрүдүм неча йил қуллуқға бел боғлаб,
Гуломи зар харидинг бўлмади бир кеча меҳмонинг.

Кўнгул бердим санга бошимга тушти кори душворинг,
Жамолинг кўрмагунча бўлмағай ҳеч кор осонинг.

Кўнгул майдонида тош кўб, нигоро, ўқ отар бўлсанг,
Мабодо синмағай тошқа тегиб ўқ бирла лайконинг.

Кулуб боқиб қошимдин барқ раҳшондек ўтар бўлсанг,
Бошингдин ўргулуб қилғай эдим жонимни қурбонинг.

Гадодурман, тамаъ айлаб келибман остонингга,
Лабингдин бўсан йўқму гадоға хайру эҳсонинг?!

Сулаймон тахтини найлай, нетай Жамшид жомини,
Ҳувайдойи ғарбинг бўлса гар кўйингда дарбонинг.

* * *

Ман бўлурман рўзи ид ҳайрсни рухсоринг санинг,
Жон фидо қилмасму ошиқ кўрса дидоринг санинг?!

Кокилинг бир тораси ақлимни олди чирмашиб,
Дину дил барбод қилди зулфи зунноринг санинг.

Жилва бирла ноз айлаб, тўлғониб қилсанг салом,
Ваҳ мани девона қилди қадду рафторинг санинг.

Усмаю энглик уфо қўймак на ҳожатдур санго,
Офтобу маҳ эмасму акси рухсоринг санинг?!

Қоматингни этсалар чун тўбидур ё сарв деб,
Ушбу сўздин, эй санам, келмасмудур оринг санинг?!

Бул Ҳувайдо этадур: сандек гули беҳорани
Топмадим асло қилиб ман сайр гулзоринг санинг.

МУСАДДАС

Муҳаббатингда чекиб ун давом йиғлайман,
Чу абр, эй шаҳи олий мақом, йиғлайман.
Сиришк жөри этиб мисли жом йиғлайман,
Қадинг ҳавосида чун шамъи шом йиғлайман,
Куюб фироқинг ўтида мудом йиғлайман,
Ғамингни заҳрин ичиб талҳком йиғлайман.

Фироқ раҳравидин ким манга ета олди,
Юракни ҳуви саҳаргоҳ ҳавосидин ёзди,
Ки ҳажр оташида ким манингдек ўртанди?!
Жигар кабоби суйидин кўзим сори томди,
Ёшим равона қилиб ҳармақом йиғлайман,
Чаман қуши каби бошлаб калом йиғлайман.

Ғамингни нақдини жон жавҳариға сотқум йўқ,
Чекиб ҳазор жафо бир вафо ушотқум йўқ,
Ўзумни ҳеч амал айлабон юпотқум йўқ,
Бўлуб чу мори сияҳ чоқти ҳажр, ётқум йўқ,
Кўзумға уйқуни айлаб ҳаром йиғлайман,
Ҳамиша мунтазир ўлуб чу дом йиғлайман.

Кўзумни нури фузун оразинг сабоҳатидин,
Сўзунгни жон топамаң зимнию сароҳатидин.
Мудом қон ютамаң лабларинг малоҳатидин,
Ғариб жонға тегиб дард ғам жароҳатидин,
Кўзумға қон тўлубон субҳу шом йиғлайман.
Фигону нола қилиб, эй киром, йиғлайман.

Ҳамиша қон ютаман ғунчаваш дудоғингда,
Чу булбули саҳари ҳасрати саноғингда,
Бу навъ умид илаким жон берай аёғингда,
Жунун даштини кездим сани сўроғингда,
Юракда доғи жунун лолафом йиғлайман,
Қуюн каби туман айлаб хиром йиғлайман.

Юракда қолмади ҳолат сани суюб, эй дўст,
Ғубор бўлди бу жисмим куюб, куюб, эй дўст,
На жавр, васл майин ичмасам тўюб, эй дўст,
Қўюнг дариға Ҳувайдо бошин қўюб, эй дўст,
Ётиб ҳам ой ила ҳам йил тамом йиғлайман,
Малол келтурубон хосу ом йиғлайман.

МУСАММАН

Эй ноз қаламравини шоҳи,
Иқлими карашма каж кулоҳи,
Жаврингда мани гадойи роҳи,
Аҳволини айладинг табоҳи,
Чиқти фалак узра дуди оҳи,
Сансан бу жаҳонда додхоҳи,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Эй зулфи бинафша хатти райҳон,
Жавру ситамингда бағримиз қон.
Хор илгида чокдур гирибон,
Ғам шохида булбулам хуш илҳон,
Чун тўтийи рози шаккаристон,
Муштоқ лабингда дерман, эй жон,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Бу гардиши даври зол гардун
Жоми тарабимни қилди вожун,
Чашминг фитанила зору, мафтун,
Фикри зақанингла бахти вожун,
Зулфунг сияҳи ила кунум тун,
Ёди даҳанингла ўлдум акнун,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Сан меҳри сипеҳри нил сиймо,
Ман ҳажри ғамингда ношкебо,

Сан гулшан аро баҳор перо,
Ман наргис анго қилан тамошо,
Сан хисрави маснади таманно,
Ман хастаи бистари тавалло,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Сан дилбари қирмизи қабо пўш,
Ман хуни дилим била ҳамоғуш,
Сан жом қўлингда май қилиб нўш,
Ман рашк майи-ла масту мадхўш,
Сан ғайр сўзини айлаюб ғўш,
Ман шефтани қилан фаромўш,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

То волаи сарви-сар баландам,
Қумри каби зору дардмандам,
Хун хўрдаи лаъли нўшхандам,
Ишқ ўтиға гўйё спандам,
Фурқат била неча мустамандам,
Занжири жунунға пой бандам,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Ройинг на қадарки ноз ила хў,
Тутмуш дурур, эй ниғори маҳрў,
Ман доғи ниёз аро камохў,
Ойини вафодан ўлман айрў,
Юз жавр эда гар сипеҳр минў,
Ҳам жонға етурса тиги абрў,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Ҳасрат била жисми нотавоним,
Инжилди чу мў, чиқиб фиғоним,
Кўз манзари узра меҳмоним,
Монанди танним ичида жоним,
Эй тахти вужуда комрсним,
Ҳошо ўла ғайр, меҳрибоним,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

Кўюнга эрур гадо Ҳувайдо,
Султони сариру жо Ҳувайдо,
Васлинг талабида то Ҳувайдо,
Ўзлукни қилан фано Ҳувайдо,
Шавқинг била ошно Ҳувайдо,
Завқ аҳлиға муқтадо Ҳувайдо,
Ор этма асиру мубталодин,
Дардинг била тун кун ошнодин.

РУБОИЯЛАР

Эй орази гул, лаъл лаби оби ҳаёт,
Сандин нўла, гар топса дил анжоми ҳаёт?
Гулзори жаҳон ичра санингдек йўқтур
Десам на ўлур, дилбари ширин ҳаракот?!

* * *

Май ичмакима лаъли париваш боис,
Нолонлиғима орази дилкаш боис,
Аҳбоб паришонлиғима сўрса сабаб,
Ман этаман: ул зулфи мушавваш боис.

* * *

Ҳайрон ўламан орази моҳим кўргач,
Ҳам шефта сунбули сиёҳни кўргач,
Соғинмишам андоқки, самандингни изин,
Ўпкойман агар жалолу жоҳин кўргач.

* * *

Меҳрингни магар кўрдиму девонайи субҳ,
Очилди табассуми-ла дандонайи субҳ,
Фош ўлди букун жаҳон-жаҳон асрори,
Ёраб, ким экан жаҳонда ҳамхонайи субҳ.

* * *

Васлинг талабида субҳ то шом, эй шўх,
Жаҳд ила етолмадим чекиб гом, эй шўх,
Яъни талабингда ул қадар жаҳдим бор,
Симоб каби йўқтурур ором, эй шўх.

* * *

Гулзор керак йўқ, манга гул рўйинг бас,
Гулзор юзунгсиз манга монанди қафас,
На айб, бу боғ ичра юзунг олида
Гар айламасам биҳишт боғини ҳавас.

* * *

Тоб ичра тушуб тан ила жоним сансиз,
Роҳатда эмас руҳи равоним сансиз,
Боғ ичра кириб сарви равонга асло
Кўз солмағум, эй сарви равоним, сансиз.

* * *

Баҳор мавсумида хуш айшу ишрат эмиш,
Пиёла сунки, бу дам, соқия фанимат эмиш,
На ул қадаҳки, садои хуммори келтурғай,
На ул пиёлаки, лабрез оби ҳасрат эмиш.

* * *

Юзунг узраки чу хатти ғубордур ул хат,
Бинафша ёки ҳамиша баҳордур ул хат,
Юзунг биҳиштдин ортуқ, нўлур катингни десам,
Биҳишт боғи аро сабзавордур ул хат.

* * *

Бу фасли шароб айшу ҳамдам яхши,
Маҳбуби пиёланўш хуррам яхши,
Гулзор очилиб саҳнида мутриб бирла
Андухи дилингни айламак кам яхши.

* * *

Базм этмака боғ ила баҳорон яхши,
Май ичмака мавсими гулистон яхши
Булбулсифат олдида фиғон этмакка
Бир орази тул, лаблари хондон яхши.

* * *

Ғам дафъи учун соғару саҳбё яхши,
Ҳамсуҳбат анга надими доно яхши,
Бу базм агар онлар ила топса вужуд,
Май сунгали бир соқийи барно яхши,

МУСТАЗОД

Кўрдум туно кун кўчада бир моҳлиқони,
хайрон бўла қолдим,
Хуснидин ани кўнглум уйи топти зиёни,
рахшон бўла қолдим.
Айдим: «эй пари, қайда борурсан жадал айлоб?»
Ачиғланиб айтур:
«Шўхим, на сўрарсан, на ишинг бор бу замони?»
фазмон бўла қолдим.
Ман ўргулайин дедим аё моҳи париваш,
қаҳринг нега келди?
«Ким қўйди сани сўргучи» деб берди изони,
Хайрон бўла қолдим.
Билдим, бор экан анда рақиб олдида бисёр
Андин ҳазар айлаб,
Қаттиғ тегибон, қош учуруб кулди ниҳони,
Шодмон бўла қолдим.
Хилватка кириб сўкти, манга қилди насиҳат:
«Мундоғ дема зинҳор,
Эл олдида бегонасифат очма забони».
Қурбон бўла қолдим.
Бошимни аёғига қўюб ўпгиму айдим:
«Нодонлик этибман,
Мандин кечурунг эмди бу кун ҳар на хатони»,
Гирён бўла қолдим.
Ошиқ иши риндон иши, эй хаста Ҳувайдо,
Йўқса санда фаросат,
Билсам бор экан ишқ элини турфа забони,
Риндон бўла қолдим.

Г М А Р С И Я

...Аё ўғлум, жигар бандим, қулунум
Ғарибликда сенга келди бу ўлум.

Мани излаб келиб ўлган ғарибим,
Йигитлик туъмасидин бенасибим.

Атосининг ҳузурин кўрмай ўлган,
Муроду мақсадина етмай ўлган.

Туман минг ҳасрату армонда қолғон.
Камолига етишмаю йиқилғон.

Сани эмди худога топшурубман,
Худонинг ҳукмига рози бўлубман.

Анонгдур мунтазир, йўлга қараб зор,
Сани келгай дебон ул зор-афғор,

Вафотингни анонг охир эшитгай,
Санинг дардингни айта-айта ўлғой.

Бу сўзни айтибон кўп йиғлоди зор,
Яқосин қонга булғаб, чашми хунбор...

Ушул дамда эгиз фарёд қилди,
Ўқубон бу ғазални ёд қилди:

Эмди излаб топмагайман, қайдасан, жоним болам,
Кўргали келдим юзингни, моҳи тобоним болам,

Ул қиёмат даштида кўрсам сани бўйнинг қучуб,
Бузғуси маҳшарни онда оҳ-афғоним болам.

Йиғлаю ман ҳам ўларман бу ғариблик шаҳрида,
Ул манинг жонимга келган, офати жоним болам.

Бу ўлум ҳақдур ўлар борча, манга куймак будур,
Вақтига етмай хазон урган гулистоним болам.

Юракимнинг ҳолати кетти нетай дардинг билан,
Сўзлагунча қолмади бир зарра дармоним болам,

Ўлгуча айтсам адо бўлмас санинг дардингни ман,
Ҳеч туганмас ҳасратингдан оҳ-афғоним, болам,

Бир масал бордур қадимдин: «Яхшига бўлгай
завол»
Эй жувони беназир мумин мусулмоним балам.

Ҳар замон ёдимга тушсанг, қичқурурман дод деб,
Етмағай эмди санга фарёду афғоним болам.

Ер юзини навбаҳор этти деманглар лозазор,
Қатра-қатра ерга томган кўздағи қоним, болам.

Айтадурлар баъзиларким, кам бўлур, ғамни унут,
Бўлмағай ҳаргиз унут бу доғи ҳижроним, болам.

Билмас эрдим илгари ман бу ғариблик дардини,
Эмди ғам бошимга тушди билдим, эй жоним болам.

Юракимнинг қуввати, кўз равшани, жоним эдинг,
Ҳам уюмнинг зийнати бир кеча меҳмоним болам.

Эй болам, ман қайси дардингники айтиб йиғлайин,
Бенишон эрди йўқолғон хонавайроним болам.

Ниятим, қадрим ушолди, на қилай, эй дўстлар,
Зийнатим ҳам ҳурматим олдида султоним болам.

Эй санинг дардинг билан ўлсам халойиқ қўйсалар,
Куйдурур гўру кафанни оҳи сўзоним болам,

Қолмади сабру қорорим, тоқатим ҳам бўлди тоқ,
Нолишимдин нола айлар байтул-иҳзоним болам.

Бандаи бечораман, келмас қўлимдин ҳеч илож,
Эмди йўқ сабр айламакдин ўзга дармоним болам..,

«РОҲАТИ ДИЛ» АСАРИДАН

Сафар қилди баногаҳ уч биродар,
Ағо эрди бириси эрди додар.

Бир эрди ҳам ато бирла аноси,
Ки бир туққон эди ҳар уччаласи.

Борурлар эрди айлаб сайри саҳро,
Тамошолар қилиб ҳам чўлу дарё,

Дучор бўлди аларга йўлда бир ганж,
Худо берди дедилар бизга беранж.

Дедилар эмди уч ҳисса қилолиқ,
Ичиб-еб фотиҳа бирла булолиқ.

Учови дедилар бу сўзни маъқул,
Аларни меҳри дунё айлади гўл.

Чу ҳарким ҳиссасига бўлса рози,
Эмасдур ҳеч ҳожат бизга қози,

Инисиға ағолари буюрди,
Ани бир пора зар илкига берди,

Таваққуф қилма эмди, айла суръат,
Олиб келтур дедилар бизга неъмат.

Иниси йўлга кирди, бўлди ночор
Борур эрди югуруб суйи бозор.

Ағолари чу ганж олдида эрди,
Аларнинг кўнглига дунё югурди.

Деди дунё: ани ултурмак авло
Ики ҳисса қилибон олмак авло.

Деди дунёки, они ултурунгла,
Бўлуб иккисини беғам олингла.

Икови ўлтуралик деб кенгашти,
Алар кўнглига дунё ҳирси тушти.

Инисин ўлтурарин кор қилди,
Пичоқ, аргомчини тайёр қилди.

Яна дунё югуруб мунга келди,
Ани кўнглига мундоғ фикр солди.

Деди: эй баччаи беақлу нодон,
Олурсан деди бас моли фаровон,

Икковини баякбор ўлтурурсан,
Тамоми ганжни ёлғуз олурсан.

Аларни ўлтурурга қилди ангиз,
Нечук ёлғуз иковин ўлтурай тез.

Ўшал дам кўп хаёлу фикр қилди,
Кўнгулда кўп бу ишни зикр қилди,

Солой эмди таом ичига оғу,
Егандин сўнг ўлур булғай икову.

Алар ўлса қолур бўлғай ўшал ганж,
Манга бўлғай муяссар ганжи беравж.

Таом ичига ул дам заҳр солди,
Аларни элтибон олдиға қўйди.

Муни тутти ўшал дам иккаласи,
Бошин кести инисини ағоси.

Инисин ўлтуруб дилжамъ бўлди,
Таомларни алар олдиға қўйди,

Моҳазарни қилиб ўл дам тановул,
Вафосиз бевафога бўлдилар гўл.

Вафосиз дунё учун тўктилар қон,
Замон ўтмай алар ҳам бердилар жон.

Билинг, чандон кишидин қолди бу ганж
Вафо қилгон эмас ҳеч кимга беранж.

Мунингдек нечаларни ўлтурубдур,
Аларнинг қониға илкин ювубдур...

Талаб қил маънавий ганж, эй биродар,
Вагарна сандин авло гов ила хар.

Талаб қил, бўлса ганжи безиёни,
Санга бўлғай чу умри жовидони.

Киши бўлмаса маънидин хабардор,
Ани одам дема, де нақши девор...

* * *

Кетар бил андин инсофу диёнат,
Кеча-кундуз бўлур фикри хиёнат,

Анинг кўнглига тушгай кўп тараддуд,
Олай дер дунё молин илкига зуд.

Йиғинса молу мулкат мисли Қорун
Кўзи тўймас, қилай дер боз афзун.

Бу дунёдин кетар дунёга тўймай,
Кўзининг уйига то хок тўлмай.

Илоҳи, сақлагил мундоғ балодин,
Қутулғаймиз бу янглиғ можародин...

УМАР БОҚИЙ

XVIII ва XIX асрларда Хоразмда ҳам Навоий ижодига қизиқиш жуда ривож топади. Навоийни ўрганиб ва унга эргашиб бу даврда Хоразмда жуда кўп талантли шоирлар етишиб чиқади, Навоий асарларининг луғати тузилади.

Умар Боқий Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» дostonларини анча содда тилда насрда ифода қилган.

Умар Боқий томонидан насрда ёзилган «Фарҳод ва Ширин» Навоий текстига жуда яқин, аммо «Лайли ва Мажнун»да бир оз четга чиқиш бор. Масалан, Умар Боқийда Лайлининг отаси олим, мактабдор деб кўрсатилади.

Ўзининг бу иши билан Умар Боқий Навоий асарларини оммага етказишга ва насрда адабий тилнинг ривожига хизмат қилган.

Умар Боқийнинг ҳар икки асари ҳам («Фарҳод ва Ширин» 1909, «Лайли ва Мажнун» 1910 йилда) Тошкентда тош босмада нашр этилган, шу ҳодисанинг ўзи унинг иши самарали бўлганидан, шундай бир асарга катта эҳтиёж бўлганлигидан дарак беради.

Биз бу ерда «Фарҳод ва Ширин» дан айрим парчалар келтирамиз.

«ФАРҲОД ВА ШИРИН»ДАН

А Фарҳодни ариқ қазимоқ била бало тошини бошига ёғдурғони ҳикояси.

Аммо ровиёни ахбор ва ноқилони осор ва аҳли таҳқиқлар андоғ ривоят қилибдурларким, Фарҳоднинг дарду сўзи Шопурға таъсир қилиб, ёғдек эриб, сув бўлди. Ва айди:—Ман ул вилоятға бошлаб борсам, мақсудға ет-кайсан,— деб шаҳзодани бошлаб, Арман тарафиға равон бўлдилар. Дашт-бадашт, кўҳ-бакўҳ, биёбон-бабиёбон тай-қилиб юрур эрдилар. Неча вақтда Арман вилоятиғз егтилар. Шопур айди:—Ул тушунгизда кўрган вилоят-ға етдук. Атроф вилоятни сайр қилинг, деб икки-уч кун сайр қилдурди. Барча ойинада кўрган ерлари тамом ёдиға келди. Андин ул даштға келдилар. Бир гуруҳ халойиқ кўрунди, яқин келдилар, шаҳзода ул ойинада кўрғонини тамом ёдиға келтурди ва айди:

— Эй мандек меҳнатға мубтало бўлган ва эй мандек ранжу машаққатға гирифтор бўлган ва эй мандек бало тошини бошиға ёғдурғон ва эй мандек фироқ ўтида куйган ва эй мандек ҳижрон шамолида соврулғон жафокашлар, на учун мундоғ қаттиғ ишға қадам қўйдунглар ва мундоғ маҳкам тошқа илик урдунглар?— деб сўради.

Булар айдилар:

— Бу вилоятни Арман вилояти дерлар. Бу вилоятни- (нг) подшоҳи насабда Фридунға етар, аммо тахт салтанатда Жамшиддин ортуғроқдур. Агарчи бошида тож ўрун топмас, аммо тождор халқ оёғида ўрун тутарлар. Агарчи белида камар ер топмас, аммо заррин камарлар олдида ер ўпарлар. Отини Маҳинбону дерлар. Бисёр шаҳарлардин хирож олур. Ани бир ҳамширазодаси бордур, ҳусн ва жамолда баркамол. Ани талъатидин ою кун

равшанлик топар. Маҳинбону ани бисёр эъвоз ва икромлар қилур. Бу тоғни машриқ тарафида «Айнул-ҳаёт» деб бир чашма бордир; гоҳе бу тоғ бирла ул чашма бошиға бориб, гулчеҳралар бирла мажлис ораста қилиб, тамошо қилур. Ул париваш бир иморати олиӣ қилдурмоқни ихтиёр қилмиш ва ул ерда асло сув йўқ эрди. Бу чашмадин сув чиқариб олиб бормоқни ихтиёр қилмиш. Бу сабабдин мундоғ қаттиғ ишға биз бечораларни буюрмуш. Ул чашма бирла иморатни ораси уч фарсангдур. Бу тошқа илик урғонимизға уч йил бўлди. Эмди юз қарича ерни ариқ этибдурмиз. Бу тариқ бирла барчамиз икки минг йил умр кўрсак, Рустамға ўн баробар қувватимиз бўлса ҳам тамом бўлмас,— деб бисёр нола ва тазарруъ қилдилар. Фарҳоднинг кўнгли мумдек эриб, ўзига айди:

Хунарни асраб на қилай охир, тупроққа олиб борурманми?— деб барча табар ва тешаларини йиғдурди. Темурчиларни келтурдилар. Ул табар ва тешаларини уч, тўртини бир қилдурди. Қорандин ўрганган тариқаси бирла пўшида сув берди. Табар бирла тешани рост қилдилар. Эртаси ишқа муқайяд бўлдилар. Ер ва тоғларларзага келди. Қуввати бозу бирла табарни қўлларига олиб, андоғ ишладиларким, қаттиқ тоғлар олдиларида мум бўлди. Халойиқлар ҳайрон бўлуб, бисёр шукр ва сано этиб, таҳсин ва офарин қилдилар. Бу халойиқлар уч йил қазиган ариқдин ортуғроқ ва кенгроқ қазди. Бу воқиани Маҳинбонуға баён қилдилар. Маҳинбону ҳайрон бўлуб, Ширин қошиға кирди, бу воқиани баён қилди. Ширин ҳам ҳайрон бўлди ва айди:

— Ҳақ таоло камоли қудратидан бизга мундоғ меҳмон насиб қилмиш, биз буюрмай хизматга бел боғламиш. Биз ҳам қўлимиздан келишича пеш келиб, бошидин жавоҳирлар нисор қилғоймиз, деб бисёр хушвақт бўлуб, бориб тамоша қилмоқни ихтиёр қилдилар.

Ҳар тарафға тамошоға чиқса тўрт-беш юз парирў, сунбулмўй сийминбадан қизлар хизматида борур эрди. Охирул-амр бир мунча парирўлар Маҳинбону бошлиқ Ширин кабкдек хиром қилиб, товусдек жилва кўргузуб, офтобдек, тулуб қилиб, қамардек сайрға кириб, ситоралардек атрофини қизлар қуршаб, Фарҳод тарафиға равон бўлдилар. Фарҳодга яқин етилар, кўрдиларки ул йигит халойиқ айтканидек ариқ қазар. Яқин келиб тамошо қилдилар. Ул йигитнинг жамолидин нури ҳақиқат

тобондур. Қад ва қомати сарви хиромондек, қуввати бозусидин Рустам пашшадек кўрунур. Маҳинбону била Ширин таҳсин ва офарин қилдилар. Гунчадек оғизлари тўттийи шакаристон ва булбули ҳазордостондек такал-лумға келиб дур афшонлик бирла айдилар:

— Эй қуввати бозуда ягонаи даврон ва эй забардастлик бобида офати замон ва эй шакл ва ҳайатда барчадин тоқ тушкан ва эй сифатинг васфидин барча халқға иштиёқ тушган шаҳбози баландпарвоз, ғойбона бизни хизматмизга бел боғлаб, мурувват бирла мундоғ мушкил ишларни осон қилиб, мундоғ сифатлар ошкора қилибсан. Неча йиллардин бери бу ишга ожиз эрдук, ўз йўлунгча осон қилибсан. Мундоғ иш қилганингға минг йил узрхоҳлиқ қилсоқ тақобул бўлмас ва агар татмом олам ганжини бошингдин нисор қилсоқ ҳам баробар келмас,— деб дилнавозлиқ қилиб, бошидин бир табоқ жавоҳир сочтурди. Ширинни мундоғ фасоҳат бирла шакар афшонлиқ қилгани Фарҳодға таъсир қилиб, барча аъзосига ларза тушуб айди:

— Манга мундоғ ширин сўз бирла дилнавозлиқ қилганингға жон фидо қилғудек бўлдум. Магарким, мани мундоғ овора қилгон маъшуқи жонгудоз сенму?—деб бу байтни ўқуди:

На англайким қаю маҳрў экансан,
Ичим қон айлаган сенму экансан?
Мени ғурбат аро бечора этган,
Диёру мулкидин овора этган,
Чиқиб жоним ўтидин бўлғач огоҳ,
Юзунгни кўрмай ўлсам оҳ, юз оҳ!—

деб туруб эрди, ногоҳи шамол келиб ул паривашни ниқобини очти. Фарҳоднинг кўзи тушди, ул ойнада кўрган паривашни таниди. Оҳ тортиб, ҳуши димоғидин чиқти. Улукдек йиқилди. Маҳинбону бирла Ширин ўлди деб хаёл қилдилар, дариг ва афсус едилар. Халойиқлар бу воқиаға ҳайрон бўлдилар. Аммо Фарҳоднинг ишқ ва муҳаббати Ширинға таъсир қилди. Ширин оҳ тортиб, ниқоб ичинда зор-зор, чун абри навбахор йиғлади. Бу аснода Шопур Фарҳодни бошиға келди. Фарҳодни бошини қучоғига олиб, зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқуди:

Бас эрмас эрди ғурбат дарду доғи,
Қи ўчти бежиҳат умринг чироғи,

Вафо йўлида бу манзилга еттинг,
Ки бир кўрмакда жон таслим эттинг,
Камолу фазл ила илгингдин афсус,
Ҳаёу ақл ила ҳуснунгдин афсус.
Замиру ройи покингдин дарифо,
Фигони дарднокингдин дарифо.

деб, мундоғ дилсўзлуқ бирла байт ўқуб, «Қошки сани кўрмағай эрдим ва мундоғ дардга қолмағай эрдим»— деб зор-зор йиғлади. Шопурнинг шундоғ дард бирла йиғлагони Маҳинбону бирла Ширинга ажаб таъсир қилиб, булар ҳам зор-зор йиғлашдилар. Охируламр Шопурдин сўз сўрдилар. Шопур Фарҳоднинг ҳолини баён қилди. Улар ҳам Фарҳодни мундоғ ҳолига паришон бўлиб, ани сандуққа солдилар ва отга юкладилар. Ул отни бир парипайкар муштари саодат каниз етаклаб, эъзоз ва икром бирла ўрдаға олиб бордилар. Бир тахт узрасида қўйдилар.

Уч кунидин кейин тун яримида Фарҳодга жон кирди. Ҳушига келиб кўзини очти. Кўрдик, бир тахти мурассаъ узра ётибдур. Ҳайрон бўлуб андеша қилди. Ширин бирла сўзлашқони ёдиға тушуб билдик, ул маҳбуби жонфизони кўруб беҳуш бўлмуш. Улар шафқат бирла мунда олиб келмишлар. Бисёр хижил бўлуб, камол ҳурмат бирла манга мундоғ икром қилибдурлар, агар хизматларида жон фидо қилсам доғи камлик қилур, тақобул бўлмас, деб оҳиста қўпуб чиқти. Яна ул тоғқа бориб, табар бирла тешани қўлиға олиб ишға муқайяд бўлди. Андоғ диловарлик кўргуздик, илгаригидин ўн баробар зиёда тошға табар урди. Теша зарбиндин тоғлар ларзаға келди.

Бу аснода Шопур ўрнидин туруб Фарҳодни топмади. Дарҳол излаб тоғ тарафиға равон бўлди. Бориб ул тоғда топти.

Аммо Ширинни бошидин аёғигача Фарҳодни оташи ишқи туташмиш эрди. Фарҳодни ғойиб бўлғонидин хабар топиб, излатиб ҳар ёнға киши юборди. Зоҳирида айтур эрди:—«Мундоғ ишға ожиз бўлғонда ҳақ таоло ўзи камол қудратидин мундоғ кишини бизга насиб қилди. Мундин ўзга киши ҳаргиз бу ишни қилолмас эрди. Дарифо андин ҳам маҳрум қолдуқ. Агар шул меҳмонни тобсақ, яхши пеш келғоймиз»—дер эрди. Аммо кўнглида муҳаббатдин пеш келмасликға чора тобмас эрди. Охи-

рул-амр Фарҳодни излаб, борғон халқ, ул тоғда илгаригидин ҳам зиёда ариқ қазиб юрубтур, деб хабар бердилар.

Ширин кўп хушвақт бўлуб, хабарчиларга инъом ва эҳсон берди. Кўнглида Фарҳодни ҳусн ва жамолини бориб тамошо қилмоқға бисёр орзуси бор эрди. Аммо яна борсам мани кўруб, беҳуш бўлуб йиқилур, деб ўйлар эрди. Маҳинбону бот-бот бориб, ҳол-аҳвол сўруб келур эрди ва яна Фарҳодни ҳол-авсофини Шопурдин сўрар эрди. Шопур поклик ва хўблик бирла жавоб айтур эрди. Маҳинбону мундоғ поклигин ангдаб, ман фарзанд қилсам, деб кўнглидин кечурди.

Фарҳодни кўнгли маҳбуби ёди бирла ўртаниб, фироқ даштида кўзларидин дарёлар равон бўлуб ариқ қазар эрди. Ногоҳ тошлар орасидин тупроқ чиқса ожиз бўлур эрди. Аммо, тошқа чопсалар қўрғошунча назариға келтурмас эрди. Илгариги устодлари барчаси Фарҳодни тешаси йўнғон тошни кўруб офарин ўқур эрдилар. Бу тариқа бирла чусту чолок иш қилур эрди.— Бу умид бирлаки, бот фурсатда бу ариқ тамом бўлса, тамошоға ул париваш келғай, муборак жамолин яна бир кўруб, шакар афшон сўзларини яна бир эшитуб жон фидо қилсам нечук армондур. Ва агар келмаса ҳам, хизматимни эшитуб, ризолик қилғой,— деб кеча-кундуз асло ором олмай иш қилур эрди. Бот фурсатда ариқни тамом қилиб еткурди. Ул ариқни бир учи париваш ётадургон ўрдани олдиға борур эрди ва яна ул ерда тошни ковлаб, бир катта ҳавз қилди. Ул ҳавзни атрофида сайр қилғудек ер ясади ва яна ул ерда бир үлүғ тош бор эрди. Ани баландлиги икки терак бўйи бор эрди. Ани тепасини ковлаб, бир равоқ ясади ва анча покиза хужралар қилди. Ул равоқ бирла хужраларни томларини тош бирла ораста қилди.

Шопур ани атрофиға нақш ва нигорлар қилди. Ва яна барча пари-пайкар канизаклар суратини тортди. Аларни оёғида ожиз ва инкисорлиқ бирла Фарҳодни суратини тортди. Мундоғ ораста қилиб тамом қилдилар.

Эрса Фарҳод Айнул-ҳаёт чашмасиға сув очғани равона бўлди. Тамом вилоятни халқи тамошо қилғали келдилар. Гўё ер юзини одам тутти. Фарҳод ғамгин бўлуб, Шопур бирла борур эрди. «Ул париваш тамошо учун бир келса, жон фидо қилсам. Агар келмаса, муҳаббат фироқида тириклик таркин қилсам», деб кўзларидин дарё-дарё ашки равон бўлди. Ушбу ҳолда кетиб борур эрдилар. Аммо Ма-

ҳинбону ҳамиша Фарҳодни бошидин жавоҳирлар сочиб борур эрди. Охирул-амр Айнулҳаёт отлиғ чашмага етдилар. Фарҳод андак дам олмоқ баҳонаси бирлаки, мабодо ул париваш келурмукин деб, ўлтурди.

Бу аснода Фарҳодни ариқни тамом қилиб, ҳавз ва равоқ қилғонини ва турфа нақш ва нигор этканини ва Фарҳодни сув очғали кетганини Ширинга хабар қилдилар. Дарҳол Ширин Маҳинбонуга от чоптурдики, ман борғунча сувни очмағай. Дарҳол Маҳинбону Фарҳодга бир соат сув очмай турсун деб киши юборди. Дарҳол Ширинга от кетурдилар. Бу офати замон ва ягонаи даврон сувора бўлуб, ҳамма тобиълари бирла етиб келди. Аввал ҳавз бирла равоқни тамошо қилиб, таҳсин ва офаринлар қилиб андин ўтуб, Фарҳод қазғон ариқ тарафига равон бўлдилар.

Бу аснода Маҳинбону бисёр насихатлар қилиб, Фарҳодга айдики, ўзунгни тўхтатғил. Бу орада бир гард намоён бўлди. Маҳинбону Ширинни келурини Фарҳодга айтди. Фарҳодни аъзоси ларзага келди. Барча халойиқни қўғладилар. Ширин ниқоб бирла етиб келди. Маҳинбону Фарҳодга «дарҳол сувни очғил» деди. Фарҳод шўридалиқ бирла сувни очғали турди. Ширин келиб бисёр таажжублар бирла тамошо қилиб турди. Фарҳод сувни қўя берди. Бир-икки тегирмон сув равон бўлди. Ширин бошлиқ барчалари офарин қилиб, сувдин илгари борали, деб тез равон бўлдилар. Аммо сувдин илгари ўтолмадилар. Фарҳод бирла Шопур ҳам равон бўлди. Ғам даштида ҳайрон ва ҳижрон аламида саргардон борур эрдилар. Ногоҳ Ширинни оти лойға ботди. Фарҳод от бирла кўтариб, устига олди. Отдин ҳам тезроқ беҳудона югуруб, олиб бориб ул равоқни олдиға қўйди. Барча халойиқлар офарин қилдилар. Ул сув келиб, ҳавзга кирди. Андин чиқиб, барча ариқларга равон бўлди. Халойиқлар мазкурни кўруб шод бўлдилар. Бу ариққа «Наҳрул-ҳаёт» ва ҳавзга «Баҳрун-нажот» от қўйдилар.

Охирул-амр барча халойиқ тамошодин фориг бўлуб, манзилларида қарор олдилар. Фарҳод бирла Шопур бир гўшада макон қилдилар. Ул гўшада ҳижрон фироқида ғамгин ётар эрдилар. Маҳинбону фаросат била маълум қилдики, Фарҳодни муҳаббати Ширин кўнгулида барқарор бўлмуш, яқиндурки, тарки ҳаёт қилғай, деб тафаккур бирла айди:— Бу иккисини бир ерда рўбарў қилғайман, шоядки Ширинни кўнглиға таскин бўлғай

деб Ширинға киши чиқарди. «Бу ариқ қазмоқ андишасида бисёр лол эрдуқ, ҳақ таоло ўз камол қудратидин бизға бахту давлат берди, ва яна бизға мундоғ кишини насиб қилди. Одам фарзандини қўлидин бу навъ иш келмас эрди. Мунинг қуввати бозусидан муродимиз ҳосил бўлди. Мундоғ кишига қанча қилсоқ доғи оз эрди. Агар хазина бирла дафинани қабул қилмайду. Анга бир мажлис бино қилсак, бошидин лаъл ва жавоҳир сочсоқ» деди.

Ширин бу сўзни эшитиб бисёр шодмон бўлиб қабул қилди. Ул замон меҳмондорлиқ асбобиға буюрди. Дарҳол от бирла қўй сўюб Фарҳодға киши юбсрди. Урдани ойинабандлиқ қилдилар. Борғон кишилар Фарҳодни топиб, Маҳинбону салом ва паёмларини еткурдилар. Фарҳод шоду хуррам бўлүб, Шопур бирла равон бўлди. Буларни эъзоз ва икром бирла равоққа олиб чиқтилар. Маҳинбону истиқболға чиқиб, ичкари олиб кирди. Ўзи тахтда ўлтуруб, Фарҳодға курси қўйдуруб берди, Шопур ҳам ёнида ўлтурди. Ҳофизлар олдида яна ўн қиз қатор ўлтурдилар.

Муғаннилар анигдек лаҳн пардоз,
Ки жонлар пардадин рақс айлаб оғоз.
Бу мажлис ичра ҳозир ўн дилором,
Бари ҳам сарв қомат, ҳам гуландом,
Маҳинбону камол изҳор айлаб.
Дақойиқдин савол изҳор айлаб.

Ул қизлар пиёлани гардиш қилдилар ва ул ўн қизнинг отлари бул турур:

Дилорому Дилорою Дилосо,
Гуландому Суманбўю Сумансо,
Паричеҳру Паризоду Париваш,
Парипайкар, зиҳи ўн исми дилкаш.

Ва ҳар бири илму донишда беназир ва ҳусну жамолда баркамол эрди. Бу қизлар бу байтни ўқуб, Фарҳод бирла Шопурға тутар эрдилар.

Н а з м:

Юзунгин хуни жигар бирла шусту шўй қилиб,
Назора қилгил ўшал юзға чашми пок била.
Жаҳонға берма кўнгул, эй гурусна рўй ҳарис,

Кўзингни тўйдурур айём мушт хоқ била.
Карашма бирла ҳалок айлади мени ул шўх,
Яна на шеваларинг бор экон ҳалок била.

Пиёла даргардиш қилиб, барчалари бир-бирларини танимадилар. Бу тариқа бирла тун яримгача мажлис ораста қилдилар. Аммо Фарҳод Ширинни висоли майиндин маст-мустағроқ эрди. Тун ярим бор эрди. Ширин юз минг ноз истиғно бирла шевалар кўргузуб, гулдек очилиб, сунбулдек сочилиб, оёқ тутғали турди, Фарҳодга етти. Эrsa ул ўн қиз Ширин бирла Фарҳодни бошларидин жавоҳирлар сочдилар. Бу тариқа бирла юз минг нозу карашмалар қилиб, Фарҳодга оёқ қўюб, олдида ўлтуруб, Ширин бу байтни ўқуди:

Ке эй зори балокаш ошиқим мансиз нечукдурсан?
Ки бу жавру ситамга лойиқим мансиз нечукдурсан?

деб, пиёлани қўлига олиб, сани ёдинг била нўш қилай,
деб нўш қилди. Фарҳод филдек маст бўлуб, бу байтни ўқуди ва таъзим бажо келтурди:

Эй соқийи гул узори маҳваш,
Жону жигаримга тушти оташ.
Тутғил манга лаб-балаб қуюб жом,
Бу ташналигимдин ўлсун ором.

Ширин яна бу байтни ўқуб, Фарҳодга аёқ тутди:

Адо фаҳмо эмас ҳолимдин оғаҳ деб гумон этма,
Муни билким сани ёдингга келтурган мани оҳим.—

деб париваш яна пиёлани тўлдуруб Фарҳодга тутти. Сани ишқингда гардун пиёла сибқорурман, деб нўш қилди. Пиёлани Ширинга бериб беҳудона оҳ тортти ва ерга йиқилди. Ширин Фарҳодни бошини уқалади, Фарҳод ўзига келмади. Бу ҳолат Ширинга таъсир қилди, ул ҳам бир оҳ тортиб беҳудона Фарҳодни ёнига йиқилди. Аҳли мажлислар Ширинни олиб чиқиб ётқуздилар. Андин Фарҳодни яна бир ерда ётқуздилар. Бир кеча-кундуз деганда Фарҳод ҳушига келди. Мажлисдаги воқиялар тамом ёдиға келди. Бисёр хижил бўлуб, оҳиста ўрниндин қўпуб, ўз ерига равона бўлди.

Аммо Ширин ҳам ҳушига келиб Фарҳодни топмади. Кўнглидаги дарди илгаригидин сад чандон зиёда бўлди.

Неча вақт мундоғ ўтти, эрса Ширинни муҳаббати кундин-кунга зиёда бўлди.

Маҳинбону бу воқиага бисёр тангдил эрди. Ширинни ишқ ва муҳаббати таъсир қилиб, ночор бўлуб, Фарҳодни поклиғидин гоҳи мажлис тузуб анга висол майиндин муяссар қилиб масти лояқил қилур эрди. Ушбу тариқа бирла неча вақт ўтти. Аммо тақдирға тадбир қилғоли бўлмас! Худой таолони тақдири буларға ишқ ўтида куймак ва хижрон сарсарида соврулмоқ эди...

Аммо аҳли таҳқиқлар андоғ дебдурларки, мағриб вилоятида Хисрав деган бир подшоҳ бор эрди. Асолатни насабда Кисрой набираси эрди. Отаси Хурмуз эрди. Мағриб заминда ҳама вилоят Кисройни фармонида эрди. Пойтахти Мадойин шаҳарида эрди. Кисройдин Хурмузға, Хурмуздин Хисравға қолиб эрди. Тахт-салтанатда беназир эрди. Аммо бир ўғли бор эрди, тахт-салтанатга лойиқ эмас эрди. Ул жаҳатдин аҳволи паришон эрди. Ихтиёр қилдики хотун олғойман, шояд худой таоло подшоҳликга лойиқ фарзанд бергай. Токи ўзумдин кейин қолиб, тахт-маснадимда барқарор бўлғой деб, бу андиша бирла ҳар тарафға киши юборди. Агар манга лойиқ хотун бўлса, хабар айтинг деди.

Бу аснода Шириннинг соҳиб жамоллиғи тамом оламға пур бўлди. Фарҳод бирла мундоғ асрорлари ҳам тамом халойиққа ёйилди. Охирул-амр, Ширинни бисёр таъриф бирла Хисравға еткурдилар. Хисравда ҳам ғойибона иштиёқ пайдо бўлди.

Бу аснода ҳар тарафға юборғон кишилари ҳам келиб, Ширинни таъриф қилдилар. Хисравға завқ пайдо бўлди. Ночор ўзи бормоқни ихтиёр қилди.

Вазири айди:— Аввал бир донишманд киши юборгаймиз, бориб сўзлашиб келгай. Анга боқиб маслаҳат қилгаймиз. Бу сўз Хисравға мақбул бўлуб, бир доно киши юбордилар. Неча вақтда Арман вилоятига етти. Хисравдин элчи келибдур, деб Маҳинбонуға хабар қилдилар. Маҳинбону аркони давлатни ораста қилиб, элчига киши чиқорди. Элчини икром бирла олиб кирдилар. Аввал Хисравнинг салом ва паёмини еткурди. Сўнгра фасоҳат бирла элчилик сўзини айтти.

Маҳинбону андиша бирла тамом эшитиб ўлтурди. Сўз тамом бўлғоч, «кенгаш бирла жавоб берурмиз», деб элчини элчихонаға чиқардилар. Ўзлари вазирларни йиғиб маслаҳат қилдилар.

Барча умаролар ҳам бизга Хисравдек киши насиб қилса нечук йўқ дегаймиз, андин беҳроқ кимни топқаймиз, деб бисёр шодмон бўлдилар. Ва ани маъқул кўрдилар.

Аммо Маҳинбонуға Ширинни ҳоли маълум эрди, бисёр танглиқга қолди. Ва яна Фарҳод ҳам ёдиға тушуб, бисёр ноилож бўлуб оҳ тортти. Охирула-мр ул паривашқа воқиани айди. Ул париваш айди:— Агар бундоғ ихтиёр қилсалар ўзумни ўзум ҳалок қилурман. Подшоҳлик бирла ишқ ва муҳаббатнинг на иши бор. Фарҳод бирла хурсанддурман. Фарҳод ҳам менинг висолим тамаи бирла хурсандлик қилур. Андоғ бегуноҳ кишини нечук озурда қилурман ва мундоғ бадномни нечук бошимға олғайман. Ҳоло ҳам кўнгли қонғунча жамолимға тамошо қилмай, мунча бадном қилурлар. Ул манинг фироқимда дашт-бадашт, кўҳ-бакўҳ, бошини тошларға уруб, оҳу фиғон бирла юрур. Ман яна бировни ҳоҳиш қилсам, ишқ йўлида нечук раво бўлур,—деб бисёр паришонлиқ бирла Маҳинбонуға айттики мани мундоғ ишға тарғиб қилғунча бир йўли ўлтуруб ташланглар — деб ноалар қилди.

Маҳинбонуға бу сўз ажаб таъсир қилди ва айди:— «Ман ҳам хоҳиш қилмайдурман, андоғ бўлса, бир навъ сулукат бирла элчини ёндурили» деб Ширин қошидин чиқди. Тонгласи тамом аркони давлатни тузуб, элчига киши юборди. Элчини олиб келдилар. Элчига бисёр сулукатлар бирла, Хисравнинг мундоғ сўзини ўзига фаҳр ва мубоҳот билғондек шодмонлик бирла бисёр узрлар қўлуб¹ айдиким:— На яхши дебдурлар, биз нечук хоҳиш қилмасбиз, ниҳоят саодатдур. Ва лекин бир иши борки бу париваш бу дамғача эронлардек улғоймиш. Қуш қушламоқ, ов овламоқ ва анча сипоҳгарчилик бирла умри бу ерга етибдур. Мундоғ ишларни хоҳиш қилмас. Асло анга айтиб бўлмас. Баногоҳ киши айтса, ани ўлтурур. Бир-икки йил сабр қилсалар, андақ ақлга келса, бизлар насиҳат қилсак, деб элчини эъзоз бирла ёндурдилар.

Элчи бориб бу сўзларни тамом Хисравга айтти. Хисрав айди:— Мандак кишини фаҳр ва мубоҳот билмай давлат ва саодат билиб қабул қилмай баҳона қилурму?— деб бисёр ғазабнок бўлуб, яна элчи юборди.

¹ Қўлуб — истаб, тилаб.

Ул элчи ҳам аввалги сўзни айтиб келди. Хисрав айди:—«Бориб, вилоятлари бирла тамом торож қилиб, есир олсам нечук қилур»,—деб газаб бирла черик йиқ-голи буюрди. Икки-уч кунда беҳисоб черик йиғилди. Ушбу черик Арман вилоятига равон бўлди. Неча кунда, қатъи биёбон қилиб Арман вилоятига етти.

Аммо Маҳинбону кўнглида Хисрав лашкар тортиб келурини билиб, шаҳарини беркитиб, черик йиғиб, захира жамъ қилиб туруб эрди.

Бу аснода қум ва тупроқдин зиёдроқдин зиёдроқ лашкар бирла Хисрав келиб шаҳарни тошига тушти. Маҳинбону бирла Ширин ҳам шаҳарни маҳкам ораста қилдилар. Бу воқияни Фарҳодга ҳам хабар қилиб, олиб келдилар. Шаҳарни тошида бир тоғ бор эрди, Фарҳод анда макон тутмиш эрди.

Охирула-мр, Хисравнинг черики шаҳарни қуршаб олдилар. Хисрав шаҳарни ихота қилиб, Фарҳод тарафига келди. Йироқдин Фарҳодни кўруб, юракига Фарҳодни ҳайбатидин дарз кетти.

Кўрқуб айдики:— «Ҳар ерда бўлса, мани душманам шул бўлғай. Аввал душманни йўқ қилай», деб ўн минг совут пўш муборизлардин йиғирмасини буюрдик, бориб шул одамни тирик тутуб келинлар. Булар Фарҳод тарафига равон бўлдилар. Фарҳод билдики, неча кишилар буён келадур, дарҳол бир тоғни устига чиқиб, наъра тортиб айдики:— Мандурман оташи муҳаббатга гирифтор бўлғон, ишқ даштида санги машаққатни бошига ёғдурғон, ғам кунжида макон тузғон, дарду алам бирла тавъамон бўлғон. Манга яқин келмангларки бе ажал ҳалок бўлурсиз. Бошингларга мандек санги машаққат ёғар. Агар бовар қилмасанглар, дубулғаларинг бирла туғларинг шаддасини тамошо қилинлар, деб бир тош бирла андоғ ўрдик, дубулғалари бирла туғлари шаддаси ерга юмаланиб тушти.

Фарҳодни бу ишига Хисрав бошлиқ барча халойиқ ҳайрон бўлди.

Фарҳод яна айди:— Агар мендек бегуноҳга қасд қилсанглар, сипоҳларингни ўз қўлинглар бирла қирасизлар. Дубулғаларни учурғонимни бош учурмоқга далил қил. Лашкарингга жабр қилма. Келғон йўлингга ёниб борғил. Ва яна сўз улки лофи ишқ урарсан, мундоғ черик йиғиб париваш кўнглини паришон қилурсан, бу нечук расми ошиқлиқ бўлғай?— деб Хисравни бисёр танг қилди.

Хисрав ночор паришонлиқ бирла ҳаймасиға тушди. Бисёр ғамгин ўлтурди. Бузург Уммед деб бир вазири бор эрди, кириб келди ва айди:— Тоғ халқи мундоғ лоф урарлар, лекин мунча черикға қор қилурму? Ва яна девоналар ҳар навъ сўз айтар, киши ани сўз ўрнида эшитмас. Қайғурмағайлар. Аммо бу шаҳар бисёр маҳкамдур, бир йил жанг қилса ҳам олурнинг иложи йўқ. Мундоғ шаҳарни сиздек подшоҳ бир зўр бирла олғай эрдингиз, аммо муяссар бўлмас. Мунга тадбир бирла иш қилғаймиз, деб Хисравға таскин берди ва айди: яна элчи киргузгаймиз. Маҳинбонуға нечук номусдурки Фарҳоддек бенажод бирла Шириндек асолат гавҳари пок ошиқ-маъшук бўлғай. Ва яна баъзида ҳаммажлис бўладур, мандин нима камлик топадур? Фарҳоддин нима фазилат кўрубдур?— деб элчи киргузди. Элчи кириб бу сўзларни Маҳинбонуға сўзлади. Маҳинбону яна илгариги жавобини берди. Элчи ёниб чиқиб, Хисравға сўзлади. Хисрав бисёр ғазабнок бўлди. Асбоби жангни мухайё қилиб, табли жанг қоқтилар. Сафларни ораста қилдилар.

Аммо шаҳар тарафидин Фарҳоддин бўлак киши ўқ отмайдур. Фарҳод тош отиб, ҳеч кимни яқин келтурмайдур. Хисрав яна ғамнок бўлуб, ёниб тушти. Анча маслаҳат қилиб ҳеч илож топмадилар.

Бу аснода бир ҳаромзода доғули бор эрди, панд ва фирибда шайтон шоғирд эрди. Хисравға келиб айдики:— Муни тадбирини ман қилурман. Хисрав айди. Сан тадбир қилсанг бўйинг баробари зар берурман. Бу ҳаромзода айди:— Ҳийла бирла банд қилурман,— аммо олиб келолмасман. Хисрав айди:— Сан банд қилғил, ман киши қўшарман, бир ерда яшунуб, турғай. Сан банд қилиб, аларни қичқирғил, деб ғарқ кўк темур кийган икки юз кишини буюрди. Алар оҳиста бориб, бир ерда пинҳон бўлдилар.

Бу ҳаромзода бир хушбўй гулға доруи беҳуш солиб олди. Ўзини ошиқлар суратида қилиб беҳудона оҳу фанлар бирла Фарҳод тарафиға равон бўлди. Фарҳодға яқин бориб фарёд вовайло бирла синасиға уруб намоён бўлди. Фарҳодға муни мундоғ афгонлари таъсир қилди. Ўзидек шўрида ҳол кўруб, муни аҳволини сўрди. Бу айди:— Ман бир паривашға ошиқ бўлуб, гоҳи анинг висоли майидин нўш қилур эрдим. Бу вақтда Хисрав деган бир золим пайдо бўлуб, бу шаҳарни қамаб олди. Манн шайдо қилғон париваш шаҳарда қолди. Ман бечора таш-

қарида қолдим. Ҳоло шаҳарга борсам, Хисравни тилчиси деб уруб қовлайдур ва агар Хисрав қошига борсам, ул золим ҳам қовлайдур. Бу бечоралик бирла маҳбубум ёдида юрурман, деб бир оҳ тортти ва кўзларидин ёшлар оқузди.

Фарҳодға бу ҳол таъсир қилиб, бир оҳ тортиб беҳуд бўлди. Дарҳол бу ҳаромзода Фарҳодға доруйи беҳуш искатиб, беркиниб турғон халқға хабар қилди.

Бу аснода Шопур юқорида бир тоғ камарида ётиб эрди, ёмон туш кўриб уйғонди. Дарҳол Фарҳод тарафиға назар қилиб бу ҳаромзодани кўрдик, Фарҳодни беҳуш қилибдур ва яна ул халойиқни кўрдик, ҳар ёнидин югурушуб келадурлар. Ночор бўлуб бир тошни қўлиға олиб ул ҳаромзодани бошиға чунон урдик, мияси қатиғдек тўкулди. Ул халойиқлар келиб, Фарҳодни маҳкам банд қилиб, Хисрав тарафиға олиб жўнадилар...

Фарҳодни ул хайл Хисрав қошиға еткурғони ва Хисрав Фарҳодни бошидан оёғига салосил ва ағлол ҳукмин сурғони ва Бузург Уммед ҳикмат бирла ул бандни муқайяд қилғони ва девона димоғиға дафъ дору қилиб, ҳуш кетурғони ва муҳаббат юзидан анга сўз қотғони ва Хисравнинг савол ишшларин жавоб хоралари бирла ушотқони ва унинг бу навъ қаттиғ сангборонидин Хисравни кўнглидаги саволоти ишшадек синиб, анинг қатлиға озим бўлғони, ул муҳлик сўзлари ҳимояти бирла қатлдин халос бўлғони

М а с н а в и й:

Бу беҳудлуғ йўлининг ҳушманди,
Бўлуб бу навъ маъни нақшбанди:
Ки чун Фарҳодни ул хайли чолок,
Шаҳ олиға етурдилар тарабнок.
Бўлуб Хисрав ул ишдин шодмона,
Ато айлаб аларға хисравона
Деди мажнунға солинлар оғир банд,
Ики илкин қилиб банд узра пайванд.
Мажониндек муқайяд бўлди ҳосил
Бари аъзосин ағлолу салосил.
Буюрдиким ҳақим ўлуб ҳам оғуш,
Кетурди нотавоннинг мағзиға ҳуш.
Кўзин чун очти ул мажнуни беҳуд,

Ки бўлмиш эрди мажнундек муқайяд.
 Узин кўрди ажойиб ҳол ичинда,
 Салосил қайдида ағлол ичинда,
 Бошида хисравона боргоҳи,
 Туруб атрофида хайли сипоҳи.
 Тўрида боргаҳнинг бир буюк тахт,
 Анинг устида бир шоҳи жувон бахт.
 Оёғи остида тахти Каёни,
 Боши устида тожи хисравони.
 Таажжуб бирла онинг сори боқиб,
 Бошини ирготиб, илгини қоқиб.
 Яқин билди чу бўлди фикрат андеш,
 Ки не феъл айламиш чархи жафокеш.
 Узин солмай хидеви ғайрат ойин,
 Қўпуб ўлтурди солиб қошиға чин.
 Адаб бирла ҳаё расмин қилиб фош,
 Бурун индурди мажлис аҳлиға бош.
 Чу даъби йўқ эди сўрмай демак сўз,
 Оғиз сўздин тикиб, тикди қуйи кўз.
 Шукӯҳидин етиб Хисравға тағйир,
 Қилиб ишқи ўти кўнглиға таъсир.
 Унутти айламакни қатл бедод.
 Анга боқиб такаллум қилди бунёд:
 Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ?
 Деди: мажнун ватандин қайда огоҳ?
 Деди: недур санга оламда пеша?
 Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.
 Деди: бу ишдин бўлмас касб рўзи.
 Деди: касб ўлса басдур ишқ сўзи.
 Дедиким: ишқ ўтидан де фасона!
 Деди: куймай киши топмас нишона!
 Дедиким: куймагингни айла маълум.
 Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум.
 Деди: қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?
 Деди: руҳ эрмас эрди танга пайваст.
 Деди: бу ишқдин инкор қилғил.
 Деди: бу сўздин истиғфор қилғил.
 Деди: ошиқға не иш кўп қилур зўр?
 Деди: фурқат куни ишқи бало шўр.
 Деди: ишқ аҳлининг недур ҳаёти?
 Деди: васл ичра жонон илтифоти.
 Дедиким: дилбарингни де сифотин!
 Деди: тил ғайратидин тутмам отин!

Дедиким: ишқиға кўнглунг ўрундур?
 Деди: кўнглумда жондек ёшурундур.
 Деди: васлига борсен орзуманд?
 Деди: борман хаёли бирла хурсанд!
 Деди: нўши лабидин топқай эл баҳр,
 Деди: ул нўшидин эл қисмидур заҳр.
 Деди: жонингни олса лаъли ёди?
 Дедиким: ушбудур жоним муроди!
 Деди: кўксунгни гар чок этса бебок?
 Деди: кўксум тутай ҳам айла деб чок.
 Деди: кўнглунг фидо қилса жафоси?
 Деди: жонимни ҳам айлай фидоси.
 Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд.
 Деди: бу келди савдо аҳлиға суд!
 Деди: бу ишқ тарки яхшироқдур.
 Деди: бу шева ошиқдин йироқдур!
 Деди: ол ганж, қўй меҳрин ниҳони,
 Деди: туфроқға бермам кимиёни.
 Деди: жонингға ҳижрон кинакашдур,
 Деди: чун васли ёр уммиди хушдур.
 Дедиким: шаҳға бўлма ширкат андеш!
 Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!
 Деди: жонингға бу ишдин алам бор.
 Деди: ишқ ичра жондин кимга ғам бор?!
 Деди: кишвар берай, кеч бу ҳавасдин!
 Деди: бечора, кеч бу мултамасдин!
 Деди: ишқ ичра қатлинг ҳукм эткум.
 Деди: ишқ ила мақсудумга етгум.
 Деди: бу ишда йўқ сендин йироқ қатл!
 Деди: бу сўзларингдин яхшироқ қатл.
 Нецаким бўлди мушкил сўз хитоби.
 Басе осон анга етти жавоби.
 Чу Хисрав кўрди бу янглиғ таҳаввур,
 Такаллум айламак сочқон киби дур.
 Бир ўт тушти ичига бехудона,
 Ки оташгоҳдек чекти забона.
 Ки мендек шаҳға мундоғ разли дуни,
 Оёғдин бошқа банд ичра забуни,
 Ҳаётининг ниҳолиға синиб шох,
 Жавоб айтур на сўрсам бўйла густох,
 Сиёсат қилгулуқдур бу фидойи,
 Ки ҳар бир тоғ ила води гадойи.
 Яна кўргузмагай бежавфу даҳшат,

Салотин хизматида сўзга журъат
Ғазаб бирла буюрди шоҳи ғаддор,
Ки урдилар ҳисор олинда бир дор.
Кейин боғлаб оёғу қўлларин руст,
Бориб чекмаклик они дор уза чуст.
Чекилгач ўйлаким абри баҳорон,
Улус қилмоғлиқ они тирборон.
Неча кун турмоқ ушбу ҳол бирла,
Кўруб халқ они бу аҳвол бирла.

Аммо Хисрав шаҳзода Фарҳоднинг бу ранг жавоб айткони бисёр асар қилиб айдики: — Мундоғ кишини бетаъхир дорға осиб, тирборон қилмоқдан ўзга иш йўқ. Подшоҳларга мундоғ ноҳамвор сўз айтқонни жазоси ушбудур, деб дорға буюрди. Дарҳол шаҳар олдида бир дор тайёр қилдилар. Хисрав мирғазабларга:— Олиб бориб дорға осинглар!— деб буюрди. Подшоҳларга шарик бўлгоннинг жазоси ушбудур, деб тирборон қилинглари деди. Аммо бир неча кун анда турсун, андин олиб, тамом аъзосини ўтга куйдуруб, кулини кўкга совурунглари. Токи ўзгаларга ибрат бўлсун!— деб амр қилди.

Фарҳод бу сўзни эшитиб бисёр ҳушвақт бўлуб айдики:— Сан манга ғазаб билан бу ишларни айтурсан. Аммо маннинг муродим ишқ даштида ўлмоқ эрди, сан муяссар қилдинг. Ўтга куйдурмакни амр қилдинг, мен ҳамини куярман, бир йўли қутқарсанг на яхшидур,— деб бисёр шодмонлиқ қилди. Ва яна айдики:— Манга нечук фахр ва мубоҳотдурки, халойиқлар эшиткайлар, бир фақир ғамдин ишқ даштида оташи меҳнатга гирифтор бўлгон ва ранжу машаққатда тоғдек, бадани долдек бўлгон ва мундоғ зору забун бўлгонда бир улуг подшоҳ ҳаддан ортуғроқ черик йиғиб келган, манга шарик бўлурму деб жанг қилгон, бисёр баҳодирларини буюргон. Агар ман сабр қилмасам ул уни дубулғаларни урғон, бошларини ҳам урар эрдим. Мунча заифлик бирла шунча ишларни қилдим. Подшоҳ неча беҳад черик бирла бир заифқа кучи етмай, макр ва ҳийла бирла беҳуш қилиб бошидин оёғиғача бандга тортиб, қошига келтурғон. Мундоғ ғазаб бирла иноятлар қилгон. Бу бечора анча жавоблар берган. Подшоҳга маъқул бўлуб қатлга ҳукм қилгон. Боракаллоҳ, подшоҳларда мундоғ шужоат бирла адолат бўлғай! Эй дариг, кошки ман мундоғ дард — меҳнатга мубтало бўлмасдин тахт-маснадимда сипоҳларим бирла

бўлғай эрдим. Мундоғ шужоатлиқ подшоҳ бирла тақобул бўлғай эрдим. Ҳаддин зиёда черикин бир-бир нобуд қилиб, сипоҳгарчиликни тартиб бериб, йигитлик кўрсатиб, шужоатни мундоғ подшоҳларға таълим берур эрдим,— деб подшоҳға бисёр таъналар қилди.

Ва яна айдики:— Ман ҳар кунда юз минг ўлар эрдим. Агар сан бир ўлдурүш бирла қутқорсанг нечук армондур. Аммо бир паришонлигим ҳам бор. Сабаб улки, бу воқиялар Хитой тарафига етиб, хоқонға эшитилса, хоқон бу жигар порасини ғурбат ичра дарду меҳнатға мубтало бўлғонда мундоғ ишлар бошиға тушганин эшитиб, тамом оламини черикга тўлғозиб, бу ерларға келса, асло анинг қўлидин жондор қутулмас. Ман учун қанча мусулмонлар несту нобуд бўлуб, ноҳақ ўлур,— деб сўзини тамом қилди.

Хисрав ғазаб бирла дорға буюрди. Фарҳодни дорға олиб бордилар. Шаҳар халқи Фарҳодға бисёр афсус еб, Маҳинбону бирла Ширин беҳабар, йиғлашдилар. Хисравни чериклари ҳам мундоғ қобил диловар кишининг ўлушиға анча афсус қилиб назора қилур эрдилар. Фарҳодни дорға тортар вақтда Бузург Умид вазири дарҳол подшоҳ қошиға келиб оҳиста айдики: «Бу кишини беғуноҳлиғи зоҳир бўладур. Мундоғ девонани ўлдурмоқ беўрундур. Чароки девонада ақл бўлмас, унинг ақли бўлса, мундоғ қаттиқ жавоб айтүрмү? Агар бу девонани ақли бўлса, ўлумдин қўрқар эрди. Бу асло назарға келтурмайду ва мунни маҳкам ерда банд қилғаймиз, неча вақт анда кишилар қўйғаймиз. Агар ақлиға келса, анга боқиб иш қилғаймиз. Кишини ўлдурмак осондур, тиргизмак мушкүлдур», деб арз қилди.

Бу сўз подшоҳға маъқул бўлуб, бир тоғда деворланган маҳкам қўрғон бор эрди, ани қўрғони Салосил дер эрдилар. Барча гуноҳкорларни анга юборур эрдилар. Хисрав Фарҳодни ул қўрғонға юборди. Беш юз баҳодүр киши қўшти. Ва айтди:— Маҳкам банд қилиб, ул қўрғонда сақланглар, агар қочүрсанглар, барингларни қатли ом қилурман.

Эрса Фарҳодни ул қўрғонға олиб келиб бир неча кун маҳкам банд бирла сақладилар. Фарҳодға Суқрот бир дуо ўргатиб эрди, ул дуонинг хосияти ул эрдик, ҳар қанча маҳкам банд ичра бўлса, ани ўқуса бандлар кушода бўлур эрди. Ҳарқандай маҳкам дарвозаға ўқуса, очилур эрди. Фарҳодға ҳижрон зўр қилди. Бу бандлар бир-

ла ўрнидан тураолмиди. Охирул-амр ул дуони ўқуб эрди, бандлар кушода бўлди. Оҳиста қўпуб дарвозага келди. Дарвозага қараб ўқуб эрди, очилди, ташқари чиқти. Дашт-бадашт, биёбон-бабиёбон нола ва зори бирла сайр қилди, эрса субҳ бўлди. Яна кириб қўрғонда банд ичра оҳу-фиғонлар бирла бўлди. Неча кун бу тариқа бирла ўтти.

Нигаҳбонлар кириб, бу асрорни маълум қилдилар. Фарҳоднинг дарду сўзи буларга таъсир қилиб, кўнгуллари эриб сув бўлди. Булар Фарҳодга айдилар:— «На сабабдин банддин халос бўлуб, яна ўз ихтиёрингиз бирла бандга тушарсиз? Мундоғ фазилатлиғ кишини бандга солмоқ нечук бешармликдур,— деб барча бандларини олиб қўйдилар ва яна айдилар:— Агар хоҳласангиз бориб кўнглингиз тилагандек осуда бўлунг. Сиз учун Хисрав ҳарна қилса, бизларни қилсунки, бизлар жонимизни сизга фидо қилдук. Бизларни худога тобшуруб, кўнглингиз тилагон ерга боринг. Бизлар сиздек кишини кўрган эмасмиз.

Фарҳод бир оҳ тортти ва айди:— Ман бошимдаги ўлумни нечук сизларга раво кўргайман. Ман учун сизларга озор етмасин. Сизлар бегуноҳ жон фидо қилгайсизлар. Ман нечук сизларни шарманда қилурман. Хисрав ҳарна қилса мани қилсун,— деб ҳеч ерга борурни ихтиёр қилмади. Аммо Фарҳодни мундоғ сўзлари буларга таъсир қилиб, офарин қилдилар. Фарҳод неча кун ўз ихтиёри бирла юрур эрди. Гоҳи булар қошига келур эрди. Ва гоҳи тоғларда оҳу фиғон бирла сайр қилур эрди. Ва гоҳи шерлар бирла улфат олишур эрди ва гоҳи ўзга жониворларга сўз қотур эрди ва гоҳи арз-ҳолини ваҳши-жониворларга айтур эрди ва гоҳи ой била кунга сўз қотур эрди. Барча ваҳши-жониворлар Фарҳодга ошнолик қилур эрдилар. Бу тариқа бирла тоғларда юрур эрди. Ҳижрон ғамидин ҳайрон ва фироқ аламидин саргардон эрди. Ногоҳ оташи иштиёқ ва тирборони фироқ ғалаба қилди. Дард ва сўзи ҳаддин ошди. Маҳбубин ёдида беҳудона нола ва зори қилиб йиғласа жониворларга таъсир қилиб йиғлашур эрдилар. Тоғлар ларзага келур эрди. Бошининг зарбидин тоғлар парча-парча бўлур эрди.

Бу аснода Хисравга Фарҳодни банддин кушода бўлуб, ўз ҳолича юргонни эшитилди. Хисрав нигаҳбонларга ғазаб қилур маҳалда Фарҳодни аҳволотини таҳқиқ қилди. Хисрав Фарҳодни ўзлугича кушода бўлуб, қўрғон

атрофида макон тутуб, йироқ бормай юрғонини билиб, кўнглига таскин бўлуб, эшитмасликга солди.

Ва бу аснода шаҳар ичра Маҳинбону бирла барча халойиқ Фарҳодни дорға кетуруб, яна олиб ёнғонларини кўруб туруб эрдилар. Бу вақтгача Фарҳодни ўлганини ё тирик борини ҳеч хабар олмаб эрдилар. Аммо Фарҳодни подшоҳзодалиғи маълум бўлуб эрди. Барча халойиқ Фарҳод учун бисёр паришон эрдилар. Фарҳоддин тириклик умиди узулди. Фарҳодни фироқида барча халқ мотамдор эрдилар.

Аммо Фарҳод Хисравни қўлида мундоғ бандға тушганини Ширин эшитмаб эрди ва шаҳар тошида қолди деб билур эрди. Аммо Фарҳодни ишқида бисёр зор забун бўлуб эрди. Ногоҳ бир куни дард ва муҳаббат тўла ғалаба қилиб, ночор бўлуб тамошо учун равоқиға чиқти. Ул равоқда, гул ўзориға борон ёққондек ёшлари равон бўлди. Дарду сўз бирла ўлтуруб эрди. Ногоҳ қулогига бир ҳазин овоз келди, қулоқ солди. Ул маҳалда ҳофизлар Фарҳодни яхши тавсиф қилиб, Хисравдек золимға гирифторм бўлғонини қўшуб қўшуқға олиб эрдилар. Ҳар маҳаллада дарду сўз била айтур эрдилар. Ширин тамом эшитти. Фарҳодни Хисрав қўлиға асир тушганини тамом билди. Бир оҳ тортиб фарёд ва нола бирла ўзини ерға уруб, беҳуд бўлуб йиқилди.

Маҳинбонуға хабар қилдилар. Маҳинбону кириб Ширинни бу ҳолда кўруб, бисёр паришон бўлди. Ширинни бошини қучоғига олиб ўлтурди. Ширин бир кеча-кундузда ҳушиға келди. Кўзини очиб Маҳинбонунни кўрди. Яна йиғлаб, оҳ тортиб беҳуш бўлди. Неча соатда ҳушиға келди. Илондек тўлғониб, бу ҳолда ётар эрдик, Шопур салом қилиб, кириб келди. Булар кўруб, Фарҳодни кўргандек бўлуб, бисёр шодмон бўлдилар. Ширинга ҳам хили қувват пайдо бўлуб, туруб ўлтурди.

Бу вақтларда Шопур Фарҳоддин айрилиб, Фарҳодни фироқида шаҳарға кириб, бир гўшада ётиб эрди. Фарҳоддин асло хабар топмади. Охирул-амр Фарҳодни иштиёқи ғалаба қилди. Оҳиста ўрнидин турди. Ҳар нечук бўлса, бир хабар олай, Фарҳод ўлукми ё тирикму?— деб шаҳардин чиқиб, Хисрав тарафига равон бўлди. Тун ярим бирла лашкар орасиға кириб, анча жустжў қилди. Асло бир хабар топмади. Охирул-амр Хисравнинг ўрдасиға бориб, бир ерда беркиниб ўлтирди. Бу аснода Фарҳодни банддин халос бўлуб, ўз ҳолича юрғони ўр-

даға эшитилмиш эрди. Урдани ҳар тарафида ани сўзлашур эрдилар. Шопур тамом эшитуб, Фарҳодни тириклигини маълум қилиб, бу хабарни Маҳинбону бирла Ширинға етқурай деб, хайр-бод қилғоли келдим, деди.

Маҳинбону бирла Ширин бисёр шодмон бўлуб, янгидин жон топдилар. Шопурни бисёр эъзоз ва икромлар қилиб, хўб келибсиз, Фарҳодга бир оз сўз айтиб юборали, деб ўлтурғуздилар. Ширин дарҳол қўпуб хилватға кирди, арз ҳолини нома қилиб, Шопурнинг қўлиға берди. Шопур номани қўлиға олиб, Фарҳод тарафиға равон бўлди. Кеча-кундуз биёбонлар кезиб, Фарҳодни қошиға борди. Фарҳод бир тоғда бехудона ётиб эрди. Шопур Фарҳодни бошини қучоғиға олиб ўлтурди. Бу аснода Фарҳод ҳушиға келиб, кўзини очти. Дарҳол Шопурни кўруб, бисёр шодмон бўлуб ўрнидин турди. Шопур бирла кўрушуб, оҳу фиғонлар бирла йиғлашдилар. Шопур номани олиб, Фарҳодга берди. Фарҳод номани ўқуб, бениҳоят хурсанд бўлди...

КИРОМИЙ

С айид Музаффар Хўжа Қиромийнинг биографияси ва ижоди ҳали тўла ўрганилган эмас. Хоразм шоирларидан Нишотий ўзининг «Хусну дил» номли достонининг 10-бобида бу асарни ёзишда Қиромийдан илҳомланганини айтиб ўтади. «Хусну дил» 1778 йилда ёзилган. Хоразмда 1791 йилда тузилган бир баёзга Қиромийнинг иккита мухаммаси киритилган. Демак бу вақтларда Қиромий отоқли шоир бўлган.

Қиромий ўз даврининг маданий савияси юксак ва талантили шоирларидан эди.

Нишотийдан бошқа Мунис ҳам ўзининг машҳур шеърларидан бирида Низомий, Жомий, Навоий каби устодлари қаторида Қиромийни ҳам ҳурмат билан эслайди. Шубҳасиз, Қиромий ўтмишдаги форс ва ўзбек адабиётини чуқур билган. У ўз ижодида Навоий изидан борган, Навоий ижодининг Хоразм меҳнаткашлари, олим, шоирлари орасида тарқалишида катта хизмат кўрган, Нишотий Равнак, Роқим, Мунис каби талантили шоирлар ижодига йўл очиб берган.

Биз бу ерда Қиромийнинг Навоий ғазалларига болаган бирмунча мухаммасларини келтирамиз. Бу шеърлар ЎзССР Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти фондидаги 7054 рақамли қўл ёзма баёздан олинди.

О

МУХАММАСЛАР

либ аввал назарда ақлу ҳушимни тамом айлаб,
Не ҳосил қилдинг, эй бедард, зулму кин мудом айлаб,
Мени ранжур олур сихҳат лабингдин шод ком айлаб,
Ўлукни тиргузур лаълинг масиҳосо калом айлаб,
Такаллум чошнисин шарбати юҳйил-изом айлаб,

Санойиъдин бири келмай вужуда, эй малак симо,
Адам кунжида эрди бору йўқ дунё ва мофиҳо,
Қилурда сурати покингни устои қадар пайдо,
Азалда лаълинга сайд эткали кўнглум қушин гўё,
Қазо сайёди жонлар риштасидин ёйди дом айлаб,

Ғаройиб зеб коши тоқ ила кохи эрур ҳизре,
Муфарраш анда ҳарбир санглохи эрур хизре,
Қуруқ қақшал шажаралар жавфи суроҳи эрур ҳизре,
Чаманда тозаликдин ҳар қуруқ шохи эрур хизре.
Магарким ўтмиш андин оби ҳайвоним хиром айлаб,

Раводур нуқтаи мавҳум демак оғзинг эъломин,
Очилмайдур неча наззора қилсам кулгу ҳангомин,
Қолур ҳайратға кўрса улки аллома қўюб номин,
Агар ҳарф ўлса мудғам ваҳки холинг нуқта идғомин,
Аён қилди кўзумнинг мардуми ичра мақом айлаб.

Хароб ўлмакдин ўзга чора йўқдурким келиб қаршу,
Жафо новакларига айладинг жону дилим қобу,
Недин тушди қаро кун бошинга деб сўрма, эй маҳрў,
Не бўлғай рўзгорим тийра бўлмайким, очиб гесу,
Қаро шомимни муҳлик айладинг, субҳимни шом айлаб.

Агар уқбода роҳат истасанг нафсингга бўлғил зид,
Саҳарлар йиғлабон элдин ниҳон бўл тангрига обид,
Амалнинг яхшиси улдур риёга бўлмағай оид,
Чу ҳақ даргоҳидин мардуд этар найларсан, эй зоҳид,
Қабули халқ учун ортуқи тоат илтизом айлаб.

Жаҳолат тойирин афғон чекиб ҳуркутди фақр аҳди,
Кўнгулни хонумондин оҳ уруб совутди фақр аҳли,
Назар қил, матлабига етгуча қон ютди фақр аҳли,
Ёшингни дона, бағрингни сув қилким тутди фақр аҳли,
Ҳидоят қушларин бу донау сув бирла ром айлаб.

Ҳабодур ортмас рўзи киши ҳар неча саъй этсун,
Не ҳосил меҳнат ила жамъ қилмоқ сим ила олтун,
Киромий, қил қаноат не муқаддар бўлса чекман ун,
Навойи, кунда чун бир қурси мақсум ортмас нечун,
Фалакдек бўлма танг саргашта тун, кун эҳтимом
айлаб.

* * *

Мони чекарга суратинг нақшини кўп қилди жадал
Бўлмайин сирри мусбати тасвирига тушди халал,
Ваҳ не ажаб маснуъсен, йўқтур назиринг, эй гўзал,
Гўё лабу хатингни тарҳ этканда наққоши азал,
Шингарфу зангор ўрнига лаълу зумуррад
қилди ҳал.

Будур ул ойнинг одати, солур бошимга кулфати,
Ўтмай замони фурсати, текгуси жонга шиддати,
Ақлимни олиб фикрати, кўнглумга еткай роҳати,
Фош этти гоҳе рифқати, кўз қони томғон ҳайъати,
Ким кўз қаросин фурқати, қон бирла айлабдур бадал.

Эй дилбари гулгун қабо, васлингдин ўзга муддао
Йўқтур манга субҳу масо, қилди рақиб юз минг
жафо,
Мен зорни сендин жудо, ҳижрон ўти жоним аро,
Доғи фиروق, эй дилрабо, андоқ кўзум қилди қаро,
Ким кўз қаросидек манга, матлуб эрур доғи ажал.

Сархуш майи рангин ила, сар то қадам тазйин ила,
От секритиб ойнин ила, чиқдинг қошингда чин ила,
Роҳингда мен таҳсин ила, қилдим дуо омин ила,
Сен фурқат истаб кин ила, мен ер ўпуб тамкин ила,
Қатл аҳлиға таскин ила, қилмоқ намоз эрур ҳиял.

Фурқат шарори ногаҳон, ёқти таним бермай амон.
Қилдим бaсе оҳу фиғон, мамлу унимдин осмон,
Дардим нучук айлай ниҳон, элдин мени беҳонумон,
Ҳажринг ўтидин ҳар замон, андоғ куяр озурда жон,
Ким соғинур боғи жинон, дўзахга кирса филмасал.

Пандим эшит, эй нозанин, не гул қолур, не ёсмин,
Айлаб ажал бир кун камин, тортар бошингга
тиғи кин,
Не важҳ, ила бўлмай ҳазин, охир кетар ҳар моу тин,
Юз йилға умр ўлсун қарин, бир дам кўрар аҳли
яқин,
Бас недур эй хилватнишин мунча санга тули амал.

Гулзор аро ул нўшлаб, базм айламакка рўзу шаб,
Айёми гул бўлди сабаб, ҳамроҳ неча олий насаб,
Ваҳм айлама, чекма тааб, ишрат, Қиромий, қил талаб,
Вуслат замони бўлажак, соқи қадаҳ тут лаб-балаб,
Мутриб, тузат савти тараб, ўткар, Навоий, бир
ғазал..

* * *

Тузуб асбоби шоҳи беадад аҳли хидам чекти,
Жаҳони тира узра нурдин хони карам чекти,
Кеча ҳиндусини дафъ эткали тиғи дудам чекти,
Саҳар ховар шаҳи чарх узраким хайли ҳашам
чекти.

Шиоий хат била кўҳсор уза олтун алам чекти,

Таолалло ёйиб офоқ аро хуршед ёғдусин,
Мусаффо айлади кўкнинг муқарнас тоқи минусин,
Бериб зийнат супурди ер юзидин тун қоронғусин,
Қазо фарроши чекти субҳнинг симин супургисин,
Музаҳҳаб парларин андоқки товуси ҳарам чекти.

Ясаб устои қудрат бесутун бу чарх таъмирин,
Кавокибдин ул айвон ичра қоқти қубба тасвирин,
Не тил бирла қилай мингдин бири тавсифи
таъбирин,

Китоба сунъ килки сураи вашшамс тафсирин,
Фалак тоқи ҳавошисида зарҳалдин рақам чекти.

Сабуҳи май чекарга риндлар гулшанда ўлтурди,
Муножот аҳли масжид ичра ёраб ҳалқасин қурди,
Алоло солди куффор аҳлию ноқус чолдурди,
Муаззин Каъба тоқи узра гулбонги самад урди,
Бараҳман дайр айвонида оҳанги санам чекти.

Қилиб бошдин қадам ушшоқлар азми висол этти,
Кўруб ўтрусида маъшуқлар арзи жамол этти,

Уқуб мубҳам иборатларни шоирлар хаёл этти,
Маоний аҳли гоҳе нуқта узра қилу қол этти,
Муғанний хайли гоҳе нағма узра зеру бам чекти.

Шаби ҳижронда минг ғам юз қўюб бир-биридин'
собиқ,
Тонг отғунча фиғон тортиб, ситамдин ошиқи содиқ,
Нигори лаъли ёдидин кўруб жон бермагин лойиқ,
Яқо чок этти гоҳи субҳ ул мотамға ким ошиқ,
Бу муҳлик шоми ҳижрон ичра юз хуноби ғам чекти.

Шафақдин тўн кийиб илгига олиб дамбадам тифин,
Чекибдур қаҳр ила қатл этгали чархи дамдам тифин,
Урар ҳар бегуноҳ кўксига раҳм этмай алам тифин,
Замона кулди, ул гофилға ким даврон ситам тифин,
Анга урмоқни англаб, ўзгага тифи ситам чекти.

Адам мулкига рахтинг чек, бақосиз умрни англаб,
Кўнгул уз қасру жоҳингдин биносиз умрни англаб,
Кечурмас даҳр бир соат жафосиз умрни англаб,
Хушо улким мунингдек чоғ вафосиз умрни англаб,
Сабуҳи жомини аҳбоб бирла дамбадам чекти.

Қаю ошиқ топарға матлабин пур иштиёқ ўлса,
Суруру айшу роҳат кўнгли мулкидин йироқ ўлса,
Фиғони боиси бир моҳталъат симсоқ ўлса,
Агар кўнглида бир гул ҳажридин хори фиरोқ ўлса,
Баҳона йиғламоқға бир неча жоми алам чекти.

Не хуш бўлғай фалак они вафо бирла тузуб улфат,
Дегай ноҳида рост ушшоқ қил туз чанг ила
сухбат,
Гадое кулбасиға келса шоҳи чун очиб талъат,
Агар худ васл иқболи муяссар бўлса бир соат,
Фаридун тахти узра базм тузди, жоми жам чекти.

Юрутса жоми жамни ноз ила ул қошлари пайваст,
Асири кўнглудин ҳажр оташин бир соғар эткай паст,
Мунингдек давлат иқболи кишига берган эрмас даст,
Бўлуб матлуб рухсориға маҳв жомидин сармаст,
Юзин туфроқға қўйди, бошини оллиға ҳам чекти.

Анингдек базмни ҳақ асрасун бегона кўздинким,
Сабуҳи май ичиб, бурқа олиб фархунда юздин ким,
Кўруб они тани титраб, тили ҳам қолди сўздин ким,
Не давлатдурки бу ҳолатда андоқ борди ўздин ким,
Бақо иқлимидин тахтини то мулки адам чекти.

Киромий, бандасиға раҳмати довар насиб ўлғай,
Шафоатхоҳи маҳшар арсаида ул ҳабиб ўлғай,
Талаб йўлидоғи бекасча не сабру шикаиб ўлғай,
Навий, шояд ул раҳравға бу мақсад насиб ўлғай,
Ким ул дашти фано қать этгали йиллар қадам чекти.

НИШОТИЙ

К

ози Муҳаммадниёз Нишотий Киромий билан замондош бўлган кучли, талантли Хоразм шоирларидандир. Нишотийнинг ҳозир бизга маълум бўлган асарлари 1778 йилда ёзилган «Ҳусну дил» достони ва XIX асрда Хоразмда тузилган кўп баёзлардаги ғазал, мухаммас, мусаддасларидир. Улар Нишотийнинг ўз даврида анча етук шоир бўлганини кўрсатади. Нишотий ҳам Киромий ва Мунисларга ўхшаш адабиётда Навоий, айниқса Лугфий, Отойлар традициясини давом қилдирган шоирдир. Ўз асарларида у тилининг соддалиги, ғазалларининг равонлиги билан ажралиб туради.

Нишотийнинг муҳим асари, шубҳасиз, унинг «Ҳусну дил» достонидир. Нишотий бу достонида ўз биографиясига оид бирмунча нарсалар айтади. Унинг айтишича, Хоразм хонлиги тахтини жуда ёмон бир киши эгаллагандан сўнг, юртда кину нифоқ, фисқу фужур кўпайиб кетган, натижада у, чиқиб кетишга, Бухорога бориб яшашга мажбур бўлган. Асарда унинг ўз элига бўлган муҳаббати, бу элни ташлаб кетишга мажбур бўлгани, мусофирчилик алами бир мунча ҳаяжон билан берилган.

Рум подшосининг Фуод номли ўғли бўлади, у бир китобда «Оби ҳаёт» ҳақида маълумот кўриб, шуни топиш дардига тушади. Китобда «Оби ҳаёт»нинг макони кўрсатилмаган. «Оби ҳаёт»ни ахтаришда шаҳзоданинг табиби ва ходими Назар чексиз ғайрат кўрсатади. У кўп масофалар юриб, жуда кўп қийинчиликларни енгиб «Оби ҳаёт» сақланган ишқ подшоси мамлакатининг қизи Ҳусн билан учрашади. Ҳусн ғойибона шаҳзода Фуодга

ошиқ бўлган экан. Достон Фуод билан Ҳуснинг тўйи билан тугайди.

Нишотий айтишича, «Ҳусну дил» қиссасининг юнон, араб тилларида насрда ёзилган сюжети бўлган, у, шу асосда назм билан достон яратган. «Ҳусну дил»да унинг қадимий сюжетига қарамасдан, Нишотийнинг ўз замонага танқидий қараши, «ҳаёт ҳақида чуқур фикрлари» баён қилинган. Яна бир хусусияти — кўп воқиалар, қарашлар чанг, даф каби музика асбоблари, куйлари, ақл, ваҳм, сабр, хаёл, ишқ каби абстракт маъноларни ифодаловчи сўзлар орқали аллегорик тарзда берилади. Достонда киши ақли кучининг бениҳоялиги, ақл, ғайрат билан киши ҳар қандай орзуга эришиши мумкинлиги ғояси илгари сурилади.

Бу ердаги ғазаллар ва достондан келтирилган парчалар ЎзССР Фанлар академияси Адабиёт музейидаги Нишотийнинг 156 рақамлик қўл ёзма девонидан олинди. «Ҳусну дил»нинг яна бир қўл ёзма нусхаси ЎзССР Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти китоб фондида сақланади.

“
Э

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

раб, нечук балодур бошимға шоми ҳижрон,
Не дардиға ниҳоят, не меҳнатиға поён.

Не сабру, не қарорим, не ҳушу ихтиёрим,
Не ёру, не диёрим, не жон манга, не жонон.

Ҳар кунда бошқа ғавғо, ҳар тунда ўзга савдо,
Не манзилу, не маъво, йўқтур маконим имкон.

Меҳнатға даври пурфан кўнглимни қилди маъман,
Бошимни этти маскан, ғам лашкариға даврон,

Кўзимда ашки ҳасрат, кўнглимда хори гурбат,
Бошимға тушди кулфат, андоқ ёгорки борон.

То солди ул суманбар жону дилимға аҳгар,
Оҳимни қилди сар-сар ашкимни этти тўфон.

Пинҳон назардин ул моҳ, не мунису не ҳамроҳ,
Дил сўзим оташин оҳ, ҳамсуҳбатимдур афгон.

Ортиб балоу шиддат, юз мунча бўлса меҳнат,
Не ғам етурса накҳат ул зулфи анбарафшон.

Тортиб фиғони гулғул, ҳажрингда мисли булбул,
Сенсиз кўзимга, эй гул, мужғони нишу пайкон.

Лаълинг шаҳиди, эй дил, бўлмас кафанға мойил,
Бас жисм узра ҳоил рангин кафан қизил қон.

Очғонда доли зулфинг, еткач шамоли зулфинг,
Қилди хаёли зулфинг торожи дину имон.

Зулм этти чархи золим, қилди фузун малолим,
Қўп мушкил ўлди ҳолим, ёраб, сан айла осон.

Лутф айлабон бир они, боқғил буён ниҳони,
Бўлсун Нишотий жони бошинга садқа, эй жон.

* * *

Биҳамдиллоҳи, жононим мени масти нигоҳ этти,
Кўзим боғин ниҳоли қоматиға жилвагоҳ этти.

Ўтуб ҳар ёнға юз минг шевау нозу адо бирла,
Гаҳе кўргузди рухсорин, гаҳе илкин паноҳ этти.

Юз узра донаи холин намудар айлобон қушдек,
Кўнгулни мубталои ҳалқай зулфи сиёҳ этти.

Қуёшдек орази узра чу тўкти зулфи мушкинин,
Қорартиб рўзгорим, ҳоли зоримни табоҳ этти.

Паризоди эрам, ё ҳур деб тавсифи рухсорин,
Жунундин телба кўнглум деди ҳазён иштибоҳ этти,

Ажаб эрмас дамодам бўлса завқи сажда кўнглумға,
Азал наққоши ул ой қоши ёсин саждагоҳ этти.

Гадои хокисори хўблар гар бўлса тонг эрмас,
Ул ойни лутфи иззу ҳусн элиға қиблагоҳ этти.

Кулуб юз ноз ила ҳардам чиқиб қасридин ул маҳваш,
Ҳамиша кору борим нолау афғону оҳ этти.

Дилоромим ҳарими ноздин чиқғач адо бирла,
Нишотий кўнглини айшу тарабдин ийдгоҳ этти.

* * *

Ераб, на хуш кун эрди сўрмақға арзи ҳолим,
Юз ишва бирла келди ул мушкбў ғазолим.

Олди ниқоби гулгун гул юздин ул паризод,
Кўргузди чехраи ол, дафъ айлади малолим.

Ҳар бир куним эди ой, ҳар ой эрди бир йил,
Ул зулфу юзни кўргач хуш бўлди моҳу солим.

Дедимки: шоми ҳижрон тул эрди ҳам қоронғу,
Дедики: кўзунг ойдин топтинг бу тун висолим,

Кўрсатти юз назокат ул бел ила оғиздин.
Бору йўқим фидоси ҳам садқа қийлу қолим.

Ул қошу кўз, қаду зулф эрмиш ниҳоли раъно,
Дарк айла яхши эй ақл десам ани ниҳолим.

Ендаштуруб жамолин меҳри фалакга деди:
Инсоф қил, Нишотий, ул меҳр рў жамолим.

* * *

Тушда лаълин кўрдим ул ойнинг тўла кулгу била,
То қиёмат субҳи ёраб, қўй мани уйқу била.

Шодлиғ ашкин оқизған кўзга суртуб оразин,
Дарду ғам гардин аритди кўзларимдин сув била,

Оташин жаннат гулидек очилиб кўргузди юз,
Эмди ҳаргиз юз кўрушқум йўқ қаро қайғу била.

Гавҳари ашқимни манъ айларга лаълин тишлади,
Зийнатафзо бўлди лаъли жонфизо инжу била.

Оғзима рухсор кўзгусин тутар заъфим кўруб,
То ҳаётимдин нафас фаҳм айлағай кўзгу била.

Тийра ҳижрон шоми ичра бўлди нуруни кўзим,
То қаро суйин супурди вусмалиғ абру била.

Сиймиёдин ёки зоҳир бўлди юз турлик хаёл,
Ёки ҳамхў ўлдим охир наргиси жоду била.

Қилди ул кўзнинг қароси заҳри ҳижрондин халос,
Қайда позаҳр ўлғуси бу навъ ҳар оҳу била.

Орази минусида гулзори ҳуснин кўргали,
Йўқ Нишотийдек ишим бу гунбази мину била.

МУХАММАС

Бўлди хоки тан қуюн ул сарви хуш рафторсиз,
Бўлмағай оламда мендек бахти бархурдорсиз,
Бир қуруғон нахлдек ким бўлса баргу борсиз,
Навбаҳор айёми бўлмишман диёру ёрсиз,
Булбул ўлғандек хазон фасли гулу гулзорсиз.

Оҳ вовайлоки нега топмайин сўзу гудоз,
Қумрилар хайлиғадур маскан ниҳоли сарви ноз,
Гоҳ шамъ ўти била парвона бордур сарфароз,
Гоҳ сарв узра, гаҳе гул узра булбул нағма сөз,
Ваҳки ман-ман гунгу лол ул сарви гулрухсорсиз.

Нўш ишрат, неш меҳнат бирла бордур тавъамон,
Ким баҳори васлға охир фироқ ўлди хазон,
Вой ким бу дард қилди гунчаи кўнглумни қон,
Топмадим гулранг жоми бе хумор, эй боғбон,
Ваҳки бу гулшан аро гул бутмас эрмиш хорсиз.

Орази гар бўлмаса тушсун гулистонимға ўт,
Гулшани кўйидин айру боғи ризвонимға ўт,
Гунчаи боғи жинондур доғи пинҳонимға ўт,
Равза ашжори ўтундур гуллари жонимға ўт,
Мумкин ўлса анда бу янглиғ дами дилдорсиз.

Эйки кирдинг роҳи ишқа боқмағайсан соғу сўл,
Яъни ҳарбир булҳавасдек сунмағил ҳар сори қўл,
Кир Нишотийдек харобот ичра шоду, фориг ўл,
Аҳли зуҳд ичра Навоий топмади мақсадға йўл.
Вақтингизни хуш тутунг, эй жамъ, ким хумморсиз.

МУСАДДАС

Ваҳ неча ақлу хирад тўпроқиға паст бўлай,
Хайли ножинс била ҳамдаму ҳамдаст бўлай,
Борайин дайри муғон аҳлиға пайваст бўлай,
Топибон нашъаи май шерн забардаст бўлай,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг, аҳбобки, лояқил ўлай, маст бўлай,

* * *

Ҳодии роҳи мурод ўлмас экан ҳар гумроҳ,
Бўлғуча савмааи зоҳид аро олий жоҳ,
Бўлайин пири хароботға хоки даргоҳ,
Ичиб илкидин анинг бўлмаи ўзимдин огоҳ,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки лояқил ўлай, маст бўлай.

Пок ичиб дайри муғон ичра бўлай масту яланг,
Ўйнайин баҳри майи ноб аро андоқки наҳанг,
Лутф жомидин агар этса қарам соқийи шанг,
Сумурай ўйлаки қочсун кўрубон ном ила нанг,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки, лояқил ўлай, маст бўлай.

Хуша келтургали ҳардам манга афсун қилманг,
Демангиз панду менинг дардимн афзун қилманг,
Деманг афсонау афсун, манга қонун қилманг,
Ташналабман мени жуз май била мамнун қилманг,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки лояқил ўлай, маст бўлай.

Айланг, эй ақлу хирад, Ёзга тараф узра хиром,
Кунжи майхона аро ман дағи айлаб ором,
Кутулуб бир йўли сиздин бўлайин масти мудом,
Қочинг, эй ор ила номус, кетинг нанг ила ном,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки лояқил ўлай, маст бўлай.

Дўстлар панд бу ким, жом ила май нўш қилинг,
Ўзни билмасдек ичиб, шому саҳар жўш қилинг,
Зухду тақви била тоатни фаромуш қилинг,
Берибон жоми лаболаб мани мадҳуш қилинг,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки лояқил ўлай, маст бўлай.

Ақл неши била бошдин аёқ озор ўлдим,
Ҳуш эли таънасиндин ваҳки дилафкор ўлдим,
Сабр зиндонида донишға гирифтор ўлдим,
Борчадин зор Нишотий каби безор ўлдим,
Тобакай риштаи дониш била побаст бўлай,
Қўйинг аҳбобки лояқил ўлай, маст бўлай.

«ХУСНУ ДИЛ» ДОСТОНИДАН

Бор эди Хоразм диёри ерим,
Андин эди яхши, ёмон гавҳарим,

Дема они бор эди жаннат мисол,
Етмагуси васфиға ваҳму хаёл.

Тўби ўлуб боғида ҳар бир ниҳол,
Обу ҳавоси эди жаннат мисол.

Ғоблари қалбида бор эрди боғ,
Тоғлари сийнасида лола доғ.

Телбиратиб ақли кули гул иси,
Ҳар соридин лолау сунбул иси.

Қушлар анга тойири қудсий бўлуб,
Эл била ҳар қайсининг унси бўлуб.

Чашмалари ҳар бири чун салсабил,
Эрди гиёҳи хуш анга занжабил.

Ер анга мушкину, ҳаво мушкбор,
Ёзу қиши анда ҳамиша баҳор.

Ҳар тикани айламайин жустужў,
Гулларидин ранг олур эрди бў.

Наҳридин онинг оқар эрди гулоб,
Ранги чу насрин, иси мушкноб.

Гулшанаро кўрганида ҳар гули,
«Ҳозиҳи жаннот», деди булбули.

Сарв ўлубон сарбасар ашжор анга,
Қумри ўқуб таҳтиҳаланҳор анга.

Ҳар қушиға ўзгача бир гуфтгў,
Зоҳир эди ҳар саридин юз гулў.

Баҳру суви умр каби хушгувор,
Тутмас эди умрдек ул ҳам қарор.

Андин анга от эди оби равон,
Бор эди ул руҳи равондин нишон,

Чашмалари софию, шофи эди,
Ҳар бири юз ғамға талофий эди.

Нахллари борча зул-акмом ҳам,
Сабзалари дағи накуном ҳам,

Кимки тавон эткали таъриф ани,
Мумкин эмас этмаки тавсиф ани.

Қасри фараҳбахш чу қасри висол,
Зеб аро андоққи саройи хаёл.

Уйларининг васфида этмай хурўш,
Уй эгаси сўзига тут гўши ҳуш.

Халқи анинг борчаси ишратфизо,
Хулқу ҳушу, нутқи дағи дилкушо.

Илм элининг васфи жаҳондин фузун,
Ҳарна гумон айласанг ондин фузун.

Ҳар бири дарёи балоғат шиор,
Сийналари тўла дури шоҳвор,

Ким бўла олғай олара муставий,
Деса худо андаки «ҳал ястави».

Шайхлари масжиду маъвосида,
Бўйи риё йўқ эди бўрёсида.

Борчалари фонийи мутлақ эди,
Сўзлари бошдин аёғи ҳақ эди.

Шеър эли ишрат кунидек дилпазир,
Қофиясанж эрди, дағи нуктагир.

Ҳар бири кўҳи малоҳат асар,
Сўз чоғи дарёи фасоҳат дурар.

Нутқлари нозику рангин хаёл,
Табълари боғи эрамдин мисол,

Аҳли сахо соили сойил эди,
Борча савол аҳлиға мойил эди.

Бозил алар истамайин симу зар,
Илки сочиб симу зар, оғзи гуҳар.

Разм эли борча бор эдилар, далер
Беша аро ўйлаки, ғурранда шер.

Борчаси соҳибзафарин разм эди,
Негаки мулк онлара Хоразм эди.

Бу боридин эрди чу васфи зиёд,
Аммо анга хушхат эди, хушсавод.

Қайдоки бир нахли саёдат эди,
Эл бошиға тожи саодат эди.

Яхшилари рутбаси ҳаддин фузун,
Эрди ёмон эл дағи хору забун.

Анда биров бирла бўлуб улфатим,
Кечау кундуз эди ҳамсуҳабтим.

Қайси биравким ул эди комкор,
Аҳли вилоятда завил-иқтидор...

Базмию размида эдим улфати,
Мансиз эмас эрди анинг суҳбати.

Андин ажаб билма манга эътибор,
Меҳрға йўқ заррасидин чунки ор.

Гарчи эди олам аро ул қуёш,
Зарралигим эрди менинг доғи фош.

Бўйла эди онинг ила нисбатим,
Мундин эди, ёзу қиши улфатим.

Чархи дани ногаҳ ўлуб бад мизож,
Дун элиға берди камоли ривож.

Кимки шақийваш, ани қилди баланд,
Кимки саид айлади хору нажанд.

Қилғали ул хайлни соҳиб ривож,
Қўйди бировнинг боши устига тож.

Сурсам агар шикваси сори қалам,
Яхши эмас шиквалиғ ўлмак рақам.

Улки анга тобиъ эрур инсу жон,
Ғийбат эрур дейди зинодин ёмон.

Молики амлок ўлуб ул бож ўлуб,
Бизга иложи анинг ихрож ўлуб.

Неча қилиб анинг ила жаҳду жид,
Лек бизинг бахтимиз ўлмай мумид.

Чиқмоки фикр айлабон икки рафиқ,
Ул деди: ғурбат сори бошла тариқ.

Мен дағи амриға қилиб инқиёд,
Йўлға тушуб изладим ўзга савод.

Гар кишига лашкар эса бешумор,
Лекин анга бўлмаса иқбол ёр,

Бўлғуси ул лашкар анинг душмани,
Бахт чу йўқ жавшан ўлур мадфани,

Хуллас ўлуб мулку ватандин жудо,
Солдим ўзим ғурбати шиддат аро.

Токи Бухоро сари қўйдум қадам,
Оҳи бу хори аро бўлдим адам.

Гарчи эрур манзили дилкаш бaсе,
Лек мусофирға эмас хуш бaсе,

Чунки сафар сурати бордур сақар,
Яхши эмас дўзах ўтида мақар.

Гурбат эрур борча қатигдин қатиг,
Лек нетай бахтға бўлмай сатиг.

Бахти сотиб қисмати бўлмас бузуб,
Авло эрур шукр демаклик тузуб.

Не манга маъвоу не манзил аён,
Ваҳ на дедим турғали қайда макон.

Туъма учун шому саҳар нолишим,
Тифл каби бармоғи сўрмоқ ишим.

Дийдаи дилким анга бино эрур.
Деди мусофирни кал-аъмо¹ эрур.

Гарчи улуснинг ҳаду поёни йўқ,
Тонимоғим бирини микони йўқ.

Дард ўзи шаҳд агар заҳр эрур,
Бадр кавокиб аро анвар эрур.

Ўз еридин қилса алар интиқол,
Иккиси ҳам ўлғуси пажмурда ҳол.

Минг ҳунари этса ғариб ўлғай айб,
Охирида баҳрасидур чунки райб.

Кимга рафиқ ўлмаса жамъ, эй амир,
Бўлғуси албатта паришон фақир.

Кимки қилур бу сафарим фикратин,
Билғуси ул меҳнатину шиддатин.

Қай бир алам васфини таҳрир этай,
Ёки қаю дардини тақрир этай,

Баҳрда сув ўрниға бўлса мидод,
Сафҳаи афлок уза ёзсанг савод,

¹ К а л - а ъ м о — кўрдек.

Бу қурубон қолмағай анинг бири,
Лек ёзилмай яна мингдин бири.

Ҳожат эмас васфини қилмоқ тавил,
Сўзнинг эрур яхшиси чунким қалил.

Беҳад эди гурбат аро кулфатим,
Дамбадам афзунроқ эди шиддатим.

Йўқ эди ҳолим сўрадурғон рафиқ,
Гайри ҳамул ёри рафиқи шафиқ,

Бир кун этиб фикр ила диққат баса,
Деди: эмас яхши бу ғафлат баса,

Гарчи ўтар умр бу меҳнат била,
Ёзу қиши ранжу суубат била.

Лекин ўлур ҳар кун кундин ҳисоб,
Ҳар тун ҳам бўлғуси тундин ҳисоб.

Мушкилинг ар ўтмаги осон эмас,
Умр вале турмоғи имкон эмас.

Турмак анга ўйлаки кўҳи бало,
Ўтмак анга ўйлаки тийри қазо.

Англадинг эмди муни қилма ҳаял,
Бирнима қил умрға бўлсун бадал.

Токи сенинг бирла бизинг отимиз,
Қолғай агарчи йўқтур зотимиз.

Аҳли сухан ким эдилар нуктасанж,
Топти алар ранж чекиб, мулки ганж.

Сен қилибон бизга фидо мулку мол,
Нукта адосида аён қил мақол.

Мард элиға ўзгача ойин керак.
Қавлиғау феълиға таҳсин керак.

Сен дағи бу лоф ила борсан қарин,
Жонингадур барча тамаъ бирла кин.

Сўзни бу янглиф этибон ул адо,
Сўзлагали етти чу навбат манго.

Рифқ ила бу лутфи дил афрузидин,
Ажэ ила бу мозик адо сўзидин.

Тушти димоғимға таҳайюр бәсе,
Синам аро сўзу таҳассур бәсе.

Не они рад қилғали топдим вусул,
Не ани тавъан қўнгул этти қабул,

Чунки манга йўқ эди тобу тавон,
Сўзим эл оллида қилурға аён.

Суст табиат эдимү жаҳл асар,
Топмас эдим ўздинү сўздин хабар.

Шеър элидин улки муқаддам эди,
Ҳар бири бир баҳри муаззам эди.

Даври балоғат қилиб онлар ниҳон,
Мавжи фасоҳат этар эрди аён

Борча эди Мусийв мўъжиз низом,
Сомирий осо бори соҳир калом.

Дема алар васфини шоир эди,
Мусо эди, йўқ эса соҳир эди.

Не манга ул зоҳиру не бу аён,
Ваҳ на дедим йўқ манга сўздин нишон.

Ева бўлуб сўзлаганим сарбасар,
Қайдаки айб ўлса мангодур ҳунар.

Фисқ ила исён бўлубон ҳамдамим,
Журму гунаҳ мунисиму маҳрамим.

Умр ўтуруб ғафлат ила сарбасар,
Ҳар не десанг бор эдим андин батар.

Чунки сўз айтурға манга ул хитоб
Этти дағи ыстади мендин жавоб.

Лол этиб эрди мени ушбу савол,
Жон уйиға тушти бу янглиғ хаёл.

Гарчи оқизди мени баҳри фужур,
Тутса нетонг илгими лутфи ғафур.

Раҳматидин чунки эмон ноумид,
Кесмагум алтофидин асло умид.

Кўнглум аро кечди мунунгдек хаёл,
Ҳайрат ила гарчи тилим эрди лол.

Дедим: аё мушфиқу ёру рафиқ,
Бошла манга эмди бир андоқ тариқ.

Бўлсун анга аҳли жаҳон юрмаган,
Балки ани билмагану кўрмаган,

Эмди сўзинг дуррини рад қилмадим,
Лек қаю сўз ёзарим билмадим.

Ҳарне мукаррар эса ул хўб йўқ,
Аҳли назар оллида марғуб йўқ.

Деди: бу сўз ақлу хираддин эмас,
Аҳли хирад сўзини мундоқ демас.

Сол назаринг лавҳи муаллоғача,
Айла ҳисобин алифинг ёғача.

Кўрки ўтуз ҳарфдин ул кам эрур.
Бошдин аёқ сафҳаи одам эрур.

Сўзлади онинг била ул номдор,
Андин эрур борчаға ул ёдгор.

Уткали одам бари офоқ аро,
Сўз бу эрур ушбу куҳан тоқ аро.

Борму каломе эл аро бўлмағай,
Ҳарфи таҳажжидин анга бўлмағай.

Асру мукаррар экан ушбу ҳуруф,
Санки чу такрорға топтинг вуқуф,

Бас санга ким деди мунга қойил ўл,
Бошқа ҳуруф истагали мойил ўл.

Андин эрур борча каломи малиҳ,
Ёки на сўз эл аро бўлсун қабих.

Дема бу сўзни дағи қилма хаёл,
Билки эрур ушбу хаёли маҳол.

Ҳар киши ўз табъича иншо қилур,
Тоза сўзи эл аро пайдо қилур.

Аҳли сухан чунки эрур кимиё,
Тупроқи зар янглиғ этар хуш намо.

Гарчи санга йўк эса андоқ тавон,
Бори маломат ўқиға бўл нишон.

Кўрмаса эл сўзинги таҳсин учун,
Кўргай ани нафй ила нафрин учун.

Бўйла равишни дағи бил муғтанам,
Сафҳа саводи сари чекгил қалам.

Хўш дедиму амриға қилдим шуруъ,
Сўз қопуси сариға этдим ружуъ.

Ераб, ўшул арши муалло ҳақи,
Махзани сўз гунбази хазро ҳақи,

Қилғил иноят манга лавҳи яқин,
Айла сўзум лутф ила курси нишин.

Соқи, олиб кел майи беғаш манга,
Балки дебон нағмаи дилкаш манга,

Ани ичиб, муни қилиб истимоъ,
То қилайин базми сўз ичра самоъ.

*Достон ёзишда кимлардан илҳомланганлиги ва
мақсадлари ҳақида*

Улки эрур назм эли сардафтари,
Аҳли сухан афсарининг гавҳари.

Тўрт киши бордурур онлар аён,
Ҳар биридин ҳайрон эрур баҳру кон.

Сўз танида бордур аносир булар,
Кимки сўз айтур анга носир булар.

Бирда ниҳон махзани асрори ҳақ,
Бирда аён матлаи анвори ҳақ.

Сўз бирига тухфатул-аҳроп эрур,
Тил бирига ҳайратул-аброп эрур.

Ул бирисин шайхи Низомий дегил,
Мамлакату мулк низоми, дегил.

Бу биридур Хисрави олий жаноб,
Торами назм узра мунир офтоб.

Ул бириси ҳазрати Жомий эрур,
Даҳр элининг пок каломи эрур.

Яна бири булбули дастон саро,
Яъни Навоий эрур ул хушнаво.

Узга эрур донишу фарҳанг анга,
Етти фалакдур ети авранг анга.

Етти ақолим узадур моҳ ул,
Етти қалам аҳлиғадул шоҳ ул.

Гулшани сўз топғали зеби вужуд,
Чеккан эмас булбуле андоқ суруд.

Буржи камол узра эрур офтоб,
Авжи мақол узра муалло жаноб.

Узга суҳан аҳли эрур чун суҳо,
Чяқса қуёш бўлғусидур бебаҳо.

Тўрт китоб айлади ул тўрт чироғ,
Ваҳ на китоб, они дегил чорбоғ.

Аҳли назар кўргусидур бегумон,
Тўртавининг зимнида саккиз жингон.

Гулларининг зинати ҳаддин фузун,
Сарви сиҳи анда ададдин фузун.

Сарв неким ҳар шажари хуш самар,
Тўбийи ризвондек эди жилвагар.

Ҳар алифи нахли эди дилситон,
Ҳолар ўшул боғ аро ғунча нишон.

Жимлари сунбули парчин эди,
Маъни анга бошдин аёқ чин эди.

Қофлари бор эди жаннат мисол,
Сақфиға чиқмас каби ваҳму, хаёл.

Борчасининг жавфи тўла ҳури айн,
Кўргай ани кимдаки бор нур айн.

Сатрлари жўйи жинондур яқин,
Назми равон анда чу мой маин.

Маъни эрур ҳур ила ғилмон анга,
Хўрдаи маъни дағи дилдон анга.

Мимлари чашмасидур салсабил,
Сатр ила хатдур анга дарёи Нил.

Ҳар арияи шаҳди назокат тўла,
Чашмасида оби латофат тўла.

Ҳарнеки кўнглунг аро матлуб ўлуб,
Ҳозир ўлуб анда бори хўб ўлуб.

Неки сакиз учмоғ аро бор ниҳон,
Тўрт гулистон аро топғунг аён.

Тўрт гулистонки эди хуш гулоб,
Ҳар бирига зоҳир эди беш боб

Манга дағи бир кун ўлуб бахт ёр,
Бўйла гулистон аро тушти гузор.

Сайр этибон гулшану гулзор аро,
Роҳат этиб накҳати азҳор аро.

Баҳравар эрдим гулу гулзоридин,
Бў топибон накҳати азҳоридин.

Етмай анинг зийнатиға фикратим,
Ортар эди ҳайрат уза ҳайратим.

Зоҳир эди чунки ададсиз гули,
Ҳар бирида нағма саро булбули.

Гарчи фузун бор эди ҳайрат манга.
Юзланибон ўзгача ҳолат манга.

Кўнглум аро кечди мунингдек хаёл,
Мен ҳам этай гулшани жаннат мисол.

Гуллар экай анда юрак қонидин,
Булбул этай нолау афғонидин.

Сарв хиёбонин этай мадди оҳ,
Сунбул анинг дудига бордур сиёҳ.

Манзари кўздин қилиб анга қусур,
Маънию рангидин этай анда ҳур.

Бўйла эди жон аро юз, минг хаёл,
Бошдин аёқ эрди хаёли маҳол.

Жон қушиға лек дедим мен ғариб,
Чуғз сену бордур алар андалиб,

Чуғз не журъат била чеккай наво,
Андаки булбул эса дастон саро...

Тўрт китоб андаки мазкур эрур,
Хамсалиғ оти била машҳур эрур.

Ҳар бирининг аввалида бир китоб,
Бор эди ким андин эди фатҳи боб.

Бирин оти «Махзани асрори» шавқ,
Ул бириси «Матлаи анвори» шавқ.

Яна бири «Тухфатул-аҳрор» эди,
Бирининг «Ҳайратул-аброр» эди.

Мен дағи онларға демаклик жавоб
Истабон эттим бу сўзи иртиқоб.

Гарчи эрур «Ҳусну дил» ушбу сабад,
Дилнинг оти мунда қўюбман Фуод.

Ансаб эди исм бўлурға яқин,
Бўлғуси бу фаҳм элига дилнишин.

Ушбу бадал қилди муни иштимол,
Ҳожат эмас бу сўз уза қийлу қол.

Гарчи демак сўз манга йўқ эрди ҳад,
Дегум ани етса гар андин мадад.

Сўз дегали балки эмон восита,
Топғусидур сўзум анга робита.

Най каби ҳар сўзни ул этса баён,
Қилғум эрур эл аро ани аён.

Ераб, этиб лутфинг ила фатҳи боб,
Айла дуосини анинг мустажоб.

Онинг ила топти бу сўз ибтидо,
Лутфу иноят била қил интиҳо,

Соқи, олиб кел манга бир жоми ғам,
Қисматима ғамни ёзибтур қалам,

Бер манга неким бор эса сарнавишт,
Ҳаддим эмас демак ани хўбу зишт.

АМИР

Амир — (Амирий) тахаллуси билан шеърлар ёзган Умархон 1787 йилда туғилиб, 1810 йилда Қўқон хонлигига хон кўтарилган. Унинг хонлик даврида Қўқон хонлигининг мавқеи бир қадар кучайган. Умархон ўз саройига кўп шоир, санъаткор, олим ва бошқаларни йиққан ва ўзи ҳам шеър ёзиш билан жиддий шуғулланган. Лекин у шуҳратпараст хонлардан бўлиб, темурийларга тақлид қилар ва кўп бачканаликларга ҳам йўл қўяр эди. Амир шеърлари айрим жиҳатдан маълум талант билан ёзилган бўлса ҳам, аммо у ўзи феодал ҳукмдори бўлиб, феодал-сарой адабиёти тематикаси доирасида ўралишиб қолган эди.

У 1822 йилда Қўқонда вафот қилди. Ундан ўзбекча ва тожикча бир девон қолган. Бу девон Тошкентда (1905) ва Истамбулда (1882) нашр этилган. Унинг шеърлари баёзларда ҳам кўп учрайди.

К

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Кўнгул лаъли таманноси ила қон ўлди ўхшайдур,
Кўзум ойинадек ҳуснига ҳайрон ўлди ўхшайдур.

Кўруб ошуфта, ҳоли зорими аҳбоб айтурлар,
Гирифтори каманди зулфи жонон ўлди ўхшайдур.

Уқунг захмини пинҳон айладим жисм ичра жон
бирла,
Кўнгул ганжинасида доғи сомон ўлди ўхшайдур.

Баногўшида гўшовезини гавҳар эмас билдим,
Шараф буржида юлдуз дурри ғалтон ўлди
ўхшайдур.

Кўнгул афғонидин шўри қиёмат ошкор ўлди,
Асири гардиши ул чашми фаттон ўлди ўхшайдур.

Фано омода бўлди жисми зорим ишқ даштида,
Кўзум ёши оқиб ер узра тўфон ўлди ўхшайдур.

Эрур равшан зумуррад мавжаси лаъли хушоб узра,
Лабидин сабзай хатти намоён ўлди ўхшайдур.

Кўзум ганжинасидин дурфишонлиғ ройгон кетди,
Сиришки шашқаторим вақфи домон ўлди ўхшайдур,

Чиқибдур корвон хатти матои ҳусн илгида,
Бу мазмун бирла нархи бўса арзон ўлди ўхшайдур.

Амир ашъорина бўлди мусаллам гавҳарафшонлиғ,
Ҳаво парвардаи ул лаъли хандон ўлди ўхшайдур.

* * *

Боғ ичра сарв тарзи хиромингга бандадур,
Хуршеди чарх моҳи тамомингга бандадур,

Лаълинг тақаллумики фасоҳатда дур сочар,
Гул ғунчаси рамузи каломингга бандадур.

Олдингда шохи гул эгилиб юз ниёз ила,
Эй навниҳоли ноз саломингга бандадур.

Ишқингни соғари мани саргашта айлади,
Даври сипеҳр соғари жомингга бандадур.

Бошингдин айланиб, сари кўюнгдин ўргулай,
Кўнглум қуши кабутари бомингга бандадур.

Васлингни муждаси манга етти фироқ аро,
Жону кўнгул хужаста паёмингга бандадур.

Ром ўлди кўзларингни ғазоли жунунима,
Яъни бу шер вахшийи ромингга бандадур,

Ҳар чанд Амири мамлакати иззу нозман,
Кўнглум каманди ҳалқаи домингга бандадур.

* * *

Кўрди нозанинлардин тугмаи гирибонлар,
Тўкти мардуми чашмим қатра-қатра маржонлар.

Сенда кўп латофат бор, ҳар бирини кўрганда,
Кўзларим тўкуб ёшин, солди шўру тўфонлар.

Кўймадинг қадам кўзга, сўрмадинг кўнгул
дардин,
Кўз била кўнглум ичра қолди неча армонлар.

Ёр кўргани келмиш, ғам тунда кулбамға,
Анжум ила, эй гардун, равшан эт чароғонлар.

Чиқти кўк уза нолам, инжитиб Масиҳони,
Лек санга, эй золим, етмади бу афғонлар.

Ёр ғайр ила бода нўш этар шабистонда,
Менда қолмади тоқат эмди, эй мусулмонлар.

Руҳ тойири зулфунг хамларида банд бўлмуш,
Шона чекма бепарво, хаста бўлмасун жонлар.

Кавсарим шаробингдур, жаннатим эрур васлинг,
Нақд сансан, эй соқий, нася ҳуру филмонлар.

Қошларинг хаёлидур кўнгул ичра, эй соҳир,
Бир кўнгул ажаб бўлмиш, икки ёға қурбонлар.

Разми ҳалқаи зулфунг шарҳ этар Амир андоқ,
Эшитиб қилур таҳсин зуфунун сухандонлар.

* * *

То кўзунг ошиқлара нозу итоб устиндадур,
Айни хуршеди латофатдурки тоб устиндадур.

Сарв қаддинг шўхликдин бир замон сокин эрмас,
Ул алиф янглиғки доим изтироб устиндадур.

Икки-уч холингмидур майгун лабингнинг устида,
Ё магар ул нуқталардурким, шароб устиндадур.

Пора-пора кўнглум авроқин паришон қилди ёр,
Баски ул бебок оёғи бу китоб устиндадур.

Оразинг лавҳида ул икки муқаввас қошларинг
Ҳар тараф бир мад эрурким, офтоб устиндадур

Оташин рухсоралар кўнглумни юз доғ этдилар,
Мунча кофи кийна бир куйган кабоб устиндадур.

Печи зулфунг тоб келтурмай юзунгни тобига,
Ўт аро тушган илондек печу тоб устиндадур.

Лаълида май соғарин гулгун кўруб сўрдум, Амир,
Ваҳ не зебо лола барги лаъли ноб устиндадур.

* * *

Лаб уюр тақаллумга, зулфунгни паришон қил,
Қанд қийматин синдур, нархи анбар арзон қил.

Хусн шоҳисан, жоно, бу ҳазин гадоларға.
Кўз учи ила боқиб хайр бирла эҳсон қил.

Ишқ диниға мункир бўлса ошиқи худбин,
Эй санам, лиқо кўрсат, габрни мусулмон қил.

Иҳтисоб учун зоҳид кирса дайр аро, соқий,
Бир қадаҳ била они зуҳидин пушаймон қил.

Истасанг кўнгуллари ғамза ёйиға партоб,
Қошларинг ҳилолини моҳи ийди қурбон қил.

Шўхчашми навҳатсан, ноз даштида сайр эт,
Гарди хоки пойингни сурмаи ғазолон қил,

Ёр лаълидин ҳарфе айладим, Амир, иншо,
Эй кўнгул, бу гавҳарни жон ичинда пинҳон қил.

* * *

Қошингға тегузмагил қаламни,
Бу хат била бузмагил рақамни,

Бутхоналар ичра ҳеч тарсо
Бир кўрмади сен каби санамни.

Ошиқларинга тараҳхум этгил,
Кўп айлама жабр ила ситамни.

Нақши қадаминг муяссар ўлса
Найлай бу жаҳонда жоми жамни.

Кўнглум қуши тойири хариминг,
Сайд этма кабутари ҳарамни.

То беватан ўлмасун кўнгуллар,
Зулфунгдин аюрма печу хамни.

Йўлунгда ғубори роҳ бўлдум,
Бошимга етурмадинг қадамни.

Сен ёрдин ўзга кимга дерман
Кўнглумдаги дард ила аламни.

Бир коса шароби арғувоний
Помол қилур ҳужуми ғамни.

Иқлими вафо Амириядурсан,
Эй шоҳ, бу гадога қил карамни.

ЛУТФИЙ ҒАЗАЛИГА МУҲАММАС

Қўрдум юзингни тоқат ила сабр манда йўқ,
Гул ғунчасида лабларинг оллида ханда йўқ,
Сендек нигори сийм бадан ҳеч қанда йўқ,
Нордек янгоқларинг киби шамъ анжуманда йўқ,
Сарви қадинг менгиз не санубар чаманда йўқ.

Ҳажр илгида агарчи ситам кўрмишам вале,
Бўлмиш висол дарди сари ишқ сандали,
Сабру қарор қолмади ҳуснунгни кўргали,
Сенсиз чаманда, ёр, очилмас кўнгул гули,
Нозу карашма, сарву гулу ёсуманда йўқ.

Эй нозанин, мени ситаминг айлади ҳалок,
Кимдурки, йўқ фироқинг аро зору дарднок,
Мен ҳам ғамингда сийнами чок айласам не бок,
Юзунгни гул чу кўрмади кўнглагин этти чок,
Юсуфни иси, ореки, ҳар пираҳанда йўқ.

Сен шоҳи ҳусн эурсану мен бенаво фақир,
Лутфингдин ўзга йўқ бу ситамкашға дастгир,
Эй офтоби машриқи дил, вей маҳи мунир,
Ҳардам жамолинг ортару ҳуснунгга йўқ назир,
Меҳру вафо, даригки, эй умр, санда йўқ.

Эй офтоб талъату, вей орази қамар,
Ким партави жамолинг эрур барқ ё шарар,
Кўпдур манга юзунгни тамошосида хатар.
Жоним чиқар жамолингга қилганда бир назар,
Дардоки, боқғали яна бир жон баданда йўқ.

Гул узра шабнам инжусидур ё юзунг тери,
Бордур Амир васфида они сўз айтури,
Йўқтур маҳалли бахс, эрур офарин бари,
Тишинг дурина Лутфий сифат қилғоли бери,
Бир дурри қиймате сўзи янглиғ Аданда йўқ.

НАВОИЯ ҲАЗАЛИГА МУҲАММАС

Бошим ўлсун поймол ар тарки савдо айласа,
Хира бўлсун кўз жамолингдин табарро айласа,
Жонга ўт тушсун агар ўзга таманно айласа,
Кўнглум ўртансун агар ғайрига парво айласа,
Ҳар кўнгул ҳамким сенинг шавқингни пайдо айласа.

Ишқ даштида қуюн янглиғ жунун тамҳид ўлай,
Бу жиҳатдин зарра осо маҳрами хуршед ўлай,
Фурқатингдин нечаким зиндонийи жовид ўлай,
Ўзгалар васлин таманно айласам навмид ўлай,
Ҳар киши ҳамким сенинг васлинг таманно айласа.

Сендин ўзга ёр пайдо айласа чиқсун кўзум,
Ғайр дийдорин таманно айласа чиқсун кўзум,
Гар пари рухсорига во айласа чиқсун кўзум,
Ўзгалар ҳуснин тамошо айласа чиқсун кўзум,
Ўзга бир кўз ҳам сенинг ҳуснунг тамошо айласа.

Неча васфинг боғида тўти мисол ўлсун тилим,
Лаъли нобинг шарҳида ширин мақол ўлсун тилим,
Ўзгалар ҳарфини иншо қилса нол ўлсун тилим,
Ғайр зикрин ошқоро қилса лол ўлсун тилим,
Қайси бир тил ҳамки зикринг ошқоро айласа.

Маҳвашеким жилваси барқу юзи бир шуъладур,
Ўт солур лаъли кўнгул ичра, сўзи бир шуъладур,
Ишқ оламсўз эрур, аммо ўзи бир шуъладур,
Рашқдин жонимга ҳар наргис кўзи бир шуъладур,
Боғ аро ногаҳ хиром ул сарви раъно айласа.

Рухпарвар лаълидин тонг йўқ, ўлукни қилса ҳай,
Сўз чоғи қилмиш тарашшуҳ қатра-қатра оби май,
Ҳусн тобида топилмиш бу назокат бирла шай,
Йўқ оғиздин нукта айтур маҳвашимдек бўлмағай,
Гар қуёш ҳар заррасидин бир Масиҳо айласа.

То мени девона қилди ул паризод, эй ҳабиб,
Ишқ аро расволиғимға таъналар айлар рақиб,
Телбалик дардина тушдум васлидин излаб насиб,
Келтурунг дафъи жунунимға парихон, ё табиб,
Ким ул ансабдур пари ҳар кимни шайдо айласа.

Ҳар кишиким айласа меҳру вафо изҳорини,
Тан ғубори бирла тарҳ этгай фано деворини,
Бир нафасда айлағай барбод йўқу борини,
Субҳдек бир дамки гардун қўймағай осорини,
Токи аҳли сидқ кўнгли меҳрин иншо айласа.

Деб Амир аҳли фусуну кайд бўлма нечаким,
Волаю мафтуни Амру Зайд бўлма нечаким,
Боқма дунё шоҳидиға, қайд бўлма нечаким,
Даҳр шўхиға, Навоий, сайд бўлма нечаким,
Кун узори узра тун зулфин мутарро айласа.

ФУЗУЛИЙ ҒАЗАЛИГА МУҲАММАС

Бало даштида ғамхори менингдек зор ўландан сўр,
Муҳаббат рамзини Мажнун каби афғор ўландан
сўр,
Мазоқи лаъли нобин ишқ аро хуммор ўландан сўр,
Шифойи васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр,
Зулоли завқу шавқин ташнайи дийдор ўландан сўр.

Қўнгул мажнунинг ўлди ишқ журми бирла ўлдирма,
Банимдек мубталодин жавр таркини раво кўрма,
Рақиби рўсияҳ бирла даме ўлтурмаву дурма.
Лабинг сиррин чекиб гуфтора бандан ўзгадан сўрма,
Бу пинҳон нуктани бир воқифи асрор ўландан сўр.

Муҳаббат шевасинда ақл тадбири эрур ботил,
Биравким ишқ аро мажнун ўлди-ўлди ул оқил,
Банимким йиғламоқдин манъим айлар зоҳиди
жоҳил,
Қўзи ёшлуларин ҳолин на билсун мардуми гофил,
Қавокиб сайрини шаб то саҳар бедор ўландан сўр.

Таманно қилди хатти оразингни бу чаманлардин,
Бу гул шавқида булбул ошиён қилди тиканлардин,
Ғурури ҳусн ила қилма тағофул беватанлардин,
Хабарсиз ўлма фаттон кўзларинг жаврин чеккан-
лардин,
Хабарсиз мастлар бедодини ҳушёр ўландан сўр.

ҒАЗАЛИ ТОЖИКИИ

Ҷар кас хабар аз фазлу ҳунар дошта бошад,
Сар бар хати таслим агар дошта бошад,

Ҷарфе ки зи дил сар занад аз ҳасрати лаълаш
Шак нест агар шаҳду шакар дашта бошад.

Равшан бувад аз нусхаи нақши пари товус,
Зоеъ нашавад ҳарки ҳунар дошта бошад.

Ғафлати дилам афсурд ба парвоз на омад
Мурге ки сари худ таҳи пар дошта бошад,

Аз суҳбати абнойи замон гир канора,
Суде надиҳад онки зарар дошта бошад.

Шаҳду маю матлаб ҳамаги дархӯри ком аст,
Каз дил сӯйи мақсуд сафар дошта бошад.

Холи рухи зебо ба гирифтори ҳуснат,
Чун мардумаки дида назар дошта бошад.

Зоҳид, нашави қобили даргоҳи Амирий,
Ҷар чанд дуойи ту асар дошта бошад.

ФАЗЛИЙ

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Гул юзунгда зулфунгни боғ аро намоеён қил,
Лола бирла сунбулни доғ этиб паришон қил.

Лолагун қабо жайбинг тугмасин очиб гоҳе,
Гул яқосини чок эт, ғунча бағрини қон қил.

Давлати висолингга шукр этмаганларни,
Ғам ўтиға доғ айлаб, мубталойи ҳижрон қил.

Соқие, юзунг акси қилди бодани гулгун,
Лола ранг соғар тут базмни гулистон қил.

Эй кўнгул харобингга келса ёшурун дарди,
Воқиф ўлмасун мардум кўз уйида меҳмон қил.

Ошиқи талабгоринг мардларни шоҳидур,
Бўсаи даҳонингдин назри шоҳи мардон қил.

Фазлиё, Умар султон дарғаҳига йўл топсанг,
Кўзларингга туфроғин сурмаи Сулаймон қил.

* * *

Гул чоғи хушдур қилиб сайри гулистон ўйнамоқ,
Ёр ила гулшанда сармасту хиромон ўйнамоқ.

Ёр лаъли бирла ўйнаб бўлмас, эй шайдо кўнгул,
Бас дегил инсоф ила осонмудур жон ўйнамоқ.

Турфа саркашдур саманди ноз сурма тунд ани,
Ким анга одат эрур қилғонда жавлон ўйнамоқ.

Халқани зулфунгга чиндур кўнгул ўйнаб берганим.
Йўқса ишқ ойинида бордурму ёлғон ўйнамоқ,

Бок эмас гар тарқаса ашким юзум атрофина,
Ёшларга расмдур ҳарён паришон ўйнамоқ.

Келди ёдинг кўнглума ашким югурди ҳар тараф,
Тифлға одат эрур келганда меҳмон ўйнамоқ.

Эй кўнгул, вайроналиғлар бирла хуш тут хотирин,
Гар сенинг бирла тилар ул тифли нодон ўйнамоқ.

Ишқ осондур ва лек жон ўйнамоқ душвор эрур.
Булҳавас ҳам ўйнар эрди бўлса осон ўйнамоқ

Ўйнағил Фазлий вафо нардин қуруб жон нақдини
Гар тилар бўлса санингла таъби жонон ўйнамоқ.

* * *

Соқиде, сенсиз манга бўлди бу оқшом ком талх,
Дамбадам лаълинг хуморидин ичарман жом талх,

Наргисинг айлар нигоҳи тунд, лаълинг заҳрханд,
Ваҳ надиндур бу чаманда пиставу бодом талх.

Зулфу симин соиду майгун лабинг ҳижронида,
Бода йўққим қон ютарман субҳдин то шом талх.

Заҳри ғам ютмак лабинг ҳажрида одатдур манга,
Ким эмас махмурларга бодаи гулфом талх.

Ҳажр оғусидин икроҳ этмазам лаълинг тилаб,
Неча май талх ўлса билмас они май ошом талх.

Сарва кўргузма қадингни, гулға арз этма жамол,
Қилма гулшан айшини, эй сарви гуландом, талх.

Нашъаи саҳбо каби Фазлий гувородур манга,
Гарчи бордур ёр ширин лаълидин дашном талх.

* * *

Эй сабо, кел боғ аро кўрган тамошодин гапур,
Сарв ила гулдин дема, ул сарви раънодин гапур.

Пиставу бодомдин дам урмағил, эй боғбон,
Ул лаби хандондин айтиб, чашми шаҳлодин гапур.

Топсанг, эй шайдо кўнгул, ногаҳ ани кўйиға йўл,
Ул пари олида бу Мажнуни расводин гапур.

Ёр зулфидин гириҳ очмоқ ҳунардур, эй насим,
Нуктадонлар ичра бу мушкил муаммодин гапур.

Зухд таърифини қил зоҳидға бўлсанг ҳамнишин,
Риндлар базмида соғар бирла минодин гапур.

Худнамоликдин мукаддардур кўнгул, эй майфуруш,
Урма дам ойинадин, жоми мусаффодин гапур.

Эй мударрис, ишқ дарсини рамузидур дақиқ,
Мухтасар қил ушбу сўзни «Шарҳи мулло»дин гапур.

Сўзла эй Фазлий, Умар султон шукуҳи адлидин,
Мен қачон айдим Скандар бирла Дородин гапур.

* * *

Шамъ боши ёна келди ёна тоб устиндадур,
Бу жиҳатдиндулки «шин» доим шабоб устиндадур.

Онча ул бемор кўз ҳажрида лоғар бўлди тан,
Бошим анда нуқтаидурки хароб устиндадур.

Меҳри рухсор устида пайваста қошингдур сенинг,
Эл гумон айларки «мадде» офтоб устиндадур.

Кўзга қўйгайму қадам деб бир кун ул чобук сувор,
Эгма қаддим рокиби дойим рикоб устиндадур.

Сарвдек яктосен, эй шамшод қадлар сарвари,
Қоматингдур ул «алиф» ким интихоб устиндадур.

Терлаган рухсоринг узра лолагун бурқаъмудур.
Ё тароват бирла гул барги гулоб устиндадур.

Кўзлари мақтулини Фазлийга теъдод этгали,
Қоши ул «ҳе» сарғаҳидурким ҳисоб устиндадур.

* * *

Биравким ул гули раъно висолини хаёл этмиш,
Сариф айлаб юзини ашк селобини ол этмиш.

Тараб шамъини равшан айлаб ул ой чеҳра тобидин,
Кўзум мардумларини маҳрами базми висол этмиш.

Раво қил ҳожатин, айлар дуо, тунд ўлма, эҳсон қил,
Лабингдин ком истаб бўсае кўнглум суол этмиш.

Гул андомеки раъно қад била ҳар дам хиром этгач,
Чаманда сарву гулни соя янглиғ поймол этмиш.

Юзунгдин қатра-қатра хай тароват шикор этгач,
Ҳаё гул шибнамини гарқи баҳри инфиол этмиш.

Кўруб гул барги рухсорингнию шаҳди каломингни,
Таҳайюр булбулу тўтини гулшан ичра лол этмиш.

Юзин кўрмакка кўз муштоқ, ҳожатманд эди
Надур важҳи букун ойинаким арзи жамол этмиш,
кўнглум,

Манга сен анбару сунбул исин эй бод, келтурма,
Насими накҳати зулфи мени ошифта ҳол этмиш.

Тополмас муддао Фазлий хаёлидин ҳалал ҳаргиз,
Нединким хизмати Кайхисрави соҳиб жамол этмиш.

* * *

Ул пари пайкарки мажнунман ани савдосидин,
Бир боқиб ҳолимни сўрмас, ўлдум истиғносидин.

Ҳар неча маҳкам эди сабрим биносида асос,
Қолмади обод ҳижрон хайлини яғмосидин.

Қошлари ёйига қурбон эрди кўнглум ногаҳон,
Ғамза пайкони қадалди наргиси шаҳлосидин.

Ер азми гулшан этди борди кейнидан рақиб,
Умр боргандек шитоб айлаб ўлум орқосидин.

Хўблар меҳрини тарк эт, дема, эй носих, манга,
Телба ўлғайму парилар ишқини даъвосидин.

Даҳр боғи бевафодур, не учун, эй андалиб,
Кўнгул узмассен бу гулшаннинг гули раъносидин.

Шайх зуҳидин малул эрдим хушо, пири муғон,
Май била қутқорди ул иблисни васвосидин.

* * *

Кўнгул доғин дедим ишқ ибтилосидин нишондур бу,
Кўзум айдики мандин сачраган бир қатра қондур
бу,

Танимда кўр ўқунг заҳмини кўп қилма таажжубким,
Эрур ул дард тоғи ғам қушиға ошиёндур бу.

Қадалган новакингни чекма кўксум заҳмидин
Ўлмай,
Нединким нотавон жисмим аро руҳи равондур бу.

Хужми хат ғуборин лаълидин сўрдум, кулиб айди
Бадахшон мулкига келган хитойи корвондур бу.

Дедим зулфунг на юздин оразингда печутоб айлар,
Деди ўт шуъласида изтироб этган илондур бу.

Ғамингда бу сариф рухсор ила андоғ заиф ўлдум,
Гумон айлар мени кўрган киши бир пар сомондур
бу.

Дегай аҳбобларға ўқугон лавҳи мазоримни,
Шаҳиди новаки бир дилбари абру камондур бу.

Агар ғам лашкаридин бўлса мақсудинг амон
топмоқ,
Ҳаробат ичра манзил айлаким дорул-омондур бу.

Ғурур этма насаб пиroyсига, ҳосил эт маъни,
На суд андин дегайларким фалон ибни фалондур бу.

Хирад аҳли жунун кўйида аҳволимни кўрганда,
Демишлар ошиқи девонаи ҳусни фалондур бу.

Таарруз айлама эй муддаий Фазлий каломига,
Радифи шоҳбайти хисрави соҳибқирондур бу.

* * *

Чиқти тун киш бўркини эгри қўюб қош устина,
Шамъдек ўтлар туташти шавқидин бош устина.

Гар тазаллум зоҳир этсам солма чин қош
устина,
Сурма гавҳар мавжидек тиғи ғазаб бош устина.

Икки золим қошларинг бош эндуруб қатлим
учун,
Рўбарў ўлтурдилар бир ерга кенгош устина.

Баски гулгун тўн кийиб рахш узра жавлон
айдадинг,
Қон ўлуб чиқти жигар парголеси ёш устина.

Кўзни ҳуснунг хонидин ўз ёши қилди бенасиб,
Бўлса бетолиъ ятим бурни қонар ош устина.

Нотавон кўнглумда ғамлардур санамлар
жаврадин,
Қўйдилар юз тоғни бир дона хашхош устина.

Тири дилларга жамолинг тобидин юз хиралиқ,
Жавр ўлур хуршед партав солса хуффош устина

Ер қаттиғ кўнгли ашкимдин мулойим бўлмади,
Суд қилмас ҳар неча ёмғур ёғар тош устина.

Шаҳсувориким эрур кўк тоқидин курси анга,
Саҳл ҳимматдур агар ўлтурса Кўктош устина.

Шоҳлардур хирмани эҳсонидин уммидвор,
Оре ҳар ерда гадолар гавр этар жош устина.

То абад бўлғай мухаллад давлати Султон Умар,
Соя солди раъфати Фазлийи қаллош устина,

ҒОЗИЙ

Ғозийнинг асл номи Ғози Муҳаммад бўлиб, Қўқон атрофидаги қишлоқлардан бирида XVIII асрнинг II ярмида туғилган деб тахмин қилинади. У Қўқон адабий муҳиtidaги шоирларнинг юқори авлодига мансубдир. Фазлий Ғозийнинг шоир Акмал (Махмурнинг отаси) билан яқин дўст бўлганини айтади.

Ғозий шеърлари ўзининг самимияти ва равонлиги билан ажралиб туради. У буюк Озарбайжон шоири Муҳаммад Фузулийнинг таъсири остида ёзди. Шоирнинг тўртта қўлёзма девони бизгача етиб келган. Улардан учтаси ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтида, бири СССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида сақланади.

Шоир Ғозий тахминан 1818 йил атрофида Қўқонда вафот этган деб гумон қилинади.

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Эй қуёш, субҳи узоринг бирла мағрур ўлмағил,
Бир нафасда шом ўлур, албатта масрур ўлмағил.

Тингла пандим, эй кўнгул, бўлма вафосизларға ёр,
Вора-вора зору, кундин-кунга ранжур ўлмағил.

Бўлма коми нафс учун ҳар сифланинг олдида паст,
Обрўсизлик юкин чекмакка маздур ўлмағил.

Масти иқбол ўлма, идбори била оғритма бош,
Тотмағил бу бодани, зинҳор махмур ўлмағил.

Шамъ янглиғ маҳфил оро бўлмағил, куймак ишинг,
То муяссардур жаҳон аҳлиға манзур ўлмағил.

Доға қўй олмосдин марҳам, вале миннат била
Мубталойи дарди бедармони кофур ўлмағил.

Ғозиё, нўш айла меҳнат жомидин заҳроби ғам,
Бенавойи шарбати чинию фағфур ўлмағил.

* * *

Соқиё, бўлди гул айёми кетургил саҳбо,
Ким ҳаво муътадилу гулшан эрур руҳфизо.

Ғунча хандону чаман сабзу, булут қатрафишон
Базм асбобини туз булбул ўла нағма саро.

Бўлса бир дилбари майхорау, бир ғўшан боғ,
Бенгзамаз ҳур ила фирдавс, худо шоҳид анго.

Мундин орғуқ на эмиш ҳашмати давлат анга ким,
Ула бир мутрибу, бир жоми, лабо-лаб мино.

Кўз юмуб, маст бўлуб ноз ила ул маҳваш,
Турки ашъор ўқуб, чолса қўбуз вовайло.

Бода ичмакдин ўшал ким, бу маҳал тавба қилур,
Беҳабар ғулдурур, одам эмасдир асло.

Ғозийни маст кўруб ёри била зоҳид ҳам
Айлади майға гарав субҳау дастору ридо.

* * *

Тараххум айламаз ҳолимга ул шўхи паризодим,
Неча қулмен десам ҳаргиз инонмаз сарви озодим.

Менга хурсандлиғ мумкин эмасдур айламиш гўё
Қазо меъмори ғам туфроғидин таъмири бунёдим.

Қиё боқмай тутуб ағёр илкин сарви ноз ўтти
Тағофул машрабим, золим табиат, қадди
шамшодим,

Ажабдурким анинг бераҳм кўнглига асар қилмаз,
Фалак минологарини айлади симоб фарёдим.

Манга, эй дўстлар, таклифи сайри гулситон этманг,
Очилмаз сайри гулзори эрамда таъи ношодим.

Чекиб тиғи жафо эл қонин ичмакдур иши доим,
Худобезор, кофиркеши шаҳрошуби жаллодим.

Кўнгул мулкини хайли ноз илан яғмо қилур ҳардам
Қиёмат беҳабар девона душман дўст бедодим.

Қаролиқ бирла ўтти рўзгорим зулфидин доим,
Мунаввар бўлмади шамъи рухидин зулматободим.

Мени, эй Ғозий, бу ноқис шайхларга йўқтур ихлосим,
Муҳаббат муршидим, дарду аламдур хатти
иршодим

* * *

Манга рафъи ғам этмаз сайри саҳрө; гашти гулшан ҳам,
Кўруб аҳволи зорим дўст ҳайрон ўлди, душман ҳам.

На деб ошиқлиқ эттинг тингламай пандимни, эй кўнгул,
Ўзунг олам аро шарманда бўлдинг, оқибат ман ҳам.

Табибо, тийра кўнглум захмидин ол марҳамингниким,
Қаронғу бўлса уй даркордур ночор равзан ҳам.

Кўруб аҳволи зоримни, рақибо, кулма холимға,
Сенингдек мен эдим, бўлғил илоҳи ман каби сан ҳам.

Қутулдим дўстларнинг пандидин, ағёр таънидин,
Биҳамдиллаҳ ғамингдин кетди жон орқасидин тан ҳам.

Қошида муддаи махзуз сен маҳрум, эй Ғозий,
Мунунгдек юрганингдин яхшидур албатта ўлган ҳам.

МУСТАЗОД

Жонимға қилур ҳардам ўшал турки дилозор.
Минг жавру жафони,
Билмаз магар ул маҳваши бедоду ситамгар
Ойини вафони.
Ҳар сирри хафиким ўла ифшо эда ҳалқа
Холи лаби лаълинг,
Эй шоҳи жаҳон, айламағил маҳрами асрор
Бу юзи қарони.
Қошина чекиб ўсма, олиб илгина ханжар
Келди ғазаб олуд
Ул шўх менинг қатлима, эй воҳиди қаҳҳор,
Қайтар бу балони.
Не лутф ила манга даво қилди, не марҳам,
Бераҳм табибим,
Қўрди мени ишқида ажаб бекасу бемор,
Кўксимда ярони.
Юз панд ила қайтиб эди ишқ йўлидин,
Бу ғамзада кўнглум,
Кўргач юзини бўлди тақи зору гирифтор
Ул ҳурлиқони.
Сармаст агар кўрса бути бодакашимни
Ҳаргиз анга шак йўқ,
Дарҳол эдар майға гарав зоҳиди беор,
Тасбиҳу ридони.
Ишқида бўлуб зор, ўлар ҳолата еттим
Ул моҳвашимни,
Тенгри учун, эй боди сабо, айла хабардор
Еткур бу дуони.

ФУЗУЛИЙ ҒАЗАЛИҒА МУҲАММАС

То ёр кўйина мен девона етмишам,
Бир муфлисамки давлати хоқона етмишам,
Бир ташнаамки чашмаи ҳайвона етмишам,
Жонлар вериб сенинг каби жонона етмишам,
Раҳм айлаким етанча санга жона етмишам.

Жонимға минг жафо эдан ҳардам сипеҳри дун,
Минойи айшу ишратими этти вожгун,
Меҳнат юкини чекди алиф қаддим ўлди нун,
Шукронаи висолинга жон верди тан бугун,
Чўх дард чекмишамки бу дармона етмишам.

Билдимки чарх толиби аслу-насаб дагил,
Афғону нолишим ҳама дам бесабаб дагил,
Кўнглум ҳамиша мойили завқу — тараб дагил,
Жону дилим муродин еттим ажаб дагил,
Бир бандаамки даргоҳи султона етмишам.

Соқийи даҳр, ичурди банга заҳри ғам эзиб,
Кул бўлди меҳнатинг ўтидин пайкарим қизиб,
Дутти ғамингни жон ҳама аҳбобдин безиб,
Мўри муҳаққарамки саросима чўл кезиб,
Ногоҳ боргоҳи Сулаймона етмишам.

Ҳажринг туконларидин эрур гулшани таним,
Кел сайри боғ айлагил, эй рашки гулшаним,
Гулхан кулидур эмди менинг жоҳу масканим,
Бир булбўламка гулшан ўлубдур нишиманим,
Ё тўтиямки бир шакарестона етмишам.

То котиби қазо қалами қилди одими,
Этти зиёда ишқ элина эътиқодими,
Райҳон хатинг айлади равшан саводими,
Даври фалак муяссар эдибдур муродими,
Гўёки толиби гуҳарам—кона етмишам.

Йўх шоми мотамимға бугун субҳдам паид,
Боғланди айш қобуси пайдо эмас калид,
Ғозий бўлурму ҳеч шақи жаҳд ила саид,
Мискин Фузулиямки санга дутмишам умид,
Ё бир камина қатраи уммона етмишам.

МУХАММАС

Боғ аро юзланки то гулчеҳра раъноланмасун,
Сабзасин помол қил, раъноси зеболанмасун,
Ноз этиб зулфинг дағи сунбул мутарроланмасун,
Оразинг кўрсат кўнгул, гулшан тамошоланмасун,
Қоматингга жилваи тўби таманноланмасун.

Дину имон нақди торож айламакдур мазҳаби,
Қатли ом этмак эрур (тарсоларингни) матлаби,
Не сабабдин яхшилиқ нутқи Масиҳо мансаби,
Бир нафасда юз ўлукка жон берар лаъли лаби,
Эй қуёш, бергил хабар Исо масиҳоланмасун.

Бир алифдур қоматинг, эй сийм тан, жон ичраким,
Қон ичар ёқут лаълинг, ҳажридин кон ичраким,
Тишларингдин йўқтур онча баҳри уммон ичраким,
Оч юзингни бир табассум қил гулистон ичраким,
Гул юзингу гунча оғзини бирла даъволанмасун.

Лабларинг эъжозидур аҳбоба руҳ омезлиқ,
Хатту холингни шиори мушку анбаррезлиқ
Кўзларингни шеваси найрангу сеҳр анgezлиқ
Эй пари, қилғил такаллум бирла шаккаррезлиқ
То ани тўти кўруб, олдингда гўёланмасун.

Эй кийик кўзлу, шакар сўзлу, қуёш юзлу нигор,
Бўлса минг жоним мени қилсам тасаддуқ жонивор,
Ешуруб лутфин, ғазаб расмини айлар ошкор,

Мақсадинг гар қатлим эрса айла пинҳон зинҳор,
Зоҳир этма бу карам то халқ ғавғоланмасун.

Ёр сўрди ҳоли зори ошиқи жонбозини...
Фош этти чўх жафо айлаб муҳаббат розини,
Кўйида, эй ишқ, ончун беқарор эт Ғозини,
Ҳажр даштида қуюн янглиғ шикеболанмасун.

ГУЛХАНИЙ

М

уҳаммад Шариф Гулханий XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида, асосан, Фарғона водийсини ўз ичига олган Қўқон хонлигида яшаган. Гулханий шаҳарнинг оддий табақасидан бўлиб, ёшлигида шаҳар ҳаммомига ўт ёқувчи бўлиб хизмат қилади, сўнгра сарбозликка олинган эди. Умр бўйи муҳтожликда яшаган Гулханий ҳамиша халқ манфаатини кўзлаган. Бу ҳол унинг ижодида тўла акс этади.

Гулханийнинг бизга маълум адабий мероси «Зарбул-масал» («Япалоққуш ҳикояси») номли бир проза асардан ва бир неча шеърдан иборат.

«Зарбул-масал» халқ эртаклари тахлитида ёзилган мукамал сюжетли ўткир сатирик асардир. Гулханий ўзининг бу асарида халқнинг мазмундор мақолларидан, ҳикматли сўзларидан ва қочириқ гапларидан моҳирлик билан фойдаланади. У, феодал ҳукмдорлар ва уларнинг лаганбардорларини, сарой аҳли ва мусулмон руҳонийлари кирдикорларини мажоз йўли билан ўткир сатира остига олади.

Гулханийнинг иккинчи тахаллуси Журъатдир. У ўзбек ва тожик тилида ғазаллар ва ҳажвиялар ёзди. Бироқ, унинг бу асарлари бизгача тугал етиб келмаган. Гулханий ҳақида маълумот берувчи ягона манбаъ Фазлийнинг «Мажмуатуш-шуаро» тазкирасидир.

Қуйида келтирилган Гулханийнинг асари ўзбек адабий прозасининг яхши намуналаридан биридир.

«ЗАРБУЛ-МАСАЛ»

(Япалоққуш ҳикояси)

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, илгариги айёми нофаржомда Фарғона иқлимида Кайқубод отлиғ подшодин қолган бир эски шаҳристон бор эрди. Анда бир Бойўғли деган ватан тутмуш эрди. Аммо они ҳавоси хуш ва боди дилкаш. Сабза, раёҳин, анвоъ гуллар, чечаклар касратидин, қўрғон баҳор чоғда товуснинг парларидек турланиб, мунаққаш кўринур эрди. Ва анинг ёнинда бир ёғочлик ерда Япалоққуш маскани, ота-бобосидин қолғон жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдиким меҳри ховарий юзига банда эрди.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил,
Ҳосили умри эди ул бойни,
Оти Гунашбону ўшал ойни.

Ул қиз офтоби оламтобдек ҳар хомни пиширур, ҳеч махлуқ ани кундузи кўрмоқға чораси йўқ эрди ва ул қиз юзини яширур эрди. То баҳаддиким аломати бўлуғ зоҳир бўлуб, тиши чиқиб кўзи сузулиб, овози бузулуб онасининг тўғри сўзлаганига эгри сўзлай бошлади. Онаси қабзланиб айдиким:

— Эй болам, кўнглунгиз эр тилар ўхшар, ошуқманг. «Ошуқғон қиз эрга борса, ёрчимас»...

Анда Қиз итоб қилиб айтдиким: «Эй она, сиз бизга сабр ва таҳаммул сори йўл кўрсатурсиз, мени оладурган йигитни ҳам отаси айтурки: ...«Бош омон бўлса, бўрк топилур»,

Булар бу сўз устида эрдиларким, Япалоқ Кўрқушни имлаб олиб, ёнида ўтқузуб айдики:

З-онки дар офоқ з барноу пир,
Ҳечкас аз жуфт надорад гузир¹.

Бизни қурратуль-айнимиз эр етибдур, ерда муносиб маслаҳат қилоли. Бойўғлининг бир чиройлик қизи бор эмиш. Бизни тарафдин совчи бўлуб боринг. Ҳарқанча қалин бўлса топилур.

Анда Кўрқуш айди:—«Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чочилур» деган яхшиларнинг масалидур. Бойўғлининг оғзининг бурчидин чиқар: «Минг чордевор қизимнинг қалини» деб. Ҳоло подшоҳимиз ҳазрат сайид Умархон амирул-муслимин аҳд ва замонларида олам маъмур ва раоё масрур. Ҳар нечук аёлмандлар тасбиҳи маржондин уйрулур — бир бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким айтмишлар: «Ёлғон масал турмас», «уят — ўлумдин қаттиғ». Яна айтмишлар: «Эрман ёғочини эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани»...

Анда Япалоққуш айди: «Мен сизни билимлик ва маънидин боҳабар киши фаҳмлаб эрдим, «карнай мисдин, балғам исдин» бўлурини билмас экансиз. «Кўр тутганини қўймас ва кар эшитганини қўймас».

Анда Кўрқуш айди: Мен хотун олмоқ таманносин ғарқоби эмасман, нечукким айтмишлар. Байт:

Дала тузни сув олса, қўнғур ғознинг тўшидин,
Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг тошидин.

Анда Япалоққуш айди: «Бурноғилар масалидурки, «битар ишнинг бошиға — яхши келур қошиға». Яна бири булки, «бемор тузалгуси келса, табиб ўз оёғи бирла келур».

Анда Кўрқуш айтди: «Бўл! Оғиз бўлма, оёқ бўл», эшитмадингмуки, «оёқ югуруги ошқа, оғиз югуруги бошқа». Сен ким, Бойўғлининг эшигига киши юбормоқ ким. Ҳеч билмасмусанки, «Тенг-тенги бирла, тезак қопи бирла».

Анда Япалоққуш айди: «Бизнинг нима камлигимиз бор...»

¹ Мазмуни: дунёда бўлган ёш ва қарининг жуфтсиз бўлиши (уйланмаслиги) мумкин эмас.

Кўрқуш айди: Борликдан мақтанма, айтмишлар, «Узини мақтағони, ўлумнинг қоровули». Сенинг аҳволинг оламга маълумдир. «Ойни этак бирла яшурса бўлурму», «Чумчуқ семирса, ботмон бўлурму», «Ола кўзанақ ола бўлса ҳам, арслон бўлмас», «Ола тўғоноқ олғур бўлса ҳам, аҳволи маълум».

Анда Япалоқ айди: Сен бизни фақир-нотавон кўрдингму? Мундин беҳабар ўхшарсанки, «Чўпни хор тутсанг, кўзга тушар». Бор, мен бирла сўзлашгунча, Бойўғли бирла сўзлашгил.

Анда Кўрқуш айди: «Эй Япалоқ, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтгил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимнинг номуборак оти Кулонкирсултондир».

Анда Кўрқуш айди: «Мундоғ фаҳм ва хирад манзилдин ўтмаган кишиларни кўрган эмасман. Эчкунинг оти Абдукарим бўлурға сўз керак. Бурунғилар анинг учун «эби билан сўзлаганнинг қурбони бўл», деган эканлар. Кулонкирсултон от қўймоқ сенинг ҳаддингму? Бу от — Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрин, Лочин, Итолгу қушларининг салотинидурлар, аларга муносиб от турур.

Анда Япалоқ айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурки, «Яхши нафас, ярим мол», бари боламнинг асбоби кулонкирлиги минқори билан чангалидан маълум ва равшан эмасдурму?»

Анда Кўрқуш айтди: Рост айтурсан. «Кўчқор бўлур қўзининг пешонаси дўнг бўлур, оға бўлур йигитнинг пешонаси кенг бўлур. Отаси урмас қўнғузни, боласи урар тўнғузни» деган сўзга ишонма. Лекин «Ҳалво деган бирла оғиз чучумас».

Тақя бар жойи бузургон натавон зад багазоф,

Магар асбоби бузурги ҳама омода кунн¹.

Сенинг бу сўзинг қарчиғалик дағдағаси куланг бошига тушуб, дуррож шикорин ихтиёр қилиб, ўзи балчиққа ботиб қолганига ўхшар. Ори, ҳаддин ҳар кишиким ошса, жазоси шундоғ бўлур. Бу сўзнинг тафсилини

¹ Мазмуни: Улуғлар жойига суяниб, беҳуда мақтанма, Аввал улуғлиқнинг ҳамма шартларини тайёрла.

«Силсилатуз-заҳаб»¹ дин топ. Бурунғилар масалидурки, «Аёз, ҳаддингни бил, барчани қўй, ўзингни бил», «Намангон-шаҳри вайрон, оти улуғ, суфраси қуруғ», «Уйда чакса уни йўқ, том бошида қўш танур», «Сичқон сиғмас инига, ғалбир боғлар думига»— деган иборат сенга содиқ келур.

Анда Япалоққуш айтди: «Эй Кўр, бас куланг қарчиға ишини қилурман деб, балчиққа ботиб ўлганини менга ҳикоят қилурсан, мен ҳам бино ва нобино ҳикоятин билурманки, нобино бино сўзини қўлоқға олмай, ўз хижолатидин ўзини илонга чақдириб ҳалок бўлди. Сенга гапирсам, бу муҳим хайр кечга қолур. Бу ҳикоятнинг баёни воқиасини истасанг, «Қалила ва Димна»²дин топ».

Анда Кўрқуш айди:—Эй бесабр. Бу ҳадис маънисидин беҳабармусанки «таанни раҳмондин ва таажжул шайтондин». Сен ўз яроғингни қилгунча, сабр қилсанг, хўбдур. Сабрни яхшилар андоғ таъриф қилмишлар:

Сабр билан баста эшикдур кушод,
Сабр билан топди эронлар мурод.
Сабр сенинг дардинга дармон бўлур,
Сабр билан хор гулистон бўлур...

Ва айтмишларким байт:

Сабр қилсанг ғўрадин ҳалво битар,
Бесабрлар ўз оёғидин йитар.

Анда Япалоққуш айдиким: «Ори балоға сабр, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам йўқ. Лекин сабрнинг жойи билан ҳузун ва андуҳдин бўлак нимарсаси йўқ. Сабр қилиб, яхши иш қўлдин кетса, ўхшамас...»

Анда Кўрқуш айди: «Ёмонға ўлум, муҳим хайр ишға юборур киши бу навъ бўлурму... Эшитган эмасмусанким: яхшилар айтибдурларким. «Ширин-ширин сўзласанг илон инидан чиқар, аччиғ-аччиғ сўзласанг мусулмондиндин чиқар». Сенинг бу ношойиста сўзингга бормасман. Тожикни бир масали борки: «Зўри беҳуда миён мешиканад»³.

¹ «Силсилатуз-заҳаб»— машҳур тожик шоири Абдураҳмон Жомийнинг дostonидир

² «Қалила ва Димна» машҳур масаллар тўпламидир.

³ Мазмуни: «Беҳуда зўр уриш бел синдиради».

Анда Япалоққуш айди: Сен маннои лилхайир ўхшарсан, сендин совуқ ҳасад иси келур.

Анда Кўрқуш айди: «Мен совуқ ҳасад қариндоши эмасман, сени хўб билурманким: «Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуйилмас» дерлар. «Ҳаромзоданинг қуйруғи бир тутам». Менга кўп юз келтурсанг, нечукким қадимги яхшилардин бир масал қолибдур: «Яхшилиқ қил сувга сол, сув билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур». Аввал бориб Кулонкирсултон жамолини кўруб, анинг совуқ сўзини эшитиб, сўнгра борсам керак» деб Кулонкирсултон хизматига равона бўлди. Ярим фарсах йўл борганда, шул аснода бир Ҳудҳуд йўлуқти, саломлашиб айдики: «Қайси ошени баланддин парвоз қилдинг?» Анна Кўрқуш айди:

«Бизнинг парвозимиз маълумдир».

Анда Ҳудҳуд айди: «Эй Кўр, мен муаммодин беҳабарман, тўғри сўзинг бўлса, сўзла. Мофиз-замиринг менга баён қил».

Анда Кўрқуш айди: «Мен Япалоқ биби совчисидурман, Бойўғлининг қизига хосткорликка борурман».

Анда Ҳудҳуд айди: «Япалоқнинг ниҳояти беҳирадлиғини эмди билдим. Ҳар ойна ўз жинсидин, япалоқлар қуруғондек сени юборурму... Магар сен Ҳаким Содиқ ҳикоятидин беҳабар ўхшарсен. Кўрқуш айди: «Ҳикоят қил».

Ҳудҳуд айди: «Бир ҳаким бир гулистони руҳ афзога дохил бўлди, кўрдиким бир шоҳ узасида бир кабутар ила зоғ ўлтурубдур. Иккиси ваҳшат била бир-бирисиға қарар, шул аснода бир рустойи азбарои қасди паранда камон бирла мунтазир эди. Зоғ дарахтдин рустойи тўғрисиға бориб тушди. Зоғдин рустойи ўқин отиб ўткарди. Қушиға ем қилди. Агар зоғ ўз жинси бирла далада ё жойи раҳобада ё эски хирмонларда юрса эди ўқ захмини еб қушиға ем бўлмас эди. Сенга совчи бўлмоқ недур... Сенинг сирка тиларга лаб-лунжинг йўқ экани маълум ва машҳурдур ва яна қўлидин келмас ишга урунган, нажжорлик қилгон маймунга ўхшаш расво бўлма»...

Кўрқуш айди: «Ҳикоят қил».

Ҳудҳуд айди:

«Бор эди Кашмир навоҳида тоғ,
Боғи эрам рашкидин кўксиди доғ,

Анда иморатға яроғлиқ яғоч,
Етти қулоч, бўйи ўн икки қулоч.

Бор эди кўп неъмат алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари,

Зулф каби сунбули хушбўлари,
Роҳатижон эрди оқар сувларн.

Уйдин улуғроқ эди бир гулбунн,
Анда ватан тутмиш эди маймунн.

Жон сотиб ўзини ўйин этарди тан,
Уқур эди қиссаи ҳуббул-ватан¹.

Бир куни нажжори хирадманди фард
Кўнгли яғоч йўқлиғидин қилди дард.

Борди ўшал тоқға мавқуф эди,
Эзгу яғочлар онга маъруф эди.

Шаҳарнинг зиндонидин озод ўлуб,
Тоғнинг Шириниға Фарҳод ўлуб.

Сонур эди ўзини тоғ Хисрави
Тоғни ўқуб Деҳлавийн маънави,

Элина навкиссаларин қистари,
Расм эди нажжор яғоч истари.

Эгди у дил гўшасининг пардасин,
Белга суқуб теша билан аррасин.

Бориб анга кесди яғоч решасин,
Қўйди ўшал ер унутуб тешасин.

Ўзга ера бордию кесди яғоч,
Ермоғини қилди магар ул илож.

Болта била бир учини ёрди ул,
Пона қўйиб, теша сари борди ул

¹ Бу сатрнинг маъноси: Ватанни севиш ҳикоясини ўқур эди.

Тушти баногоҳ анга маймун кўзи,
Оқилу доно санаб, ул дам ўзи.

Айди: «Улус ичра бу бир касбдур,
Касбни бошина кийиш насбдур.

Кийса гар арзир эмиш элга ҳунар,
Беҳунар элни дедилар риши хар¹.

Мен даҳи нажжорлиқни ўрганай,
Болаларим барчасиға ўргатай».

Жаҳд қилиб турди равон борғали,
Яъни яғоч қолмишини ёрғали...

Минди яғоч устига нажжордек,
Косибни пуркардаи пуркордек.

Кетди ҳунар шавқи била ғуссаси,
Тушди яғоч айрисиға думчаси.

Балки недин бўлди тутулмоқлиғи,
Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи.

Одамнинг жинсида йўқ қиссаси,
Қолди анинг думчасининг ҳиссаси.

Билгилки, маймун нажжорлиқ қиламан деб, қўлга тушиб, эртадин кечгача калтак бирла уруб, ўйнатиб, ба-лога гирифторм бўлгандек, сен ҳам муҳим хайр ишини биткаролмай, мулло Исо авлиё бирла Абдурахмон офтобачидек халқнинг лаънат сўзидин чиқмай юрма. Емон иснод сендин қолур».

Кўрқуш айди: «Мен ҳали бу ишда ҳаммолликға ра-вом йўқ, лекин тақдир билур.

Одами кўп ҳилаю тадбир этар,
Лек ишининг охири тақдир этар.

Сен теваининг бўтаси онаси бирла мунозара қилғонди-дин беҳабар ўхшарсан».

Ҳудҳуд айди: «Ҳикоят қил».

¹ Р и ш и х а р — эшак соқоли демакдир.

Жўрқуш айди:

«Бор эди Фарғонада бир сорбон,
Теваси бор эрди — туғди ногаҳон.

Аҳлу иёли анинг бас эрди чўқ,
Озуқадин кулбасида нарса йўқ.

Ҳосили дунё эди бир теваси,
Эмадиган орқасида бўтаси.

Бир куни ул тевасини қўмлади,
Ортадиган юкларини жўмлади.

Юки оғир эрдию ҳам йўл йироқ,
Уртади тайлоқни нори фироқ.

Фасли тамуз эрди, ҳаво кўп иснғ,
Йўлда темур сингарни қумлар қизиқ.

Оч ўтина куйди, анодин жудо,
Модарининг меҳрида эрди адо.

Жаҳд ила етмай аносин кенидин
Қумда куярди, гами ул сийнадин.

Онда оғир юкни ўшал сарбон,
Йўлда чўкурди тузатай деб равон.

Бўтаси бориб эди орқасидин,
Ёнди ҳароратлар яғмосидин.

Юзланиб айди:— Ҳало бераҳм онам,
Куйдию, ёндию тутошти танам.

Аста-аста юрсанг, бўлғай на ғам,
Сийна сутингдин эмайин дам-бадам.

Айди онаси боласиға боқиб,
Кўзларининг ёшлари сувдек оқиб:

Кўрки, бурундуқ кишининг қўлида,
Бу кишининг кўзлари ўз йўлида,

Менда агар зарра каби ихтиёр,
Бўлса эди, бўлмас эдим зери бор.

Бурунғилар масалидурким: «Қизни ким суймас, қимизни ким ичмас», «Карнайчидин нима кетар. Бир пуф».

Анда Худҳуд айди: «Ори, амонат сўзга амин бўлмоқ яхшилар шеvasи турур. Сен дахи кулни ўз кумсчинг устига тортма ва баҳодир дурадгордек тешани ўз та-рафингга чопма.

Монандаи арра бош дар илми маош,
Гоҳе сўйи худ мекашу гоҳе мепош.¹

Монанди арра бўл, ду жонибга камоҳаққуҳу тушуб сўзлашгил...» деб видоълашиб кетди.

Алқисса Қўрқуш Кулонкирсултон боргоҳига равона бўлуб, сарманзилга етди. Қўрдиким, ажаб шаън-шавкатлик боргоҳи бор эканки, савсан кўп тил бирлан анинг васфидин ожиз ва ҳар турлук муарриф таърифи шаънида ножиз:

Қўрди тикилган эди бир боргоҳ,
Боргоҳи хисрави анжум сипоҳ.
Кунгираси кўкка тегиб ўрдалар,
Хаймау хиргоҳу саропардалар.
Бир неча қушлар била ҳамроз ўлуб,
Булбулу қумри била дамсоз ўлуб.
Нағмаи қонунлиғини соз этиб,
Даъвийи фиръавнлиғ оғоз этиб.

Қўрқуш бу асоси болоқиёсни кўруб, боргоҳ дарвозасидин «Салом, ҳай-ҳай» овозининг савлатидин киролмай ўлтуруб қолди. Кулонкирсултон хизматида бир Куйкунак отлиғ қуллари ҳозир эрди. Кулонкирсултоннинг Қўрқушга назари тушуб, Куйкунакка буюрдиким, «Бориб гуломгардишда ўлтурғон одамдин хабар ол. Муҳтож, мустамандму, ё оч ва яланғочликдин келдиму. Сазовори хайр бўлса, мунда олиб кел..»

Анда Куйкунак илгари қадам қўуб, Қўрқуш олдига келиб айдиким: «Эй бобо, қайси ошёни баланддин парвоз қилдингиз».

¹ Таржимаси: Тирикчилик илмида арра сингари бўл. Баъзан (қипиқни) ўз томонингга торт, баъзан соч,

Анда Кўрқуш Куйкунакнинг такаббуруна сўзини англаб айтди: «Эй болам, сен сўрғувчи бўлгунча, мен жавоб бергувчи бўлгунча, иккимиз ҳам ғойиб бўлсак яхшидур».

Анда Куйкунак айтиди: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қолиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркони давлат аросида кичкина кўрдингизму. «Кичкина деманг бизни, кўтариб урармиз сизни» ёинки «Куйкунак ўз ерида ғоз олур ҳам ўрдак»... «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил».

Кўрқуш анинг худдонолигини англаб айтди: «Эй болам, сен онасига ўргатган қизга ўхшарсан. Ё отасига ўргатган ўғулга ўхшарсан. Бурунғилар масалидурким: «Сигир сув ичгунча, бузоқ муз ялар». «Меҳмон бўлсам, таъзим қилсанг лозим эрди». Нечукким айтмишлар:

Байт:

«Ғам ҳушум этконда бе сомонлиғим ўртар мени,
Мезбон хижлат чекар ҳар неча меҳмондур таниш

Борокаллоҳ! Меҳмонни сийламоқни сендин ўргандим», деди.

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидин андоғ нари солдиким, қайта кўрмаклик номумкин бўлди. Бас Кўрқушни имлаб олиб, ёнида жой бериб, айдиким: «Эй бобо, хуш келибсиз. Маъзур тутунг, ўзингиздек кишилар дебдурларки: «Танимасни сийламас».

Анда Кўрқуш сўзга дарафтод бўлди. Ва айдиким: «Улуғнинг боргоҳида аҳли дониш ва хирадманди боҳуш ҳар қанча кўп бўлса ҳам, оз бўлур. Хусусан, подшоҳи одилга уч тоифадин гузир ва чора йўқдур. Аввал, олими боамалки, подшонинг охиратлик асбобини анга кўргазса Иккинчи, вазири соҳиб раъики, подшонинг дунёлик яроғини тараддудида бўлса. Учинчи, Муншийи рост навис қаламзани нигоҳдир ва шамширзан. Ҳоло бу турган ошхўр жомадарронлар таом емоққа ҳозир, маслиҳатга ақли қосир. Қадим бузург машохийлардин бизга бир масал қолибдурки: «Эсинг борида этагингни ёп», ёинки: «Яхши билан юрдинг — етдинг муродга, ёмон билан юрдинг — қолдинг уётга», ёинки: «Ёмонга ёндашсангиз балоси юқар, қозонга ёндашсангиз қароси юқар»... Биз «Қўй кўрмаган бўлсак ҳам қий кўрган эдук...»

«Бу тоифанинг оз хизмати, кўп миннати бўлур. Ҳарким бу тоифадан мурувват тилабдур, гўё тол ёғочдин зардолу тилабдур...».

Кўрқушнинг сўзи Кулонкирсултонга боди сабуҳидек таъсир этти ва насойиҳнинг абири жони комига турктоз этти. Баҳаддеки вужуди вайронаси маъмур бўлуб, ободонлиқга юзланди, Кулонкирсултоннинг илгариги меҳмонидин қолгон оши бор эрди, ани Кўрқушнинг олдиға қўйди, айди: «Оз ошга имдод йўқ».

Анда Кўрқуш айди:

«Карам на эрди бахиллик сўзин дединг, эй шоҳ,
Оз ошни бергунча мундин зиёда ўту олов».

Анда Кулонкирсултон айтди:

«Аз карам нест бахили кардан,
Хон ниҳодан таом хўрдан беҳ»¹.

«Оз ошим ғавғосиз бошим» деб ёлғуз иноят қилинг». Анда Кўрқуш айди: «Ош эгаси билан тотлиғи».

Кулонкирсултон «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ калла югурур», деб қўл узатаберди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди. Кўрқуш ҳар қанча тарадуд қилди, ошни табақ тагида топмади.

Анда Кўрқуш айди: «Қаломи мажид таржимаси турурки, «Енглар, ичинглар, исроф қилманглар». Бу нечук ош емоғлиқдур?».

Анда Кулонкирсултон айтди:

«Бизнинг шаънимизда исроф эмас, мунда оз олиб, охиратда ҳисобини кўп берганча, мунда бир олиб, анда жавоб берсам яхшидур. Тўрунг, муҳим хайрға тааммул қилманг», деб жавоб берди.

Алқисса, Кўрқуш жид ва жадал бирла Бойўғли сарманзилига равона бўлуб, қатъи манозил ва тайи марохил қилуб, муддао девориға боши ва истидъо ҳадафига мурод ўқи тегди. Замондин сўнг Бойўғли Кўрқуш келганидин огоҳ бўлуб, анинг олдиға чиқиб, «Ҳайра мақдам бирраъси вал-айн² хуш келибсиз, сафо келибсиз» деб таъзим ва тавозуъ бирла кўрушуб, бир-бирининг юзини чўқишиб, Бойўғли Кўрқушни уясиға қўндурди ва

¹ Бахиллик қилиш карамдан эмас, дастурхон, қўйғач, таом емоқ яхшидур.

² Қадамлари бош устига, кўз устига.

олдига моҳазар қўйди. Кўрқуш сўзламасдан бурун таомға тушаберди.

Бойўғли айди: «Таом емакда сўзлаб емак суннатдур ҳайвондек хомуш таом емак, озода мардум шевасидан эрмас».

Анда Кўрқуш айди: «Сўзлашмасдин ўзга чора йўқ. Лекин илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Аввал таом, сўнгра калом», «Айрон тилаб келсанг, челакингни яшурма»— андоғ воқиф ва огоҳ бўлингизким, сизнинг толии гардунингиз саодат партавлик, мастуралик садафидин пайдо бўлган, Кўлонкирсултонга муносиб, Гунашбону исмлиқ нозпарвар маҳлиқо қизингиз бор эмиш. Япалоқнинг боласи Кулонкирсултонга муносиб кўриб, совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тараддуд қилади», деди.

Анда Бойўғли айди: «Ори, боланинг бўйи етибдур. Ўзидин сўраб жавоб берсам керак», деб, туруб, қизининг олдига кирди:

«Эй болам, Япалоқ бибининг боласи Кулонкирсултон ҳавохоҳ бўлуб, совчи юбормиш, на жавоб берурсан?».

Анда Гунашбону ойим, нечукким рўзғор қизларининг аълоларидур, «Сукут — аломати ризо» дегандек, бошини қуйи солиб, ўлтурди. Бойўғли қизнинг майлини билди айдики: «Бу болиғанинг кўнгли эр тилар ўхшар» дегач, қиз тилга келиб айди: «Эй бемаъни чол, соқолингдин уёл. Хомуш турмоқлик жавоби бўйла бўлурму? Хайр ишиға мутакаллим бўлгоннинг хитоби бўйла бўлурму?...»

Анда Бойўғли айди: «Эй бошинг кесилгур, англагон эмасмусан — «ўлтирган қиз, ўрин тоғар».

Анда Гунашбону ойим айди: «Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор», «Кечки экиннинг хатари бор» ва яна айтибдурларким: «Эртаги ишни кечга қўйғудек эмасдур».

Анда Бойўғли билдиким, «Тадбирнинг энги блан тақдирни яшуриб бўлмас». Ўрнидин туруб Кўрқуш олдиға чиқди.

Кўрқуш айди: «Бўримисиз, тулки?».

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, дахи бир жавоб олурсиз, илгари ўтган яхшилардин бир масал қолибдур: «Елғуз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса, донғи чиқмас» ва яна «От олсанг, уюнг бирла кенгаш»—

дебдурлар. Мен ҳам қариндош уруғимни йиғиб, машварат айлаб, анга яраша сизга жавоб берсам керак», цеди.

Анда Кўрқуш айди: «Хайр ишига истихора ҳожат эмас».

Нечукким Хожа Ҳофиз Шерозий айтибдурларки:

Даркори хайр ҳожати ҳеч истихора нест¹.

Анда Бойўғли айди: «Боламнинг ихтиёри қўлида-дур».

Анда Кўрқуш айди: «Андоғ бўлса, бир чучук жавоб беринг. Англаб бориб жавоб берай» деди.

Анда Бойўғли айди:

«Дар ҳама кор машварат бояд,
Кори бемашварат науқ нояд»²

Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Донишлик бирла қилмоқ керак, боргоҳи ақл ва донишдиндур. Хирад сарчашмасидин кўр эл изоси анга машҳур. Оч юруб кекирган, оғзи бирла ишини битирган, гоҳ бечоралиққа иқрор, гоҳ ўзини Таҳматан³ олувчи баҳодир жаррор, муфт топилганда ошар, ичи пўк, кўзи лўқ нодонларга Умар — иёр, донишмандлар сафида нақши девор, элга маълум ва машҳур Муҳаммад Содик заргарнинг ўғли паришон рўзгорга кенгашиб, бизни аро йўлда қўйманг».

Анда Бойўғли айди: «Фаросат оёқи оқсоқ, тевадек егани шўра ва янтоқ, илгари ўтган сўзнинг бирини минг қилиб сўзларга тоқ оёғидин осилган сутқоқ қушга ўхшаш Жалил бўқоқ ошпаздек бош аҳмоқ эмасман. «Кўпга кенгаш, ўз билганингни қил» дебдурлар».

Алқисса, Кўрқуш бу навиди фараҳ афзони эшнатиб, хурсанд бўлуб, Япалоқ биби манзилига равона бўлди. Ва анинг сарманзилига етти. Бойўғлининг ончаким, муҳум хайрга рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалаққушнинг бир қарға дўсти бор эрди: Шўранул қушлар кўзига гўл, ўз ишига пишиқ, ҳаромзодаи таррор ўғри мишиқ, ҳариф айёр, солор давлат-

¹ Яхши ишни бажариш учун фол очиб ўтиришнинг кераги йўқ.

² Мазмуни: Ҳар бир ишда, маслаҳат лозим, маслаҳатсиз иш яхши эмас.

³ Қаҳрамон Рустамнинг лақаби.

мандлар аснофида мумсики беор, ҳар мурда устида тайёр, йигирманинг бешини мустаҳиққа бериб, ўн бешини қўйнига урган, тумшуғи Зокирбой кафшфурушнинг тумшуғига ўшар экан. Ушал диёрда Малик Шоҳинки қушларнинг шоҳлиғи анга мансуб эрди ва Кулонкирсултон анга дангалнишин паҳлавон эрди, Шўранулни Малик Шоҳин жанобиға севинчига чоптурди. Манзил ва мароҳил тай қилиб, Шўранул Малик Шоҳин боргоҳига келиб, таъзим ва тавозиъ бирла салом қилиб, Япалоқнинг руқъасини узатди. Малик Шоҳин нома мазмуни англаб, бир замон таваққуф айлаб айдикки: «Эл ёмони манғит, қуш ёмони анғит» дегандек сани юбормаса, бўлмасмуди».

Анда Шўранул айди: «Сарнавишти аҳли маъни чун қалам бошад сиёҳ»¹.

Эй подшоҳи олампаноҳ, ўзлари маъни фойдасидин бебахра эканлар. Сизга сурати ёмон бўлса, маънини куллий берса ҳам хуш келмас экан. Андоғ бўлса: Сўфи Қўчқордек бўлса нодон, ҳақ сўз анинг олдида ёлғон, эрта-кеч қўлида тасбиҳ, вирди анинг харза фасиҳ, суратдан ҳеч ками йўқ ва маъни бежо кетса ғами йўқ; ва гоҳо кампирлардек энгашкан, сочбоғи ер супурган ва тоқясини чаккасига осган: «Оларда ҳисоби тўққиз, берурда саноғи ўттуз». «Тўғри сўзга тўғоноқ», изо ва кулфатға ёвуқроқ, макр ва ҳийлада шайтондин муфсидроқ, кўрунмоққа юзсиз, сўзи тузсиз, ёз — совуқ-қишда иссиқ, шарорат пешаликда Ҳомондин шадидроқ, курк товуқдек сувга пишарға ўнгроқ, одамизод орасида Сайид Азимжон манзур бўлса, мен андин аҳмоқроқму», деди.

Малик Шоҳин айди: «Баракалло, ўз айбин билган марддур» деди.

Малики Шоҳиннинг Кордон отлиғ хазиначиси бор эрди. Анга буюрдиким: «Бизнинг жонибдин Султон Кулонкир дангалнишинимга тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер».

Алқисса, Кордон камари ҳимматини ғаравдек неча ердин боғлади. Сўнгра замоне тафаккурга бориб, айдиким: «Авлороқ улким, аввал ўзим бориб Бойўғлига учрасам; ҳарна тилаган қалини тараддудида бўлсам; ўз қулоғим бирла эшитсам, анга яраша тўй тараддуди-

¹ «Илм аҳлининг бахти қалам сингари қора».

да бўлсам. Харжи исроф бўлмоғудек бўлсун», деб борурга азм қилди.

Кордоннинг жойидин Бойўғлининг маскани узоқ эрди. Балки муддати сафар эрди. Сафар яроғини бекам-кўст қилмоқ керак, агарчи дебдурлар, байт:

«Таваккалту алаллоҳ»ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер.

Ва яна бурунғилар дебдурлар: «Тўйға борсанг, тўйиб бор, тўрқа тўнинг кийиб бор», уйдин ғамланиб чиқмоқ керак. Бойўғлининг уйи бўлса, сичқон суягидин бошқа нимарса бўлиши зоҳир ва маълум эмасдур.

Алқисса, Кордоннинг ўзига сафар ва ҳазарда ҳам-роз ва ҳама атвори писандида ва ҳаракатлари мақбул, отасидин қолғон Турумтойи тез парвози, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгувчиси бор эрди. Бозорга чиқдилар. Эрта кун кеч бўлди, офтоб пешин жойиға етти.

Анда Турумтой айди:— Эй тўрам, сизни кирдорингизни одамизод орасинда Холбоқи мискарга ўхшатурман. Кордон айтди:— Эй, аҳмоқ, бу нима деганинг. Турумтой айтди:— Андоғ эшитканим борки, одамизод фарзандидин Холбоқи мискар деган бир кўкнори бор эрди, номозшом вақтида бировни меҳмонхонасига таом устида ҳозир келибдур. Мардумлар суфрани қуршаб ўлтурур эрдилар, шу вақтда азон овози келди. Кишилар айдилар:— Аввал намоз ўқуб, сўнгра таом тановул қилоли. Ҳар ким намоз ўқумаса таом емасун, дедилар. Ҳолбуки мискар номоз учун ер ўпкани йўқ эрди. Урнидин туруб, таҳорат қилиб, номоз ўқуб, сўнгра нафсини маломат қилиб, даржанг бўлуб айтур эрдиким:— Эй тош кемургур нафс, мени кўкнори ҳолига боқмай қўлимга совуқ сувни сазовор этиб, рангимни қаҳрабодин ўтқариб, охир мани намозхон айладинг. Сиз анга ўхшабсиз. «Сазовори нафсингизни битказинг, ё султон амрини. «Икки суюклик бир кўнгилга сиғмас» дебдурлар. Ва яна яхшилар дебдурларким: «Икки кема тутган қолди ғарқоб ичинда, чиқмас ул денгиздин бир кема тутмагунча».

Анда Кордон айди: «Эй беадаб шум, хўжангга насиҳат қилғудек бўлдингму. Қадимги яхшилар дебдурларким «ятим ўғил сақласанг оғзи-бурнинг қон этар, ятим қўзи сақласанг оғзи бурнинг мой этар». «Эма

билган қўзилар икки онани эмар, эмабилмас қўзилар ўз онасини эмолмас», камина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман ва ҳам султон амрини...»

Анда Турумтой айди: «Тақсир, хато қилдим. «Оғиз ошга етганда бурни қонаган мен бўлдим».

Алғараз Турумтой айдики: «Эй хожам, мен Ёдгор пўстиндўздин ҳам ўткариб сўзлабман ўхшар».

Анда Кордон айди ...«бу сўзларга Ёдгор пўстиндўзнинг нима дахли бор турур. Мунинг тафсилени баён қил».

Анда Турумтой айди: «Одамизод орасида Ёдгор булотқи деган бир одам бор эрди. Гоҳо ўзини ўткарур сўфи от қўюб ва гоҳо соҳиб донишманди рўзгор олиб, дер эрдиким: «Ўн ёшимда Ҳазрат Нўҳ аллайҳиссаломни оби азобда қолгон кемаларини ясарда яғоч тутуб эрдим. Ва айтур эрдиким: «Ўн беш ёшимда Ҳазрат Иброҳим аллайҳиссаломни Намуруд алайҳиллаъна манжанаққа солиб ўтға отарда бир поясини тутганман» дер эрди. Ва гоҳо дер эрдиким: «Йигирма беш ёшимда Хўжа Аҳмад Ясавийнинг марқадларини қилурда лой ташиб, хишт берган мен эрдим». Ул вақтда ўлтурган жўралари айтур эрдиким: «Эй Ёдгор ака, рост сўзлагин» десалар: «Муҳаммадқули Баҳодирдин бўлакни билсам, худо урсун», дер эрди. Мен хабардор бўлсам, андин ҳам ўткариб сўзлабман ўхшар». Ва яна айтди: «Эй тўрам, бу сўзга ҳам қулоқ солингки, Ёдгорнинг пўстин тикканин кўрсангиз, чокидин бармоқ ўтар, харидор ушлаб кўриб дер эрдиким: «Бу қандоғ тикиш?» Ул жавобида: «Мушт ўтмаса яхши тикиш», дер эрди. Мен хабардор бўлсам, андин ҳам ўткариб сўзлабман ўхшар. Андоғ бўлса ҳам ўз қулларига интиқом ярашмас, афв қилғудекдур», деб бўюн сунди.

Кордон айди: «Сунган бўйинни қилич кесмас» деб дурлар, гуноҳингни ўтдим. Сенинг ҳолингга мулоҳаза қилсам, кам сафарликдин бу сўзларни айтдинг. Сафарда кўп тажрибалар ҳосил бўлур. Магар сен «Қалила ва Димна» дин бехабар ўхшарсанки, Бозанда ва Навозанда қиссаларини сенга баён айлай».

Турумтой айди: «Тўрам, баён қилинг».

Кордон айди: «Илгари айёмда икки кабутар бор эрди, бирини Бозанда, бирини Навозанда дер эрдилар. Кеча-кундуз бир ошъёнада дамсоз ва бир кошонада ҳамроз эрдилар. Бир куни Навозанда Бозанданинг юзи-

га боқди: осори малолат-андуҳ пешонасидан мутолаа қилди. Айди: «Эй кўзумнинг нури ва эй маҳзун кўнглимнинг сурури, замиринг кўзгуси хира, юзинг шиоид тийра, айёми нофаржомдин нелар кўрдунг ва нелар тегди?»

Анда Бозанда айди: «Қадимғилар сўзидурки: «Арзон кира шаҳардин овора қилур». Ҳеч зод ва роҳила менда йўқ. Сафар қилмоқ дағдағаси бошимға тушубдур. Жон тўтиси тан қафасидин парвоз қилур».

Навозанда айдики: «Ҳайҳот, бу хом тарбузни қўлтуғингга олмаки, бу хаёли фосиддур. Дунё арусидек оразинг қизартиб, кўнгул ичинда чекканни чиқорғил... Эй ёри азиз, сафар қилмоқ икки ҳолатдин ташқари эмас: бири ватанда авқоти кечмасдин ва яна бири — изо ва йҳонатдин сафар қилурлар».

Бозанда айди: «Қадимғи яхшилардин бу сўз қолибдур:

Ҳар кимки сафар қилса, писандида бўлур,
Хуршед каби зиёи ҳар дида бўлур
Оламда нимарса йўқ сувдин тотлиғ,
Бир ерда мақом этса агар ганда бўлур.

Осмонки ҳамиша сафарда, шамс ва қамар ва савобит ва ситораси сафардадур. Ерки ҳамиша соҳиб сабр ва сукундур, поймоли ҳар аҳли дундур. Гардун била кўкка боқ ва фикр эт. Кўк сурати бирла ер нечукдур. Бу икки олами боло ва асфалнинг орасида кўп фарқ содир бўлур. Дарахт бўстон ичра таҳаммул қилмаса эди, жафойи арра ва болта изосини кўрмас эрди».

Навозанда айди: «Дарахтни ўзга жойга ўрнатсалар, кўкармас».

Анда Бозанда айди: «Бадахшонда лаъл маъданидур ва Яманда ақиқ конидур... Ақиқ Ямандадур ва лаъл Бадахшонда; ҳар иккиси то сафар ранжини чекмагунча, лаъл ва ақиқ нақшидин ва ранг тароватидин қолибдур, дерлар».

Анда Навозанда айдики: «Сафарга кўп ҳарис бўлмаки, анда бир нуқта зиёда бўлса, сақар бўлур. Сафарда рафиқ керак... Яхши рафиқ бирла сафар қилсанг, саодат топарсан ва ёмон рафиқ бирла шаковат. Далилдур: нечукким, сангпушт бирла чаён ҳамроҳ бўлғондек».

Анда Бозанда айди: «Қандоғ эрди. Сўзлагил».

Навозанда айди: «Андоғ эшитганим борки, сангпушт

Ироқдин Ҳижоз сари борур эрди. Йўл узасида ночор бир чаёнга йўлдош бўлди. Иккиси заруратдин ҳамроҳ бўлдилар. Аммо сангпўшт бағоят фаросатлик эрди. То баҳоддеки кўп сафарларда юруб, кўп тажрибалар ҳосил қилган эрди. Аммо чаёнга инон-ихтиёрин бериб, бодиялар қатъ этуб, манозил ва мароҳил тай қилиб юруб эрди. Ушал аснода ногоҳ бир наҳри азимга дучор бўлдилар. Андин ўтар иложини топмадилар... Охируламр, сангпушт мурод ҳадафиға мақрун бўлуб, шиноварлик бирла муддао истидосининг соҳилиға ўзини олди. Ғоз ва ўрдакдек силкунуб турди. Ногоҳ орқасиға боқти, кўрдик, йўлдоши йўлда ҳорғон... найзасини кифтига тик ушлаб, юқори-қуйи юрубдур. Сангпушт айтдики: «Эй биродар, сабаб надур ки буён ўтмайсиз».

Чаён айди: «Кўз ёшича сув бўлса, бизга маъзур тутунг». Сангпушт кўнглида айтдики: «Йўлдош бўлмоқ шарт бу эмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам, унча хўб эмас. Авло улдулки, ўткариб қўйсам. Қадимий яхшилар масалидурким: «Яхшилиқ қил сувга сол, сув билмаса балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур».

Алқисса, сангпушт чўлғочини қўлиға олиб, оз ҳаракат бирла ўзини нажот соҳилиға олди. Айди: «Эй биродар, сени дарёдин ўткарғали ўградим. Менинг устимға мин. Бежо ҳаракат қилмаки, ўз жонингга жабр қилурсан».

Анда чаён айтди: «Ҳар ким ўз маслаҳатини ўзи билур», деб сангпўштнинг орқасиға минди. Дарёга тушуб оқдилар. Замондин сўнг чаён тебранаберди. Сангпўштга айди: «Букун майдонингни васиъ топдим. Бурунги яхшилар «Эшак ўюни қирқ йилда»,— дебдурлар. Букун пўлод найзамни якжурма қалқонингға озмойиш қилай дерман».

Сангпушт айтди:

«Сенинг бу хор сифат найзайи бемажолнинг менинг бу якжурма қалқонимға нима кор қилсин».

Анда чаён айди: «Билганинг йўқмуким, ақрабнинг муддаоси неш урмоқдур, хоҳ дўст кўксинадур, хоҳ душман орқасина».

Ҳарким олати нечук бўлғай,

Беиродат зуҳур этар андин.

Тошдин неш аёри йўқ ақраб,

Гарчи мундоқ демак ажаб сендин.

Сангпушт айди: «Яхшилардин бир масал қолибдурким: «Ишонмағил дўстингга, сомон тикар пўстингга», «Ошнангдин топ» дегандек, дўстум, сув узра хасдек юрмоқ токай. Бу баҳри амиқ жавоҳирларин тамоша қилмоқ керак» деб, ғаввослардек бир ғўта урдиким, ул жавоҳир термоқда ва чаён жон бермоқда қолди, бу масални анинг учун келтурубдурларким «Асилни хатоси бўлмас, ножинсни ошноси бўлмас», «бўйнида иллати борни оёғи қалтирайдур». Бу сўзни ниҳояти узоқдур, лекин мақсад қўлдин кетар» сўз мақсудиға келдук.

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар анжомини муҳайё қилиб, жўнайбердилар. Қатъи манозил ва мароҳил тай қилиб, Қубод шаҳрига еттилар. Бойўғли ошёнига келиб қўндилар. Бойўғли буларнинг келганидин бохабар бўлиб, олдиларига чиқиб: «Хайра мақдам бирраъси вальъайн, хуш келибсизлар» деб гарди роҳларини қоқиб, меҳмонхонасиға палослар солиб, чирроғлар ёқиб, аларни қўндуруб, ўчоққа ўтун қалайбошлади. Ул чоғда ҳаво эътидоли ўтиб, қиш замҳаририй совуқ эди. Совуқ касратидин ҳарчанд «пуф-пуф» қилди, ёнмади... Бойўғли айди: «Кўринг, қарилиғимнинг боши, эсим йўқдин ўтни ёқолмадим».

Анда Кордон айди: «Эшитганим борки, «Шайхнинг ҳунари бўлмаса, ҳонакоҳ танг» ва яна яхшилардин бир масал қолибдурки, «Қаловин топса қор ёнар, қаловин топмаса, қоқшол ўтун ҳам ёнмас». Ўт ёқарни билмайсиз, бизга қандай муомала қилурсиз». Бойўғли айди: «Тожиқнинг бир масали борки: «Ёреки аҳласт, кори ў саҳласт».¹

Андин сўнг Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун: навозанда, созанда жамъ айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутти. Муғланнийлар созларининг қулоғига гўшмол учун қўл солиб, тоблайбердилар. Бир-икав нақора орқасиға, дарра бирла қоҳил намозни урган раисдек, урабердилар ва ўтға даф орқасини ўғрини орқасин тоблағондек тоблай бердилар. Алқисса, нағма навосини фалакка еткурабошладилар. Кордон Бойўғлиға боқиб айди: «Сиз била бир парда ичинда наво қилали ва бепарда сўзлашмай-лук».

¹ Маъноси: Дўстлар аҳил бўлса, иши осон бўлади.

Бойўғли айди: «Рост айтурсиз, яхшилар сўзидурким: «Сўзни айтгил уққанга, жонни жонга суққанга». Маза-лик сўзга ҳар қанча қулоқ солса бўлур. Андоғ айтиб-дурларким:

Агар сўз жона пайдо қилмаса сўз,

Ани сўз демагил, эй мажлис афрўз».

Кордон айтди: «Биз камина Малик Шоҳиннинг ҳалқа багушларидин¹ бўлурмиз. Бизга андоқ билиндиким, Гунашбону ойимни Япалоқ биби боласи Кулонқирсултонга берибсиз. Ҳарна тилаган қалинни ўз қулоғим бирла англағали келдим, тоннки харжи исроф бўлмағудек бўлсин. Эмди на буюрурсиз?» деди.

Бойўғли айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким, «Қўйнидин тўкулса қўнжиға» дебдурлар. Ўз қариндошларимдин киши чиқар. Япалоқ боласи куёвга ҳожат эмас... кўпак боласига на деб берайин».

Анда Кордон айди: «Эр тилаган ерда азиз» ва яна айтибдурларки: «Қизни ошиқиға бер»...

Бойўғли айди: «Олтуннинг битган ерда қадри бор» ва «Чангал ўз жойида кун кўрар...»

Кордон айди: «Сен илгари ўтган одамларнинг кирдорин қилолмассен... Ҳоло сен ҳозирни кўргил. Масалдурки: «Бугунги нақд ўпка эртаги қуйруқдин яхшидур». Ҳоло сен Япалоқ бибини кўпакдек дединг, қадимғи яхшилардин бир масал борки: «Эгасини сийлаган, итига сўн-гак ташлар». Сен: «Қизим, сенга айтурман, келиним, сен эшит» қилдинг. Ашур йириқ қассобга ўхшаб йўлдин бир ойна топиб, ўзининг номуборак юзини кўруб, ойнани уруб анга неча айбларни қўюб дер эрдиким: «Яхши мато бўлса, йўл узасида турмас эди», деб ва айтур эрдиким: «На хорлик сенга зиштликдиндур ва зиштлик бадсириштликдиндур». Агар сенинг хирадинг дийдаси хира ва замиринг ойнаси тийра бўлмаса эрди, аввал ўз айбингга боқиб, ўзгалар айбини яшурсанг хўб эрди».

Бойўғли айди: «Менга насиҳат ўргаттали келдингму? Сенинг насиҳатинг қулоғимдин елдек ўтар, елдек чиқар».

Кордон айди: «Насиҳат қулоғинг (да) елдак турмас ўхшар. Эшон сўфи Оллоёрдин табаррук сўздурким:

Насиҳат тингламас дил сахти маҳжуб.

Кўкармас тошға, ёмғур ёғса ҳам кўп.

¹ Ҳалқа багуш — қулоққа тақилган ҳалқа демакдир; қул маъносида ишлатилади.

Бойўғли айди: «Ёмоннинг кучи япалоққа етар»— дегандек англағонинг йўқмуким, «Англамай сўзлаган, оғримай ўлар; чайнамай еганлар, кавшамай кетарлар».

Бу сўзни эшитган замон Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиолланиб, вужуди найистонига ўт тушиб, тутуни гардунга хиром боғлади. Баҳаддеки, хижолат тери тўфон, балки ажуд айёмининг қор ва ёмғури анинг чорасига ҳайрон эрди. Айдики: «Эй абушқа қуёш жамоли жилвасидин маҳрум ва эй туюрлар синфидин маржум... Яхшилардин бир масал қолибдурки: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қопиб сўзлар»... Мен сени Бойўғли деб эшитиб эрдим. Эшитганим кўргандек эмас экан. Мен меҳмон бўлсам, қилгон пешомадинг шулдурму?».

Бойўғли айди: «Мендин ўтти, маъзур тугунг. «Ит қилгонни, иторчи қилмас»— дебдурлар...»

Мен хабардор ўлдимки, тевадин ҳам ўткариб сўзлабман ўхшар».

Кордон айди:— Сўзла!

Бойўғли айди: «Бир тулки йўлда кетиб, борур эрди. Зимистон эрди. Қор ва ёмғур беҳад ёғиб, кўчалар лой эрди. Анда бир тева лойга йиқилиб, ағнаб, шўнғиб, ҳар муйида ботқоқлар ёпушуб эрди. Ул тева сорбонга жавоби харгўш бериб, бир шўразор жазирага қочиб борур эрди. Ул тулкига дуч келди. Тулки саломлашиб, тевадин ҳол сўраб айди: «Эй бузургвор, ҳормасинлар, қайдин келурлар?»

Тева айди: «Ҳаммомдин келурман», деди.

Тулки айди: «Баракалло, рост айгурсиз, ҳама бошдин оёғингиз тару тоза ва покиза. Бун оёқларингиздин мулоҳаза қилдимким, гармоба сувини бошинг ва оёғинг билла ишлатибсан, магар ҳаммомчи ўлган эканму ва ҳаммомни холи кўрдингму?» Яна Мухаммад Холиқбойнинг боғида бир Сафарбой деган аҳмоқ боғбон бор эрди. Анинг боғида ўн беш тозанавниҳол ўрук дарахт бор эрди. Сафарбой тоза хуштаъм ўрукларнинг шохини кесиб ташлаб, анинг ўрнига аччиғ данак ўрук шохини пайванд қилур эрди. Ва яна ниҳолларни ҳўл шохини кесиб қуруқ шохини пайванд қилур эрди. Бу ақл ва фаросати бирла ўзини ҳама боғбонлардин доно олур эрди...»

Алқисса, Кордон айди: «Иш битгувчи маслаҳатни қил».

Бойўғли айди: «Менинг ҳам уруғларим бор, алар бирла маслаҳат қилиб жавоб берурман».

Кордон айди: «Хўб, лекин Хўқандаги икки Фаж ва Каж бетамиздек қариндошинг бирла маслаҳат қилиб, бизни оро йўлда қўймагил».

Бойўғли айди: «Ул икки Каж ва Фаж кимдур? Баён қил!»

Кордон айди:

Ўзин гоҳ мулло олур, гоҳ тақи,
Ниёзча оғалиқ хуш аҳмақи.

Ҳамма ишға ёлгон сўзи дастгир,
Сўзин сарф этиб, қорнин айларди сер.

Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин,
Вале билмаган суҳбати хонабин.

Биров олдиға кирса, дер эрди: «Ҳой.
Чилим сол, буюртур палов, маллабой».

Бобожон Ашур чўлоқу Али бири,
Хўқанд мулкида аҳмақи нодир.

Ўзи кўр, равшан юрурди ажаб,
Кеча-кундуз жусту-жўйи талаб

Булар бирла ҳар маслаҳат каж эди;
Бу иккиси шаҳр ичра кўп фаж эди.

Анда Бойўғли айди: «Сиз айтган Муҳаммад Амин Хўжа муфтидурки, мудом ҳар ишда ўзининг бемаза ва бефаҳм ва бендрокроқ одамга маслаҳат қилур эди. Хоҳ форсий, хоҳ арабий, ҳар китобки битса, саҳв ва ғалатдин холи эмас эрди, бовужуди бу ҳам ноқислиги бирла ўзини ҳамадин мулло ва донишманди рўзгор кўрар эрди».

Анда Кордон айди: «Муҳаммад Амин Хўжа муфтининг сифатин баён қил».

Бойўғли айди:

— Эди исми Муҳаммад Хўжа муфтининг,
Хати хуш, баён айлайин мен анинг.

Эрур асли, насли қизилбош сақат;
Битарди китоб барчасини ғалат.

Кичик офтобани давог деб олиб,
Ажаб яхши деб, киссасига солиб,

Этиб кибру манлик шаробини нўш,
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш.

Яна Бойўғли айди: «Пешқадам кор озмо¹ қариндошларим бор. Алар бирла маслаҳат қилурман».

Анда Кордон айди: «Гўрга, қариндошингиз бўлса, оқ халтаси, кўк халтаси бўлмаса; кор озмолар сўзидур: «Қариндошинг келса, келсун, бўз халтаси келмасун»..

Бойўғли айди: «Сафол чинни бўлмас, бегона ини бўлмас», «Қатъи силаи раҳм»² ёмондур.

Кордон айди: «Рост айтурсан. Кор озмолар дебдурким: «Қариндошим — қора қозоним»... Эй Бойқуш ҳоло сен «Кўрпангга қараб оёқ узат». Сен минг чордевордан дам урарсан. Ваҳоланки... Сайд Умархон даврида Фарғона иқлимида «ободлиғдин» ўзга жой йўқ... Дахи тўқол эчку мунгуз тилаб — қулоғидин ва ё бир думсиз эшак дум иштиёқидин йўллар юруб — икки қулоғидин айрилғондек бўлма.».

Бойўғли айди: «Ҳикоят қил».

Кордон айди:

Будагт хареки дум набудагт
Рўзи гами бедуми фузудагт.

Дар бодияҳо қадам ҳамезад,
Дум матлабню думе намезад.

Ногоҳ, ки рўзе ихтиёри,
Бигузашт миёни киштзори.

Деҳқон магараш зи дур медид,
Баржасту варо ду гўш буррид.

Мискин харак орзуйи дум кард.
Ноёфта дум ду гўш гум кард³.

¹ Кор озмо — иш кўрган, тажрибали.

² Қатъи силаи раҳм — қариндош уруғнинг олдидан ўтмасдан, деган маънода.

³ Мазмуни. Бир думсиз эшак бор эди. У бир кун думининг гамида йўлга чиқди; саҳроларни кезди, дум истаб, унга эришолмади. Иттифоқо бир кун йўл олиб, экинзорнинг ўртасига тушди. Деҳқон уни узоқдан кўриб қолди ва югуриб бориб, унинг икки қулоғини кесиб олди. Бечора эшак дум орзу қилиб, уни тополмади, қайтага икки қулоғидан ажралди.

Бундин қоли бир бузуқ чордеворнинг отини тутма. Тишинг синар. Эмди сен ҳам қуюшқондин ташқари чиқма, суннат бажо келгудек иш қилиб жўнатабер. Бир масалдурким: «Етим қизга елпуғуч чикора»— дегандек ҳоло сен ўзингнинг Қубод шаҳристонингни Кайқубоди санаб, бизни манзур этмадинг...»

Анда Бойқуш айди: «Парда ичинда бепарда сўзларни кўп сўзлаштук, нағма ройгон кетти. Базмдин кейин ҳар қанча қонун навоз гапингиз бўлса, англаса бўлур».

Соқийи тум тароқлар пиёла сунабошладилар. Бода нашъаси Кордон бирла Бойўгли рангларига, токка сув югургандек, югурди. Анда муғаннийлар нағмаси таъсир қилиб, мевадор дарахтнинг боши яхтон деб бир-бирига айтур сўзи:

Оламанга келганда олмон бирла чўлпон бўл,
Беришингга келганда хўжа бирла мулло бўл.

Алқисса, замондин кейин базмлар туганиб, муғаннийлар олганига қувониб, оройиш узулиб, маърака бузулиб, эл оёғи тиниб, ором учун этакдин оёқ, ёқадин бош чиқардилар.

Алғараз, Кордон айди: «Эй бойбобо, бизникини қабул қилинг, бизлар кетармиз, Кўрқуш келиб, мунозарани сендин элтур. «Эшак йўли қотқоқда эмас, ботқоқда маълум бўлур», деди.

Бойўгли айди: «Синаган ёв урушга яхши».

Анда Кордон айди: «Ёв кетган сўнг қилични (ерга) чоп».

Анда Турумтойки, Кордоннинг мулозими эрди, Бойқушнинг бунча ғуруридин хафа эрди, Бойқушга Кўрқуш яхши айтган бир масални айди: «Ёмон отқа ёл битса ёнига тўрсиқ боғлатмас, ёмон эрга мол битса ёнига қушни қўндирмас». Турумтой бу сўзни айтиб эрди, Кордон айди:— «Иссиғ жон истимасиз бўлмас». Эй Бойўгли, фарзандингни тозалик вақтида уясиға қўндирғил, нечукким, Амир Навоий дебдурлар:

Онаси била кунда эътироз этган қиз,
Бир ўзгани ўзига аҳли роз этган қиз,
Қайин юрти билан куёвнинг уйини ҳуш
Кўрмакдин онаси била ноз этган қиз.

Анда Бойўғли дарқаҳр бўлуб айдиким: «Сен менинг қизимни ўзга хамрози бор дегандек қилдинг. «Яхши топиб сўзлар, ёмон қопиб сўзлар» дегандек бу нима дега-нингдур».

Кордон айтди: Ажаб содда аҳмоқ экансан. Сенинг сўзингни Отабой аминдек бетамиз кишиникига ўхшатурманки, бозордин хотунига кафш олибдур, бир бегона ҳол қассобга кўрсатубдур: «Бу кафш менинг хотунум оёғига лойиқ келурму» деб сўрабдур. Ул жавоб берибдурки: «Мен сенинг хотунинг оёқини кўрганим йўқ». Узинг аввал аҳмақсан. Бар омади сўз ўтканларнинг сўзин изҳор қилиб ўтдим. Мен сенинг қизинг атворини билмасман. Масалдурки: «Эшагининг фели эгасига маълум».

Анда Бойўғли айди: «Ниёзча оғалиқ, Бобожон ва Муҳаммад Амин муфтики мазкур бўлди, бу уч аҳмақнинг маслаҳати бирла иш қилиб, оро йўлда қўйманг дерсан, менинг боболарим ҳазрати Сулаймон бирла мунозара қилгон кишидур».

Кордон, айди: «Отадин дам урма, панд ерсан... Бир масал борки: «Ота сўраб нетарсан, эрнинг ўзи бўлгон сўнг, йўл сўраган номарддур, от устига минган сўнг». Ишни ўз ақлинг била қилиб бўлурму» деди.

Анда Кордон ноумид бўлуб, Кўрқушнинг ошёнасига қадам қўйди. Кўрқушнинг кўрган ҳамон қақшаб айди: «Ҳар ким кўр сўзига кирса, биз кўрган ҳақоратларни кўрар ва биз тортган машаққатларни чекар. Анда Кўрқуш айди:

Тиконсиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз ҳунар бўлмас,
Риёзат чекмагунча, ёр васлига етиб бўлмас.

Яна бир масал борки: «Эр бошига иш тушса, ўтук чечмай сув кечар, от бошига иш тушса, сўлуқ бирла суз ичар». Ишларни биткариб келдингизларму».

Кордон айди: «Биздин баланд нимарса тилади, биз ожиз келдук».

Кўрқуш айди: «Бойўғли жавоби нима бўлди?»

Кордон айди: «Бойўғли айтурки, «Минг чордевор: токчасигача хок ва нақш нигор қилинган ва ҳеч Бойўғли сояси тушмаган бўлса, унарман. Ва илло мундин бир чордевор кам бўлса, унамасман». Ул «Токча» деди, биз «Мўри» дедик, жўнайбердук».

Кўрқуш айди: «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар. Ишни билиб қилсанг керак эди ва ҳеч иш билмас экан-

сан. Кордон исмининг аксини қўйсалар керак эди. Мовароуннаҳрда Амир Умархон турган Ургут, Работ, Пўшағурбек, Хайробод булардин шаҳри Қубод рашк айлаб, адам сари юзланди. Сендек давлатли орқамда бўлганда эди, Бухоронинг ҳар туманидин минг чордеворни топиб, бирдин муҳим хайр ишни биткарур эрдим. Сенинг кордонлигинг кулол мўндида сув ичгандек экан ва ё «Бўзчи белбоққа ёлчимас» дегандек бўлди».

Анда Кордон айди: «Қуда бўлса, қул бўлса ҳам сўзлаш». «Қуда бўлдуқ, жудо бўлдуқ» деган сўзга йўқмиз».

Анда Кўрқуш айди: «Масалдурки: «Минг қарғага бир кесак». Сенинг ўзинг анга ўхшарки, Эшон калла деган ҳофиз яхши кўрган дўпписини тез оқар сувга оқизибдур. Неча жаҳд билан ололмай, ночор маҳрум бўлуб, айтур эрдиким: «Йўқолғони хўб бўлди. Бошимга тор келур эрди»— деб афсус ер эрди. Мушук илмоғдаги қуйруқни ололмай, «Пуф сассиғ» дегандек сўзни қўй».

Алқисса, Кўрқуш айди: «Ҳар кимнинг ишиму улоқ овламоқ, мадрасага бориб, тупроқ яламоқ? Иш биткармоқни мендин кўрсунлар» деб, Қубод шаҳристониға равона бўлди, Бойўгли уйига қўноқ бўлди. Кўрқуш Бойўглини кўрган ҳамон томоғидин бўғуб, «Кўр тутганни қўймас», дегандек чўқуб айдиким: «Кўрушмасанг, отангни йиқит».

Бойўгли айди:— «Йиқилган курашга тўймас», куёв бўлсанг, қиз тайёр, эшитмоққа қулоқ бор. Сўрамоқ сендин, эшитмоқ мендин».

Кўрқуш айди: «Сенинг қулоғинг Мулла Сиддиқ котибнинг қулоғидек сўз эшитмас».

Бойўгли айди: «Сенинг кўзинг мулла Асқарнинг кўзидек қадрдон ошнасини танимас. Эшитмадингмуким: «Бошга тушканни кўз кўрар» ва яна айтмишларки: «Хайр ишиға жарчи бўлсанг, малул бўлма». Аммо сенинг бошингга иш тушса, тортарға кўз йўқидин малулсан».

Кўрқуш айди: «Ботин кўз керак. Сенга ҳарза учун келган эмасман. Тилаган чордеворларингдин тўрт юзини кечғил. Олти юзиға жавоб берурсан».

Анда Бойўгли айди: «Минг чордевор соламан, тўрт юзини нимаға кечай».

Кўрқуш кўрдиким, Абдураҳим судхўр боққол мумсикдек кўп хасисдур, агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса, ўттуз тишини синдирур. Айдиким: «Андоғ

бўлса, тўй лавозумотини тайёр қилғил. Пашшадин анқоғача барча қушларға киши чоптур, йиғилсунлар. Аларнинг ҳузурида маҳр солай».

Алқисса, Япалоқ шаън ва шавкат бирла тўй олиб келди. Мажмуъ тўюрлар жамъ бўлдилар. Мисли анқо, ҳумо, уқоб, баҳрин, лочин, италгу бир тарафга; оққуш, тўғдоқ, турна, ғоз, ўрдак, кўгақуш, анғит, сурна, суқсур, чурк, қар, бўргут, лаклак бир тарафга ўлтирдилар. Булардин кичик қушлар мисли каклик, бедана, олатўғаноқ, қизилиштон, зарғалдоқ, кабутар, мусича, қалдирғоч, сағва Кулонкирсултонға куёв нўкар бўлуб, бир тарафга ўлтурдилар.

Алқисса, Кўрқуш куёв жонибидин вакил бўлуб, кўкқарға, олақарға гувоҳ бўлуб, Куйкунак қиз жонибидин вакил бўлуб турдилар. Никоҳ хутбасин ҳазордастон¹ равшан фасих тил бирла ўқимоқ бўлди. Кўрқуш Куйкунакка қараб айдиким: «Қизингнинг маҳрини баён қил».

Куйкунак айди: «Авомун-нос ичра машҳурдуким, «Қатта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрур». Сизларга возиҳ ва лойиҳ эрурким, аммасининг маҳри минг чордевор эрди. Мунинг ҳам маҳри минг чордевор».

Анда Кўрқуш айди: «Фарғона мулкида чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдук. Агар Мовароуннаҳр тобиотидин хоҳласанг, ҳарқанча чордевор десанг берай, балки ҳашт девор солайин».

Куйкунак айди: «Така бўлсун, сути бўлсун», Кўрқуш «Хўп, маъқул,— деб овоз қўйиб айди:— Эй ҳозир ўлонлар, англатғучи бўлинглар, мен маҳр солай: аввал Ургут, Янги Работ, Эски Сабот, Пушоғур, Мўғул, Чакан, Фируз, Нишопур, Шаҳристон, Сарой, Ҳильён, Иторчи, Чун, Манғит, Кенагас, Янги Ариғ, Ғончи, Ғозон, Дара, Хўжа Тоҳир, Нажмиддин, Қизил Курғит, Бекобод, Хайробод. Эмди Гунашбону ойимнинг маҳри битдиму» деди.

Алқисса, Кўрқушнинг маҳр солишиға ва Куйкунак олишиға бирнеча қушлар ҳайрон қолиб, бир-бирларига айтушур эрдиларким: «Бели оғримаганнинг нон ейишига боқ».

Куйкунак дарҳол туруб айдиким: «Баракалло, сизнинг жувонмардлингизга. Маъракада бизни сўзлагу-

¹ Булбул.

дек ҳолимиз қолмади. Маҳр солишингизга ҳозир турган туюрлар инсоф ва офарин қилдилар. Лекин Хайробод бизга мувофиқ тушмади».

Кўрқуш айди: «Сабаб недур?»

Куйкунак айди: «Дарёга ёвуқдур. Зероки, Бойўғли халқи сувдин эҳтироз этарлар. Мунинг ўрнига Муғни солинг».

Кўрқуш айди: «Хўб бўлубдур. Шошманг. «Муғ» атвор — луғати бор. Луғати юқорида мазкур бўлган тошкандлик Муҳаммадхўжа Ҳожидек юруш йўлини йўқотиб, мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур. «Мўнглуг» бўлурға оз қолибдур. Яна бир сафарлик ҳоли бор. Кеч кузгача ани солиб бермоққа мен кафил» деди.

Куйкунак ҳазордастон сари боқиб ишорат қилдиким «Хутба бошланг»... Андин кейин Гунашбону ойимни янгалар олиб, Кулонкирсултонга қўшдилар. Кулонкир султон, Гунашбону ойим иккилари муродларига етдилар.

ҒАЗАЛЛАР

А ола кўксидек бағрим таҳ-батаҳ қаро қонлар
Ҳажр ибтилоосидин найлай, эй мусулмонлар.

Ғамза ўқидин ҳар ён бош чиқардилар чандон,
Жисми нотавонимдин даста-даста пайконлар.

Бир дам айла мардумлиғ дийдам ичра манзил қил.
Дурру лаъл сочсунлар мақдамингга мижгонлар.

Ваъдалар қилиб эдинг, шод этай сани ғамдин,
Ушбу ғамда жон бердим қони аҳду паймонлар.

Сен нечук паридурсан, топмадим сўроғингни,
Кезмишам қуюн янглиғ водию биёбонлар.

Гулханийни қон тортди азми кўйн ёр этти,
Қатл этарга мижгонлар чекти тиғи урёнлар.

* * *

Кўнгул озодадур, дунёга арзи эҳтиёж этмаз.
Тариқат солики бу йўлда майли издивож этмаз.

Дили вайронадин, жоно таваққуъ қилма доғингни,
Бузулган мулкдин, албаттаким, султон хирож этмаз,

Этокинг тутқоли кўнглумда андоғ тебрамак гўё,
Тутуб набзим табиби шаҳр, идроки мизож этмаз.

Раҳи ишқингда дарду доғи ҳижронинг матоимдур,
Қароқчи айламас торож онинг кимса бож этмаз.

Асири қоматинг гар соядек тупроққа ястанмиш,
Гадойи даргаҳинг ҳам орзуйи тахту тож этмаз.

Сен ўз динингни туз, зоҳид, мени кўп йўлдин озғурма,
Бу сурат шамъ ёндурдунг зиёси пур ривож этмаз.

Қаму бемора лаълидин шифо бермиш Масиҳ осо,
Надин ул шўх англаб, Гулханий, дардинг илож этмаз.

* * *

Терламиш май тобидин гулбарги рухсорин кўрунг,
Раҳзани дин ўлди тори зулфи зуннорин кўрунг.

Белу оғзидин нишон гар бир сари мў десалар,
Айларам инқору иқрор этмазам ворин кўрунг.

Ўз маконини тилар ҳар гаҳ қафасдин қочса қуш,
Эйки истарсиз кўнгулни зулфи ҳар торин кўрунг.

Ғамзаси жоним олур, новаклари бағрим тилар,
Золими бераҳм озор узра озорин кўрунг.

Соқие, ҳажр илгида хуноба ютдим, Гулханий,
Ғайр ила базм ичра они жоми саршорин кўрунг.

* * *

Етмади Мажнунға мен кўрган балолардин бири,
Ҳажр водийси аро чеккан жафолардин бири.

Раҳм этиб, ҳолимни сўрмаслар кўрунг бедодлиғ,
Сийимбарлардин бири, гулгун қаболардин бири,

Доша изҳор айлади Фарҳод Ширин дардини,
Ишқ ойинида улдур беҳаёллардин бири.

Қошу кўзу холу зулфи бирла улфат тутма чўх,
Қилмасун расво сени юзи қаролардин бири.

Сенга, эй Мажнун, жунун илмида таслим айларам.
Сен расолардин бири, мен норасолардин бири.

Гулханий, тинмай дуо қилғил шаҳи волони сен,
Негаким ул подшоҳдур, сен гадолардин бири,

НОДИРА

Н

одиранинг асл номи Комила бўлиб, уни Моҳлар ойим деб ҳам атаганлар. Нодира ўзбекларнинг минг уруғидан бўлиб, унинг отаси Раҳмонқул оталиқ Андижоннинг йирик феодалларидан эди.

Нодиранинг гўзаллиги ва ақл-фаросати тегра ёққа маълум бўлган. Умархон унга уйлангач, Нодира аввал Марғилонга, сўнгра эса Қўқонга келади.

Нодира шеърларининг асосий мазмунини самимий муҳаббат, вафодорлик, ҳижрон уқубатларидан шикоят ташкил этади. Нодира шеърлари ўзининг юксак бадийлиги, образлилиги, оҳангдорлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам улар халқ орасида кенг ёйилган, музикага солиб кўйланган ва ҳозиргача энг сеvimли халқ ашулалари сифатида концерт репертуарларида алоҳида ўрин эгаллаб келади.

1842 йили Қўқон хонлиги билан Бухоро хонлиги ўртасида давом этган кураш натижасида Бухоро лашкари Қўқонни эгаллайди. Бухоро амири Насруллонинг буйруғи билан Қўқон хони Муҳаммад Алихон ва унинг укаси Султон Муҳаммадхон (Нодиранинг ўғиллари) ва унинг (Муҳаммад Алихоннинг) кичик ёшли фарзанди Муҳаммад Аминхон дорга осиб ўлдирилади. Нодира ҳам қатл этилади.

Нодира девонининг ягона қўл ёзма нусхаси Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида сақланади.

Ушбу тўпламга киритилган шеърлар эна шу девондан олинди.

Шоирнинг тожик тилида ёзган шеърлари алоҳида девонни ташкил этади. Бу девон ҳам шу институтдадир.

ҒАЗАЛЛАР

✓ Р иёу ҳирсу тамаъ савтидур таронаи шайх,
Эшитмагум, ҳама афсун эрур фасонаи шайх.

Саънамлар ишқина тоқат қилолмайин ночор
Ешунди савмаага зухд ўлуб баҳонаи шайх.

Риёу зарқ тариқида ташнаком ўлур
Сароби баҳри хаёлоти бегиронаи шайх.

Хамуш эгарман ани бир шарори оҳ била
Агарчи тез эрур ўт каби забонаи шайх.

Кўнгуллар ўлди совуқ суҳбатидин афсурда,
Эрур чу боди хазон оҳи ошиқонаи шайх.

Берур ғурур ила оройиши фашу дастор
Ки худнамолиғ эрур зеби корхонаи шайх.

Топилса Нодира бир шайхи орифи комил
Бошим ҳавосин этай назри остонаи шайх.

* * *

Мени жунунима Мажнунни бермангиз нисбат,
Қилурму хору хашак тоби шуълаи ғайрат.

Чекарда жон манга тақлид қилмасун Фарҳод,
Фироқ тоғида беҳуда чекмасун кулфат.

Манга баробар эмас Қўҳкан билан Мажнун,
Аларда юз ғам эди, лек менда минг ҳасрат.

Жаҳонда бўйла ки бўлмишмен ишқ ойинаси
Манга зиёда бўлур ёр ҳуснидин ҳайрат.

Ғамимни заррасини тоғларга арз этсам,
Таҳаммул айламагай тоғ келтуруб тоқат.

Бу дарду ғамки ани нотавон кўнгул кўтарур
Муҳаббат аҳлиға юздин бири эрур офат.

Ғамимни шарҳини юз минггидин бирини дедим,
Фалак ани кўтарурда хам айлади қомат.

Бу ғамни тоғ кўтармас эди, валеқ манга
Бериб таҳаммулини қўйди жонима миннат.

Силеҳр мартабаи ишқни баланд кўруб,
Дедики, Нодирани ҳимматига юз раҳмат.

* * *

Жон кўрмади рўзадин ҳаловат
Ифторда ёрсиз на лаззат.

Ёр айласа ёри бирла ифтор,
Йўқ рўзада мундин ўзга давлат.

Эл барча висол базмида шод,
То субҳ чекиб суруди ишрат.

Ҳар шом менга наволаи ғам
Ифтор қилурға бўлди қисмат.

Моҳи рамазонки, файзи чўқдур,
Мен хастаға ёрсиз на роҳат.

Ҳар шом кўзумни ёши шамъим,
Ҳуни жигарим бажойи шарбат.

Ҳижрон ила рўза жавр этолмас
Гар ёр эса Нодира саломат.

* * *

Эй хушо, шиша аро обиҳаёти ҳукамо,
Ким они ҳар киши ким ичса бўлур хизрнамо.

Хукамо ишқ маризиға буюрмиш майи ноб,
Ҳажр дардиға демишлар бу муфарриҳни даво.

Бодадин айлама парҳез, дамодам қадаҳ ич,
Келди мазмум муҳаббат йўлида зуҳду риё,

Бўлди гул мавсими-ю, майкадалар жонибидин,
Муждаи айшу тараб еткурадур боди сабо.

Эй хуш, ул ринди май ошоми сияҳ маст мудом,
Жоми май илгида, олида сабуву мино.

Ғусса паймонасида хуни дил ошом айлар
Бодадин ҳар кишиким айлар эса истиғно,

Зоҳидо, гар десанг ишқ аҳлига расво бўлмай,
Демағил майкада авбошиға кўп чуну чаро.

Бода муштоқиға лутф айла қадаҳ тут соқий,
Йўқса Жамшедға ҳам айламади жом вафо.

Нодира жоми муҳаббатни лаболаб ичибон,
Мастлиқ бирла қилай ишқ намозини адо.

* * *

Ғунчадек оғзи аро ул лутфи гуфтори ажаб,
Сунъ илги йўқдин изҳор айлаган бори ажаб,

Олди кўнгул қушларин ҳар лаҳза мушкин турраси
Боли шоҳиндурки, сайд айларда таррори ажаб.

Баски мажнундур анинг ҳуснига гулшан гуллари,
Ғунчалардиндур чаман бўйнида тумори ажаб.

Айлади ошуфта табъимни паришон турраси,
Қилди бахтимни қаро холи ситамкори ажаб.

Кўзидин озурдамену қошидин озурдароқ,
Зор аҳволимға озор узра озори ажаб.

Ҳар қачонким ноз этиб чиқса майи гулфом ичиб,
Қсн тўкар майдек дамодам чашми хуммори ажаб.

Ер васли бирла одат айлаб эрдим, Нодира,
Андин айру менга бир дам сабр изҳори ажаб.

* * *

Тийрадур субҳи нашотим, соқиё, келтур шароб.
Шоми ҳижрон зулматида жоми майдур офтоб.

Моҳи тобон юзлугум, ҳар лаҳза ёд этсам сени,
Дуд бағримдин чиқар ўт ичра тушгандек каоб.

Банд этиб зулфинг аро кўнглимни озод этганинг,
Қуш учургандек эрур боғлаб аёғига таноб.

Қошки оҳим насимидин таҳаррук айласа,
Ёрким рухсориға гул баргидин солмиш анқоб.

Ҳажр ошуби балодурким, ани ташвишидин
Қатраи симоб янглиғ кўнглум айлар изтироб.

Шод эди ул шоҳи даврон васли бирла хотирим,
Айш даврониға солди даври гардун инқилоб.

Бевафолардек сени ҳаргиз фаромуш айламас,
Нодира ёдингни айлар то дами явмул-ҳисоб.

* * *

Ғазаб бирла нигорим ўтди ёнимдин шитоб айлаб,
Юзин кўргунча ўлдурди мени ҳажри азоб айлаб.

Пари янглиғ назардин чеҳра пинҳон этти ул маҳваш,
Фироқу ҳажр жомидин мени масту хароб айлаб.

Кўнгул шодоб эрди журъан жоми висолидин,
Солиб ҳижрон ўтиға кетти, бағримни кабоб айлаб.

Мурувват айла, жоно, сендин айру тийрадур айшим,
Ерут кулбамни бир тун оразингни офтоб айлаб.

Ичармен май дамодам ёр лаълини хуморидин
Мени майхонадин манъ этма, зоҳид, ихтисоб айлаб.

Ҳисоб этмоққа чарх анжумларин бор эҳтимол анда,
Менинг доғи дилимни лек бўлмайди ҳисоб айлаб.

Лабидин айру қон ютмоқ ишимдур борғил, эй соқи,
Манга беҳуда кулфат берма таклифи шароб айлаб.

Дариғо, кетти оҳир гавҳари мақсуд илгимдин,
Топиб эрдим сени маҳбублардин интихоб айлаб.

Вафо сарлавҳи узра Нодира мавзун каломини
Ёзар таҳсини шеъри хисрави олий жаноб айлаб.

* * *

Сайд этди мени ул икки қуллоб,
Бўйнимда каманди зулфи пуртоб.

Қошини қиличиға бўюн сун,
Ошиққа будур тариқи одоб.

Гулхан кулида фароғат этган
Қилмас ҳаваси самури санжоб.

Гирдоб эрур кўзимни ёши,
Ошиқни ҳалок этар бу гирдоб.

Ором топарму чарх даври
Доим ҳаракат этар бу дўлоб.

Олам элида вафо топилмас,
Бу гавҳар эрур жаҳонда ноёб.

Қондур жигарим лабидин айру
Келтур менга, соқиё, майи ноб.

Ушшоқ мисоли корвондур
Ул қофилада эрур вафо боб.

Еш ўрнида, Нодира, кўзумдин
Ҳажрида оқар мудом хуноб.

* * *

Агар гулшанға кирса сарви гулруим хиром айлаб,
Югургай сарву гул юз мархабо бирла салом айлаб.

Хиромон келди ёру қомати таъзимиға беҳуд
Йиқилдим соядек ерга турарға илтизом айлаб.

Қилурга кундузимни кеча хуршеди жамол узра
Паришон айлади гисуларин, субҳимни шом айлаб.

Сиҳиқадлар паноҳи, гулжабинлар подшоҳисан,
Чаманда сарвни озод этар қаддинг гулом айлаб.

Хушо оқилки, айлаб яхшилиғ бунёдини маҳкам
Ўтар бу дайри фонидин ўзини некном айлаб.

Масиҳ азми сафар айлаб қуёшға бўлди ҳамсоя,
Бўлур ҳиммат биле афлок устида мақом айлаб.

Ҳазоли умрким, ваҳшатдадур пайваста рам бирла,
Бўлурму юз минг афсун бирла бу ваҳшийни ром айлаб.

Қўнгул сайд этгани омода қилмиш ишқ сайёди,
Парирулар каманди ҳалқаи зулфини дом айлаб.

Қалам таҳрир этарда найшакардин бўлса тонг эрмас,
Лабинг васфини айлар Нодира ширин калом айлаб.

* * *

На гул сайр айла, на фикри баҳор эт,
Жаҳондин кеч, хаёли васли ёр эт.

Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,
Гар одамсан муҳаббат ихтиёр эт.

Узору қадду рафторингни кўрсат,
Чаман сарву гулини шармсор эт.

Лаби махмурдурмен жоми май тут,
Карам қил, соқиб, дафъи хумор эт.

Аналҳақ можаросин айладинг фош,
Кел, эй Мансур, истиқболи дор эт.

Дури ашку ақиқу хуни дилни
Келур ёринг аёғига нисор эт.

Куюб, эй Нодира, олам элига
Муҳаббат шевасини ошкор эт.

* * *

Эй сабо, рози дилимни беҳабар ёримға айт,
Дардлиғ кўнглумни аҳволини дилдоримға айт.

Ҳажр дардидин юракда қолди доғ устида доғ,
Шарҳ этиб бу можарони лоларухсоримға айт.

Фурқат ичра тушти савдойи Зулайҳо бошима,
Қиммати Юсуф баҳо топти харидоримға айт.

Лутф этиб сўрса мени ҳолимни ул номехрибон,
Улди ҳижронингда деб, ёри вафодоримға айт.

Сендин айру талх ком этти дебон заҳри фироқ,
Ёшурун дардимни ул лаъли шакарборимға айт.

Юз салом айдим, на бўлғай бир йўли ул ҳам деса
Бу саломимни ўшал ошуфтаи зоримға айт.

Нодира сенсиз тирикликдин на роҳат кўрди деб,
Ул ҳумоюн толеи фарҳунда атворимға айт.

* * *

Рафиқо, менга бир дам дўстлуғ расмини изҳор эт,
Ки мен бордим ўзимдин ёр агар келса хабардор эт.

Қачон ишқ аҳлининг ўлтурмоғини ихтиёр этсанг,
Жафо тиғи билан аввал мени бағримни афгор эт,

Ҳақорат бирла, эй соқий, боқар майхона аҳлига
Сунуб бир жом май зоҳидни анда нақши девор эт.

Мени ҳолимга йиғлар дашту саҳроларда ваҳшийлар,
Агар кўйига борсанг, эй сабо, ёримга изҳор эт.

Эрур пири муғондин бу башорат турғил, эй соқий,
Лаболаб жом ила зоҳидни даъвосини бекор эт.

Қадинг раъно, ниҳоли сарвдур, жоно, хиром айлаб,
Чаман гулгаштида товусқа [сен] таълими рафтор эт.

Юмулмас кўзларим, эй моҳи тобон, иштиёқингдин,
Чиқиб ер остидин муштоқларга арзи дийдор эт.

Зулайҳо муштаридур ганжи гавҳар бирла васлига,
Жаҳон аҳлини Юсуфдек жамолингга харидор эт.

Гули савсан очилди бенаволиғ қилма, эй булбул,
Чаманда Нодири ашъори бирла нолаи зор эт.

МУҲАББАТ

* * *

Эй зулфи сиёҳи ту шабистони муҳаббат,
Анвори жамолат маҳи тобони муҳаббат,

Бе ҳарфи хушат зиндаги нест ба дилҳо,
Жононии лаъли лаби ту жони муҳаббат,

Дил хун шуду жон доғ шуду ҳоли сияҳ ҳам,
Аз дасти ту дасти ман домони муҳаббат.

Бошад рухи ту маъдани раъноии хўбий,
Бошад дили ғам парвари ман кони муҳаббат.

Афғани ғами, оҳи жафоу ситами доғ
Инаст ба даврони ту сомони муҳаббат.

Охир адаби ишқ ба саҳройи жунун зад,
Бишкаст жафоҳойи ту паймони муҳаббат.

То захми жигар сухтагонро ситам орад,
Жуз лаъли лабат нест намакдони муҳаббат.

То чанд куни хоки мазаллат ба сари мо,
Эй жони муҳаббат машкан шаъни муҳаббат.

Хоҳи ситаму зулм намо, хоҳи иноят,
Макнуна¹ бувад бандайи фармони муҳаббат.

¹ Нодира тожикча шеърларини Макнуна таҳаллуси билан ёзган.

XOH

М

Маъдалихон Умархон ўгли 1808 йилда Қўқонда туғилган Унинг онаси машҳур шоира Нодирадир. Маъдалихон ёшлигидан бошлаб Умархон саройининг дабдабали муҳотида тарбияланди. Айш-ишрат мажлисларига, адабий ўтиришларга қатнашиб ўсди. Бу адабий мажлислар унга жиддий таъсир қолдирган ва ёш Маъдалихонни «мажнун сифат», шоир табиат тарбияланишига сабабчи бўлган эди.

Маъдалихон отаси ўлгач, унинг ўрнига 1822 йилда хон кўтарилди ва 21 йил хонлик қилди.

Унинг даврида қурилиш, ариқ қазиш ишлари ва маданий-адабий ишлар давом этди. Қўқондаги бир катта мадраса ва Хонариқ номли канал Маъдалихоннинг номи билан боғланган. Маъдалининг қилган ишлари орасида кишининг диққатини ўзига тортадиган бир жиҳат, унинг руҳонийлар билан чиқишолмаганидир. Маъдалихондан илгари Қўқон хонлигида хўжалар, сайидлар, умуман руҳонийларнинг роли жуда катта эди. Хонликнинг сиёсати шу гуруҳнинг қўлида бўлиб, Умархон даврида улар айниқса авж олган, ҳукуматнинг турли мансабларини ўз қўлларига олган эдилар. Маъдалихон мана шу гуруҳга қарши сиёсат тутди. Уларнинг кўпларини мансабдангина эмас, мамлакатдан ҳам қувди. Бу қувилганлар Бухорога тўпландилар. У ерда Маъдалихонга қарши «Маъдали ўз ўғай оналаридан бирини хотинликка олган. Бу кофирдан Фарғонани қутқариш керак», деб ташвиқот олиб бердилар ва фитна уюштирдилар. Шу асосда Бухоро хони Амир Насруллога ариза бердилар. Халқ ўртасида Нас-

рулла қассоб деб ном чиқарган бу хон шу қутқуларни баҳона қилиб Фарғонага ҳужум қилди. Маъдалихон атрофидагилар қочабошладилар. Натижада Маъдалихон енгилиб, Амир Насруллонинг қўлига тушди. Укаси, ўғли, онаси Нодиралар билан бирликда 1842 йилда ўлдирилди.

Маъдалихон ўз замонасининг яхши шоирларидан ҳисобланар эди. У, шеърда Хон тахаллусини ишлатар эди. Ундан бир кичик девон қолган ва шеърларининг бир қисми турли баёзларда босилган. Хон бундан бошқа яна Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» ига ўхшатиб «Лайли ва Мажнун» номли бир дoston ёза бошлаган бўлса ҳам, тамомлай олмаган. Умуман, Хон Фузулий шеърларининг қаттиқ таъсири остида ёзар эди.

Д

ҒАЗАЛЛАР

ирилур зор таним лаъли дурахшонингдин,
Очилур уқдаи дил ғунчаи хандонингдин.

Чарх овжина бироқдим адами шуълаи оҳ,
Дун кеча ҳасрати ул сарви хиромонингдин.

Верирам истадигинг жон эса, йўх имкони,
Подшоҳим, банга чихмак сени фармонингдин.

Зарра-зарра шарари чарха чиқан анжумдур,
Уда ёҳқож таними оташи ҳижронингдин.

Қатра-қатра сочилур қон гежалар чашмимдин,
Руҳи гулгунунг ила зулфи паришонингдин.

Гежа ўлдуқча фалак ера бироқса гунашин
На ажаб шаъшаъаи меҳри дурафшонингдин.

Бир ёлон сўз ила чўх инжима, эй моҳлиқо,
Ишқ мулкини мусаххар эдажак Хонингдин.

* * *

Қасб айламадим гарди раҳи симбаримдин
Бир зарра дагил суд баним чашми таримдин.

Нарм этмади қотти дилини сочилан ашким,
Афсус баним тоша соташқон гуҳаримдин.

Ул золими огоҳ сонур ҳолима кўнглум
Бечора хабардор дагил беҳабаримдин.

Бинг булбули хомуш эдарам ўлмаса ваҳмим
Ким инжила гулрух санамим нолаларимдин.

Оҳим ўди меҳрингда сурайёя эришди,
Эй моҳ, соқин чарха буроҳан шараримдин.

Хоннинг дили пурхунина раҳм ила мурур эт,
Гездукда сабо ул юзи гулбарги таримдин.

* * *

Оҳким дўкди фалак қоними мижгонимдин,
Қилмади бок дамодам дўкулан қонимдин.

Мавжи тўфони бало бошима дўндурди фалак
То жудо этди ҳазин жоними жононимдин.

Кўнглими сели бало бирла хароб этди сипеҳр,
Бўлур обод ғубори дили вайронимдин.

Кечалар ғунча каби кўнглими қон боғладуғи,
Субҳлар зоҳир ўлуб чоки гирибонимдин.

Оҳким ҳажр туни қочди дилим ҳасратидин,
Соя ҳам кетди фироқинг кечаси ёнимдин.

Шамъ узун тил била ёнмиш, негаким зулми ўди
Ҳаддим эрмас демага ғуссаи пинҳонимдин.

Эй кўнгул, сонмаки зоил бўлур ошуфталиғи
Жамъ қил хотиринги ҳоли паришонимдин.

Субҳ-ла дидаи гирёнима раҳм айла, сабо,
Бир хабар бер менга ул ғунчаи хандонимдин.

Хон каби маҳвашим шамъи руҳин ёд эдарам,
Ёнажакдур фалак оҳи дили сўзонимдин.

* * *

Ойру душдим яна ул гунчай хандонимдин,
Нўла гар тинмаса эл нолаю афғонимдин.

Дамбадам орази ёди ила ашким гуҳари
Қатра-қатра сочилур дидаи гирёнимдин.

Кетди алдин хами зулфию паришон ўлдум,
Воқиф ўлмаз баним аҳволи паришонимдин.

Рўзгорим қорадур зулфи киби ул моҳинг
То қадам чекти баним кулбаи ихзонимдин.

Эй сабо, куйина гар душса гузоринг ногоҳ
Веракўр бир хабар ул сарви хиромонимдин.

Бош чекар шуълаи оҳим шарари гардуна,
Ҳазар этмазми фалак оташи сўзонимдин.

Жисми зорим ўда ёндирди ғами пинҳони,
Оҳким огоҳ эмас ул ғами пинҳонимдин.

Яшуруб ер юзини сийми сиришким гуҳари,
Неча йилдурки кетиб сиймбарим ёнимдин.

Нўла Хонинг киби гар узсам илик жонимдин
Гардиши чарх айирди бани жононимдин.

М У Х А М М А С

Паричеҳралар кўп жафо қилдилар,
Ғаму дард билан мубтало қилдилар,
Муҳаббат била ошна қилдилар,
Мени рўзгорим қаро қилдилар,
Жафокорлардур, жафокорлар.

Алар ишқида хастаю зормен,
Қаро кўзлари бирла бемормен,
Жафо тиғидин бағри афгормен,
На зулм этсалар жонима, ёрмен,
Дилозорлардур, дилозорлар.

Шаҳи мулки Ҳомун қилурлар мени,
Бу дашт ичра Мажнун қилурлар мени,
Сиришкимни Жайҳун қилурлар мени,
Кўзим ёши гулгун қилурлар мени,
Ситамкорлардур, ситамкорлар.

Чу мен қоши ёларни қурбониям,
Гирифтори зиндони ҳижрониям,
Бу қотиллари асру ҳайрониям,
Алар куштаи тиғи паррониям,
Бу хунхорлардур, бу хунхорлар.

Қадим хамлиги қошлари ёсидин,
Хароб ўлмағим чашми шаҳлосидин,
Кўзим қони лаъли тамошосидин,
Жунуним ўшал зулф савдосидин,
Нигунсорлардир, нигунсорлар.

Кўзингдур менга фитна барпо қилан,
Бошим узра юз шўру ғавғо қилан,
Мени олам аҳлиға расво қилан,
Кўнгул махзани ичра яғмо қилан,
Бу айёрлардур, бу айёрлар.

Чаманда хиром айламиш ул пари,
Қилиб жилва андоқки кабки дари,
Юз устида гул баргидин чодари,
Боши узра солмиш қизил меъжари,
Гули норлардур, гули норлар.

Ажойиб ки бу бир неча дилрабо,
Демасларки бу шоҳ эрур, ё гадо,
Агарчанд хони замонам, банго,
Ҳама элдин ортиқ қилурлар жафо,
Ажаб ёрлардур, ажаб ёрлар.

НОДИР

«ҲАФТ ГУЛШАН»

(Умархон вафотидан кейин Нодирага бағишлаб ёзилган)

М

Ҳ И К О Я Т

Усофир хомайи мушкин шамома,
Жаҳон лавҳиға мундоғ ёзди нома:
Бор эрди Рум аро бир хишт резе,
Бисотида топилмай бир пашезе.
Жаҳон гулзори ичра ўтти ноком,
Тирикликдин узулди меваси хом.
Анинг бир ўғли бор эрди аламлиқ,
Кечиб умри жафо уйида ғамлиқ.
Тани офат қушиға эрди дона,
Ҳаводис ўқиға кўнгли нишона.
Атодин қолмади мерос амвол,
Анга жуз қолаби фарсуда аҳвол,
Ғам аҳли хотири янглиғ бузулғон,
Анинг тўрт гўшаси ҳар ён узулғон.
Бу ҳасратдин кўзини об айлаб,
Кўнгул гулзорини хуноб айлаб.
Аносиға деди ул босаодат:
— Неча кунлар манга берсанг ижозат,
Сафар айлаб, бошим олиб кетойин,
Ўзум ҳар ён юрубон сайр этойин,
Сафарнинг меҳнати аъзони ранжи,
Эрур хори ватан кўнгул шиканжи.
Аноси манъи учун қилди ибром,
Ани кўнгил қуши топмоди ором.
Ҳавойи сайр ани бошиға тушуб,
Бориб савдо эли бирла кўрушуб.
Неча ой юрди савдогар била йўл,
Тамошо айлабон кўп дашт ила чўл.

Ҳама сурди Адан мулкига маҳмил,
Қилиб савдо эли бир ерға манзил,
Аларға ул макон эрди муайян,
Зару зевар била топгон музайян.
Назар қилмай биров ул бенавога,
Ҳама машғул ўлуб байъу широга.
Ғаму меҳнат ўзига ёри айлаб,
Кўзин ёшин юзига жори айлаб.
Бориб вайронаеда топти ором,
Сариг юз, қон ёш ила субҳдин шом.
Келибон қорвони кишвари жуъ,
Ҳаё савдогарини қилди мамнуъ.
Қаро тун кўз чироғи хира қилди,
Кўнгул ойинасини тира қилди.
Ушал дам ихтиёр этти гадолиғ,
Қилиб ҳар тун бу янглиғ бенаволиғ,
Қазодин бор эди ул ерда бир бой,
Анинг қизи эди гўё тўлун ой,
Не ой ул, офтоби ховаридек,
Ики лаб ики гул барги таридек.
Эди бошдин аёғ ганжи илҳоқи,
Ики аждар, ики зулфи сиёҳи.
Қилиб бир хойне анга хиёнат,
Тушуб эрди ўшал ганж узра офат.
Ушотиб эрди ул маҳкам тилисмин,
Уруб хат барги гулға ёзган исмин.
Эди ул бир ғани ўглиға тазвиж,
Экав моли баробар ила тадриж.
Ўтиб бир йил аларнинг рўзгори,
Уруш эрди жамин қору бори,
Мувофиқ ишлари эрди мухалиф,
Мубаддал амният мулкига хойф.
Садоқат риштаси ул дам узулди,
Ани сарриштаи уйи бузулди.
Йигит ул нозанинға қаҳр айлаб,
Маишат шарбатини захр айлаб,
Қилибон ул замони уч талоқ ул,
Ғазабдин ўртаға солди фироқ ул.
Ушал сайёди беидроки мағрур,
Ушавдоқ қушни кўлдин айлади дур,
Учуб кўнди атосин хонасиға,
Таваллуд айлаган кошонасиға,
Муаттар айлади ул ерки бўйи,

Ки тўлди бахту давлат бирла уйи.
Неча кун ўтди ул уй ичра муддат,
Шариат ойи бирла чиқти иддат.
Фазойил халқи айлаб раҳнамолиқ,
Ки то эткай экави ошнолиқ.
Келиш, бориш арода бўлди кам, кам,
Ки ақд ила узук то бўлса маҳкам.
Иложин топмадилар аҳли такмил,
Шариат ҳукми бирла ғайри таҳлил.
Киши то қилмаса они ҳалола,
Ки тушгай маъсият бирла вубола.
Бу сирдин айладилар барча кенгош,
Халойиқ ичра ногаҳ бўлмағай фош.
Агар шаҳр элидин бўлса мароми,
Қилур беобрў номусу номи.
Бу дамда топдилар хиштрездод,
Ким олғай мол, пулдин истифода.
Ғарибу муфлису зору гадодур,
Бу ерда молу пулға ошнодур.
Шариат ҳукми бирла ушбу муфлис,
Бўлур бону била бир кеча мунис.
Талоқ айлаб кетар ул аввали субҳ,
Бу иш номус элиға бўлмағай қубҳ.
Олиб келди шабистониға мухбир,
Эшикда турдилар бирнеча ҳозир.
Назар қилди, кўрунди бир париваш,
Кўнгилни офати, бераҳми саркаш.
Анингдек кўрмаган ҳаргиз тушида,
Гаҳе беҳуш эди, гоҳе ҳушида.
Бўлуб маҳкам анинг бошдин аёғи,
Ики зулфи бўлуб банду тузоғи.
Висол ичра они кўйдурди ҳажри,
Ки ширин жонидин тўйдурди ҳажри,
Тушуб кўнглига онинг буду асли,
Бўлубон талх анда ёр васли,
Танин ўртади жонининг сафири,
Бўлуб эрди анинг зору асири.
Неча тадбир ила ул зори ноком,
Ўшал қушни ўзига айлади ром.
Каманди ҳийла бирла банд қилди,
Аёғин бандига пайванд қилди.
Деди:— Эй, гул узори моҳи офоқ,
Ки ишқ ичра юроким айладинг тоқ.

На кўрдунг ул қадимғи бевафодин,
 Кўнгил уйинда жуз жавру жафодин.
 Узук йипға улоқдур раҳнамуни,
 Ва лекин ўртада қолғай тугуни.
 Сен эй дур, қимматингни мен билурман,
 Нисоринг жавҳари жоним қилурман.
 Юзунгни бир кўруб бўлдум гирифтор,
 Манингдек йўқ санга ҳаргиз харидор,
 Ёрут кўзумни шамъи хона янглиғ,
 Куюбман васл аро парвона янглиғ.
 Сен эй жоним, мани бечора қилма,
 Эшикларда баче овора қилма.
 Пари пайкар этиб бу сўзни таҳқиқ,
 Тасаввур айладию қилди тасдиқ.
 Арода аҳду паймон бўлди маҳкам,
 Гадо бўлди бу ишдин шоду хуррам.
 Чу қилди бу қора тун зоғи парвоз.
 Баланд этти хуруси субҳ овоз.
 Нигоҳбон уйқудин бедор этти,
 Маишат мастини ҳушёр этти.
 Деди:— Эй меҳмонким қолма йўлдин,
 Гадолиқ шевасини берма қўлдин.
 Бу молу тангани айла захира,
 Ўзунгни тўйдуруб нону фатира.
 Бу элнинг обрўси то тўкулмай,
 Либоси нангу номуси сўкулмай,
 Талоқ айла будам зебо санамни,
 Йироқ кишвар сари қўйғил қадамни.
 Ким ул маҳзуни дарди бедаволиқ.
 Қоқиб ул ерда кўси беҳаёлиқ.
 Деди:— Не деб маним уйим бузарсиз,
 Тазаввуж ақдини қайдин узарсиз?
 Шариат бирла истиҳком топган,
 Бу ишдин жону дил ором топган.
 Ҳама ҳайрон гадонинг ишлариға.
 Тафаккур илгин элтиб тишлариға.
 Тонг отди, кун ёруди, ушбу мазкур
 Маҳалла халқи ичра бўлди машҳур.
 Қилибон машварат элнинг тамоми,
 Йиғилиб келди барча хосу оми,
 Шариат ҳукмини андеша айлаб,
 Дедилар яхшилиғин пеша айлаб:
 Эшикларда юруган бир гадосен,

Фақиру муфлису бас бенавосен.
 Ғани эрур базе қизнинг атоси,
 Неча Ҳотам эрур онинг гадоси,
 Анинг қизи билан ҳамкуфв¹ эмассан.
 Анинг бирла баробарман демассан.
 Тамом ўлди анга бозийи шатранж,
 Яқиндур мот ўлғай ул сухан санж.
 Ҳам ул дам қоматин озод айлаб,
 Аларға ҳилае бунёд айлаб.
 Деди:— Гар айласангиз сўзни бовар,
 Баён айлай ўз аҳволимни яксар.
 Анинг сўзи аларға бўлди маъқул,
 Баён айларға ул дам бўлди машғул.
 Деди:— Эрдим ўғул ман комронға,
 Эди ул бошчи барча корвонға.
 Анинг моли жаҳон мулкини туткан,
 Ким онинг шуҳрати оламини туткан.
 Атомни неча ўғли бор эрди,
 Кеча-кундуз атомға ёр эрди.
 Манга ул барчадин меҳри зиёда,
 Алурдим мол, пулдин истифода.
 Тун. оқшом базмаро ишратда эрдим,
 Саломат мулкида роҳатда эрдим.
 Мулозим, ходими заррин камарлар,
 Мусоҳиб гул узори симбарлар.
 Ҳавойи сайри олам тушти бошқа,
 Солиб туфроқ, ўзум роҳатлиқ ошқа.
 Атомдин олдим ушбу ишга рухсат,
 Дилу жони била берди ижозат.
 Неча тева, неча оту неча фил,
 Аларга юклатиб ажноси бе қил.
 Неча қулни манга ҳамроҳ этти,
 Мени ул дам аларға шоҳ этти.
 Неча савдогар ила йўлға туштук.
 Туну кун дашту саҳрода юруштук.
 Қароқчи тегди бизларга қазодин,
 Фалак титради фарёди наводин.
 Тижорат аҳлин урён айладилар,
 Халойиқларни гирён айладилар.
 Қумошу мол ўшал дам топти торож,
 Келиб эрдим буён очу яланғоч.

¹ Ҳ а м к у ф в — ҳамжинс, тенгқур.

Кишидин кўрмадим ҳеч ошнолик,
Бу ишдин айладим охир гадолик.
Умид ул ким атом топса хабарлар,
Юборгай манга оту симу зарлар.
Адан халқи эшитиб бўлди ҳайрон,
Анинг ҳолига бўлди кўнгли вайрон.
Дедилар: — Комрон фарзанди бўлсанг,
Анинг тан риштасин пайванди бўлсанг,
Санга бўлсун муборак ушбу бону,
Ки айш айла анга зону базону.
Агар такзиб бўлса ушбу атвор,
Жудо қилмоқ эрур сандин сазовор.
Бу янглиғ шарт ила ул эл била бой,
Ки муҳлат айладилар анга бир ой,
Бу ранг ила аларни айлади гўл,
Ки ҳарқайси уйига туттилар йўл.
Даме ким, тотса жоми шодмондин,
Эрур беҳроқ умри жовидондин.
Висол ичра куну тун қилмади фарқ,
Анинг ҳуснига бўлди он қадар ғарқ.
Ўтадур барқ янглиғ шодмонлик,
Кўрунурким ниҳоятсиз ёмонлик.
Дам ўтмай бўлди бир кам ўтгуз озод,
Етишти бир замони вақти миод.
Тушуб эрди кўнгилга ҳажр ваҳми,
Бўлуб зойил анинг идрок, фаҳми,
Ки ҳижрон кечаси эмди ёвушти,
Ғаму кулфат ўти бағрига тушти.
Бузулди кўнгли они, бўлди музтар.
Деди, эй подшоҳи ҳаййи акбар,
Бу дардимға даво қилғучи сансан,
Ки ҳожотим раво қилғучи сансан.
Сени лутфингдин ўзга йўқ мададгор,
Эрур маълум санга ушбу асрор.
Ҳазин овоз бирла йиғлар эрди,
Худойиға муножот айлар эрди.
Қазодин ул Аданнинг подшоҳи,
Ниҳоятсиз эди хайлу сипоҳи.
Адолат мулкининг султони эрди,
Саховат кишварининг хони эрди.
Ки ҳар тун суратин тағйир айлаб,
Юрурди кеча бу тазвир айлаб.
Бу янглиғ ҳол ила ул соҳиб асрор,

Бўлур эрди вилоятдин хабардор.
Дуоғў ким эрур, бадхоҳ кимдур,
Ки фосиқ ким эрур, огоҳ кимдур,
Нечук эл золим эрур, қайси мазлум,
Бўлур эрди бу ишлар анга маълум,
Берурди зулм аҳлига мукофот,
Топиб андин газаллум аҳли ҳожот,
Бу янглиғ шевани ўзига одат
Қилиб билур эди навъи ибодат.
Бу тун ҳам подшоҳға сайр эрди,
Ани қасди бу ишдин хайр эрди.
Гадонинг байтул-аҳзониға етти,
Навоу оҳу афғониға етти.
Даранг айлаб, ҳамон дам айлади гўш,
Қилиб таъсир анга бўлди беҳуш.
Келиб ҳушиға ул жонибға боқиб,
Буёнға чорлади эшикни қоқиб.
Йигит чиқтию айлади мулоқот,
Икави бир-бирини сўрдилар от.
Шоҳ онинг ҳолатини сўрди бир-бир,
Йигит аввалдин-охир этти тақрир.
Ки шаҳни ҳолати бўлди диғаргун,
Юраги бўлди пора, кўзлари хун.
Деди: мен ҳам мусофирман сенингдек,
Сани дардинг эрур гўё менингдек.
Дебон даргоҳиға ёнди шаҳаншоҳ,
Бўлубон ул йигит ҳолидин огоҳ.
Ким ул султон эконин билгани йўқ,
Хаёлиға бу сурат келгани йўқ.
Кириб ўлтурди меҳнатхонасида,
Ғаму ҳасрат била кошонасида.
Чу тун зулматларин қилмоқ учун гум,
Фалак тахтиға чиқти шоҳи анжум.
Жаҳон аҳлиға партавдин зару сим,
Карам айлаб баробар қилди тақсим.
Адан шоҳи бу янглиғ минди тахтин,
Ёйиб олдиға зарбафт ила рахтин.
Қўлиға бебаҳо дурларни олди,
Барисин жамъ этиб рахтиға солди.
Бировни чорлади ул хизматиға,
Ани шод этти нозу неъмاتيға.
Анга кўп ваъдалар бунёд қилди,
Кўнгил вайронасин обод қилди.

Вале эрмас эди бу шаҳр элидин,
 Киши фаҳм айламас савту тилидин.
 Бу асрор ичра они маҳрам айлаб,
 Вале оғзини кўп мустаҳкам айлаб.
 Деди: бу хизматим шойишта қилғил,
 Таҳиммул айлабон оҳишта қилғил.
 Бир отға рахту борин танг ойлаб,
 Анга топшурди бу найранг айлаб.
 Сўрай, сўрай фалон бой уйиға ет,
 Куёвини топиб, анга бу ранг эт.
 Упуб илгин мулоқот айлагил сахт,
 Ато айлаб анга бу от ила рахт.
 Атосиға ўзингни ходим айла.
 Бу хизматни ўзингга лозим айла.
 Ёниб, қайтиб мени олдимға келғил.
 Фаросат айлаю, бу сўзни билғил.
 Қабул айлаб ўшал дам йўлга тушти,
 Топибон ул йигит бирла кўрушти,
 Кўруб, йиғлаб кўзини ёш айлаб,
 Шаҳ айғон сўзларини фош айлаб.
 Атонг айди саломи бениҳоят,
 Мулозимлорина беҳадду ғоят.
 Деди: фарзандима айла тамаллуқ,
 Жамин молу пул андин тасаддуқ.
 Сенинг ҳажрингда кўзи хира бўлди,
 Кўнгул миръоти бул дам тира бўлди.
 Эшиттиким, олибсан мунда хотун,
 Аларни кўнгли бўлди анда маҳзун.
 Бу эл сендин қилибдур мунда номус,
 Халойиқлар этибдур анда афсус.
 Юборди от ила бу рахти борин,
 Кечургай ишрат ила рўзгорин.
 Бу найранг айлади, бўлди равона,
 Йигит олдиға келди аҳли хона.
 Бўлубон жону дил бирла харидор,
 Ҳама эл бирла айлаб узри бисёр,
 Йигит бу шеваға айлаб тафаккур,
 Топибон ҳар замон ҳоли тағайюр,
 Икинчи кун яна султони ховар,
 Уруж этти мақоми тахти ахзар.
 Жаҳонға фарш этиб заррин тўшакни,
 Мунаввар айлади сақфи фалакни.
 Сарир узра миниб шоҳи карам кеш,

Фалак мавкиб, малак хў, хайр андеш.
Бировни чорлади доғи бу мастур,
Атосини тилидин ёзди маншур,
Эрур мактуб ёлғон ғойибидин,
Келибдур комронни жонибидин.
Ани мазмуни ул ким эй шаҳаншоҳ,
Бўлунг фарзандим аҳволидин огоҳ.
Мени ўлтурди фарзандим фироқи
Эрур монё манга йўлни йироқи.
Муҳиббо, ошнолиқ ҳурматидин,
Ки фарзанду отолиқ ҳурматидин.
Кеча-кундуз ани базмингга хос эт,
Жафою жавру меҳнатдин халос эт.
Анга берди бу ҳижрон руқъасини,
Аён айлаб йигитни буқъасини.
Маҳалла аҳли ичра илкига бер,
Қитобатни баёнин айла тақрир.
Олиб келғил йигитни ҳазратимга,
Мушарраф айла жоҳу ҳашматимга.
Расул айди келиб шаҳнинг паёмин,
Мубайян айлади сўзни тамомин.
Анга ҳамроҳ ўлуб қизнинг атоси,
Келиб шаҳ хизматиға иккалоси.
Йигитни чорлабон олдиға олиб,
Тараҳхум илгини бўйниға солиб,
Этиб жавру жафосиға таассуф,
Қилур эрди анга ҳардам талаттуф.
Зару хилъат ила айлаб сарафроз,
Эвиға қиз атосин ёндуруб боз.
Ҳамул дам подшоҳи босаховат,
Йигит бирла қилиб ул ерда хилват,
Баён этти ҳама қилғонларини,
Анинг аҳволини билгонларини.
Деди: бўлсун бу сир эл ичра пинҳон,
Ки то топилмағай айшингга нуқсон.
Қарамдин айби узра парда ёпти,
Саховатдин ани кўнглини топти.
Қилибон барча асрориға маҳрам,
Бўлубон базми хосиға мукаррам,
Фано бўлғунча шоҳи комгори,
Кечурди ушбу янглиғ рўзгори.
Кима бўлса агар давлат муяссар,
Бу янглиғ бўлғуси бечорапарвар.

Илоҳи айла оярни мукаррам,
Ики фарзанди бирла шоду хуррам.
Аларнинг умрини айла зиёда,
Ҳама баста ишин қилғил кушода.
Ҳамул султон каби мискиннавоз эт,
Аларнинг тигини душман гудоз эт.
Икав бўлсин қуёш янглиғ жаҳонгир,
Жаҳон йўқ балки мулки осмон гир.
Аларнинг зотини тутғил саломат,
Замона шиддатидин келса офат.
Жаҳон гулзори ичра комрон эт.
Барини давлатидин шодмон эт.
Аларга тушмасун ҳижрон балоси,
Омон бўлсун икавининг аноси.
Илоҳи сўзларимни дил псанд эт,
Қарам бирла атодин баҳраманд эт.

МАҲЗУНА

*Ма*ҳзуна XIX асрнинг I ярмида Қўқон адабий муҳи-
тида етишган шоиралардандир. Унинг биографиясига
оид маълумотлар ва девони ҳозиргача топилган эмас.
Аммо «Мажмуатуш-шуаро»да келтирилган Маҳзуна ва
Фазлий ўртасидаги мушоира шоиранинг бадий камоло-
ти ва талантини кўрсатиб туради.

Д

МУХАММАС

Ўстлар, бир ҳусни беҳамтоя ошиқ бўлмишам,
Хур пайкар бир малак сиймоя ошиқ бўлмишам,
Нутқи ширин, лаъли руҳ афзоя ошиқ бўлмишам,
Ғамзаси қотил, кўзи шаҳлоя ошиқ бўлмишам,
Ҳусн элини шоҳи бир мирзоя ошиқ бўлмишам.

Кўрган эрмас ўйла бир маҳвашни чашми рўзгор,
Хулқи ширин, гулбадан, рашки чаман, насринузор,
Ноз ойину тағофул пеша, истиғношиор,
Илтифот этмас агар юз жон толиб қилсам нисор,
Бир ситамгар шўҳи бепарвоя ошиқ бўлмишам.

Оразин очқач қуёш анворини айлар адам,
Жон ғизолига берур ваҳши кўзи таълими рам,
Лабларини олдида қанду асалдур мисли сам,
Зулфу қадду оразидин мунфаил боғи эрам,
Кишвари ҳусн ичра бир яктоя ошиқ бўлмишам.

Қошлари бир-бирга пайванд, икки мушкини ҳилол,
Кўзлари юз марғзориға ики ваҳши ғизол,
Қомати боғи мурод ичра янги битган ниҳол,
Оллоҳ-оллоҳ, ким кўрубдур бу латофатлу жамол,
Ҳусн аро бир мисли нопадоя ошиқ бўлмишам.

Ушбу ҳайрат бирла кўрган нахл кадди жилвагар,
Бовар этмас гар улус берса шаҳодат деб башар,
Орази андоқ мусаффоким, қилиб бўлмас назар,
Бадри рухсорин кўруб бўлди хижолат бу қамар,
Рашки Юсуф бир бути зебоя ошиқ бўлмишам.

Маҳваши ҳурилиқо, гулгунқабо, гулпираҳан,
Қоши истиғно ҳилоли, гамзаси лашкаршикан,
Гунчаи хандондур оғзи, тишлари дурри Адан,
Бўлмади бир дам жамолидин ёруғ байтул-ҳазан,
Токи ул моҳи жаҳонпироя ошиқ бўлмишам.

Эй мани Маҳзун, мусофирға маломат бесабаб,
Тутмасам фармонини мардуд этиб айлар ғазаб,
Жуз ризойи дўст ишқ аҳлига не бўлғай талаб,
Чиққали исломдин зуннор боғлаб йўқ ажаб,
Манки бир дин офати тарсоя ошиқ бўлмишам.

ФАЗЛИЙ ВА МАҲЗУНА УРТАСИДАГИ МУШОАРА

Ф а з л и й

Юз офарин сўзингга лубби лубоб кўрмай,
Арзи жамол этарму ойина об кўрмай.

М а ҳ з у н а

Кимдин чиқар бу сўзлар бағрин кабоб кўрмай,
Ганж ўлмағай муяссар ҳолин хароб кўрмай.

Ф а з л и й

Мастураи суханға пўшидалиғ муносиб,
Маъни арусини бас, мен бениқоб кўрмай.

М а ҳ з у н а

Йўқ айби сўзларимни, гар бўлмаса муаддаб,
Андоқки ўт кўкаргай ҳеч офтоб кўрмай.

Ф а з л и й

Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона,
Кайфият ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай.

М а ҳ з у н а

Бир важҳ буки табъим хом асрамиш замона,
Чархи сипеҳрдин ул ҳеч печутоб кўрмай.

Ф а з л и й

Мундоғки нуктадонсен, ким эрди устодинг
Ой касби нур қилмас, то офтоб кўрмай.

Маҳзуна

Қўп наҳрлар йиғилса дарёи пурдур ўлғай,
Илм аҳлидин бу мискин бир шайху шоб кўрмай.

Фазлий

Бир нукта айла зоҳир, Фазлийни қуйма маҳзун,
То кетмайин Намангон сендин жавоб кўрмай.

Маҳзуна

Байтул ҳазан ичинда узлат тутуб бу Маҳзун
Фазли илоҳидир бу, йўқса китоб кўрмай.

УВАЙСИЙ

Шоира Увайсий XIX асрнинг I ярмида Қўқон шаҳрида яшаган ва ижод этган шоиралардан биридир. Унинг асл номи Жаҳон Отин бўлиб, марғилонлик бир шоирнинг қизи бўлганини ҳикоя қиладилар.

Увайсийнинг мукамал қўл ёзма девони мавжуддир. Бу девоннинг ягона нусхаси Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида сақланади.

Увайсий хотин-қизлар ҳуқуқи поймол этилган, уларнинг инсоний фазилатлари камситилган бир шароитда, феодал деспотизмининг бўғиқ муҳитида яшади ва ижод этди. Шунинг учун ҳам унинг айрим шеърларида маъюслик, умидсизлик, дунёдан чекиниш оҳанглари асосий ўринни эгаллайди. Аммо булар билан бир қаторда шоиранинг девонида анчагина гўзал ва нафис лирик лавҳалар ҳам учрайди.

Увайсийнинг шеърларидан ташқари «Қарбалонома» достони ва «Воқióти Муҳаммад Алихон» сарлавҳали тугалланмаган шеърый ҳикояси ҳам бизгача етиб келган. «Қарбалонома» достонида шоира халқпарварлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик ғояларини ташвиқ этади. Бу дoston литографик усулда нашр этилгандир.

Увайсийнинг лирик шеърлари ва «Қарбалонома» достони унинг ўз бадий маҳорати, истедодини тинмай такомиллаштирган ва натижада ўз замонасининг етук шоирларидан бири бўлиб етишганидан дарак бериб туради.

Увайсий шеърлари халқ орасида кенг тарқалган ва ҳанузгача турли куйларга солиниб куйланиб келинади.

ҒАЗАЛЛАР

Забонингни кетургил, эй шакарлаб тўти, гуфтора,
Нечукким марҳамат бўлсун неча мендек дилафкора.

Нигоҳинг ташлағил лутф айлабон, эй шўхи бепарво,
Йўлунгда интизор ўлғон мани бул ошиқи зора.

Мани «лоядхулу» деб маҳрум этма, боғбон аҳли,
Азал деҳқони бағрим қонини тўкканди гулзора.

Элимда ёш ила жон хориж ўлғум икки оламдин
Кўруб қаллочлик кўрсатма зулмингни харидора.

Бағир қоним эди саҳрода буткан лолаи рангин,
Биҳамдиллаҳ, не соат кун эди санчилди дастора.

Хабардор ўл, харобот аҳли ичра, соқийи даврон,
Паёпай тут аёғинг ташналаб ўлган бу хуммора.

Муяссар ўлмаса гар тоқи абру саждагоҳингдин,
На ҳосил сенга, зоҳид, ташлағил бўйнунгни зуннора.

Увайсий, юз жафо кўрсанг ҳақиқат ёридин доим,
Ўгурма юзни андин, солма кўзни ўзга дилдора.

Бўлдум дучор кўнгли қаттиғ, бағри тошқа,
Эй аҳли дил, кўнгулни берингим синошқа,

Меҳрим чунонки собит эрур хулқу хўйига,
Билмон на бўлди, ёримидур меҳри бошқа.

Келди муҳаббатинг, қуйи туштум, юзум тубан,
Ҳарким йиқилса тўймади ҳаргиз курошқа.

Васлингда мен ўзумни йўқотсам ажаб эмас,
Моҳ ёндашарда йўқ асари ул қуёшқа.

Кўз қийруғи била боқасен эътироз аро,
Жоним фидо қачон бўлур ушбу қарошқа..

Эл гуфтуғўйи остида хору залилмен,
Ҳаргиз, тараддуд этмадим илми маошқа.

Чарха дутар нуфуси масиҳинг берурға жон
Истар кўзунгки қатлими, қолдим талошқа.

Ҳуснингда фарзу, суннат бажо этибдурман,
Кўзга муҳаббат эттиму ҳам сажда қошқа.

Зоҳид, табоҳ ҳолима сен этма сарзаниш,
Махлуқ билмағай не келурини бошқа.

Вайси жаҳондин ўтти муродиға етмайин,
Тўймоқ русум йўқтур қорин суйган ошқа.

* * *

Қимдурур ишқини, жоно, ошкор этмаз сенга,
Қимдурур кўздин жигар қонин нисор этмаз сенга.

Қимдурур шавқинг аро тарки насиҳат этмаган,
Қимдурур носихга душман ўзни ёр этмаз сенга.

Қимдурур фаҳму фаросатда Аёз ўлмак тилар,
Қимдурур доим умиди эътибор этмаз сенга.

Кўрса ногаҳ барҳам этмакда навойи ишвани,
Қимдурур эшкингда қуллуқ ихтиёр этмаз сенга.

Қилса Мажнун нечани ул Лайлийи кўзгу сафо,
Қимдурур эй нур кўзни интизор этмаз сенга.

Остонангга бошим қўйдум, кўтармоқ йўқ умид,
Вайси бечоранг вуболи ҳеч кор этмаз сенга.

* * *

Ваҳм қил, жонон, жунун тоши бу афғонимдадур.
Ҳам яна ишқим шарори оҳи сўзонимдадур..

Истама таржиҳ истиғнони, сен ҳар кимсадин,
Нозу истиғно ўшал кокул паришонимдадур.

Айласам фосид хаёли бўлғали сахронишин,
Дард ила меҳнат, алам, ғам байтул-ихзонимдадур.

Эй дило, сен шукр зикрини тилингдин қўймағил,
Бул адолатлиқ, ғарибпарварли султонимдадур.

Бурда-бурда бағрими шишлаб хаёли новакинг
Ишқ ўти ҳижрон қиличи бағри бирёнимдадур.

Ишқ бўркин кийдиму, кирдим яна майхонаға,
Кўрдум ул барг афсарин умри пушаймонимдадур.

Чайқама оғзинг маломат шаҳдида, нодида халқ,
Юз туман тўфон суйи бу чашми гирёнимдадур.

Вайси вайрон ўлса эл обод, мунда сабр қил,
Анда таъмирингни туфроғи бу вайронимдадур.

* * *

Дилимни истасанг, дилбар, хаёлинг бирла ҳар соат,
Хаёлим истасанг, субҳи висолинг бирла ҳар соат.

Кишига ишқ тегса ношикиболиғни касб этгай,
Бале хомушлиғ расми фиолинг бирла ҳар соат.

Юзунгдин гул, лабингдин хизр, нутқингдин
шакарларким,
Ки бир ҳинду бача ул юзда холинг бирла ҳар соат.

Сени топса киши қадри тунини топса тонг эрмас
Саводи кокулинг нури жамолинг бирла ҳар соат.

Ёзибдур ҳарфи номим аввалин фаҳм айла, эй маҳбуб,
Азални котиби абру ҳилолинг бирла ҳар соат.

Увайсий ёдию фикру хаёли кечау кундуз
Дудоғинг ичраким ҳайвон зулолинг бирла ҳар соат.

* * *

Санамим, муҳаббатинг ўтидин тўла бөр эди ҳазарим
менинг.
Қайу кунда жо этиб эркин ул кўнгул ичра йўқ хабарим
менинг.

Дема ҳар каломинг аро гуҳар билаолмағай ани қадрини.
Садафингни батнида музмар эт ки сен, эй сўзи гуҳарим
менинг.

На бўлур тараҳҳум айласанг лабинг орзусидин ҳар
сахар,
Дил ариғидин ики чашмага оқа бошлади жигарим
менинг.

Нетай офтобни, бу толейм ки тулуъ этмади, ҳасрато,
Чу мурувват айнида боқмадинг ҳама зер эрур забарим
менинг.

Ситами эрур кўзума адаб рўйи ўлгуси дилима талаб.
Бири сад савобдин фузун ки хатое лаб шакарим менинг.

Ажаб ўлмағай ўларам вафони йўлида марқади мажнуна,
Ки фироқ даштида йиғладим тушуб эрдигим гузарим
менинг.

Букун учрамиш нетайин, ул ой бу фалакда ғайр
саҳобиға,
Умид уз кўнгил, манга эрур ки бу шом ила сахарим
менинг.

НАВОИЙ ҒАЗАЛИҒА МУҲАММАС

Мен хастаи зорингни бирор айламадинг ёл,
Султон сену ҳоким сену мен кимга қилай дод,
Умримни камолини ғаминг айлади барбод,
Эй орази насрин, сочи сунбул, қади шамшод.
Булбул каби ҳажрингда ишим нолау фарёд.

Дил ўлмаса илгимда шаробим тўкулурму,
Афсус менгаким тўкулан коса тўлурму,
Сайёд эли қайд айламай озод бўлурму,
Сайд ўлди кўнгул кўзларинга, ваҳ, қутулурму,
Бир қушки, анинг қасдида бўлғай ики сайёд.

Эл билмади мени мажнун мумтоз рамузин,
Кўрса киши ваҳм этгуси дарбоз рамузин,
Сарф айламадинг мен била дамсоз рамузин,
Ул мактаб ароким ўқудинг ноз рамузин,
Гўёки вафо илмин ўқутмуш эди устод.

Муҳтож эрурмен туну кун аҳли сафоға,
Шояд яди покин кўтарур бўлса дуоға,
Раҳм этмади мен булбули шўрида навоға,
Ашкимни кўруб тез бўлур майли жафоға,
Ори, ўтимас чунки суйи бўлмаса фўлод.

Топти бу кўнгул зарраи Лайли хабаридин,
Қон бўлди хўроким мени Мажнун ҳунаридин,
Фарҳод қутулди ўлубон дардисаридин,
Мингдин бир эмас ўз юраги захмларидин,
Ҳарнечаки тоғ бағрини захм айлади Фарҳод.

Оташга сазовор экан ким санга мақруе,
Озорингга ожиз келибон ҳоли дигаргун,
Бир боқмаға мавқуф неча [қони] дўкулгун
Ўлукни киши дафн эта олмас, вале ҳар кун.
Юз тиг қилур дафн кўзунг қилғали жаллод.

Захмим мени зоҳир эмасдур бадан ичра,
Изҳор агар ўлса эрур пийраҳан ичра,
Булбул на фиғон айламасун бу тикан ичра,
Гул япроғи тирноғлар эрур бу чаман ичра,
Булбул пару болини юлуб берғали барбод.

Ким журъаи май ичмаса мастоналиғ этса,
Бир чуғздек обод аро вайроналиғ этса,
Вайс эгри қўюб бўркини мардоналиғ этса,
Не айб, Навоий киби девоналиғ этса,
Ҳар одамиким бўлса ани ёри паризод.

МАХМУР

Махмур XIX аср I ярмида Қўқон адабий груҳида ташкил топган демократик йўналишдаги адабиётнинг кўзга кўринган вакилларида биридир. У ўзбек адабиёти тарихида сатиранинг ривожланишига муҳим ҳисса қўшди.

Махмурнинг 1950 йилда Қўқонда топилган шеърлар тўплами асосан қозилар, бойлар, хон амалдарлари номига ёзилган аччиқ ҳажвий шеърлардан ташкил топгандир.

Шоирнинг туғилган вақти тахминан XVIII асрнинг охири чорагига тўғри келади. Унинг отаси Мулла Шер Акмал Қўқон шаҳри атрофидаги Бойтуман қишлоғидан бўлиб, ўз даврининг таниқли шоирларидан бири бўлган. «Тўхфатул-аҳбоб фи Тазкиро тил-асҳоб» антологиясининг автори Қори Раҳматулло Бухорий Возеҳнинг хабар беришича, Акмалнинг икки девони мавжуд бўлиб, улардан бири ўзбек тилидаги шеърларидан, иккинчиси эса тожик тилидаги шеърларидан иборатдир.

Махмурнинг асл номи Маҳмуддир. У Қўқондаги мадрасалардан бирида таҳсил қилади. Отасининг вафотидан сўнг сарбозлик хизматида бўлгани унинг айрим шеърларидан маълум бўлиб туради.

Махмур ўзининг «Ҳапалак» шеърида хонлар ва беклар зулми остида эзилган меҳнаткаш деҳқонларнинг нақадар оғир ва машаққатли ҳаёт кечирганларини реал ифодалар билан тасвирлади. Шунингдек, бирнеча ҳажвий шеърларда порахўр қозилар, тирриқ ва фирром бойлар, очкўз амалдорларнинг ифлос башараларини раҳмсизлик билан очиб ташлаб, уларнинг шармандасини чи-

қарди. Унинг халқ ўртасида «Олим золим» деб ном чиқарган Қўқон хони амир Олимхоннинг (вафоти 1811) ўлимига ёзган тарих — шеъри айниқса диққатга сазовордир. Бу шериди шоир Олимхоннинг ўлимига «Золим мардуд» («Рад этилган золим») деб тарих тушуради. Вафоти тахминан 1845 йиллар атрофига тўғри келади.

Махмурнинг лирик шеърлари бизга тўла ҳолатда маълум эмас. Унинг ўзбек ва тожик тилларида ёзилган айрим ғазаллари ва Ҳофизнинг «Агар он турки Шерозий бадаст орад дили моро» деб бошланадиган ғазалига боғлаган мухаммаси даврдан нолиш, оғир қисматида шикоят мотивларидан иборатдир.

Махмур шеърлари 1951 ва 1954 йилларда Ўзбекистон Фанлар академияси томонидан нашр этилган. Бу хрестоматияга киритилган шеърлар 1954 йилда нашр этилган «Махмур» китобидан олинган.

ШЕЪРЛАР

МУНОЖОТ ВА ДАРГОҲИ ҚОЗИЮЛ-ҲОЖОТ

А (Ҳожатларни чиқарувчи қози даргоҳига муножот).
мру наҳйинг роҳи ботил узра эрмиш ёдимиз,
Кечау кундуз сифотингдур бизи авродимиз,
Сендин, эй халлоқ йўқдур нолау фарёдимиз,
Лек чархи кажравишни дастидиндур додимиз,
Сенки лутф айлаб анинг дастури даврон айладинг.

Хор қилдинг оқибат ҳар кимки эрди аржуманд,
Паст этдинг соядек, нахлеки бўлди сарбаланд,
Барча феълинг носутуда, жумла васфинг нописанд,
Юсуфи Мисрини айлаб чоҳи зиндон ичра банд,
Пири канъон манзилини байтул-аҳзон айладинг.

Қайси бир зулминг этай теъдод, эй гардуни дун,
Ким сенинг бедоду жавринг ҳадду ғоятдин бурун,
Беҳунар жоҳилга бердинг беадад дунёйи дун,
Жамъи доноларни қилдинг ҳолини зеру забун,
Зоғни аъло қилиб, тўтини нодон айладинг.

Сийналар маъмурасини селдек қилдинг хароб,
Аҳли дил бағрини ҳасрат ўтида этдинг кабоб.
Феълу атворинг мукаддар, гуфту гўйинг носавоб,
Лутфинг эрмас беғараз, инъоминг эрмас беҳисоб,
Тифлдек бўлдунг пушаймон кимга эҳсон айладинг.

То қалам чекти қазо лавҳи вужуди кун факон,
Келмади бир ростлиқ нақлингда, эй каж дoston,
Мумтаҳандурсан ёмонлиғда на ҳожат имтиҳон,
Нахли идборинг уза мурғеки қўйди ошён,
Тухми анжум гардишидин сангборон айладинг.

ДАР СИФАТИ ҚИШЛОҚИ ХАПАЛАК
КИ БА МАХДУМ МАХМУР

ТААЛЛУҚ ЕФТА

(Махмур махдум алоқадор бўлган Хапалак қишлоғининг сифатида)

Эй жаҳондори зафар, кавкабаи даври фалак,
Гўш қил қиссаи қишлоқи хароби Хапалак.

Турфа қишлоқи ғазаб карда ки паррандалари,
Товуқи игначи-ю, ўрдагу ғози капалак.

Вору йўқ уйларини банда баён гар қилсам,
Бир катак, икки қапа, уч олачуқ, тўрт каталак.

Дема уй, балки заминкандур агар кирса киши,
Ҳар тараф бетига ургайлар анинг кўршапалак.

Халқини кўрсанг агар ўласию, қоқу хароб,
Очликдин эгилиб қомати мисли камалак.

Ажириғ томирини ўғурида майда туюб,
Қайнатиб кунда ичар, отини дерлар сумалак.

Гар таҳорат қиса қавми сув тополмай ночор,
Бетини қум била юб (кўзи)га сургай гувалак.

Эй фалак қадрю адолат шийами мулку малак.
Марҳамат чоғида раҳм айла ба ҳоли Хапалак.

Кеча гўё эшитиб шуҳрати тилло пулини,
Хапалак қўрқусидан учди мисоли капалак.

Ҳимматинг йўлида бир тепа каромат қилғил,
Капалак боз қўнуб жойига бўлгай Хапалак.

ТАЪРИФИ ВИЛОЯТИ ҚУРАМА ВА АЗ ДАВОНИ КАНДИР

Г У З А Ш Т А Н

(Қурама вилояти ва кандир довонидан ўтишнинг таърифи)

Эй кўнгил, айлама минбаъд ҳавоӣи Қурама,
Бўлмагил боз гирифтори жафойи Қурама,
Маҳв қил фикр замиридаги ройи Қурама,
Ганжи бодовар агар бўлса садойи Қурама,
Борма зинҳор сўйи Ҳотами тойи Қурама.

Шарҳ айлай сифати ҳодисаи даҳри дигар,
Қиссаи булжажабу ҳодисаи шаҳри дигар,
Дашту саҳройи дигар, баҳри дигар, наҳри дигар,
Обу оши ҳама заққуму суви заҳри дигар,
Арзу афлоки дигар, даври бинойи Қурама.

Самадо, сахла дигар бора Кировчи йўлидин,
Солма ёдимга ани дашти қиёмат чўлидин,
Талхком айлама лутфинг била аччиқ қўлидин,
Шиквагар то бўмайин қуми Қарақчи чўлидин,
Бир юриб йўлида минг сўкма саройи Қурама.

Турфа шаҳрики анинг сарсари монанди самум,
Куйдирур шиддати сармоси халойиқни чу мум,
Ҳар тараф анда олиб хайли бало, фавжи ҳужум,
Суви заҳробаи ғам, чашмалари айни зақум,
Ҳосилу маҳсули офоти бақойи Қурама.

Ёзу қиш уру яланғоч нару модасидур,
Модазоди галаи хирс соғин подасидур,
Олти хуржинни олиб бўйнига озодасидур,
Сар-сари од дами субҳни шаббодасидур,
Дема тўфонки насими зурафойи Қурама.

Менки юрдим Қурама ичра босиб қору қиров,
Кўрмадим анда башар синфини ғайр аз хару гов,
Бойини чиннийи жононасидур эски ликов,
Жоми жамшедисидур бийларини куҳна сулов,
Қопи минг йилгиси мирзойи қабойи Қурама.

Мавзиэким бўса моҳияти исми Қурама,
Қурусун оти онинг, исмини мендин сўрама,
Бир кўруб бори дигар, ёнига ҳаргиз йўлама,
Йўласанг ташна бўлуб йўлида андин сулама,
Тўла қатрони жаҳаннам ҳама сойи Қурама.

Оқибат чарх налар солмади бошимга мени,
Қилди сарсон само заррада бошимга мени,
Осмон устида тош айлана бошимга мени,
Солди туз ўрнига қум, кўк уза ошимга мени,
Бу сазо бирла жазо азми ҳавойи Қурама.

Дея кўрма Қурама, хўб ани, ҳокими хўб,
Хўблар топмаса Қандир ани йўлида чўкуб,
Берса Эшонқули юз йилқини олдиға суруб,
Арқмас, тоати ҳар ранжига, ҳуррам бўма кўп,
Филмасал берса агар дема ҳавойи Қурама.

Тоқи айвонки ани қуллай кандир дерлар,
Осмон остида кўталча сифат қир дерлар,
Устини халқ қараб, остида пир-пир дерлар,
Тоқлар жумла бу Кандир олида ер дерлар,
Манзари марги муаллақ ба самойи Қурама.

Тоқи шоҳинийи кандир дема Мири ғзаби,
Бўлди бу ҳужжат илан офати дунё сабаби,
Бўлмасун нега мунни марги халойиқ талаби,
Ҳасаби мири ғзаб, мири ажалдур насаби,
Модари фавжи бало ҳодиса зойи Қурама.

Қимки Кандирдин ошиб ер юзига боз келар,
Баҳудо шаҳри фанодин ба бақо соз келар,
Токи ҳифзи самади олдида мумтоз келар,
Ё магар лашкари қудсий анга ҳамроз келар,
Чунки миърожи қазодур бу қуройи Қурама.

Чархи еттинчики Кандирни фурумоясидур,
Саъди акбар фалаки минбари шаш поясидур,
Осмони қамари соясининг соясидур,
Одам ўлдурмоқ ани робитаи доясидур,
Қилма умрингни ҳабо баҳри ғинойи Қурама.

Жазм қилсанг, анга чиқмоқни жаҳондин кеча кўр,
Ўлтуруб устида аввал кафанингни бича кўр,
Йўлда қанча сув агар бўлса ани сен ича кўр,..

Бормау, кўрма дуюм бора қаройи Қурама.

Субҳ Кандирда насимики, ўтар ул саҳари,
Ул насими саҳарий, дема самуми сақарий,
Совуғи заҳри сақар, иссиғи дўзах шарари,
Турфа тогеки, баса одама шоён зарари,
Қуллаи қийри қадар баҳри фазойи Қурама.

Чиллау қишда ким ул ким қиса Кандирда юруш,
Айлағай ул киши бешак жули астарни бадўш,
Олғай андин асари шиддати зармо дилу туш,
Ул замон дўзах агар бўлса қилур дар оғуш.
Мисли маҳбуби пари талъати моҳи Қурама.

Фарқи Кандирда гаҳиким мен эдим бо дили чок,
Топмайин тушгани бу ҳоли табоҳ ҳийла — ҳалок,
Келди олдимғаки, ул фаҳри ҳама хилқати хок,
Абду Қодир насаби асл абан анжади пок,
То Кировчи бўлиб ул роҳ намойи Қурама.

Токи бордим бу равиш ҳолки мақсадга қарин,
Юз надомат била юз фавжи ғаромат ба камин,
Тани Мажнуни алам, қомати монанди нигин,
Тушубон васли жалолатга йироқ ғамга яқин,
Шукр кўрдим басиҳат ҳукми равойи Қурама.

Лиллаҳилҳамдки Махмур саропо юрдум,
Боши Авлуқ, оёғи шаҳр ҳаёни кўрдум,
Неча кун ҳокимини олдида якто юрдум,
Борица давлати айёмни боҳам сўрдум,
Шунча бас, қилма дуюм бора ҳавойи Қурама.

АВСОФИ ҚОЗИ МУҲАММАД РАЖАБ АВЖ
(Қози Муҳаммад Ражаб Авж сифатлари)

Бу мажмуи солори воло ҳасаб,
Сазовори қози Муҳаммад Ражаб.

Эрур Андижон анга асли ватан,
Вале ҳолиё Янги Қўрғонда тан.

Қаротепанинг қозийи акбари,
Бўлуб қовму қишлоғининг раҳбари.

Абан ан жадин Андижон шаҳридин,
Эрур Янги Қўрғон макони макин.

Агар қозини изласанг қайдадур,
Қаротепа, ё Янги Қўрғондадур.

Ажаб қозийи, қоҳили, жоҳиле,
Бўлуб омилик илмига комиле.

Анинг кўксини чок қилсанг, ҳама,
Филу ғашини пок қилсанг ҳама

Адамдур алиф анда кўп излама,
Бу нархарни қози дебон сизлама.

Лақаб ҳофиз, Авж оти анинг,
Ҳайуло сувар шакли зоти анинг.

Магар келди Мозандорондин бу дев,
Жаҳон рангидин қўрқуб, айлар ғирев.

Насаб Ож ибни Ануғдин эрур,
Ҳасаб гул ё асли муғдин эрур.

Чиқиб ар-ари қилди чандон узун,
Бўлур сақфи гардунға қилсанг сутун.

Кесиб бир шитолангни ҳам икки йўл,
Равон айла Жайҳуну Сайҳунга пул.

Терибдурким офоқдин паттани,
Йиғиб кўчадин лакпуриш латтани.

Қийим паттани жамъу пайванд этиб,
Ани устидин латтани банд этиб.

Қилиб тул дасторини юз қулоч,
Вале эскиликдин эди минг умоч.

Даме гар бузулса бу дастори зор,
Тузатмоққа солгай анга мардикор.

Буриб жумла дарвозани салласи,
Эшикларни вайрон қилар калласи.

Жаҳон ичра бу қозийи девранг,
Эрур мазҳабу миллати ревуранг.

Тузар ўзини гоҳи зуҳҳоддек,
Қилар шаклини мисли уббоддек.

Гаҳи марди муллои олим ўзи,
Гаҳи боби раддул-мазолим ўзи.

Гаҳи пешвойи сияҳномалар,
Гаҳи дохили базму ҳангомалар.

Юрар гоҳи дар сурати шайху шоб,
Гаҳи зуфунун шакли закки жаноб.

Гаҳи толиби базлау ҳарзагўй,
Гаҳи нозими назми берангу бўй.

ҒАЗАЛИ ҚОЗИ МУҲАММАД РАЖАБ АВЖ ДАР БОРАН ХУД

(Қози Муҳаммад Ражаб Авжнинг ғзи тўғрисидаги ғазали).

Келгил, эй аҳбоб, аввал тарзи рафторимни кўр,
Баъд даври гумбази дастор давворимни кўр.

Қимки дасторимни кўрса ўрни[дин] кўрқуб (турар),
Бетаҳорат айлаган оламни мурдоримни кўр.

Гоҳким бошимга саллам ўлмаса, ул дам қараб,
Расму роҳи, тўҳмату шалтоқ кирдоримни кўр.

Қозилиқда жамъ қилган пулни савдо айласам.
Асфаласофил деган даврида бозоримни кўр.

То адамдин азми дунё айладим юз вой ким,
Қўймадим оламда бир кун нафси қаҳҳоримни кўр.

Бошланур боши сабоҳи уйқудин то ним шом
Олти эшик, етти тешик, нону нондоримни кўр.

Бир магармажманки юз минг аждаҳо гар учраса,
Айларам бир луқма деви жуи ашроримни кўр.

Гарчи мен қилдим тахаллус Авж ёлғондур ҳама,
Халқнинг остида қолган бахти жабборимни кўр.

А В С О Ф И Ҳ О Ж И Н И Ё З

(Ҳожи Ниёз сифатлари)

Учинчи эрур ҳожийи [бад бурут],
Бўлур етти бошлиқ юҳо, икки пут.

Тутар ўзини ҳожийи Макка ҳам,
Борибман дегай Маккага якка ҳам.

Нишонида йўқ зарраи файзи ҳаж,
Ани ҳожи десанг эрур бул хараж.

Гумонимга ҳаж қилмаган бўлса ул,
Тариқи ҳарам билмаган бўлса ул.

Қиган бўлса мақбули ҳақ бўлмаган,
Дуоси ижобат қарин бўлмаган.

Магар йўлда ул жиннийи рў сиёҳ,
Сотиб ҳажни харж айлаган ул бароҳ.

Зи бас лода, маъжунийи бадкайфдур,
Анга яхши мадҳу сано ҳайфдир.

Олиб неча пулни пайи нафси рев,
Зиҳи макру найрангу афсуни дев.

Кўрунг меваи ризқ исботини,
Билинг доми тазвири авқотини.

Гаҳи ҳожийи фавжи фарзоналар,
Гаҳи жиннийи жамъи девоналар.

Гаҳи миришаб, гаҳ сипоҳи булур,
Гаҳи осилар рӯсиёҳи будур.

Гаҳи дохили садри аҳли сулук,
Гаҳи қобили базми тожул-мулук.

Гаҳи амри айёру, гаҳ доғули,
Гаҳи навбаҳори, гаҳи омули.

Гаҳи соҳиби ганжи асрор ҳам,
Гаҳи толиби шеър ашъор ҳам.

Ҳақиқат неча кун хотири каъбидин,
Туғуб бу ғазал мочаи табъидин.

ҒАЗАЛИ ҲОЖИ НИЁЗ

(Ҳожи Ниёзининг ғазали)

Даври фалакда, дўстлар, сарсари танги роҳ ўзим,
Гирди жаҳонни чарх уруб, сайқали меҳру моҳ ўзим.

Баски пиёда йўл юруб, яхши-ёмонни кўп кўруб,
Маккада неча йил юруб фазлахўри илоҳ ўзим.

Ўзими сода ҳам десам, жиннийи лода ҳам десам,
[Кетима] хода ҳам есам ҳожийи қиблагоҳ ўзим.

Даври жаҳонда қолмади мен қилмаган гуноҳи бад,
Хоси замона аҳлида осийи рўсиёҳ ўзим.

Ҳожийи [бадбурут] десанг, бўзахўри ўғут десанг,
Олтию тўрт гўрт десанг, рост ўзим, гувоҳ ўзим.

Поча талош каллалар зиллакаши маҳаллалар,
Ўғрийи эски саллалар шом ўзим, пагоҳ ўзим.

Ҳажни сотай йўлда деб, ўлмайин йўлда-чўлда деб,
Менга киройи қўлда деб, муътарифи гуноҳ ўзим.

Журм десанг қабат-қабат, фиқҳ десанг сабат-сабат,
Наҳс десанг наमत-наमत, сўфийи хонақоҳ ўзим.

Шукрки мунча ҳол илан, хотири пур малол илан,
Нафси саки вубол илан, тозайи шайху шоҳ ўзим.

Барча вужудим [бесубут], жисмими бори етти пут,
Абу жадим сағу сафут, бе шаку иштибоҳ ўзим.

Менки тамаъга бандаман, халқи жаҳонда гандаман,
Нарса тиларга рандаман, хоҳ ўзим, нохоҳ ўзим.

Субҳидами силаб юруб, ҳимматим олти [ман] қурут,
Ўстига етти тўрба тут, луқмахўри пагоҳ ўзим.

Шоҳи жаҳонпаноҳга, довари додхоҳга,
Хони зафарсипоҳга чоқари хайрхоҳ ўзим.

Гоҳи Хўқанда миришаб, гоҳи ҳарамда ҳақталаб,
Гоҳ кулухи мустаҳаб бўлжажаби гиёҳ ўзим.

Хатми ғазални айлаган, белни хатога бойлаган,
Оши каварни пойлаган ҳофизи садргоҳ ўзим.

[Бесубути] ягонаман, тантанани замонаман,
Жиннийи жовидонаман, масхара дастгоҳ ўзим.

ДАР СИФАГИ ҲАКИМ ТУРОБИИ ҲАЗОР ХАЛТА БУДИР

Биҳамдиллаҳ табиби шаҳру Буқроти халойиқман,
Ажалдин ҳам бани одамни ўлдурмоққа фойиқман,

Табиби шаҳр номи ойда бир бемор ўлдурса,
Вале мен кунда юз бемор ўлдурмоққа ҳозиқман.

Мени бадбахт то зарбул-масал бўлдум табибликда,
Жаҳон ворича акнун кўп ҳақоратларга лойиқман.

Ҳакими шаҳр деб, олдимга ҳар ким келди ўлдурдим,
Тариқи ростим шулдурки, жаллоди халойиқман.

Эрур кўп ноҳақ (ишлар) гарданамга тавқи лаънат ким,
Жаҳаннам садрига бу журм илан сардори собиқман.

Адамдин то келибман даври оламда хисолим шул,
Мусулмонларга ҳосидман, мунофиққа мувофиқман.

ДАР СИФАТИ ҲАКИМ ТУРОБИЙИ ҲАЗОР ХАЛТА

(Ҳаким Туробий ҳазор халта сифатида)

Бешинчи табиби Туробий эрур,
Саломига лаънат жавоби эрур.

Ажаб бир ҳакими шақоват сиришт,
Мақомига дўзах эрур сарнавишт.

Кезар дашту саҳро касал истабон,
Ажал орқасидин юрар қистабон.

Жаҳон ичра ул жоҳили нобакор,
Ажал илгин олганга келди дучор.

Езиб олдига икки минг халтани,
Йиғиб эски юз лак тугун латтани.

Терибдур дўкониға тўқсон тувак,
Солиб ҳар тувак ичра ўн уч сумақ.

Кимиким тувакдин талаб қилса нўш,
Берур нўш дору дебон маргимуш.

Эрур ранги қиш чилласидин совуқ,
Ҳақоратга бопу сўқарга ёвуқ.

Анга бори зиллат тўшатсанг савоб,
Юзига таҳорат ушатсанг савоб.

Кўрарман они гоҳ дўконида,
Туруб икки шайтон ани ёнида.

Келар олдига кимки дору сўраб,
Ба аҳволи ранжури дарду тааб,

Берар заҳрни нўш дору дебон,
Ани ўлдуруб беажал шул замон.

Жаҳон ычра бул аблаҳи пур фусус,
Қилур ўзини сонийи Жолинус.

Юрар гоҳ ҳикмат усулида ул,
Гаҳи муддаи шеър йўлида ул.

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Топиб бу ғазални зи роҳи усул.

МУЖРИМ ОБИД

Шоир Мужрим XVIII асрнинг бошларида Бухорода яшаган. Унинг яшаган даврида Бухоро хонлигида Амир Шоҳмурод (1784—1802), кейин унинг ўғли Амир Ҳайдар (1802—1826) ҳукмрон эдилар. Бу хонлар замонида ва булардан кейин Бухоро иқтисодий-маданий томонидан жуда орқага кетади. Диний таассуб, гадойлик, қаландарлик авж олади. Бу хонларнинг маданий савиялари жуда тубан бўлиб, ҳатто ўзлари ҳам қаландарлик билан шуғулланадилар. Санъат ва адабиётга ҳеч аҳамият бермайдилар. Бу хонлар феодал системасини мустаҳкамлаш мақсадида ўзларига асарлар бағишлаган шоирларга гадойчилик, қаландарлик қилишни тавсия қиладилар. Илғор шоирларни таъқиб қилдилар, жазоладилар.

Талантли шоир бўлган Мужрим ҳам бу хонлардан ҳечқандай илтифот кўрмайди. Мужрим Амир Ҳайдарга бағишлаб бир қасида тақдим қилганида хон унга ёрдам бериш ўрнига шоирликдан воз кечишни, қаландарлик қилишни маслаҳат беради. Бироқ, Мужрим хон маслаҳати билан бормади. Камбағаллик, муҳтожлик ичида бўлса ҳам севган ижодий ишини давом этдирди. У ўзининг турмуши ҳақида шундай дейди:

Рўзгор аҳли ичра хор ўлдим,
Адвани аҳли рўзгор ўлдим.
Дар дедим манга учради девор,
Гул бошимга тақилди бўлди хор.
Бир қуруқ чўпи бед бўлмишман,

Ҳаммадин ноумид бўлмишман,
Эмди манда на орзу, на ҳавас,
Ғайри тупроқ уза кўмилмак бас.

Умрини оғир моддий қийинчиликлар ичида ўтказган бу шоирнинг асарларида ўз тақдирдан нолиш, замонасидаги аҳволлардан шикоят мотивлари жуда кучлидир. Мужрим Бухорода вафот этган.

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Замона ҳар кима бир тарз рўзгор қилур.
Биравни восили давлат, биравни хор қилур.
Биравни қўлиға берур мадори мулки жаҳон,
Биравни то дам ўтгунча бемадор қилур.
Биравни ғам била, қайғу билан адо айлар,
Биравни ишрати оламға пойидор қилур.
Биравни дийдан биносидин жудо айлаб,
Тамоми умрин асокашга интизор қилур.
Биравга сийму зар беҳисоб рўзи этар,
Биравни бир пул учун йўл юзида зор қилур.
Висол бирла йил ўтса замонча кўринмас,
Бирор замонгина ҳижронни йил шумор қилур.
Фалакдин ҳар нечаким дарду ғам нузул айлар,
Юрогим ичра келиб, жо тутуб диёр қилур...
Биравни кўнглида кибру ғурур, завқу ҳузур,
Биравни кўйи ғарибликда хоксор қилур.
Кўнгулки жазбаи ишқ ўқига нишона эрур,
Чу дард текса қачон бир замон қарор қилур...
Бу дайрда киши бир-бирдин айрила тушса,
Шароби васл нафас этмайин хумор қилур.
Биравга меҳри фулус жаҳонга шатта урар,
Ғарибу ғамзадалар кўнглини шикор қилур...
Биравки кўнглига ишқ ўтидин шарора тушар,
Жунун бошиға тушарга нечук қарор қилур.
Чунончи аҳли муҳаббат йўлуқса бир-бирига,
Ҳикояти ғаму афсонаси, барор қилур.
Чу ошно ҳамага беғараз эрур Мужрим,
Анинг учун ҳамани ҳолис эътибор қилур.

* * *

Гулистон ичра кирсам ҳолима сарву суман йиғлар,
Қилур булбул фиғону полалар бирла чаман йиғлар.

Эшитсалар мани бошимга тушган мунча савдони,
Биёбонларда Мажнун, тоғ ичинда Кўҳқан йиғлар,

Осилди ишқ туғени билан Мансур дор узра,
Аналҳақ наъра тортиб, чўбайи дору расан йиғлар.

Юрак қон бўлмағунча дидадин хуноба йўқ жори,
Бировга текмаса бир дарди бедармон қачон йиғлар.

Менинг ишқим ҳадиси тушса гар маҳфил аросиға,
Қуяр парвона-ю, мотамда шамъи анжуман йиғлар.

Бу ҳасрат бирла охир даҳри фонидин гузар қилсам,
Уқуб ғамномаи ҳажримни ҳар бир марду зан йиғлар.

* * *

Охир ул бедодгар қасди мени жонимдадур,
Ёки, тиғин тез этарга муддао қонимдадур.

Кўчинг эй мардумки бир тун бўлмағайсиз фарқи хун,
Мунча селоби балоким чаши гирёнимдадур.

Ерга тушган шуъласига тоқати наззора йўқ,
Ул ҳароратким манинг хуршеди тобонимдадур.

Соғинурман кош Мажнун бўлса эрди улфатим,
Ҳурматим тутмас хирад аҳлики, давронимдадур.

Хоҳ сотсун, хоҳ қўйсун, хоҳ озод айласун,
Бандаи фармонидурман ҳукм султонимдадур.

Ҳар кима дарду алам даркор, келсун манда бор,
Чугзи олий ҳимматам, бу ганж вайронимдадур.

Кўнглум афгор ўлғанин андин халойиқ фаҳм этар,
Ким хароши доғ кашфи оҳу афғонимдадур.

Тифллар девонадур деб, олдилар тегра тўшим,
Неча тифли ашк кўрким ёна мижгонимдадур.

Эсдин озғон, телба бўлғон, чарх урғон, бағри доғ,
Халқ ҳар тил била ёд айлар менинг шонимдадур.

Ҳар ким ўз ҳолиға олам ёна ўз нафсиға банд,
Ҳеч ким билмас на ҳасратлар менинг жонимдадур.

Тил шикоятға туриб, ўз ҳолима солмай назар,
Нафсима боқсамки, ул ҳам банди нуқсонимдадур.

Мужрим англаб халқи олам кўрдилар кўзга ҳақир,
Билмадилар хосиятлар банду зиндонимдадур.

* * *

Кўнглумни ҳирсу нафсу ҳаво хона қилдилар.
Ақлимни олдилар, мени девона қилдилар.

Душман сўзумни айди ёмон, дўст кўрди хуш,
Миннат аларға тил била афсона қилдилар.

Мардумки, кўзу қошдек эди яхши ошно,
Не топтилар базмдаки, бегона қилдилар.

Ул шамъи базм партавидин жонға тушти ўт,
Гўё мени мушобиҳи парвона қилдилар.

Кофир кўзи, қароқчи қоши, ўғри кифриги,
Мунча ситамни қайси мусулмона қилдилар.

Ул кўй итлари сориға айладим гузар,
Шодамки, хулқу хўйи муҳиббона қилдилар.

Онларки, тўла бошлари мағзи хирад эди,
Ҳар шод, ғамни қисмати пешона қилдилар.

Сандин ҳам ўтти илгари Мужрим шумори кўп,
Андин хабар етишмади оё на қилдилар.

* * *

Ҳар сўзда ҳар биравга не ширин нукоти бор,
Бол томди оғзидинки тилинда наботи бор.

Тасхир бўлмаған киши қолмас бу даҳр аро.
Ул шўхнинг бу навъда гар илтифоти бор.

Васлини истаган ўзидин қатъ этар ҳаёт,
Андин кечар биравни, керакли ҳаёти бор.

Шоҳини кўнглум этмади парвоз — боли йўқ,
Ҳар қушға [ким] боқарман учарға қаноти бор.

Ишқ аҳлининг дўконида йўқтур матои сабр,
Ошиқ йўқ улки, қавлану феълан саботи бор.

Шарҳи гаминг руқумиға девони хотирим,
Мижгон қалам, қора ёшу кўздин давоти бор.

Халқи замона таънайи Мужримлигинг қилур,
Огоҳ йўқки, ҳақдин умиди нажоти бор.

* * *

Сенингдек ёрдин бегона бўлмоқ бор экан охир,
Муқими кунжи ҳасратхона бўлмоқ бор экан охир.

Фалотун табълар бирла ўзумни тенг билур эрдим,
На билдим, беҳирад, девона бўлмоқ бор экан охир.

Умид бирла тузуб эрдим ҳисори ошнолиғни,
Бу таъмиримға ҳам вайрона бўлмоқ бор экан охир.

Ғами ишқингни, жоно, ҳар неча элдин ниҳон тутдум,
Халойиқ оғзида афсона бўлмоқ бор экан охир.

Қочайдим ўт дегандин, ўтмас эрдим жони шириндин,
Жамолинг шамъиға парвона бўлмоқ бор экан охир.

Кўзум мағрури васл эрдиму кўнглумда ҳаво ўзга,
Нигоҳи ошно бегона бўлмоқ бор экан охир.

Бўлуб Мужрим ва лекин каж ёзилгон хатти пешони,
Мукаллаф жониби зиндона бўлмоқ бор экан охир.

* * *

Эшитдим ул пари ағёр бирла ошно бўлмиш,
Мени кўзумға бу равшан жаҳон шоми қаро бўлмиш.

Кўзум оқу қароси дўстлар бўлмас харидорим,
Магар бозори меҳр ичра матоим кам баҳо бўлмиш.

Жаҳондин шавкат оти қатъу кулли муртафиъ бўлди,
Ки бу бечораға аҳбоб кўп номеҳрибон бўлмиш.

Ҳужуми ҳасрату ғамдин силинди ҳосили жисмим,
Камоли заъф кўрким пўст бирла устихон бўлмиш.

Қарибсан ҳам кўнгулни завқи дунёдин кўтармассан,
Надер Мужрим демай халқи жаҳон ишинг хато бўлмиш.

* * *

Дариф айланмади чархи фалак бир кун маромимға,
Тазарви бахт илинмай, ром бўлмай ўтти домимға.

Яқосиға қўлум етмай, чолиб домонидин тутмай,
Фалак не қилганимға айланибдур интиқомимға.

Қоранғу рўзгорам балки хорам, жони афгорам,
Ажаб йўқтур агар табдил топса субҳ шомимға.

Бу кунларким жаҳонни бузғудекдур шиддати оҳим,
Қуёш қўрқуб киролмас мунча тўфонлиғ мақомимға.

Уюм атрофини селоби ашким қилди дарёе,
Эшик масдуддур, эй ғам, букун келма саломимға.

Нуқуди умр халқи даҳр савдосиға сарф ўлди,
Қизиқ бозор сард ўлди ҳама савдойи хомимға.

Не обидлиғда масрурам, на Мужримлиғда маҳжурам,
Чу толеъ ёр йўқ, миқдор йўқдур мунча номимға.

* * *

Гулистон интизоринг, сарв қадингни хиромон қил,
Қаро зулфингни оч, сунбул димогини паришон қил.

Чекар булбул фиғон, гул ғунча айлар пираҳан пора,
Буқун мен нола айлай, сен доғи чоки гирибон қил.

Май ич, маҳбуб қуч, мутриб билан чу беғам ўлтурғил,
Оёгинг қўйма зинҳор илгинин ўлгунча даврон қил.

Қизориб чиқти гардундин қуёш меҳринг сўроғинда,
Тақаллуф бартараф хуршеди рухсорингни тобон қил.

Бошингга ҳар нечук савдо кетурса даҳр ошуби,
Ҳарос этма қўлингдин келса, айшингни ду чандон қил,

Сени қўндурғали қилдим муҳайё жон аро жойинг,
Бузуқ қошонамизга бир кеча ўзунгни меҳмон қил.

Самандингни жиловин сақла Мужрим додхоҳингдур,
Десун арзини хоҳи дора чеку хоҳи зиндон қил.

* * *

На хушдур ҳар кишига ишқ ўтдин асар бўлса,
Самуми оҳ бирла йўқ таажжуб баҳравар бўлса.

Кўзи хуноб ила тўлган, чиройи заъфарон бўлгон,
Муҳаббат бирла қон ютқан эранлардин назар бўлса.

Фанг майхонасидин нўш айлаб ҳар киши жоме,
Кўрарлар нашъан дилҳоҳ, кимнинг ҳалқи тар бўлса,

Хуш ул риндеки молу мулки олам кўзга илмайдур,
Қаро туфроқча билмас, олдида анбуҳ зар бўлса.

Муҳаббат кўнглунг ичра бўлса, қобил ҳамдаминг улдур,
Юроки дардсизни дема ҳамдам гар падар бўлса.

Алам майдонида разм айла Обид, ҳимматинг кенг тут,
На дерсан эл қулоқиға эшитмак бирла кар бўлса,

* * *

Айғил манга кўнглим недур асрори ниҳонинг
Лол ўлди магар ҳажрида гўё бу забонинг.

Ақлим сенинг ақлингдуру ҳушим сени ҳушинг,
Жисмим сени жисмингдуру жоним сени жонинг.

Сен подшоҳи мулки тану қалъаи жонсан,
Илгим, оёғим икқаласи тахти равонинг.

Бир маслаҳатим айғилу йўлимға равон қил,
Шоядки қабули ҳақ эса ушбу равонинг.

Шодим борида шодсан, ғам била ғамда,
Жоним мени жоним эди қўйнимда маконинг.

Эй булбули табъим на ҳаводур бу чаманда,
Беҳуда эрур нолау фарёду фиғонинг.

Обидни балоларға гирифтор қилибсан,
Айғил манга кўнглум недур асрори ниҳонинг.

* * *

Не тараф азм айласам олдымда истиқбол ғам,
Боқмай ұтсам ҳам келур, соя каби дунбол ғам.

Кеча ҳамболину кундуз ҳамдами ёри сафар,
Ҳар қаён борсам анисим мунча моҳу сол ғам.

Эй масиҳим бир замон бошимға еткурғил қадам,
Улгали еттим, манга кўргузди бу аҳвол ғам.

Эй хуш ўл ринди хароботики бир соғар била,
Осмон емрулса келмас кўнглига мисқол ғам.

Ҳамдилиллаҳ, ишқ аро соҳиб ривожи даҳр ман,
Дард бахту толеим идбордур, иқбол ғам.

Соқиё, май берки тавба эшикин масдуд этай,
Тобакай қилсун мани маҳжурни помол ғам.

Гоҳи Обидлиғ отим бирла қилиб кўнглимни шод,
Гоҳи Мужрим деб ёзиб, ўзимга ҳасбя ҳол ғам.

* * *

Бу кеча кошонам узра ёр меҳмон келмади.
Қолибим беруҳ қолди, лутф этиб жон келмади.

Посишаб нолам эшитиб, бўлди булбуллар камуш,
Не учун ушбу саҳар овози афғон келмади.

Ваъдаси ёлғон эди ё манъ қилди гайр ани,
Яъни ул бебок табъи қавли ялғон келмади.

Чашмаи чашмим мурури ашкдин қолди қуруб,
Ул тасалли бахш ашки чашми гирён келмади.

Бошими гардун сари еткурмади файзи қадам,
Оллоҳ, оллоҳ, қомати сарви хиромон келмади.

Қўп соғингандин кўзумда қолмади бир зарра нур,
Партави зулматзудойи моҳи тобон келмади.

Бу масалдур, Обидо, халқ ичраким, қайси ятим;
Оғзи тегди ошға-ю, бурнидин қачон қон келмади.

* * *

Тонг отди чиқма уйдин ҳар тарафга қилма наззора,
Мабодо бўлмағай ою қуёшнинг пардаси пора.

Юзунгга ҳалқи олам кўз солурга орзу айлар,
Таваҳҳум улки яксон бермағайлар жон якбора.

Лабингдин ғунча кулмак истару наргис нигоҳингдин,
Тараҳҳум айла помол ўлмасун гул кирма гулзора.

Фидойи илтифотинг бир бўлак бағри адолардур,
Фақиру бенавову мубталову зору бечора.

Бирор дафъа сени кўрган айирмас кўз жамолингдин,
Қиё боқмас агар хуршед бўлсун ўзга рухсора.

Сен ул покиза атвору мақоли бебаҳодурсан,
Харидоринг бўлуб Юсуфни кўрким кирди бозора.

Қарош ҳолимга, эй дилдор, гоҳи марҳамат бирла,
Мени Обид сенинг йўлингда саргардону овора.

* * *

Ажаб бахти ёмонман, яхшилар ичра гузорим йўқ,
Бўлубман фарқи баҳри дард умиди канорим йўқ.

Харобу нотавону абтар ўлди кишвари кўнглум,
Тараҳҳум бирла обод айлагай ул шаҳсуворим йўқ.

Қолибман тангнойи зулмат обод ичра найларман,
Замони хуш кечургундак ёруғлиқ рўзгорим йўқ.

Қаёнга юзланай, аҳволи зорим кимга шарҳ айлай,
На ҳолинг бор, нечуксан дегудек бир дўстдорим йўқ.

Мени мужрим қилибдур шоҳи иқлим, ҳасад кўнглум.
На ким амр айласа қилмоқдин ўзга ихтиёрим йўқ.

Майи васлин тилаб саргарми жоми ҳажри бўлмишман,
Ажал паймонасидин ўзга бир дафъи хуморим йўқ.

Кўнгулнинг дастидин охир жаҳон овораси бўлдум,
Ба сони зарра бир ерда туролмасман, қарорим йўқ.

На бир Мужрим бўлуб аҳли гуноҳ олдиға йўл топдим,
На бир Обид экан деб ҳам жаҳонға эътиборим йўқ.

* * *

Сансиз, эй маҳваш, кўнгул сайри гулистон истамас,
Балки жисми нотавоним роҳати жон истамас.

Шаҳди жондин ҳам сучукдур ҳар такаллум қилғонинг,
Лаззати лаълингни кўрган оби ҳайвон истамас.

Итларинг меҳмоним ўлса пора бағрим туъмаси,
Телба кўнглум мундин ўзга яхши меҳмон истамас.

Иззу жоҳи Миср ила меҳри Зулайҳо манъ этар,
Юсуф этмас ёд Яъқубини канъон истамас.

Қоши ёдур, кифрики ўқ, кўзлари жон олғучи,
Дам-бадам юз қон тўкар, қон аҳли товон истамас.

Гунчаға солмас назар, оғзингдин ўлғай баҳравар,
Оразинг бепарда кўрганлар гулистон истамас.

Бу не қадду бу не қомат, бу нечук тарзи хиром,
Бир тамошо айлаган сарви хиромон истамас.

Ҳилвати жон кечалар шамъи жамолингдин ёруғ,
Онча мустағни зиёи моҳи тобон истамас.

Мужрим ўлмиш ишқ файзи бирла дарёйи алам,
Лангари табъи расодур ваҳми тўфон истамас.

* * *

Нахли қади ораста сарви чаманимсан,
Гулрези сухан, тўтийи шаккар шиканимсан.

Монанди садаф қўйнума жо қилғали кўнглум,
Азбаски қадам туфроғи дурри аданимсан.

Кўнглум санга вобаставу жоним санга сар,
Султони саропардаи иқлими танимсан.

Пайдойи жаҳон ҳосили умрум санга масруф,
Бир сарви чаман зебу маҳи сим танимсан.

Кўнглумни олур чоқда азиз оқибатим хор,
Хуш дилбари, жон парвару пур макру фанимсан.

Жон исяму сендин келадур хаста машома,
Кўз машъалиға Юсуфи гул пираҳанимсан.

Мужрим санга кўз пардасини қиллираҳандоз,
Кел, кел букун, эй шуълайи байтул-ҳазанимсан.

НАВОИЙ ҒАЗАЛИҒА МУҲАММАС

Олами фонийда кулфатсиз маконе топмадим,
Ғайри андиҳу ғаму оҳу фиғоне топмадим,
Бир аниси шоду ғам ширин забоне топмадим,
Меҳр кўп кўргуздум, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон баса қилдим фидо, ороми жоне топмадим.

Даҳр аро ёлғуз ўзумдек хоксоре кўрмадим,
Бекасу беёру беғамхору хоре кўрмадим,
Бир ҳазони ноумиди навбаҳоре кўрмадим,
Ғам била жонимға еттим, ғамгусоре кўрмадим,
Ҳажр ила дилсўхта бўлдум, дилситоне топмадим.

Ким кўрубдур мен киби расвойи даврон бағри қон,
Волау шайдо эрур ақлим ани кўрган замон,
Сарф бўлди хизматида гарчи жони нотавон,
Ишқ аро юз минг маломат ўқиға бўлдум нишон,
Бир камон обруда тузлукдин нишоне топмадим.

Оҳи дард олудим учун равнақи ишқим аён,
Субҳи иқболим эрур идбор шомига ниҳон,
Борму йўқ гулзори олам ичра мандек боғбон,
Кўнглум ичра сарв ўқдур ғунча пайқон, гул тикон,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулситоне топмадим.

Фаҳмиға лойиқ амал қилғучи олим кўрмадим,
Кўрдум, аммо табъини бир сўзда солим кўрмадим,
Эй кўнгул: сендин ба жуз ранжи мулоим кўрмадим,
Ҳусн мулки ичра сендек шоҳи золим кўрмадим,
Ишқ кўйи да ўзумдек нотавоне топмадим.

* * *

Токи ҳар девони таҳрир айлади ғам қиссасин,
Дарж қилди дафтари кўнглида боби ғуссасин,
Гарчи кўрмай қолмишам ушшоқ жисми жуссасин,
Кўп ўқудум Вомиқу Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз сўзумдин булжажаброқ достоне топмадим.

Обиди саргаштаи маҳжур доғи анжуман,
Бир дуогўйи ҳақири сокини байтул-ҳазан,
Етмасун ағёрдин дилдор кўнглига сухан,
Ул амон ичинда бўлсун, эй Навоий, гарчи ман,
Бир замон ишқида меҳнатдин амоне топмадим,

М А С Н А В И Я

Арзи аҳволи бу фақиру ҳазин,
Бажаноби муҳибби ибрат бин.
Яъни мен бор эдим муҳаққари дун,
Хоксори кам эътибори забун.
Давлати волидаини пушту паноҳ,
Ҳам йигитлик ғурури ҳодийи роҳ.
Ҳаваси жоҳу манзилу маъво,
Тушти бошимға яна кўп савдо.
Ринд ахлиға рафту омад деб,
Монеъ элни кўруб хушомад деб,
Қанда бир базм бўлса ҳозир эдим,
Кўп тамошо кўрарга нозир эдим,
Ҳама эл суҳбатимға толиб эди,
Орзулар кўнгулға голиб эди.
Иззатим, ҳурматим фузунроқ эди,
Ҳар тараф борғали йўлим оқ эди.
Бандадин эҳтиёж йўқ эрди,
Кўнглимиз бу сабабга тўқ эрди.
Кунда кўп меҳмон кузатмак ила,
Бирин олиб, бирин узатмак ила.
Қанда бўлса муҳаббат аҳли-ю, доғ,
Айлар эрди бу нотавонни сўроғ.
Мен ҳам онлар била бўлуб хурсанд,
На ғами ую, на зану фарзанд.
Мутааддид ҳақирхона қилиб,
Меҳмон келгали баҳона қилиб,
Йўллари узра янтизор эдим,
Эл оросида эътибор эдим.

Умр бори бу йўлда бўлди адо,
Эмди ўтган кунимга вовайло.
Қарилиғ қирқ ёш мобайди,
Наҳсликдур бу йўл, ул саяди,
Бўлди фарзандлар бариси кабир,
Манга бўлди бу муқтазойи замир,
Ким алар соясида бўлсам пир,
Ула турғонда қилғуси тавфир.
Жоним осойиши алар биладур,
Шомнинг зийнати саҳар биладур.
Яъни фарзандлар мулозим эрур,
Хизматим барчасига лозим эрур.
Бўлушурлар ўларгача манга ёр,
Ҳар на амр айласам эрур тайёр.
Ғалату беҳаво деб эканман,
Сўзларим кўп хато деб эканман,
Ҳайф молу манол беҳуда сарф,
Ки ани айлагай зиён ила ҳарф,
Ману жоним билур на ўтти манга,
Осмондин на жавр етти манга.
Икки ўғилу беш қиз бариса,
Ҳар бари бўлдилар бир уй эгаси.
Ҳар ким ўз рўзгори бирла хуш,
Кўҳна вайроқада мену бойқуш.
Кўрдиларким атода йўқ дирҳам.
Рафту омадни қилдилар барҳам.
Волидалари бевафо бўлди,
Бизга бўлди, наким жафо бўлди.
Ушбу қарридин этмадилар ёд,
Анинг учун мену кўнгул ношод.
Неча манзумани савод этсам,
Мен анингла кўнгулни шод этсам.
Эйки, фарзанд деб йиғарсан мол,
Санга ҳам бор бу сифатлик ҳол.
Берса фарзандингга худойим зар,
Сендин ар қолмаса ҳам анга етар.
Ул ҳам ул бир эгани махлуқи,
Анга маълум эрур бору йўқи.
Берса неким ҳазойини тўлалур,
Дема харж ўлғон ила кам бўладур.
Ўзунгга масриф айла борингни,
Хуш кечур умру рўзгорингни.
Бўла олсанг мужаррад ўл, эй ёр,

Кадхудо бўлмағил басад зинҳор.
Кадхудолиққа мубтало бўлма,
Хотун учраса ошно бўлма.
Гар чидай билмасанг, билиб қил ишинг,
Бўлмағил хору зор ёзу қишинг.
Умр ёшдин ўтар, ҳавас дилдин,
Оёғинг ҳеч узулмагай гилдин.
Қору боринг эрур пушаймонлиғ,
Бори суду зиён паришонлиғ.
Кўр мени холими-ю, ибрат ол,
Мендин ўтган на эрса ёдинга сол.
Менда ҳам бор эди бу хил кирдор,
Охиру оқибат бу бўлди кор.
Рўзгор аҳли ичра хор ўлдум,
Адвани аҳли рўзгор ўлдум.
Манга йўқ ғамгусору шафқатлиқ.
Аҳли авлоддин муравватлиқ.
Дегай отам қошида бор бўлай,
Ғаму шоди етишса ёр бўлай.
Бир қуруқ чўби бед бўлмишман,
Ҳамади ноумед бўлмишман.
Эмди манда на орзу, на ҳавас,
Ғайри туфроғ узра кўмилмагу бас.
Эмди бу сўзни ихтисор қилай,
Нафъи йўқ, юз ёзай, ҳазор қилай,
Хатм этай ончи ҳасби ҳолимни,
Ғазалиётими, мақолимни.

МУНИС

Шермуҳаммад Мунис Хоразм хонлигида сув бошқарувчи — мироб оиласида туғилди, унинг ота-боболари қадимдан шу ишни бажариб келганлар. Муниснинг яқинлари унинг ўқиш ва тарбиясига катта аҳамият берадилар. Мунис мактаб ва мадрасада замонасига яраша таҳсил кўради.

Мунис ёш чоғиданоқ адабиёт, санъат ва тарих билан қизиқиб, ўзбек, форс, озарбайжон классикларини чуқур ўрганган ва ўзи ҳам ижод қилмоққа бошлаган. Мунис дастлаб кичик лирик шеърлар ёзиб ўқувчилар ўртасида обрў қозонади. Мунис хон саройи девонхонасига хизматга тортилди, бир мунча вақт ўтгандан сўнг миробликка тайинланади. Мунис мироблик билан бирга ижодий ишини ва ўз билимини оширишни давом эттиради. Замонасининг илғор кишиси бўлиб етишади.

Мунис ҳам ўз ижодида ўзидан илгари ўтган ўзбек классик шоирлари, айниқса Навоий традициясининг давомчисидир. Унинг лирикасида ўз даврининг ҳаёти ва у яшаган давр кишилари илғор табақасининг ҳис-туйғулари ўз ифодасини топди.

Хон, беклар зулми, хурофот, жаҳолат ҳукум сурган феодализм шароитида халқни маърифатга чақирди, кенг меҳнаткаш табақа аҳволини осонлаштириш устида ўйлади. Шубҳасиз, унинг қарашлари чегараланган эди.

Мунис яхши хаттот, музикашунос, тарихчи ҳам эди. Унинг Хоразм тарихига оид «Фирдавсул-иқбол» номли катта асари бор. Мирхондининг «Равзатус-сафо» номли асарини ўзбекчага таржима қила бошлади.

Унинг шеърлари ўзи ҳаёт вақтидаёқ девон ҳолига келтирилиб, кейинчалик тош босмада нашр этилган. Айрим шеърлари ўзи ўлгандан сўнг ҳам Тошкентда чиққан «Баёз» ва тўпламларда босилиб турган.

В

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

олийи мулки тариқат гар Низомийдур манга,
Манзили маъниға Хизри роҳ Жомийдур манга.

Хотиримға Хисравидин ҳар замон шўре етиб,
Банда давроннинг бори ширин каломидур манга.

Пир Ансорий сўзидин чошни нутқим топиб,
Сўзда ҳосил шарбати юҳъйил-изомидур манга.

Ҳофизии Шероз лутфидин тараққийлар топиб,
Жилвагаҳ аҳли тасаввуфнинг мақомидур манга.

Юзума Аттор ҳар лаҳза дўкони файз очиб,
Доим андин атр парвар жон машомидур манга.

Файзи Фирдавсий гаҳи кўнглум очиб фирдавсдек,
Гоҳ Хоқоний футуҳининг паёмидур манга.

Гоҳ табъим Анварий нури била равшан бўлуб,
Гоҳ Саъдий жомининг файзи мудомидур манга.

Топибон ишқи Ироқийдин замирим нашъайи,
Ҳосил аҳли ишқнинг шўри тамомидур манга.

Нусхаи таъйид Бедилдин топиб файзи сухан,
Маъни ичра номаи иқбол томидур манга.

Қилса ҳосид даҳли бежо сўз аро йўқтур ғамим,
Ким бу маънида Навоий руҳи ҳомидур манга.

Тонг эмас Мунис агар бўлсам кироми қадрким,
Устоди зоҳиру ботин Қиромийдур манга.

* * *

Шамшод қоматингға бўлуб банда боғда,
Айлар топуқ ҳамиша туруб бир аёғда.

Кўюнгдин айру нохуни ғам йиртадур юзин,
Гулга агарчи бўлди ватан, саҳни боғда.

Парвона ўзни ўтга солур ихтиёрсиз,
Гўёки кўрди партави ҳуснинг чароғда.

Сен ўртада қуёш сену маҳбублар нужум,
Нур айлар иқтибос туруб сўлу соғда.

Ҳажрингда бедимоғлик этсам на айбким,
Гисуйи мушкборинг иси йўқ димоғда.

Ҳар кимниким кўрармен, эрур жустужў иши,
Бу олам ичра бир киши йўқдур фароғда.

Мажнуну Кўҳқан етаолмас ғуборима,
Ҳар нечаким алар югурур дашту тоғда.

Васлинг ҳарими ичра эрур оламу валеқ
Бир кимса йўқки бўлмағай андин сўроғда.

Дарёйи ишқ қаъриғадур ғарқ, дур каби,
Мунисни демангизки, қолибдур қироғда.

* * *

Истадинг эй дил, кўзин жонинг керакмасму санга?
Куфри зулфин севдинг имонинг керакмасму санга?

Дарду ғам сели била буздунг кўнгул кошонасин,
Эй малоҳат ганжи, вайронинг керакмасму санга?

Жамъ этиб ўтлуғ кўнгулларни муқайяд айладинг,
Ҳалқайи зулфи паришонинг керакмасму санга?

Тири ғамзанг муддаи кўнглиға зойиъ қилмаким,
Ул ҳадафдур, хора пайкониинг керакмасму санга?

Сарсари оҳимни, эй гардун, қилурсан тунду тез,
Машъали хуршеди рахшонинг керакмасму санга?

Бизки беш кун меҳмонмиз, эй фалак қасринг аро,
Инжитурсен бизни, меҳмонинг керакмасму санга?

Эй гул, айларсан жафо хорин уруб Мунисға жавр,
Андалиби дилкаш илҳонинг керакмасму санга?

* * *

Ихтиёр этғали ағёрни ул ёр манга,
Рашкдин ҳардам ўлур тоза бу озор манга.

Ўзгаларга қилиб ул шўх вафолар зоҳир,
Мени кўргач, қиладур зулмни изҳор манга.

Баски, бедод манга етти дамодам ондин,
Жон низор ўлди, кўнгул хаста, бадан зор анга.

Гарчи ул қотил урар ўзгага тиғи бедод,
Лек анинг ғайратидин жон бўлур афгор манга.

Кўр вафоким тутарам жонима андин миннат,
Ҳар жафоким қилур ул шўхи ситамкор манга.

Кундузум кеча каби бўлса қоронғу, не ажаб,
Ки сочин очтию кўргазмади рухсор манга.

Байтул-иҳзонни ёвуқдурки бошимга йиқғай,
Бўйлаким сел оқизур дидаи хунбор манга.

Ҳар киши ҳимматиға лойиқ эрур матлуби,
Бўлсун, эй шайх, сенга ҳуру худо ёр манга.

Ёр кўйиғаки, ағёрға бор бор анда,
Мунисо, бор дединг ул хайл аро, не бор манга.

* * *

Эй кўнгул, фарёд қил гар ҳажр бедод айласа,
Топилур фарёдрас, ҳар кимки фарёд айласа.

Сайд бўлмай қолмак имкон йўқ кўнгуллар қушлари,
Дом зулфин, дона холин, кўзни сайёд айласа,

Умрлардур қайди ҳажрида гирифтор ўлмишам,
Асру миннотдормен бир лаҳза озод айласа,

Мунча меҳнатларки чекдим хотирамдин маҳв ўлур,
Меҳр ила бир дам ул ой мен зорни шод айласа,

Ишқ одобига олим бўлғай эрди Кўҳкан,
Ўзни шогирду мени ўзига устод айласа.

Қил тажарруд сайриким руҳониятдин дам урар,
Ул чаман сори гузар ҳар сарви озод айласа.

Чархи мину бирла ўйнар нотавон Мунис мудом,
Бир қадаҳ май бирла гар ул муғбача ёд айласа.

* * *

Кулбам сари жононим келмасму экан оё,
Ҳажрида ёмон ҳолим билмасму экан оё?

Сўрмаққа борур ёрим ошиқлари аҳволин,
Деб ул мани ҳам ошиқ келмасму экан оё?

Ҳажрида қолиб йиллар олмас хабаре мандин,
Олида киши ёдим қилмасму экан оё?

Сўрғай эди ҳолимни ошиқларидин билса,
Гар билса доғи кўзга илмасму экан оё?

Ханжар чекиб эл бағрин тилмакдин этар эҳсон,
Бағримни манинг ёраб тилмасму экан оё?

Баским тўладур ёшдин кўзни оча олмасмен,
Бир лутф илиги они силмасму экан оё?

Гулзори висолиға Мунис ета олмас ҳеч,
Айлаб талабин елдик елмасму экан оё?

* * *

Қилурлар бир-бирининг суҳбатин гарчи ҳавас аҳбоб,
Эмаслар лек даврон гардишидин даст рас аҳбоб.

Фалак мундоқки нокомлиғ зоҳир қилур ҳар дам,
Эмаслар ҳеч фориг ғам чекардин бир нафас аҳбоб.

Муҳаббат расмидин огоҳ этиб, миннат тутуб бергил,
Агар жон нақдини сендин қилурлар мултамас аҳбоб,

Замона аҳлининг манзуридур чун моли жамият,
Қачон топгай манингдек бир ғариб ҳеч кас аҳбоб.

Эрурман ўйла бекаским борурға боғласам маҳмил,
Тополмас айламакка нола андоқки жарос аҳбоб.

Тутай кимдин умиди марҳаматким ёқғали жоним,
Урарлар оташ аъдоу солурлар хору хас аҳбоб.

Десанг аъдо шикасти давлатимға топмасунлар даст,
Йиғ атрофингға, эй шаҳ, адл бирла пешу пас аҳбоб,

Шакар янглиғ жаҳон аҳлиға ширин комлиғ еткур,
Хужум этсун десанг устунгда андоқким магас аҳбоб.

Эрур бир гул ҳавоси бирла Мунис кўнгли бол афшон,
Нечук сақларлар айлаб они маҳбуси қафас аҳбоб.

* * *

Меҳр ҳар кимдинки уммед этдим ўлдим ноумед,
Нечун узмай олам аҳлидин мени шайдо умед.

Ўзгалар ҳар неки уммед этти етти комиға,
Менда етмак қайда, қилмоқ доғи йўқ қатъо умед.

Икки зид бир ерда жамъ ўлмак эрур амри маҳол,
Кел, жаҳондин ё тамаъ уз, эхиратдин ё умед.

Ҳар ким ўз жинсин бу бозор ичра айлар арзи кас,
Шайхдин зуҳд истау, соқидин эт саҳбо умед.

Гўша тутма бош олиб кетким фароғ асбобини,
Қилмас эрмиш ихтилооти халқдин доно умед.

Одамидин бўлмади мавжуд жуз жавру жафо,
Тутмағил бу жинсдин меҳру вафо асло умед.

Мунисо, не бахту толиъдур манга ким бўлмади,
Ёрдин бир илтифот изҳор қилдим ё умед.

* * *

Санга жаҳонда агар бўлмаса зару дур ганж,
Кўнгулда фақр ғамин айлағил тасаввур ганж.

Жаҳон хазойини манзурим ўлмаса тонг йўқ,
Ки фақр элига эмас мужибн тафоҳур ганж.

Узунга ранж бериб ганж истамак недур,
Ки элга нафъ етурмас бажуз таҳассур ганж.

Ҳақорат ила тўни йиртуқ элга қилма назар,
Харобададур алар бари сарбасар пур ганж.

Атойи ганж ила нокасни сарфароз этма,
Ки сифла ҳолиға кўп еткурур тағайюр ганж.

Чу дасти холи ила борғунг охир этмас суд,
Юрутмак урдуви жоҳинг аро юз уштур ганж.

Жамоат аҳлиға қил ганжрезлик, эй шоҳ,
Қилур аларға фузун журъати таҳаввур ганж.

Далирлик сабаби давлату жалолат эрур,
Нисор этарлар агар бор эсанг баҳодир ганж.

Дуойи давлати хоразмшоҳ қил, Мунис,
Ки файз адли била рашки равзадур Урганж.

* * *

Гунчалар очилдию, кўнглум очилмайдур ҳануз,
Булбулосо хотирим гул майли қилмайдур ҳануз.

Заъф аро ушшоқға ибрат бўлубмен оҳким,
Кўзга аҳволи низарим ёр илмайдур ҳануз.

Ваъдаи васл айлаб эрди, айлади, таъхир кўп,
Ё ибo қилдию, ё ёдиға келмайдур ҳануз.

Пеша айлаб чарх золи тинмайин тун, кун даме,
Диябаримча жавр ойинини билмайдур ҳануз.

Ерни ашким фарқ этиб, зўр этти оҳим сарсари,
Недин эркандур фалак тоқи йиқилмайдур ҳануз.

Юз надомат бирла эмди ўзни ўлтурсам нетонг,
Сажда қилмоқлиқға бошим бир эгилмайдур ҳануз.

Ихтиёр этса агар Мунис яна саргашталик,
Панд қилмангким жунунидин айилмайдур ҳануз.

* * *

Дўстлар, менсиз даме оҳанги ишрат қилмангиз,
Сиз ичиб саҳбо мани хунхори ҳасрат қилмангиз.

Гар муяссар бўлса бир маҳбуб ила базми нишот,
Менсизин суҳбат тузарга майлу рағбат қилмангиз.

Топсангиз базми висоли, анда ёд этмай мени,
Зор кўнглумни асири доғи фурқат қилмангиз.

Мен каби йўқдур арода бир киши махмури айш,
Кимсага мендин зиёда бода шафқат қилмангиз.

Фақр мазмуни баса мубҳамдур, ай аҳли сулук,
Кечмайин жондин анга беҳуда диққат қилмангиз.

Аҳли дониш бирла ҳардам айлангиз базми китоб,
Жамъи нодонлар била изҳори улфат қилмангиз.

Дўст улдурким ёмон кун юз эвурмас дўстдин,
Мунис аҳволин кўруб тарки муҳаббат қилмангиз.

* * *

Қилмоқ изҳори такаббур, недур эй бандаи ожиз.
Фитратингга назар эт, бўлма ҳадингдин мутажовиз.

Шафқат илги била ожиз фуқаро бошини сила,
Зўрлиғлар била инжитма алар кўнглини ҳаргиз.

Ҳокими шаръсен, ўлмоқ недурур мойили ришват,
Қайси мазҳабдадур ул ҳукмким шарият била жоиз.

Қил ҳазар тийри дуойи бадидин аҳли дуонинг,
Офат аҳли инод ўлди русул хайлиға муъжиз.

Бергил инсофки занжири уқубат бўла олғай,
Буки салғутға берурлар эгириб ришта ажойиз.

Қилма гулфом улус қонидан илгингники гулгун,
Қилмағай ранг мукофот ила жайбингни бу қирмиз,

Бўл кичиклик била собит тиласанг амн ҳисорин,
Ким кирар дойираларға бу сифат бирла марокиз.

Истасанг бўлмақинг абнойи замон ичра муаззаз,
Бўл ҳақир элга мажолисдау хилватда муаззиз.

Ихтилоту аҳли жаҳон неку бадиға қила олмас,
Бу жаҳон неку бадиға киши гар бўлса мумаййиз.

Айла таътили ҳавоу ўқуғил масъалаи ишқ,
Бўлса ҳақни қўюбон мабҳаси ботилға мужаввиз.

Фазл бир давлати пояндадурур шукрки, Мунис,
Бўлди ҳақ фазлидин ул давлати пояндаға фойиз.

* * *

Басе ғам боридин чекмиш оғирни,
Яғир қилмиш ҳазин кўнглум бағирни.

Фалак ғам юкларин солганда элга,
Яғирнимга менинг қўймиш оғирни.

Билурсен ғам юкин кўп чекканимни
Яғирним устида кўрсанг яғирни.

Итинг кўрсам манга унс айласун деб,
Берурман гаҳ кўнгулни, гаҳ бағирни.

Рақиб олдингда бўлмоқдин ҳазин мен
Тиларман кўрмасам ул бўлмағирни.

Замон аҳлиға бўлмиш шиква ойин,
Нетонг севсам агар гунгу сағирни.

Нажоте истасанг Мунисға ғамдин
Аёқчи тут анга ҳардам чоғирни.

* * *

Бу замон ичра азиз эл не ажаб хор бўлуб,
Уламою фузало бўлса сазовари алам.

Шуаро деса ҳижо йўқса хушомад доим
Рўзгорини фалокат билла айлаб барҳам.

Фуқаро ўткара олмай баҳузур авқотин
Қўйса ҳар сори жало марҳаласи сори қадам.

Ким мукаррамдур аларким эдилар дун ҳиммат,
Топибон жоҳилу нодон шарафи нозу ниам,

Ҳам эрур кунд табиатлар эл ичра мумтоз,
Хиссат оролиғ ила айлабон изҳори карам.

Ҳам эрур омили махсус авон бирла авом,
Чекиб эл моли учун зулм ила тиги ситам.

* * *

Давлатинг боридадурлар борча олам ошно,
Қайтғоч давлат жаҳонда топилур кам ошно.

Ўйла бекаслик мени маҳзунға топмиш дастким,
Бир киши йўқдур манга жуз кулфату ғам ошно.

Баски даврон хоҳиши бегоналиғ солмақғадур,
Бир-бирига бўла олмас икки ҳамдам ошно.

Кимки бўлди ошно бот айлади бегоналиғ,
Топмадим бу давр аро бир аҳди маҳкам ошно.

Гар вафо бўлса бирида бўлғай эрди, кўрмадим,
Бўлдилар ҳар нечаким авлоди одам ошно,

Ҳажр ранжидин ўларга етмишамким кўрсалар,
Ҳолима тутғай азо бегона, мотам ошно.

Ишқ аро ул навъ эрур ваҳшат мени мажнунғаким,
Ўзгани демай бўла олмас кўнгул ҳам ошно.

Дард чекмак, ашк тўкмак ишқ элига хосдур,
Ҳар кўнгулга дард, ҳар кўзга эмас нам ошно.

Мунисо, даврон ғами бегона бўлсанг тонг эмас,
Ким санга бўлмиш буюк донишвар Акрам ошно,

* * *

Фамингдин эрур ўтлуғ оҳим расо,
Ки онинг бўлур шўъласи чархсо,

Кўнгул ўтининг ўйла дуди чиқар,
Ки бўлмиш манга тийра субҳу масо.

Тирикликда худ масканимдур қопунг,
Агар ўлсам анда мазорим ясо.

Малул ўлмишам, муғбача, бода тут
Ичай ҳар неча бор эсам порсо.

Агар эр эсанг қўп жаҳонгир бўл.
Уй ичра ўтурма, нечукким нисо.

Эмас яхшилик, яхшиликка карам,
Карим эрсанг аҳсан ило ман асо.

Вафо хорхоридин ўтким, бу гул
Жаҳон боғида бутмамиш, Мунисо!

* * *

Истасанг сайр учун, эй дилбари зебо сахро,
Кўнглума келки эрур турфа мусаффо сахро.

Етти сахроға магар файзи баҳсри хуснунг,
Ки эрур боғи эрамдек чаман оро сахро.

Келу сахроға хиром айла баҳор осоким,
Кўкариб сабзалар ўлсун тарабафзо сахро.

Сайри сахро кетарур занги кўдурат дилдин,
Мундин аксар эди, маъвойи Масиҳо сахро.

Ул қадар шўри жунун воқий ўлур кўнглума ким,
Вусъати бирла бўла олмас анга жо сахро.

Гоҳ тоғ ичрау гаҳ шаҳрдадур ошубим,
Мани мажнуннинг эмас, манзили танҳо сахро.

Доғлиғ кўнглум ўлуб қон тўжилур кўзлардин,
Кўр не янглиғ очадур лолайи ҳамро сахро.

Ўтти Мажнун каби кўп телбараган ишқ эли, лек
Топмади мен каби бир бодия паймо сахро.

Оҳи тоғларни йиқар, ашки иморатларни,
Ер юзин охир этар Муниси шайдо сахро.

* * *

Ютубон бу замонда қон шуаро,
Назм этар гавҳари фиғон шуаро.
Ерга хуршеддек солур даврон,
Қилсалар сайри осмон шуаро.
Дўстлар лутфидин қилур маҳжур,
Баски бор душмани замон шуаро.
Юз хушомад била гадолиғ этиб,
Топа олмас емакка нон шуаро.
Давлат асроридин эрур ғофил,
Ҳар неча эрса нуктадон шуаро.
Бўлуб ифлосдин зарурат ила,
Хиссат аҳлиға мадҳхон шуаро.
Шеъри янглиғ кезар маҳофил аро,
Қилғали дарди дил аён шуаро.
Гўиё рўзгор аносидин
Туғди кулфатда тавъамон шуаро.
Дардманду жафокаш элга қилур,
Назм ила дардини баён шуаро.
Аҳли давлатға бўлса ҳам маддоҳ,
Топмас иқболдин нишон шуаро.
Ғуссадин ўлгай эрди, топмас эса,
Шеъридек ёри ҳамзабон шуаро.
Баски даврон эрур ҳунар душман,
Қўрадур фазлидин зиён шуаро.
Мизбонлиғ қилурға йўқ нимаси,
Бўлса Мунисға меҳмон шуаро.

* * *

Чаманлар сайрига келгилки фасли новбаҳор ўлмиш,
Риёзи хулд янглиғ тоғу саҳро лолазор ўлмиш.

Май ичкан хўблар рухсоридин гуллар очиб олам,
Ўланг сувлар лабида ул сифатким хатти ёр ўлмиш.

Паривашлар каби гуллар қилиб гулшан аро жилва,
Алар шавқида булбул ун чекиб девонавор ўлмиш.

Муносиб эрмас уйда айламак оромким фирдавс,
Назоҳат важҳида саҳро юзидин шармсор ўлмиш.

Тамошо қилки ошиқлар кўзи янглиғ бўлуб ҳар ён,
Аёқиға хиромон сарвларнинг дур нисор ўлмиш.

Назар қил раҳмат осориғаким ҳар ён қуруғ ашжор,
Очиб гуллар, чиқориб сарвлар хузрат шиор ўлмиш.

Ҳаво Исо дамидек руҳпарвар гул нишот афзо,
Хушо улким чу Мунис гашт этардин комгор ўлмиш.

* * *

Рўза бисёр мени танг этмиш,
Баданим суст, аёғим ланг этмиш.

Табъима ҳардам оғирлиқ етуруб,
Қоф тоғи била ҳамсанг этмиш.

Янги ой шавқи таним зор айлаб,
Қоматим ийд гами чанг этмиш.

Заъф уйдин чиқоримга қўймас,
Ҳар қадамни неча фарсанг этмиш.

Бода махмурлиғидин рўза,
Мени ўлтургали оҳанг этмиш.

Пур жило май била соқийки хумор
Табъим ойинасини занг этмиш.

Маст этиб қил мададе Мунисга,
Ки сипоҳи гап ила жанг этмиш.

* * *

Гар топай десанг қаноат махзанидин интифотъ,
Уз тамаъ оламдину ҳосил қил андин инқитотъ.

Мутриби хуш лаҳжа тузгач хуш тараннум бирла
Эй хушо, завқ аҳликим беихтиёр этгай самоъ.^{руд,}

Эйки дерсен дўст розин махфи асрай жон аро,
Қилма маҳрам ҳам кўнгулким «жовазал иснайни
шоъ».

Чун қуёшдек оқибат киргунг қаро тўпроқға хор,
Не асиф қилмақлиқ авжи иззат узра иртифотъ.

Дастгоҳи фақрға қилма назар таҳқир ила,
Ким ҳақиқатда йўқ эски шолча заррин хилоъ.

Ғафлатингдин айла ашъе сайридин касрат зуҳур,
Айни ваҳдатдур гаҳ-гаҳ оғаҳлиқға топсанг иттилоъ.

Чун қарилиғ етти жозим бўл кетарга базмдин,
Қадди хамдур шоҳиди ишратға оғуши видотъ.

Эйки кирдинг ишқ бозориға юз савдо била,
Ғам била шод ўлки, ғамдин ўзга йўқ хушроқ матотъ.

Дайр аро бўл баҳравар ринд аҳли нўшо нўшидин,
Тутма Мунис шайхлар пандиға гўши истимотъ.

* * *

Яхши кунимда ҳар киши ким қилди ёрлиғ,
Дўнгач замона айлади душман шиорлиғ.

Атфол этакка тош йиғингизким, мени букун,
Девоналиқға еткурадур беқарорлиғ.

Нақди гаминг кўнгулда ниҳон эрди ганждек,
Синдурди бу тилисми беихтиёрлиғ.

Итлар азизроқ кўрунур халқ ёнида,
Мендинки кўюнг ичра чекарман бу хорлиғ.

Сувдек эриб оқармен этарда гамимни шарҳ,
Ё тоқат айлай олмон-у, ё шармсорлиғ.

Зулфингни ораз узра кўрарман нечукки абр,
Мен-мен ёруқ жаҳонда қаро рўзгорлиғ.

Мен гарча суҳбатингға эман лойиқ этма рад,
Бу гулшан ичра гул ул эрур бўлса хорлиғ.

Эй мутриб ўлди ҳалқани нағмангға жон асир,
Созингға ёр зулфидин олдингму торлиғ.

Мунисни гам егурди ҳалокатға, эй масиҳ,
Мақтулинга даме қилакўр гамгусорлиғ.

* * *

Керакмас жон манга жонондин айру,
Киши нетсун баданни жондин айру.
Лабидур чашмаи ҳайвон, эмас хизр,
Тирик ул чашмаи ҳайвондин айру.
Эрур равшан анинг ҳуснида они,
Ки кўнглум шод бўлмас ондин айру.
Нигорим боргали кўнглум бузулди,
Ки вайрон мулк ўлур султондин айру.
Булоғда ер пари тутғондек эрмас,
Хаёли дидаи гирёндин айру.
Вухуш ўлган каби Мажнунға дамсоз,
Ғами эрмас бу саргардондин айру.
Недин васлиға еткурмас мени ким,
Эмас гул булбули ноладин айру,
Эмасман ишқидин айруки бўлмас.
Самандар отоши сўзондин айру.
Кўнгул қўйингдин айру беноводур,
Наво булбулда йўқ бўстондин айру.
На нашъа ҳосил айлар шайхи нодон,
Шароби соғари ирфондин айру.
Елиқтилар жаҳон аҳли, ва лекин,
Дами Мунис эмас афгондин айру.

* * *

Кўюгда қилай десам гадолиғ,
Дерлар санга борму подшолиғ,

Тарк айладинг аҳли ошнони,
Бегонага айлаб ошнолиғ.

Ҳарна ситам ўлса қилғил, эй чарх,
Солма ароға вале жудолиғ.

Ботинда риёдур этса зоҳид,
Зоҳирда агарчи порсолиғ.

Мунис нега нукта кўп суарсен.
Кам бўлса, матоъ ўлур баҳолиғ.

РУБОИЯЛАР

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар,
Бедор дилу кўзлари пурнамдурлар,
Зинҳор аларни қилмағил озурда,
Оташдаму барҳамзани оламдурлар.

*

Ангаким масти жоми давлатдур,
Қон ичарда фақирлардин не хабар?
Ори уйқуға борган англамағай
Уйқусизларға ҳарне бўлса агар.

*

Сабот истасанг мулк бунёдиға,
Адолат била ет улус додига,
Адолатдин ўлди эл осойиши,
Эл осойиши мулк оройиши.

*

Бу қишки эрур ер юзи кўзгу музидин,
Бир васфини ақл этолмас юзидин,
Иссиғ кунидин шаммаи изҳор этсам,
Совуқроқ эрур зоҳиди нодон юзидин.

*

Тутма бадгў бирла суҳбатким, ёмон сўз захридин
Ниши занбур каби ҳар дам берур озорлар,
Ким яқинроқ борса итга ҳурмоғидин инжитур,
Балки тишлаб жисмин афгор, тўнин мурдорлар,

*

Эмас мард — турғонни йиқса киши,
Агар келса қўлдин, йиқилғонни турғуз,
Шуруинг ўлса на ишга туз айла ниятинг аввал,
Бори амални ҳабо бил, агар туз ўлмаса ният,

ЖОНИЙ

Жонийнинг номи Мулла Қурбон бўлиб, унинг яшаган ва ижод этган вақти XVIII асрнинг охири чораги ва XIX асрнинг биринчи ярмига тўғри келади. У Бухорода яшади ва ижод этди. Сайфий деган шоир Жонийнинг вафотига бағишлаб ёзган тарих — марсиясида:

Хирад пири деди уйқумга тарих айлагил Сайфий,
Дедим минг икки юз эллик бошида Жони жон кетди.

деб ёзади. Демак Жоний 1250 (1834) йилда вафот этган. Бизга маълум бўлган тазкираларда Жоний биографиясига онд маълумотлар учрамайди. Аммо шоирнинг мукаммал девонидан икки нусхаси бизгача етиб келган. Улар ҳозир ЎзССР Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида сақланмоқда. (Инв. № 125, инв № 7483) Ушбу тўпламга киритилган Жоний шеърлари тахминан 1833/1834 йилларда кўчириб ёзилган девонидан (инв. № 125) олингандир.

«ДЕВОН» ДАН

ҒАЗАЛЛАР

урди бўстон сайриға сарви хиромон силкиниб,
Қилди пояндоз гул баргин гулистон силкиниб.

Кулгусидин гул сочиб, қизлар билан нозин кўруб,
Панжасида зарларин гул қилди эҳсон силкиниб.

Зулф бирлан ўйнабон атридин анбар тўкканин,
Сунбул они кўрди-ю, бўлди паришон силкиниб.

Гунча гуфторин кўруб чирманди хазро пардаға,
Сарв рафторин эшитиб, қолди ҳайрон силкиниб.

Ҳар ким ўз гулрўйиға маҳв эрди, Жоний, бил они
Гул юзин кўрди-ю, булбул қилди афгон силкиниб.

* * *

Йиғлатди кўзларимни ажаб лабларинг кулуб,
Важдим бу эрди шамъи жамолингдин ўргулуб.

Ҳар қайси бошқа-бошқа тилар садқа бўлмагин
Қошу кўзингга жону кўнгүл ақл олдуруб.

Васлинг тириклигим сабаби субҳу шом, бас,
Бошинг учунки борма менинг кўнглими узуб.

Таъбир қилдим ой юзинга мунзави калаф,
Рухсоринг узра хатти муанбарни туш кўруб,

Бир кўрмак иштиёқидин эй навбаҳори ҳусн,
Тунларни ўткурур йўлинг устида ўлтуруб.

Сен шод сайр ичинда паричеҳралар била,
Мен хаста доғ бир гўшада зор телмуруб.

Жоний, ниҳояти талабинг қўйи туфроғи
Жон берса оз эмастур оёғингга бош қўюб.

* * *

Санга бир кун дедим, эй маҳжабин, шомимни маҳтоб эт,
Сен айдинг йиғламоқдин ашки олинг бодаи ноб эт.

Мен онга навҳа қилдим ҳолима бир келмадинг ҳаргиз,
Гулоб урмай, кўзум мардумларин дерсенки симоб эт.

Сариғ рухсор уза гулгун сиришким ҳолатин кўргил,
Гулистон ичра раъно қоматингдин гулни бетоб эт.

Хатинг савдосида гул оразингдин беҳабар сонма,
Нигоҳ тиғи била гул гунчадек кўнглимни сероб эт.

Юраклар пора-пора, таҳ-батаҳ қондур жигар, Жоний,
Чаманда сийна очиб, гул яқо чокини ноёб эт.

* * *

Маломатлар етишти санга, эй жон, мен ёмондин кўп.
Нечаким менга етти сарзаниш аҳли замондин кўп.

Агар булбул чаман саҳнида юз йил навҳа тортаркан
Эмастур бир нафас мен бенаво чеккан фиғондин кўп.

Итинг бирла менинг шаънимда сонсиз можаролардур,
Басо, Фарҳоду Мажнун элга қилган дostonдин кўп.

Жамолингдин кўзум боғида бир наврас гул очилмиш.
Шукуҳи жилваси юз гулшану минг гўлситондин кўп.

Сари кўйингда танҳо мен киби зору ҳазин йўқтур,
Агарчандеки сенда ўртаган бехонумондин кўп.

Қадинг сарвини истаб бир гулистон ичра кўз солдим,
Анга монанд кўзга кирмади сарви равондин кўп.

Адамдур, беибодур Жонийи мискин, афокаллоҳ,
Жаҳон ичра баҳосин қилмағил аҳли замондин кўп.

* * *

Тун оқшом оразингдин тўлун ой кўрдим хаёл ичра,
Ўзимдан бордим ул гоятда бўлдим ўзга ҳол ичра,

На раъно сарвқад давринг гули рухсори зебин
Чаман аҳлини маҳви ранг айлабдур камол ичра.

Хушо, гулзор аро гулгун узори наргис олтуни,
Ики заррин ғазола турфароқдир ҳусни ол ичра.

Малоҳат боғидур ҳуснинг, навокат сендадур ёри,
Пари пайкар санамлар ходим ўлмишлар жамол ичра.

Менинг коми дилимға заҳри ҳажринг шаҳди роҳатдур,
Бу лаззатни киши топмас юриб юз йил висол ичра.

Не давлатдур менга дилдор ёди бирла жон бермак,
Не мушкул иш эрур оҳсиз малолидур малол ичра.

Фано бўлмай етишмас белу оғзинг сайрига Жоний
Сарпо умр бори сарф ўлмиш қийлу қол ичра;

НАВОИЯ ҒАЗАЛИГА МУҲАММАС

Боғи жаннат гулшани ҳуснингга руҳафзо эмас,
Нахли тўби қоматингдек сарв гардунсо эмас,
Не деб олам ичра хаттинг рашкидин савдо эмас,
Сунбулин Лайли очибдур ел абир осо эмас,
Доғини Мажнун қонатмиш лолаи ҳумро эмас.

Баҳри ҳайрат ичра Вомиқ туздинг, эй Узро узор,
Гулда Лайли аксидур, булбулда Мажнундин шиор.
Бир тараф Ширин ҳадиси, бир тараф Фарҳоди зор.
Настаран кўзгусида бир сори мен, бир сори ёр.
Чеҳра аксин кўргузубдур ул гули раъно эмас.

Савсани тўн бирла сабзи хат муносибдур анга.
Нилуфарга хол юзида мазҳари нурул-ҳудо,
Мунча зебу зийнат ила сарви қаддидин адо,
Гулга ўхшатган каби ёримни гўё боғ аро,
Музтариб кўнглум қушидур булбули шайдо эмас.

Гўйё шамсу қамардур ҳусн шаҳристониди.
Кўрмадим ул ҳурваш шабхуни ризвон ёнида,
Гулжабинлар ҳасратидин бош қўйуб остонида,
Гулни сарв узра хаёл этдим кўнгул бўстонида.
Рост айтиб сарви гулрўйим киби зебо эмас...

Ул ситамгардин кўнгул ҳифзиға қилдим эҳтиёт,
Ҳар касу нокас била беҳуда қилмай инхирот.
Мутриби гулчеҳра илҳони-ла туздим инбисот.
Доим афғонимда булбул ноласидин йўқ нишот.
Ул ҳам андуҳзо эмас, бул ҳам нишот афзо эмас.

Новаки мужгон этиб ул шўх чўқ гўстоғ аро,
Қолди кўнглум захми пайконидин асру доғ аро,
Хизр бўлсун йўқ иложи кирмайин туфроғ аро,
Бўлмангиз мағрури ҳусн, эй шўхларким, боғ аро,
Сиз киби бултурги гуллардин бири пайдо эмас.

Қошларининг эгмасидин аксдур қавси қузаҳ,
Эй агар булдур жаҳон ичра савод этмас шабаҳ,
Жоний ўз гулчеҳраси эҳсонидин топмиш фараҳ.
Менга гулруҳ соқи-ю, булбулга гул тутти қадаҳ,
Мастдур улким, Навоийдек вале расво эмас.

ФУЗУЛИЙ ҒАЗАЛИҒА МУҲАММАС

Завқиминг вори ўшал тожи сазовора фидо,
Шавқиминг шуҳраси бошинг уза зар тора фидо,
Кўнглуминг маҳзани гул орази гулнора фидо,
Жониминг жавҳари ул лаъли гуҳарбора фидо,
Умриминг ҳосили ул шеваи рафтора фидо.

Қанд дерлар сўзинги, йўхса малоҳат кони,
Рамзидин гул тўкилур, дур гуҳари эҳсони,
Кўзларим ул ики меҳроби яшил ҳайрони,
Дард чекмиш бошим ул чашми сияҳ қурбони,
Тоб кўрмиш таним ул турраи таррора фидо.

Сарв дерлар қадинга аслида жаннат шажари,
Гўллари руҳи равон, инсу малакдур самари,
Юзларим лолалари шабнами сони саҳари,
Кўзларимдин тўкулан қатраи ашким гуҳари,
Лабларингдин сочилан луълуи шаҳвора фидо.

Юзинга садқа чаман сайрида гул соралари,
Бензатурлар дахи насрин киби бечоралари,
Кўзларим оқида мардум деялар қоралари,
Чок кўксумда ўлан қонлу жигарпоралари,
Маст чашмингда ўлан ғамзаи хунхора фидо.

Кўзларинг ўқи ўтуб кўксима бал жонимдин,
Қатра қонлар тўкула хар сари мўжгонимдин,
Бехабар бўлдум ўшал этдуги пайконимдин,
Пора-пора дили мажруҳи паришонимдин,
Сари кўйингда киран ҳар ита бир пора фидо.

Манга даст берса висолинг унин ошуртордим,
Кирликим найза қилиб душманингни туртордим,
Шукрилиллаҳки кўйинг хокина кўз суртордим,
Жону дил қайдини чекмакдин ўзум қуртордим
Жонни жононима қилдим, дили дилдора фидо.

Тонг дагил булбул агар тутса гулистонни азиз,
Дўгулуб гули ҳумро қилса бу бўстонни азиз,
Жоний, ҳоқонлар аро беклади султонни азиз,
Эй Фузулий, нўла гар сахлар эсанг жонни азиз,
Вақт ўла ким ўла бир шўхи ситамгора фидо.

РУБОИЯЛАР

Зулф эмас рухсори жонон узра умридур дароз,
Ул жиҳатдин ҳасратидин кўрмайин жон берсам оз,
Қокилинг торига банд ўлди кўнгул не важҳдин,
Улса ул нисбат била саргашталиқда сарфароз.

*

Қоматинг сарвинда кўрдим икки гулшанвор гул,
Икки гулгун оразинг аксиму, ё дастор гул.
Лаъл гул барги жабин, гулнор рухсору зақан.
Ҳар бирин ёлғон эмас айтилса юз харвор гул.

*

Ой талъати моҳ ёна кўрдим.
Ғафлатда эдим уёна кўрдим.
Лутф этдингу бошим узра келдинг,
Шукрки юзунгни қона кўрдим.

ҲОЗИҚ

Жунайдулло Исломшайх ўгли Ҳозиқ асли Ҳирот шаҳаридандир. Унинг туғулган йили тахминан XVIII асрнинг охириги чорагига тўғри келади. Жунайдулло 1800 йилларда Ҳиротдан Ўрта Осиёга келди. Бухорода, Қўқонда, Хоразмда адабий ҳаётда фаол қатнашади. У фақат шоир бўлибгина қолмасдан истедодли табиб ҳам эди.

Ҳозиқ XIX асрнинг I ярмида яшаган ва ижод этган шоирларнинг пешқадамларидан бири бўлган. Унинг шеърларида феодал даврининг мудҳишлигидан, олим кишиларнинг оғир қисматга мубтало эканидан норозилик овозлари барала эшитилиб туради. У зулм, ҳақсизлик, адолатсизликка нафрат ўқийди. Инсонпарварлик ғояларини қизгин равишда ташвиқ этади. Аммо Ҳозиқ ана шу ғояларни амалга оширувчи адолатли шоҳ бўлишига ишонар эди. Шунинг учун ҳам у Бухоро амири Насрулло номига бир шеър ёзиб, уни халққа меҳрибон бўлишга, беҳуда урушлар, қон тўкилишларга йўл қўймастикка чақиради. Бу чақириқ Насруллонинг шоирга ашадди душман бўлиб қолишига сабаб бўлди.

1842 йили Бухоро билан Қўқон ўртасида уруш бўлиб, у Бухоро амири Насруллонинг ғалабаси билан тугалланади. Бухоро лашкари Қўқонда қаттиқ талон ўтказди. Насруллонинг буйруғи билан кўплаб бегуноҳ кишилар, жумладан шоира Нодира ҳам ўлдирилади. Халқ қони ариқ бўлиб оқади. Ҳозиқ бу ваҳшиёна ҳодисалардан қаттиқ таъсирланган эди. Амир Насрулло

Бухорога қайтар экан йўлда Жунайдулло Ҳозиқни ўз олдига чақириб, унга эришилган ғалаба шаънига бир фард ўқишни буюрди. Шунда шоир барча аркони давлат ва лашкар ҳузурида амирнинг бетига тик қараб туриб қўйидаги шеърни ўқийди:

Буриди бар қади худ аз маломат
Либосе то ба домони қиёмат.

Таржима: Сен қаддингга лаънатлардан шундай либос тикиб кийдингки, у устингда то қиёматгача қолади.

Шундан бир оз вақт ўтгач ҳозиқ амир томонидан ўлдирилди.

Ҳозиқнинг ўзбек ва тожик тилларида ёзилган шеърларидан ташкил топган қўл ёзма девони СССР Фанлар академиясининг Ленинград бўлимида сақланади. Унинг тожик тилида ёзилган шеърларининг кичик бир тўплами Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида мавжуддир. Ҳозиқ машҳур шарқ афсонаси асосида «Юсуф Зулайхо» достонини яратган эди. Тожик тилида ёзилган бу достоннинг еттига қўл ёзма нусхаси Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида сақланмоқда. Бу достон Ҳиндистонда ва Тошкентда нашр этилган. Ҳозиқнинг ўзбек ва тожик тилларида ёзилган айрим шеърлари кўп қўл ёзма баёз ва тўпламларда ҳам учрайди.

Ҳозиқ инсонпарварлик, халқпарварлик ғояларини ташвиқ этган, зулм, истибодга қатъий равишда норозилик билдирган жасур шоирлардандир. Ҳозиқнинг гўзал лирик шеърлари унинг инсон қалбининг ҳаяжонлари, нозик кечинмаларини маҳорат билан тасвирлаган сўз устаси эканидан далолат бериб туради. Шунинг учун ҳам Ҳозиқни ҳақли равишда XIX аср I ярмида яшаган ва ижод этган ўзбек ва тожик адабиётининг отоқли арбобларидан бири деб ҳисоблашимиз мумкин.

Ушбу тўламга киритилган шеърлар Ҳозиқнинг СССР Фанлар академиясининг Ленинград бўлимида сақланмоқда бўлган қўл ёзма девонидан олинган.

ҒАЗАЛЛАР

Д

имоғим иллатин, бағримни доғин май илож этмаз,
Кавокиб гардишиндур бу ғам вазъин мизож этмаз.

Дема тожи эрур шаҳнинг ғам ўди бошина чихмиш,
Бу маъни жонига ким равшан ўлса тахту тож этмаз.

Намозу рўзадин бағрин ўлан ошиқлари сўрма,
Нечукким подшоҳ вайрон ўлан ерни хирож этмаз.

Фано аҳлиға хавфи ворму шайтон бирла тангридин,
Ки ўғри муфлиси торож қилмас, шоҳ бож этмаз.

Кел, эй Ҳозиқ, бу дунёни талоқ эт, кимса эр ўлса
Эр ўлуб бу талиқа-ла бисоти издивож этмаз.

* * *

Муҳаббат меҳнатин билган киши роҳат писанд этмас,
Ачиқ май истаган махмур табъи майли қанд этмас.

Бу шайдо кўнглими чун боғлади зуннори зулфи-ла,
Киши девонани занжир ила бу навъ банд этмас.

Асое нотавон кўнглумға берди қоматинг шавқи
Бу янглиғ нола журъат йўқса мандек дардманд этмас.

Сену кавсар зилолию, мену онинг лабин завқи
Нетай, эй зоҳид, андин ўзга сув кўнглум писанд этмас.

Кел, э, носеҳ эшит пандим ўзинг, дезона бўлмишмен,
Нечунким билмадинг девоналарга суд панд этмас.

Табассум гар лабидин кўз тутарсен, йиғлағил, Ҳозиқ,
Булут оқузмагунча ёшини гул нўшханд этмас.

* * *

Юзунг кўргач кўролмам, тоқате ашким ҳужуминда,
Нечукким тоб қилмас меҳрдин гардун нужуминда.

Хаёлинг бирла сенсиз дўш ширинком бўлмишдим,
Магарким васл тарёки эди ҳижрон самуминда.

Сенинг ҳуснинг киби зулфинг ила наззора кўрган йўқ,
На кокил шом зангинда, на ораз субҳ руминда.

Нечукким субҳидам ранги қуёшнинг панжасин ўпмиш,
Сарафроз эт, сабо, туфроғини ёрим қудуминда.

Ачиқ-сучук сўзи била ёримдин эмин бўлмоғим
душвор,
Эрур нўшиға ниш андоқки бўлмиш шахд мўминда.

Лаби лаълинг тишинг ила сўзунгнинг обу рангидин
Сочар жавҳар тануринда, терар гавҳар нузуминда.

Эрур кўргач замон бермоқ ошиқларға ҳам вожиб,
Қон ичмак гар ҳалол ўлмиш паривашлар русуминда.

Муҳаббат шуъласидин бўлмағай юз доғи дунёнинг
Қани бир шамъ рух мунда, қани бир лолабў мунда.

Нетонг эрмиш агар Ҳозиқни килкидин шакар томса,
Чу йўқ васфи хатингдин ўзга мазмуне руқуминда.

* * *

Ваҳ надиндурким бу янглиғ анбарафшон этти ел,
Ё саҳар чоғи эсиб зулфин паришон этти ел.

Деди боғ ичра ул оғзи ғунчанинг сўзин магар
Ким уруб гул ўтиға бу ранг домон этти ел.

Ўйла зулфи ёдидин оҳим муаттарким бу навъ,
Кўрмадим деб сайр этиб юз сунбулистон этти ел.

Васлининг пайғомини келтурди лаълидин яна,
Ғунчадек кўнглумға ул сўздин бериб жон этти ел.

Терлаған ҳуснин кўруб ул сарв қошидин келур,
Йўқса нечун шабнам ашки бирла гирён этти ел.

Боғ ароки сарвинозимни гулин сўрдум гаҳе
Сунбулин топдим исин андин чу ҳар ён этти ел.

Мавж урур Ҳозиқ яна ашким ани пайғомидин,
Ғуйё бу баҳрни қилмоққа тўфон этти ел.

М У Х А М М А С

Эйки, холинг лаълинг узрамай била тарёк эмиш.
Хай, жамолингки қуёшни чашмасидин пок эмиш,
Пайкаринг ойдин катон кўнглакда ойдинроқ эмиш,
Сарви раъно қадлидин раъно қадинг чолок эмиш,
Оташин гулдин гули рухсоринг оташнок эмиш.

Мен каби ушшоқ ичинда хастау ғамнок эмас,
Ишқ асрорин не билғай ул ки кўнгли пок эмас,
Билмаса ағёр агар ошиқни ҳолин бок эмас,
Улки айтур кўнглакинг ул ой ғамидин чок эмас,
Англамайдур не ғам ул ғофилки кўксим чок эмиш.

Май ичиб гулдек қизартти чеҳраи тобонини,
Равшан этти тийра кўнглум кулбаи вайронини,
Жон берур деманг олур ошиқларини жонини,
Бир надин усрук чиқиб тўкди улусни қонини,
Аҳли дил, қочингки ул чобук ажаб бебок эмиш.

Ерими Узроу Шириндек демак йўқтур тилим,
Мен киму ишқ ичра Вомиқ қайсию Фарҳод ким,
Гар Навоий деса дебдур бўйла Ҳозиқ дема ким,
Тушда Мажнунни ҳазину зор кўрдим англадим,
Қим бир ой ҳажрида ул ҳам мен каби ғамнок эмиш.

НАВОИЙ ҒАЗАЛИГА МУҲАММАС

Бошима солмиш не савдолар муҳаббат меҳнати,
Бош-оёғим шамъдек ёндурди ул ой фурқати,
Улсам осон бўлур эрди ҳажрнинг бу кулфати,
Жонга чун дермен на эркин куймағунг кайфияти,
Дерки боис бўлди жисм ичра маразнинг шиддати.

Чун маразнинг шиддати куйдурди жоним рўзу шаб,
Тоқату тобимни кундин-кунга олди тобу таб,
Ғам ўтининг ҳиддатидин дамба-дам айлаб ғазаб,
Жисмдан сўрсамки бу заъфингга не эрди сабаб,
Дер анга бўлди сабаб ўтлуғ бағирнинг ҳирқати.

Билмадимким, қайси ғам хирмандин ўт тушти менга,
Жайбдин тармашти ё домандин ўт тушти менга,
Топмадимким қайси бир гулхандин ўт тушти менга,
Чун бағирдин сўрдум, айтур тандин ўт тушти менга,
Ким бағирга шуъла солди ишқ барқи офати.

Хаста жонга чун итоб эттимки, эй ҳоли табоҳ,
Мунча жисмим куйдурурсен кеча-кундуз солу моҳ,
Деди, кўнглумдин менинг ҳам рўзгоримдур сиёҳ,
Кўнглума қилсам ғазаб айтурки, кўздиндур гуноҳ.
Кўрмайин ул тушмади бизга бу ишнинг туҳмати.

Билмадимки қайси узвим бирла қилсам можаро,
Ким менинг жонимни куйдирмиш бу янглиғ ғам аро,
Дарди ҳижрон шиддатидин ҳар нафас мен бенаво,
Кўзга чун дерменки, эй тар домани юзи қаро,
Сендин ўлмиш хаста кўнглумнинг балоу меҳнати.

Бўлмасанг гар сен ул ой рухсориға ойинавор,
Мунча кўнглум бўлмас эрди шавқ ўтидин беқарор.
Равшан ўлдиким менинг жонимға сен урдунг шарор,
Йиғлаб айтур кўзки, йўқ эрди манга ҳам ихтиёр,
Ким кўринди ногаҳон бир шўх маҳваш талъати.

Ҳозик, охир кўз бу сўзни чин деди, ўлгунча куй,
Бир-бириға ҳар бири сен-сен деди, ўлгунча куй,
Уртадин ишқ офати мен-мен деди, ўлгунча куй,
Эй Навоий, барча ўз узрин деди, ўлгунча куй,
Ким санга ишқ ўти ўқ эрмиш азалнинг қисмати.

ШАВҚИЙ

XIX аср шоирларидан Шавқийнинг нисбатан мукам-
мал девони ЎзССР Фанлар академиясининг Шарқшу-
нослик институтида сақланади (инв. 1407).

Бу қўл ёзма девон анча яхши сақланган, бир хил
хат билан ёзилган, унда Шавқийнинг 4000 мисраъга
яқин ўзбек ва тожик тилларида ёзилган лирик шеърла-
ри бор. Бу тўпламга киритилган асарлар ана шу девон-
дан олинди.

Шавқий биографияси ҳақида бундан бошқа маълум-
отимиз ҳозирча йўқ.

ҒАЗАЛЛАР

ун саҳар жавлон ила оламни кездурган сабо.
Ерни пайғомини ёриға еткурган сабо.

Субҳ вақтида табоҳи ғунчадин очиб гириҳ,
Булбули бедилни минг афғона келтурган сабо.

Ҳажр дардидин бўлан ранжурларни ҳар саҳар
Бўйи зулфи ёрдин бир лаҳза тиргузган сабо.

Шўр ила булбул фиғондин нағма айлаб зеру бам,
Шавқидин сарву суманни рақс қилдурган сабо.

Арғувони лолау насрин юрокин чок этиб,
Савсан узра жоман мотамни кийдурган сабо.

Шамъи рухсоридин ул парвонани айлаб жудо,
Бенаво айлаб фано мулкига еткурган сабо.

Шавқиё, ёр истасанг ҳар тун сабоҳ бедор бўл,
Бир нафас ушшоқлар корини еткурган сабо.

* * *

То келибмен олами фониға аз мулки адам,
Топмадим жуз ҳасрат узра ҳасрату ғам узра ғам.

Ёр савдосию, ҳижрон дардию жаври рақиб
Солди бошимға туман дарду алам узра алам.

Қоши ёси бирла киприklar ўқи новаклари
Айлади мажруҳ сийнамни қалам узра қалам.

Ул киби сайёд домидин қутулмас ҳеч сайд,
Бўлса доми ҳалқа узра ҳалқау хам узра хам.

Келса ҳаргоҳ хотиримға ул парирў жилваси,
Кўзларимдин тинмағай ашким суйи нам узра нам.

Куйдурурсан, дилбаро жонимни ҳажрингдин яна,
Сийнаи доғ узра этма кўп ситам узра ситам.

Дарғаҳингда бевасила бир галодурмен ҳақир,
Шоҳи олам бир назар сендин карам узра карам.

Носиҳо, пандингни зойиъ айлама ушшоқ аро,
Жуз ҳикоёти нигор ул қавм эрмишлар ажам.

Шавқиё, ҳар на жафо кўрсанг фалакдин сабр қил,
Ишқ эли лойи қорилмишлар бало бирлан баҳам.

* * *

Дўстлар, ҳечким менингдек зору ҳайрон ўлмасун
Бир пари савдосидин бесабру сомон ўлмасун.

Дамбадам Юсуфваши ҳижронидин қон йиғлабон,
Кулбаи аҳзон аро чун пирв Канъон ўлмасун.

Соз этиб шўри алоло кўчау бозор аро
Мен каби саргаштаи расвои даврон ўлмасун.

Хобгоҳи дўзаҳу, болину бистар оташин,
Шарбати заҳри зақуму, туъмаси қон ўлмасун.

Найлайин, эй ҳурваш, сенсиз жаҳон ишратларин?
Сен бўлуб, бу даҳр ҳаргиз роҳати жон ўлмасун.

Ваъдаи дийдор эди ишқ аҳлини найранг этиб,
Сен каби маккор вазъи сустпаймон ўлмасун.

Зумраи ушшоқ аро мен янгли бир зору залил
Хуш гирифтори хами зулфи паришон ўлмасун.

Бир бути номехрибон тийри ғамидин мен каби
Жисми бемори саросар захми пайкон ўлмасун.

Кўзларидин тинмайин бир соате селоби ашқ,
Шавқий янглиғ бир ғариби кўнгли вайрон ўлмасун.

* * *

На ерда бўлсам, эй дилбар, кўнгул ичра хаёлингдур.
Юракда доғу дардинг тил уза зикри жамолингдур.

Шиои офтобу моҳи нав дийдамға равшан йўқ,
Шаби дайжура солған гесуйи мушкин мисолингдур.

Эмас тоғ узра унган лолау сунбул фироқингда,
Куюбон доғи дардингдин асири хатту холингдур.

Дедим ўлдим, аё дилбар, ғамингдин сўрмадинг ҳолим,
Кулуб айди менинг ишқимда ўлмоғлиқ камолингдур.

Яна айдим надур мақсуд санга ошиқни куйдурмоқ,
Дедиким боргоҳимға етурға парру болингдур.

Яна айдим, на суд, эй жон, менинг оҳу фиғонимдин:
Деди, даргоҳима хуш келғучи ширин мақолингдур.

Дедим, эй бедили зорам, манга кимхобу атласдин
Юз ончи хўброқ илгинга солгон эски шолингдур.

Дедим, эй бедили раъно, йўлунгда Шавқийи мискин
Агар юз минг жафо кўрсам манга мақсад висолингдур.

* * *

Бир шўх ҳавосида кўп зору паришонмен.
Топмай асаре андин саргаштау хайронмен.

Саҳройи фироқида Мажнун киби саргардон,
Лайли ғамидин доим пур нолау афғонмен.

Гулзори жамолидин термай гули мақсуде,
Чун булбули ошуфта бо нағмаи алвонмен.

Эй шўхи парипайкар, шабу рўз сўроғингда
Фарёду фиғон бирла чун қумрийи нолонмен.

Юсуфваше ҳажридин ҳар шому сабо йиғлаб,
Яъқуб наби янглиғ дар кулбаи аҳзонмен.

Авбошиё ваҳмидин ҳолимни тутуб пинҳон,
Гул гунчасидек доим бағрим тўлаи қонмен.

Бу халқи замон бирлан тутмай нафасе улфат,
Чун чуғз саросима дар гўшаи вайронмен.

Бу Шавқийи овора топмай даме ғамхора
Дар ҳасрати маҳпора бисёр пур армонмен.

* * *

Фурқатингким, эй нигоро, хаста жоним ўртади.
Жон на бўлғай мулки пайдоу ниҳоним ўратди.

Ҳар саҳар афғон чекар бўлсам фироқинг жавридин
Дил на бўлғай танда мағзу устухоним ўртади.

Сенсизин қўйсам қадам масжид сари вақти намоз,
Қошларинг меҳроби ёдидин равоним ўртади.

Гирдибоди бенаводек соате топмам қарор,
Найлайн бу жон бир оз нотавоним ўртади.

Шамъи рухсоринг фироқидин аё, эй сиймтан
Чун пари парвона жисмим ичра қоним ўртади.

Лоладин сўрдум надур дашт ичра бағринг ичра
Айди жисмим ҳажр ўтида куйди, жоним ўртади. ^{доғ,}

Шавқиё, қилма шикоят ёрдин даври азал,
Айлабон минг шева халлоқи жаҳоним ўртади.

* * *

Жамолинг фурқатидин, дилрабо, кўп зор йиғлармен,
Гаҳе дар масжиду гаҳ кўчау бозор йиғлармен.

Ало, эй Лайлийи олам, сенинг ёдинг билан доим
Жунун саҳросида ошуфта мажнунвор йиғлармен

Басони гирдибодде дашту ҳомун ичра саргардон
Бошимга гул сочиб болойи санги хор йиғлармен.

Муҳаббат лашкари шамшири ғам тезлаб манга етти,
Қолибон ёлғузин бечора дил афкор йиғлармен.

Бўлубмен бесару сомон, ўз аҳволимга ҳайронман,
Гаҳе дар хонақаҳ, гаҳ бар дари хаммор йиғлармен.

Кўнгулни дардини бир соате ёзмоққа маҳрам йўқ,
Иложим топмайин бағрим куюб, бисёр йиғлармен.

Жаҳондин ўтти бу Шавқий висолинг орзу айлаб,
Қиёмат даштида бо ҳазрати жаббор йиғлармен.

МАРСИЯ

Алвидо, эй дўстлар, ул ёрдин бўлдум жудо.
Сарв қадлиғ лолаи рухсордин бўлдум жудо.
Боғи гул ичра гули беҳордин бўлдум жудо.
Булбули шўридаман гулзордин бўлдум жудо.
Баҳри ҳусн ичра дури шаҳвордин бўлдум жудо.
Хуш хиромон, шўхи ширинкордин бўлдум жудо:

Кетди қўлдин ногаҳ ул гулдастан боғи Эрам,
Айрилиб андин бошимға тушти юз ғам узра ғам,
Оқти кўздин тинмайин ашким сўйи нам узра нам,
Тилди бағрим ханжари ҳижрон қалам узра қалам.
Қўксум узра доғ узра доғу алам узра алам,
Боғ узра ул гули беҳордин бўлдум жудо.

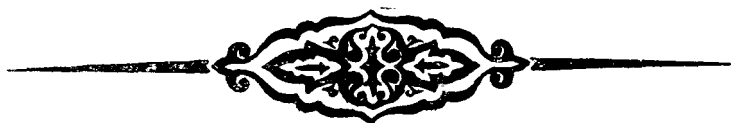
Топмадим ҳаргиз иложин ончи тадбир айладим,
Бўлмади мақсуд ҳосил ончи тавфир айладим.
Қўп фиғону нолау қўп оҳи шабгир айладим,
Ё магар ҳақ неъматини шукрида тақсир айладим,
Ё эгам ҳукмига ноҳақ тарки тавқир айладим,
Ногаҳон андоғ пари рухсордин бўлдум жудо.

Ҳажр дарди қилди қон бағримин ғамдин лахт-лахт
Ҳечким йўқдир жаҳон аҳлида мендек шўрбахт,
Мен ғарибу бенавоға эрди гўё тожу тахт,
Қолдим эмди қиссаи мушкилга бўлди кори сахт,
Боғласа беҳроқ бу мискин олами боқига рахт,
Хуш такаллум тўтийи гуфтордин бўлдум жудо .

ОГАҲИЙ

Муҳаммад Ризо Эрнийез ўғли Огаҳий Хива шаҳрига яқин Қиёт қишлоғида мироб оиласида туғилди.

Огаҳий машҳур ўзбек шоири Мунис Хоразмийнинг жияни ва шогирдидир. Огаҳий ёшликдан дуруст тарбия кўрди, таълим олди. Илм фан ва айниқса адабиёт ва тарих билан қизиқиб, ўз мутолиаси натижасида даврининг билимлик илғор кишиси бўлди. Мунис ва бошқа Хоразм шоирлари билан доим ҳамсуҳбат бўлиб ва улардан ўрганиб, Огаҳий тахаллусида шеърлар ёзмокка бошлади. У дастлаб хон саройига мирзо бўлиб хизматга кирди, Мунис вафотидан сўнг мироб бўлиб тайинланди.

Огаҳий бу хизматда узоқ ишламади, тезда уни ташлаб, ўз қишлоғига кетди ва у ерда ижодий меҳнат билан шуғулланди ва ўша ерда вафот этди.

Огаҳий оммага маърифат тарқатиб ва хон, бекларни адолатли бўлишга ундаб, кенг омма аҳволини энгиллатишни ўйлайди. Ҳаракатлари фойдасиз бўлганини кўрган Огаҳий замонасидан ҳасратга тушади. Гир атрофни ўраб олган феодализм ахлоқи, фикси-фасодига қарши чуқур ёлғизлик туйғуси, ифодаси Огаҳий лирикаси учун айниқса характерлидир.

Огаҳий ўз даврининг олими, мутафаккири ва талантли шоири эди. Унинг чуқур билимдонлиги, илғор дунёқараши ўз давридаги илғор кишиларга катта таъсир қилди. Огаҳий ҳали ҳаёт вақтида унинг гўзал ғазаллари халқ ҳофизлари ижросида севилиб кўйланар, халққа тарқалар эди. Огаҳий жуда кўп шоирлар ижодига, зўр таъсир кўрсатди.

Огаҳийнинг қўшни халқлар олим ва шоирларининг нодир асарларининг таржимони сифатидаги хизмати ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир.

Огаҳий 20 дан ортиқ илмий, тарихий, бадий асарларни ўзбекчага таржима қилган. Булар ичида Низомийнинг «Ҳафт пайкар»и, Саъдийнинг «Гулистон»и, Жомийнинг «Баҳористон»и, «Юсуф-Зулайхо»си, Хисрав ва Ҳилолий асарлари бор.

Огаҳий Хоразм тарихига оид тарихий асарлар ҳам ёзган. Уларда у XIX аср Хива хроникасини акс этдирган. 1959 йили Ўзбекистон илмий жамоатчилиги отоқли шоир ва тарихчи олим Огаҳий туғулганига 150 йил тўлишини тантанали равишда нишонлади.

«ДЕВОН» ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Б

угун, эй дўстлар, ҳолим ҳароб ўлғанға йиғларман,
Ки яъни дарду доғим беҳисоб ўлғанға йиғларман,
Бориб аҳбоб бир-бир, ман қолиб бир гўшада ялғуз,
Ишим маҳбус қушдек изтироб ўлғанға йиғларман.
Боқиб атрофга бир ҳамдам ўлғудек киши топмай,
Таҳассур ўтиға бағрим кабоб ўлғанға йиғларман.
Ётиб бир гўшада танҳо, ботиб ғам ичра сар топо
Малолат ашкидин чашмим пуроб ўлғанға йиғларман.
Кўруб ҳолим жабинида малолу кулфат осорин,
Қилиб нафрат иш элга ижтиноб ўлғанға йиғларман.
Тамуғдек тира кулбам ичра кўргач шум шаклимни
Улусға қочғали мендин шитоб ўлғанға йиғларман.
Қарилиғ зъфию бекаслигим дарду балосидин,
Ишим чекмак кеча, кундуз азоб ўлғанға йиғларман.
Бу водийда бўлуб дарё талаб, бир қатра сув топмай,
Насибим оқибат муҳлик сароб ўлғанға йиғларман.
Ўтуб авқоти умрим фикри фосид бирла сар то сар,
Ҳануз ул ишга менда иртикоб ўлғанға йиғларман.
Адо қилмай ҳузури дил билан бир кун намозимни,
Сазовори уқубат, ҳам итоб ўлғанға йиғларман.
Сўз ичра Огаҳий булбулдек айлаб хуш адолиғлар,
Маконим чүғздек доим хароб ўлғанға йиғларман.

* * *

Билмон не дарду ғамга эрур мубтало кўнгул,
Ким ўт урар фиғонидин афлок аро кўнгул.
Саршори ком бўлғон улус ҳолини кўруб
Баҳри таассуф ичра ботар доимо кўнгул.
Ҳар лаҳза юз тафаккур ила беқарор ўлуб,
Мажнун мисол зўр ила йиртар яқо кўнгул
Мен ҳар нечаки ёлборибон сабр қил десам,
Солмай қулоқ, ситезалар айлар манго кўнгул
Ҳар ерда бўлса дард ила ғам ахтариб топиб,
Бошимға келтуруб ўгадур борҳо кўнгул.
Етмай муродиға туну кун жустужў қилиб,
Беҳуда чеккуси неча ранжу ано кўнгул.
Дардиға чора топмоқ учун судрабон мени,
Юз минг эшикка элтибон этди гадо кўнгул.
Беобрў бўлмади ёлғуз ўзи онинг
Қилди мени ҳам эл аро юзи қаро кўнгул.
Манъ айласам агар ман онинг изтиробини,
Дашном этиб манга етирур кўп изо кўнгул.
Мен рози эрдим олам аро борча ҳолға,
Ваҳ найлайинки бермагусидур ризо кўнгул.
Боис кўнгулдур Оғаҳий ҳоли харобима,
Эй кош, халқ қилмағай эрди худо кўнгул.

* * *

Бошимда ғам юки, найлаб тура олғум аёғ узра,
Ки тоқат айлаёмас бу оғир юк тушса тоғ узра.

Ғам ичра танг бўлғон ғунчадек кўнглум оча олмас,
Очилса боғ аро гул, сайраса булбул будоғ узра

Эмас гирён кўзумда кўзлари шаклу хаёликим,
Кийиклардурки сув истаб келибдурлар булоғ узра,

Юзин кўргач бошиға эвурурлар жон ила кўнглум,
Ики парвонадекким айланур тинмай чароғ узра,

Агар обиҳаёт узра тиларсан Хизрни кўрмақ
Тамошо айлагил хаттин ҳамул ширин дудоғ узра.

Жамоли боғининг бодомиға қасд этган ўғридур,
Хам ўлмиш буки мушкин қоши ул дилкаш қапоғ узра,

Бало шаҳрида ишқ аҳли аро андоқ ғаний дурмен
Ки жамъ ўлғон дирамдур доғлар кўнглумда доғ узра,

Қарам аҳли дирам аҳли дирамға сочса тонг йўқким,
Масалдур ёғ агар томса, томар, албатта ёғ узра,

Оқарди чун бошинг уз Оғаҳий ўздин умидингким,
Хазон етган нишонидур қиров гар тушса боғ узра.

* * *

Кел, эй маҳзун кўнгул, хўй эт, ғаму андуҳу кулфатға,
Талабгор ўлма ҳаргиз инбисоту айшу ишратға.

Нединким чархи кажрав гардишидин етмади ҳаргиз.
Қилиб юз саъю қўшиш рост равлар кому роҳатға,

Хасосат аҳлининг комини гардун айлобон ҳосил,
Етургай доимо нокомлиғлар аҳли ҳимматға.

Зухалдек тийра диллар иззат авжида мақом айлаб,
Қуёшдек соф диллар туштилар хоки мазаллатға.

Тараб базми аро бекорлар доим қилиб ишрат,
Ҳамиша хизмат аҳли мубталодур ранжу меҳнатға.

Аларким беҳунардур дам-бадам хилъат кийиб қат-қат,
Ҳунар аҳли вале муҳтождур бир кўҳна кисватға.

Чу топдинг, эй кўнгул, гардуни дун ҳолидин оғаҳлиғ,
Бериб орқо ҳунарға бўлмоғил мағрур хизматға.

Ҳасад бирла нифоқу бухл ила хиссатни касб этмай,
Тилаб иззат замона аҳли ичра қолмо заҳматға...

* * *

Гар бўса қилсам тонг эмас ул лаъли хандондин тамаъ,
Ким роҳати жон этгуси эл шаккаристондин тамаъ.

Кўйига киргач, истарам лаъли ким иймон эли,
Қилгуси кавсар шарбатин фирдавси ризвондин тамаъ.

Ул ҳусн шоҳи лутфидин ком истасам айб этмаким,
Ҳожатраволиғдур гадо аҳлига султондин тамаъ,

Лаъли ачир сўзлар била олғуси жоним ҳар нафас,
Гарчи эмас хосияти заҳр обиҳайвондин тамаъ.

Топмон мурувватдин асар истаб мусулмонлар аро,
Ваҳ найлаб они айлагум ул номусулмондин тамаъ.

Ишқида жон бермакдурур ишқ аҳли жонон мақсади,
Васлида жон топмоқдурур ошиқга жонондин тамаъ.

Маҳрумлиқдин жонингга ниши жафо урмай десанг,
Нўши вафони қилмоғил абнойи даврондин тамаъ.

Раҳбарлик умид айлама, эй дил, риёи шайхдин,
Йўқтур ҳидоят айламак одамға шайтондин тамаъ.

Таҳсин умидин сўзда ҳар нодондин этма, Огаҳий,
Сўз қадрини билмакни қил шоҳи сухандондин тамаъ.

* * *

Ул малак сиймоки барча илм бўлмиш ёд анга,
Рўзу шаб дарси сабақ такроридур муътод анга,

Сарфу наҳву мантиқ ичра токи саъй этти аён,
Сибвайх руҳи қилур таҳсин ҳам имдод анга.

Қилғали илми калому ҳикмат ашколини ҳал,
Ҳаддин афзунроқ берибдур тенгри истеъдод анга.

Насб этарга хаймаи илм эрди андоқ жидду жаҳд,
Ким мадад еткурдилар ақтоб била автод анга.

Гўйиё илм лаззатидин кўп топибдур баҳраким,
Ҳар каломи рамзидин ҳайратдадур устод анга.

Илм ила, ёраб, қил онинг рутбасин андоқ баланд,
Ким бори олимлар ўлсун тобеу мунқод анга.

Илм андоқ ганжи нофеъдур бани одамғаким,
Кимда ул бўлса ики олам бўлур обод анга.

Қасби илм этмай киши гар қолса маҳзи жаҳлила,
Икки олам обруйи бўлғуси барбод анга.

Илмдин бебаҳра эл ҳолини билмак истасанг,
Огаҳийнинг зор ҳолин билгил истишҳод анга.

* * *

Чу тутти, соқиё ишқинг тўла аёғ манга,
Шароби шавқинг ила гарм эрур димоғ манга.

Очилғуси баданим боғида гули роҳат,
Муҳаббатинг ўтидин гар етушса доғ манга,

Сенинг била гар эсам боғ эрур манга дўзах,
Валек дўзах ўлур сандин айру боғ манга.

Ғаминг тунида манга ҳеч тийралик етмас,
Ки анда шуълаи оҳим эрур чароғ манга.

Висолинг оҳулари ром эса манга тонг йўқ,
Ки икки кўздур ики мавжлиғ булоғ манга.

Юзунг хаёлида боғи биҳишт ўлур бешак,
Йўлунгда манзил агар бўлса дашту тоғ манга.

Ҳарими кўюнгга етсам агар йироқ эрмас,
Ки ажзим ўлди йўлунгда қави улоғ манга.

Даме жаҳон ғамидин фориг ўлмадим ёраб,
Тараҳҳум айлабон ондин етур фароғ манга.

Боқиб улус юзиға ҳашв сўз эшитмоқдин,
Ҳамиша кўру кар этгил кўзу қулоғ манга,

Мудом беҳуд этиб бодаи хаёлингдин,
Ҳазин кўнгулни бирор лаҳза қўйма соғ манга.

Қулунгман Огаҳийдек бўлмишам вале фартут,
Тараҳҳум этсанг агар эмди яхши чоғ манга.

* * *

Бизга тараххум айланг, эй, дилбари сийм соқимиз,
Ҳадидин ошти асру кўп шиддати иштиёқимиз.

Ғам туни фикрида қолиб йўқ хўру хобимиз, даме
Тонг эмас ушбу важҳ ила бўлса бузуқ сиёқимиз.

Бешаку бегумон фалак фили белини синдурур,
Ҳодисаи замонидин етса еган таёқимиз.

Бодаи илтифотингиз нашъасининг хуморида,
Бошимиз осилиб ошоқ, ер супурур қабоқимиз.

Тоқату сабримиз агар қолмас эса ажаб эмас,
Ҳаддин ўтубдур миҳан ўтиға эҳтироқимиз.

Бизга равомудур фалак мунча ситамлар этмаги,
Ким бу саройи кўҳнада бир-икки тун қўноқимиз,

Толеу бахт гумлиғи айлади бизни ғамга жуфт,
Йўқса фунуну фазл аро арсаи даҳр тоқимиз.

Маҳрига бергали дирам топмайин умримиз ўтуб,
Айшу тараб арусидин холи эрур қучоқимиз.

Огаҳий ёлқитибдурур бизни фиғон чекиб кўнгул,
Қомиға етмагунча ул тинмоғуси қулоқимиз,

* * *

Боғу баҳор аро нетонг бўлмаса гар қароримиз,
Ким сари кўйингиз эрур боғимизу баҳоримиз.

Сарв ила лолаға назар айламасак ажаб эмас,
Ким юзу қаддингиз дурур сарв ила лолазоримиз.

Орази олингиз уза зулфи сиёҳингиз эрур,
Боғи муродимиз аро сунбули мушкборимиз.

Нетти ёрутсангиз даме субҳи висолингиз била,
Қилди қаро фироқингиз кечаси рўзгоримиз..

Соғари базми васлингиз нашъасининг хуморида
Ерга йиқилди ўйлаким хоки тани назоримиз.

Тортамиз интизорингиз шому сабоҳ негаким,
Даҳр аро сиздин ўзга йўқ ёримизу нигоримиз.

Ҳарна жафоки қилсангиз тортамиз Огаҳий каби,
Ким анга моний ўлғудек йўқтурур иқтидоримиз.

ТАНГА

Ул не дилбарким тачи симин ўлуб,
Бадр янглиғ сурату симосидур.

Хат бутуб икки юзида сарбасар,
Зийнат афзойи рухи зебосидур.

Жуссаси тирноғ юзи янглиғ кичик,
Лек улуғлар ишқининг расвосидур.

Васлини истаб жаҳон бозорида,
Олам аҳли бошида савдосидур.

Ҳам фақирю ҳам гани девонаси,
Ҳам қарию ҳам йигит шайдосидур.

Топса бир адно висолин ногаҳон,
Эътибор ичра улус аълосидур.

Етса ҳар аълоға гар ҳажри онинг,
Жумла адно халқнинг адносидур.

Топмаса гар илтифотин ҳар киши,
Хордур, гарчи жаҳон доносидур.

* * *

Рўза айлаб мени бaсe дилтанг,
Бошим оғир, аёғим этти ланг,
Қочуруб кун бакун кўзумдин нур,
Учуруб дам-бадам юзумдин ранг.
Бузубон ҳайъати сиёқимни
Тоб берди танимга ўйлаки чанг.
Расми ноаҳллик қилиб зоҳир,
Шишайи ишратимга урди санг,
Айш базми майи хумори била
Тилим алкан, қулоғим этти гаранг.
Чошибон ақлим ўлмишам мабҳут,
Маҳв ўлуб фаҳму донишу фарҳанг,
Кўтара олмоғум қабоғимни
Кишидекким, ҳамиша чеккай банг.
Не баданда мажол этарга шитоб,
Не кўнгулда ҳаёл этарга даранг.
Эмди, эй дўстлар, умид этманг
Мендин осори ҳушу ному нанг.
Эмас эрди бурунги ранжим оз,
Қилмиш устига рўза ҳам оҳанг.
Оғаҳий, билма рўзадин ёлғуз
Қарилиғ ҳам сени қилибдур танг.

* * *

Даврондин агар, эй дил, етса санга бир роҳат,
Чекмакка муҳайё бўл юз кулфату минг меҳнат,

Гар даҳр элидин олсанг ўлмакка этиб бир нон,
Бир лаҳза қутулмассан ўлгунча чекиб миннат.

Юз ваъда била хизмат, ҳар кунда буюрғайлар,
Ер тутмас агар қилсанг, ҳар ваъдага юз хизмат,

Бу турфаки юз хизмат бутгаргали жон чексанг,
Ҳар хизмат учун кўргунг, ҳар лаҳзада минг туҳмат.

Ҳар дамда агар сўздин юз дурру гуҳар чочсанг,
Бир кўҳна хазаф чоғлиғ топмас эл аро қиймат.

Гар киприк ила қозсанг, юз тоза қудуқ андин
Сероби мурод ўлмак кўргузмагуси сурат.

Гўёки сени тангри меҳнат учун этмиш халк,
Йўқса санга ҳам элдек бермасму эди давлат.

Гар халқ жафосидин осудолиғ истарсан,
Тут дайри фано ичра бир гўша аро хилват,

Ё Огаҳий янглиғ тут шоҳ даргохида маскан,
Даҳр аҳли жафосидин то кўрмагасен офат.

* * *

Ёзарда ёрға хат илгима олсам агар қоғаз,
Фигонким кўз ёшим турмай, оқиб бўлғуси тар қоғаз,

Битарга шарҳи ҳолимни бу қоғазлар вафо қилмас,
Ети афлок авроқи анга бўлса магар қоғаз.

Езиб рози дилим жон пардасиға айларам ирсол,
Ки эрмасдур муносиб дилбарим олдиға ҳар қоғаз.

Кабутар болиға номамни банд эткумки, оламда
Манга элтарга йўқ бир маҳрами соҳиб хабар қоғаз.

Агар токи кабутар элтибон қоғазни арз этса,
Олурму қўлға оё ул нигори симбар қоғаз.

Агар илгига олса, қоғазимни илтифот айлаб,
Очиб қўл бирла солғойму саводиға назар қоғаз.

Назар айлаб, ўқуб маълум қилғоч борча мазмунин,
Жавобида юбаргайму манга беҳжат асар қоғаз.

Агар қоғаз юборса, ногаҳон ул хуш лутф айлаб,
Тоғиб ушшоқ аро шаҳлиқ, қилурман тожи сар қоғаз.

Бу давлат шукрин этгил Огаҳийким назм дурридин,
Санга бўлмиш музайян айламак доим ҳунар қоғаз.

* * *

Не ажаб шикаста кўнгул иши туну кун фиғон ила
ноладур

Ки на ғам тошики, фалак отар анга лаҳза-лаҳза
ҳаволадур,

Дема ул пари юзини қилибдур иҳота халқай зулфиким,
Фалаки латофат уза анинг бириси қамар бири ҳоладур,
Юзум узра хатти сиришкидин ғами ишқим элга аён
ўлур,

Негаким бу маънийи мубҳам ул муни шарҳ этарга
рисоладур.

Ғами ишқида ҳақир англама дуди оҳим ила қон ёшим,
Бири ер юзи уза ғозию, бири кўк бошиға кулоладур,
Ғамз даҳрдин етибон изо мени хаста айлади, соқие,
Қарам айлағилки, даво анга майи ноб тўла пиёладур-
Жуҳалоға бўлса забун, нетонг фузалоки суфраи
чархдин,

Анга туъма қанду нишолау манга луқма тузсиз
атоладур,

Тилама ривож ила қадр фазлу фатонатингға жаҳон аро,
Ки бу чаҳорсуда касод ушбу матоъ бирла бу қоладиур.
Тамаъ элдин этмайин, эй гадо, кетур ул ғани сари
илтижо,

Ки қуёш фатири самот базлида бир камина наволадур.
Топиб ўйла ришва русуми маҳкамаи шариат аро шуюъ
Ки нуқуди муддаи аҳлининг талафи қабули қаболадур.
Бу на савлату бу на дабдаба, бу на шавкату бу на
кавкаба,

Ки раҳил кўсини тонгла ушбу замона отинга чоладур,
Нетонг Оғаҳий назар айламас эса боғ сари нигорининг
Сочи сунбулу, кўзи наргису, лаби ғунчау юзи лоладур.

* * *

Даҳр қасриким ҳақиқатда куҳан вайронадур,
Они ҳар ким маскан этмак истади девонадур,

Сақфида ер сарбасар андин ёғар гарди хатар,
Амнятдин йўқ асар ваҳ не ажаб кошонадиур

Фитна афвожи анинг сокинлари қасди учун,
Тортибон анда жафо тиғин мудом айлонадур

Анда ҳар шамъики равшан бўлғусидур кечалар
Қаврулуб ўз ёғиға бошдин-аёғи ёнадур.

Шуълаи ҳирмон аро чургангусидур оқибат,
Анда роҳат шамъиға ҳар жон қуши парвонадур.

Они ғафлатдин қаю қушким нишиман айлади,
Ҳасрат ашкидин анга билгилки обу донадур.

Ким онинг аҳдиға бўлди ошно истаб вафо,
Тортибон турлук жафолар жонидин бегонадур.

Таркини онинг кишиким билди роҳат мужиби,
Олам аҳли ичра они англаким фарзонадур.

Комиға етган киши тонг йўқ жаҳондин топмасанг,
Ким бу олам Огаҳий бир куҳна ҳасратхонадур.

Эй кўнгул одам хаёл айлаб дема нодонга сўз,
Чунки ул инсон эмас, топсанг дегил инсонга сўз,
Сўздур инсон кўнглида бир гавҳари қимат баҳо,
Они ҳор этма, дебон ҳар ҳуши йўқ ҳайвонга сўз
Ваҳ на янглиғ билгуси ҳайвон гуҳарнинг қадрини,
Қим топор ҳаз этса ул кунжорау сомонга сўз
Сўзни мафҳум айламак нофаҳмга мушкилидурур,
Қим бўлуб сўз аҳли бағри қону, ботгай қонга сўз.
Сангдил жоҳилга тонг йўқ сўз агар қилмас асар,
Чунки таъсир айламак мумкин эмас сандонга сўз.
Ҳар хасосат шевага сўзингни зайиъ қилмоғил,
Сўз демак гар истасанг дей соҳиби эҳсонга сўз.
Билмаган ўз қадрини, не билгуси сўз қадрини,
Ҳайфдур доно демак нодони беирфонга сўз.
Аҳмак аҳли билмагай сўз ичра ўз беҳбудини,
Ўзига қилгай зарар, охир чекиб ҳар ёнға сўз,
Сўз қабул уммиди бирла демагил ҳосидғаким,
Одами маъқул эта олгай қачон шайтонга сўз.
Раҳм этиб сўз ҳолиға жоҳилга они демагил,
Қим бўлуб безор ондин келгуси аффонга сўз,
Олам ичра борча ишдин қаттиғу душвордур,
Огаҳий маъқул қилмоқ беҳаё нодонга сўз.

* * *

Қўюбман то тааллуқ маҳбаси ичра қадам ёлғуз,
Чекарман ҳар нафас ғам шаҳнасидин минг ситам,
ёлғуз,

На бор бир ёри ғамхорим, на дилдори вафодорим,
Етушса даҳрдин чеккўм агар юз бор ғам ёлғуз.
Ғами бекаслик андоқ еттиким ифрот ила ҳар тун,
Тўкардин ашк кўзда қолмади бир қатра нам ёлғуз.
Замони айтишиб ҳолимни йўқ мунглашгудек ҳамдам,
Ура олмон, ичим дард ўтидин гар ёнса, дам ёлғуз.
Кишим йўқ олғали хуни дият қатл этсалар ногоҳ,
Киши мен янглиғ ўлган топилур оламда кам ёлғуз.
На сўрғунг ушбу меҳнатхонада ёлғуз киши ҳолин,
Ки бўлғай заҳр коми ичра ичса жоми жам ёлғуз.
Бари илму ҳунар ичра эса ҳар нечаким доно,
Замон аҳли аро бўлмас замоне муҳтарам ёлғуз.
Жаҳон бозори ичра нақд андоқ бўлғуси зойиъ,
Ки тутмас бир пул ўрнин харж қилса минг дирам
ёлғуз.

Эл ичра обрў топмоқ тилаб сарф этса амволин,
Бўлур беобрўлиқ бирла элга муттаҳам ёлғуз.
Агар бу эрса ёлғузлик ғамиким мен чекибдурман,
Илоҳо бўлмасун олам аро куфр аҳли ҳам ёлғуз.
Тааллуқ таркин айлаб эмди тутғил ўзни осуда,
Қачонға тегру чеккунг Огаҳий мунча алам ёлғуз.

Дўстлар бу маҳфилда бу кеча нигорим йўқ,
Айб қилмангиз бўлса сабр ила қарорим йўқ.

Хотирим бўлуб маҳзун, не ажаб хомуш ўлсам,
Булбули эруруманим, боғ ила баҳорим йўқ.

Манъ қилма, эй носих ишқ аро жунунимни,
Олди бир пари ақлим, қўлда ихтиёрим йўқ.

Орзу манга ёрим гул юзини бир кўрмак,
Олам ичра кўнглумда ўзга хорхорим йўқ.

Оҳим ўти куйдурса сарву гулни тонг эрмас,
Ким бу лаҳза олдимда сарви гул узорим йўқ.

Кўйидин даме чиқмай, эй рақиб, минг сўксанг,
Чунки бўлмишам ошиқ, бўлди нангу орим йўқ.

Бенаво кўнгул комин кимдин истарам, ё раб,
Ким нигори дилжўю марҳамат шиорим йўқ.

Шукрим, эрур қадрим фақр эли аро олий,
Аҳли жоҳ оллида гарча эътиборим йўқ.

Огаҳий мени гар шаҳ лутфи қилмаса побаст,
Ушбу ғамкада ичра бир нафас турорим йўқ.

* * *

Мажнун кўнгулнинг ишқ аро гар ёгса юз тош устина,
Дер шод ўлуб ҳар тошға келсанг агар бош устина,
Ул дилрабонинг оташин рухсори мушкин қош ила
Бир шамъи базм оро дурурким етти минқош устина,
Ҳар кимки бўлса бебасар ул юз зиёсидин қочар,
Ул навъким тушгай қуёш анвори хуффош устина.
Ишқ ичра гар содиқ эсанг, шод ўл ғаму меҳнат била,
Бошингға келса юз бало чин солмағил қош устина.
Зоҳид соқолида сўзуб май муғбача дардини кўр,
Оҳор каби ким жавлаҳа тўлтурди ғирвош устина.
Хуноб ичар вақтимда хуш келдинг, кўнгулким, халқ
аро

Яхши масалдурким, келур яхши киши ош устина,
Иқболу иззат аҳлининг киргай қаториға қачон,
Киймак била дебоу хаз арзолу авбош устина.
Лекин ҳақиқатда эрур иқболу иззат лойиқи
Фақр ичра кийган эски шол озода қаллош устина.
Бўлма гунаҳ дашти аро навмидлиқ лаб ташнаси,
Ким афв ёфи ичра сув амвож етар рош устина,
Руҳим бўлуб нафс илгида урён либоси файздин,
Бор ул ўлукдекким анинг қасд этти наббош устина.
Қилма ҳавас, эй Огаҳий эмди йигитлик айшини,
Ким етти умринг муддати эллик ети ёш устина.

* * *

Ваҳки афзун ўлди андоқ ҳадди имкондин совуқ,
Ким жаҳондур чеҳраи зуҳҳоди нодондин совуқ.

Кўрмамушдур ҳеч ким фасли баҳор ўлгон чоғи,
Бўйла қаттиғ гардиши гардуни гардондин совуқ,

Қилди таъсир ўт мизожиға бурудат ўйлаким,
Бўлди оташдон жаҳон аҳлиға яхдондин совуқ,

Ушбу авқот ичра ҳар лаҳза мени беморға,
Жаврин афзун этти ўзга аҳли даврондин совуқ,

Ким касал бирла қарилиғ оз эмас эрди манга,
Ҳам етушди бир тарафдин фоқа бир ёндин совуқ.

Гарчи ётдим неча пўстун бурканиб бир гўшада,
Онда ҳам топди мани, турмай ўтуб андин совуқ.

Огаҳийға не ўту не луқма бордур, не либос,
Ҳоли гар будур ани айирғуси жондин совуқ.

* * *

Юзунг очким қуёш садқанг бўлуб бошингдин айлансун,
Янги ой юз тавоузъ кўргазуб қошингдин айлансун.

Агарчи лаълиу ёқут эл замириға муфарриҳдур
Ҳаёт афзо ики лаъли гуҳар пошингдин айлансун.

Тану жоним ҳадаф айлаб, ўқу тош отсанг, эй чобук,
Бири ўқингдин эврулсун, бири тошингдин айлансун.

Рақибинг гар эрур хасмим, они йўлдош этиб келсанг,
Санга жон садқа бўлсун, жисм йўлдошингдин айлансун.

Чу ўн саккизга етти ёшинг, ол бурқаъ жамолингдин,
Ки ўн саккиз минг олам ўн саккиз ёшингдин айлансун.

Боқиб кўз учидин пинҳону фош этдинг тағофуллар,
Йўқу борим ҳамул пинҳон ила фошингдин айлансун.

Неча қаллош эсам ҳам ағниё оллида бош эгмон,
Ғанийлар ҳиммат ичра ушбу қаллошингдин айлансун.

Чу бергунг нон ила ош, эй сахий, сидқ аҳлига бергил,
Риёу кизб аҳли нонингу ошингдин айлансун,

Ул ой кўнглиға қилди Огаҳий оҳу ёшинг таъсир,
Бори жону жаҳоним оҳ ила ёшингдин айлансун.

* * *

Ишрат майин аҳбоб тараб бирла ичинг сиз,
Биз бодаи ғам неча тааб бирла ичармиз,

Бизга ғам аро чеҳра эрур ўйлаки заъфар,
Сиз айш ила айланг юзингиз ўйлаки қирмиз,

Бу дардки жонимда эрур, кўнглум очилмас,
Гарчи десангиз кўнглум учун неча сизу биз.

Фикр ичра яра қилди тизим устини манглай,
Ҳам қилди қаро манглайим устини ботиб тиз.

Ҳолимни не билсун туну кун фикр ила ғамда,
Ул хайлки умрида эрур фикр ила ғамсиз.

Жоним қулоқин кесса алам тиғи агар минг,
Бедард улус оллида кесканча эмас киз,

Чун Огаҳийни алдади бу даҳр аруси,
Билдимки экан даллаи муҳтола ҳамул қиз.

* * *

Ҳаётим боиси ширин тилидин бир такаллумдур,
Нишотим маужиби рангин лабидин бир табассумдур,
Улумдин ман гадони ишқ дарди ичра қутқорган,
Ҳамул ҳусн аҳли шоҳи зоҳир этган бир тараҳҳумдур.
Қўзим ёшин кўруб ҳижронда тонг йўқ келса кулбамға,
Ки раҳравнинг далили кеча манзил сори анжумдур.
Улар ҳолатда топдим тоза жон мутриб навосидин,
Тилимда бу жиҳатдин шукри ҳақ дойим тараннумдур.
Хату холинг хаёли кирмаса кўз кўр ўлур бешак,
Ки кўзнинг эътибори мужиби мужгону, мардумдур,
Деса сўз муддаи ҳар бобдин солма қулоқ ҳаргиз,
Ки умрида анинг билган иши макру ташаъумдур.
На сўрғунг зоҳид аҳволинки онинг фикрию зикри
Такаббурдур, тафаръундур, таҳашшумдур, тааззумдур.
Танаъум аҳли бўлмак истасанг, қил сидқ ила хизмат,
Аларким қилди хизмат сидқ ила аҳли танаъумдур.
Улусға олам ичра ҳосил этмак нон эмас осон,
Ки боис чиқғали фирдавсдин одамға гандумдур.
Эр эрсанг тут баробар чархнинг лутфу жафосини,
Йўқ эрса, доимо элга ишинг арзи тазаллумдур.
Агарчи хушдиш ўлмиш Огаҳий анвои лутфингдин,
Вале кўнглида онинг макри ҳосиддин таваҳҳумдур.

* * *

Эй жони ғамгин муждаким бу кеча жононинг келур,
Ғунча даҳону гулбадан сарви хиромонинг келур,

Меҳру вафо расмин тузуб, жавру жафо таврин бузуб,
Ширин табассум кўргузуб, лаъли дурафшонинг келур.

Хинги саодат маркаби, себи латофат ғабғаби,
Боғи малоҳатда лаби, гулбарги хандонинг келур.

Англаб ғамида мотаминг, бўлмақға бутун ҳамдаминг,
Ёрутғали шоми ғаминг, шамъи шабистонинг келур.

Дарди дилингни сўрғали, сориг юзингни кўрғали,
Дамсоз ўлуб ўлтурғали, ёри қадрдонинг келур.

Ғар дардидин ўлсанг, неғам ким бу кеча айлаб карам,
Ширин лаби жонбахш дам, исойи давронинг келур.

Бору йўқунгни шоду хуш оллида қилғил пешкаш
Ким ул азизи мисраваш, иззатли султонинг келур,

Йиллар ўтуб, ул симбар, олмас эди сандин хабар,
Гўё бу тун айлаб асар, кўнглига афғонинг келур.

Жисминг қилиб хоки раҳи, жон ичра ер бер Оғаҳий,
Ким бу кеча хўблар шаҳи бўлмоқға меҳмонинг келур.

НАВОЙГА МУХАММАС

Не бўла олдим гами уқбо саранжоми била,
Не фараҳ топдим жаҳон саҳбойи гулфоми била,
Иш манга туну кун улус таъзиму икромии била,
Ваҳки умрим бўлди зойиъ борча эл коми била,
Бодаи ноб ўрнига хуноба ошоми била.

Эй кўнгул қил борча комингни худодин мултамас,
Истасанг роҳат замона аҳлидин пайванд кес.
Комрон ўлмақ тилаб, шаҳ хизматин қилма ҳавас,
Кимса юз йил комронлиғ қилса, билким арзимас,
Даҳр аро бир лаҳза бўлмоқға бирав коми била.

Фақр элига кулбаси мулки жаҳондин яхшиким,
Анда эски бўрә тахти каёндин яхши ким,
Тинчлик бирла атола нўши жондин яхши ким,
Заҳрни ўз коми бирла ичса андин яхши ким,
Обиҳайвон шарбатин нокомлиғ жоми била.

Қадни ҳар тун хам қилиб тенгри рукуиға эгил,
Оч саҳарлар оҳ уруб, афғон чекиб зикриға тил,
Айшу ишрат жойи эрмастур бу олам англағил,
Эй кўнгул эл субҳи айши сори боқма, хўй қил
Фардлиғ вайронида меҳнат қаро шоми била.

* * *

Ҳар кишиким фақр пиридин эрур иршодлиғ,
Гўшае ичра ирик мошоб ила муътодлиғ,
Етмагай ҳаргиз анга шаҳ хилъатидин шодлиғ,
Қушға юнг маскан аро хушроқ дурур озодлиғ,
Бўлғанидин банд аро сайёд ипак доми била.

Аҳли дунёким эрурлар одамилиқдин йироқ,
Пешаси озору миннат, одати кину нифоқ,
Ҳушинг ўлса бу сўзимга сидқ ила тутғил қулоқ,
Бўлмак итлар мунъими тан туъма айлаб яхшироқ,
Танни қилғунча семуз нокаслар инъоми била,

Ораз ўлди зард, тарк эт гулжабинлар суҳбатин,
Қомат ўлди хам унитғил сарв қадлар қоматин,
Огаҳийдек тинмайин ахтарма дунё ишратин,
Эй Навоий, ҳузн ила ўткар қарилиғ меҳнатин,
Қим йигитлик борди айшу ишрат айёми била.

МУСАДДАС

(Таржиъбанд)

Неча даврон ситамидин ер уза паст бўлай,
Оҳу ашку аламу дард ила ҳамдаст бўлай,
Истарам эмдики ринд аҳлиға вобаст бўлай,
Жоми май нашъасидин зўри забардаст бўлай,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай,
Соқиё бер манга пур жомки сармаст бўлай.

Токи ақлу хираду ҳуш ила дучор ўлдим,
Ғаму дарду алам илгига гирифтор ўлдим,
Бўлмадим шод даме туну кун зор ўлдим,
Боридин эмди мани ғамзада безор ўлдим,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай,
Соқиё, бер манга пур жомки сармаст бўлай.

Шиддати жаври фалак ўйла низор этти мени,
Ким алам базмида ғам чангига тор этти мени,
Ҳар нафас неча туман нолаға ёр этти мени,
Заҳмаи кулфат ила ожизи зор этти мени,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай,
Соқиё, бер манга пур жомки сармаст бўлай

Жонни дайр ичар ғами даҳрдин озод этайин,
Дили вайрнини чағир дурдидин обод этайин,
Донишу фаҳму хирад борини барбод этайин,
Бу тариқ ила ўзимни нафасе шод этайин,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай,
Соқиё, бер манга пур жомки сармаст бўлай

Эй хушо, риндки етмас анга даврон ситами,
Йироқ ўлмиш танидин санги ҳаводис алами,
Илмас онинг назариға бу жаҳон бешу ками,
Балки тенг оллидадур даҳр вужуду адами,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай
Соқие, бер манга пур жомки сармаст бўлай.

Утди умрим туну кун ранжу алам фикри била,
Фоқаю фақр аро юз меҳнату ғам фикри била,
Тамаи марҳамати аҳли карам фикри била,
Сийму зар ҳирсию динору дирам фикри била,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай,
Соқе, бер манга пур жомки сармаст бўлай.

Хонақаҳ ичра тилаб файз чу тутдим манзил,
Кўрмадим анда даме ушбу муродим ҳосил,
Келди ҳушёрлиғ ичра манга юз минг мушкил,
Огаҳийдек тиларам эмди хирадни зойил,
Тобакай даҳр ғами қайдиға побаст бўлай
Соқие, бер манга пур жомки сармаст бўлай.

РУБОНИ ВА ҚИТЪАЛАР

Масжидда намоз ўқуб мудом, эй зоҳид,
Гар топмас эсанг муроду ком, эй зоҳид,
Ихлос била кириб харобот ичра
Соқий қўлидан ич тўла жом, эй зоҳид.

*

То кажлик ила кирди фалак давронға,
Доно ҳама нон гадосидур нодонға.
Тузлук била айланса эди гар гардун,
Нодон юзи тушмагай эди бир нонға.

*

Эй кўнгул кимса ким сени севмас,
Қоч онинг теграсиға айланма.
Ки насиҳат қилурда ўтганлар.
Дедилар: «севмаганга суйканма».

*

Бари олам элининг шуму бадбахти ул одамдур,
Ки бухлу хиссату кибру ҳасад андин бўлур вақий
Агар жамъ айласа юз ганж хиссат бирла Қорундек
Яна эл молини айлар тамаъ, бўлмай анга қониъ.
Ўзи худ бермагай умрида бир муҳтожға бир нон,
Берур элга дағи бўлғай камоли саъй ила моний
Анингдек шумнинг дийдорини кўрмаслик авлодир,
Ки онинг шомати кўрган кишини ҳам қилур зойийъ.

* * *

Биё дар кулбаам, э муғбача ҳангоми ид омад,
Ки аз пири муғон бомайкаше барман навид омад,

Барўям баста буд абвоби ишратҳо, рухат бинамо,
Ки ҳар қуфли тараб аз дидани рўят калид омад,

Бавасл ором деҳ якдам ки аз боди хазони ҳажр,
Тани зору зайфам музтариб чун барги бед омад.

Фиғонам аз фалак бигузашт дар шоми ғамат, э моҳ,
Ба гўши мархамат акнун туро вақти шунид омад.

Тараҳҳумҳо намуда аз майи васлат бидиҳ комам,
Ки чун кайфияти ҳолам туро индам падид омад.

Зи рўи зарду аз мўи сафид э дил чи кор ояд,
Сабаб босухбати хўбон зари сурху сафид омад.

Магардон аз ҳузурат бе ҳусули муддао имшаб,
Ки нақди илтифоти Огаҳи карда умид омад.

МИРИЙ

M

уҳаммад Очилдимурод Неъматулло ўғли XIX асрнинг охирида Каттақўрғонда ўтган талантли шоир.

Мирийнинг девони охирига ёзилган хотимасига қараганда у Каттақўрғоннинг Эшонмазори деган жойидан бўлади. Мирий жуда ёшлиқдан илм-фан, адабиётга ҳаваслик бўлади. У 14 ёшида ўзбек тилида бир мунча ғазал ёзиб, Бухоролик Мавлоно Қози Абдуазиз деган бир кишига кўрсатади, у киши ғазалларни ўқиб ажабга қолади ва у ғазалларни машҳур бир шоир шеърларига ўхшатади. Абдуазиз ўзи ҳам шоир бўлиб, бир байт-ғазал билан бу ғазаллар авторига Мирий деб тахаллус қўяди, шундан бошлаб Мирий шу тахаллусда ўзбекча ва тожикча шеърлар ёзган.

Мирий ўз ижодида ўзбек классик шоирлари, жумладан, Навоийга эргашган, унинг традицияларини давом этдирган, шунингдек, айрим ғазалларида замонасидаги текинхўр шайх ва мансабдорларнинг қилмишларини кучли танқид остига олган. Бу жиҳатдан унинг «Дар эътизор» шеъри жуда характерли, бунда Мирий қозиларнинг тўла образини беради, ҳолбуки анча вақт ўзи ҳам қози бўлган.

ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик институти китоб фондида Мирийнинг ўзи томонидан 1892—93 йилларда тузилган қўл ёзма девони сақланади. Бу девонда унинг ўзбекча, тожикча шеърлари ва таржималари тўпланган.

ШЕЪРЛАР

ҒАЗАЛ ДАР ЭЪТИЗОР

М

ени юзи қорани қозилиғда кўп қўйманг,
Ажалсиз элни бўғуб, тигсиз улус сўйманг.
Юзум қаросидин эл кўнглини қаро айлаб,
Кўзумни ўйди бу ғам, эл кўзини кўп ўйманг.
Ўзумни куч била урдим оловға куйдурдим,
Бу ўтни ёлқуни бирлан яна си[з]лар куйманг.
Туубман оҳ бу янглиғ ҳаёти ҳарза аро,
Бу шумлуғумда си[з]лар худ ҳаётдин тўйманг.
Бу зишт хўюм ўрус кўрса айлагай номус,
Ки фитратимдин эрур шармсор ҳинду фаранг.
Қазо бисотида минг карру фар била тақа-туқ,
Фириб бобида шайтон ҳам ўлмағай ҳамсанг.
Кўнгул қуёшини муҳрона муҳри тийра қилиб,
Юзум қаро худ эмас муҳр жабҳасиға қаранг.
Гаранг айлаб, улус ҳукм чоғи нақд истаб,
Ясаб ўзумни чу муҳрона тегди қўлға гаранг.
Ғани мурофиасини сўрарда юз тадбир,
Фақир оғзини очғач қўюб отин данг-данг.
Ғани муроди учун бенавоға очиг-очиг
Деб они хангги эшак носазоу бефарҳанг.
Қўюб мулозими тадбирдону чобук ҳуш,
Ғариб ҳолини гаҳ телба деб, гаҳи калфанг.
Сиёсат ила гаҳе қўрқутуб, гаҳе алдаб,
Фириб халтасидин лаҳза-лаҳза юз найранг.
Гаҳе авоҳина пайғомидин қулоғига савт,
Гаҳе навозишу эҳсонлар ичра илиб анг.
Неча бу хастани юз қиймалаб нечук саллох,
Бу нотавон деб онча ёлборурки қиймаламанг.

Олурға нақд тилаб хизматона, муҳрона,
Ғаниға деб анга лозим буларни сиз берманг.
Қаранг юзум қаросиға, қаро юзумга боқинг,
Ғани бу нашъа била масту мен дод диҳи банг.
Тараҳҳум айламайин ҳоли нотавонларға,
Тазаллумини эшитмай бошиға юз харсанг.
На шамъи илм кўнгулдин кўторди зулмати жаҳл,
На айни илм қуёши била фуруғ оҳанг.
Етишти муҳлати умрим яқинлигин билдим,
Саодат оламидин мен байд юз фарсанг.
Рақиб таънасидин танда тийр боронлар,
Сиз, эй ҳабиб яралиг танимни тирналаманг.
Кўтарди бошини муфсид фасоди ҳаддин кўп,
Фасоналиғ рақамини ўқурда ўпкаламанг.
Бошимға сояи шаръи шарифинг эт жорид,
Агарчи ваҳдати зотингға йўқ раво кўлаганг.
Қазони арсаида филтанлар ожиздур,
Ўзумни лутфунгга топшурмишам чу Мирий ланг.

* * *

Йиғорға халқни қилмиш ўзин тамошо шайх,
Ридоға чўлганиб этмиш ўзини расво шайх.
Толарға халқни молин тили тиловатда,
Тиларға халқдин этмиш раво мусалло шайх.
Хуми кепаксизу ҳайвони шохсизни йиғиб,
Сулук ҳодиса расм этти турфа пайдо шайх.
Боши чу чатри карамдин насибсизмудурур,
Кўтарди бош уза чатри балони гўё шайх.
Мурид этиб неча авбошларни лўливаш.
Алар чу ёлборур усрук тилида лоло шайх.
Тилида шукри бузуқ, қалби ширк этар изҳор,
Нечукки нахват ила худнамоу худро шайх.
Гаҳе ясаб ўзини Боязиди Бастомий,
Гаҳе Жунайди замонлиғ қилиб таманно шайх.
Замон-замон бориб ўздин сулук важдини деб,
Нафс-нафс кетиб ўздин солиб алоло шайх.
Муриди жоҳил ани кўргач, очилиб оғзи;
Жаҳл хумори қилиб масти ҳуш яғмо шайх.
Ўзини ташлар аёғиға беҳуд йиқилиб,
Қизу ўғул била хилватда мажлисоро шайх.
Дегай қул ўғлиму андоғ қизим канизакдур,
Бу фитна кимга дейин, қилди фитна барпо шайх.
Мурид атаб отини гоҳ зер ўқуб, гаҳ зам,
Бошини хам қилибон фитна боши болс шайх.
Гуруҳи ғул аро мағрур деви мардумхўр,
Гурури фитна аро тутмуш ўзни доно шайх.
Паноҳи лутфунгга, ёраб, ўзумни топшурдум,
Бу йўл бидоятида қилмагай бу даъво шайх.
Фалакка еткурубон маъсиятни мизонин,
Ки таън тошиға Мирийни тутти танҳо шайх.

* * *

Вой бир шўхи ситамгар бевафодин доғмен,
Бевафо бедодгар бир маҳлиқодин доғмен.
Бўлмасун худ шиква изҳори ниёзу ажз эрур,
Нолалар айлаб десам, сен дилрабодин доғмен.
Ғам юки қилмиш алиф қаддим камон янглиғ дуто,
Тонг эмас десам, париваш қоши ёдин доғмен.
Асрайолмой жаҳд ила юзи қаро кўнгул нетай,
Жонға юз ғам солди ул юзи қародин доғмен.
Ғар жафо душмандин ўлса жонға худ душмандур
ул,

Оҳким мен зор ҳардам ошнодин доғмен.
Тиш тўкулди, лаззати неъмат ҳам ўлди бартараф,
Нафсдин озурдау зўр иштиҳодин доғмен.
Жоҳил ҳар иш айласа жаҳлиға ҳамл имкони бор,
Масканат қасрида шайхи порсодин доғмен.
Ғар қазо қилмиш насибим худ қазоға чора йўқ,
Бу қазо шукрида мен ҳукми қазодин доғмен.
Ағниёни қилса дунёлиғда улдур даст рас,
Тугма тўнлиқ, сурма кўзлик бенаводин доғмен.
Савми фарзи ҳақни савми қарзға айлаб бадал,
Қурси маҳни қарз ўқуб, жинси дағодин доғмен.
Турфа расми тозалар халқ ичра бўлмиш ошкор,
Тугма таҳсин бахъя чин рангин қабодин доғмен.
Фўта зар, заррин камар, гулгун бедов, олтун жилов,
Қисса холи, халқ молиға балодин доғмен.
Қайси доғим сенга айтай тушти доғ устига доғ,
Ғаҳ вафосиз ёрдин, гоҳо жафодин доғмен.
Менда дунёлиғ ниҳоятсиз эрур камёб хор,
Ғанжлар омода қилған ағниёдин доғмен.
Мирий ўз ҳаддингни бил мен доғ сендин ҳар неча,
Туҳмат истаб дема чархи бевафодин доғмен.

* * *

Жунун айласам айб айламанг жамолини кўргач,
Нетонг тутошса кўнгул юзда хатту холини кўргач.

Сарири ҳуснида маҳбублар эмас сенга монанд,
Узор сафҳасида хол эрур мисолини кўргач.

Хаёли бирла ҳазин хотирим эрур хурсанд,
Биҳишт васлича бордур онинг хаёлини кўргач.

Фироқ даштида ёди висоли бергай жон,
Не навъ шарҳ этайин ногаҳон висолини кўргач.

Қошини кўрсаму қурбони жон не тонг қилсам,
Тавофи каъбани топдим буким: ҳилолини кўргач.

Дедимки, холиму эркин узоринг устида жоно,
Дедики, нуқтаи жонинг дурур камолини кўргач.

Қўлунгда тиф недур қош қиличи етмасму,
Ки Мирий бошидур илгингда хуш бу ҳолини кўргач.

* * *

Турфа савдолар бошимға солди ул шамшод қад,
Шод қаддимни букуб паст этти сарв озод қад.

Эй насиҳат хайли, қотманг ўзни ушшоқ аҳлиға,
Бош кўтарди фитналар чиқмишму Ул бедод қад.

Хўблугда ончо қад кўрсатти бедод онча бор.
Дод ани бедолидин афғон солай деб дод қад.

Булъажаб ўн тўрт ёши турфа савдо бошида,
Етти ахтар етти ерға бермиш йстеъдод қад.

Йўқ оғиздин айлагач ширин лабин изҳорини,
Боғ гуллар очти тоғ устида кон Фарҳод қад.

Ҳусни Лайлисиға истаб халқни жонин асир,
Ҳажр Мажнунини солди қилғоли обод қад.

Ул сиҳи қад боғи шавқида наво булбуллари,
Кўп наволар топти Мирий ондин айлар ёд қад.

* * *

Мени айларга ул ой вола, зулфидин таноб этмиш,
Чу қилгач воласи гул юзға кокулдин ниқоб этмиш,
Юзин нурига кўз ёшимни тўксам айб қилмангким,
Тўкар ёш туш чоғи наззора ҳар ким офтоб этмиш.
Рақиб оти ситам пайконидек бағримни қон айлар,
На муҳлик дард ул ой суҳбат тутуб майли шароб
этмиш.

Жафолар бирла тийдим жонға изҳори эмас мумкин
Ниҳони дарду доғинг узв-узвимни кабоб этмиш.
Муборакбод эттинг, ошиқға ўлмаклик муборакдур,
Муборакномаи қатлимни ул олижаноб этмиш,
Очилди хома, сочти ашқ бошидин оёғ айлаб,
Ул ой шарҳи жамолим қил дебон ногаҳ хитоб этмиш,
Лабинг ширин, қадинг насрин, юзинг раъно, кўзинг
шаҳло,

Кўнгул Фарҳодини ғам тоғида беҳўрду хоб этмиш,
Чаманким боғбонсиз гуллари равнақ қачон топғай,
Қизилдур лола рухсори ониким, гул ҳисоб этмиш.
Олурда хома нозук панжаси нозук хаёл этгач,
Таҳайюр бармоғини Моний тишлаб изтироб этмиш,
Неча Беҳзод ул ойни сурати зебосини тортар,
Ўзини сурати девордек масту хароб этмиш,
Ўзори мусҳафи устида кўз солди очиб гўё,
Ҳамоно хомаи Мирийга байте интихоб этмиш.

* * *

Ул ойким зулфининг ҳар ториға юз хаста банд этмиш,
Қуёш юзлук санамлар вола айлаб мустаманд этмиш,

Бўлунг эй аҳли дил воқифким ул ҳусн аҳлининг шоҳи,
Кўзиким шўхроқдур, шўхлиқ расмин писанд этмиш.

Оёғинг туфроғини истарам, ўпкамға захрам йўқ,
Бу гулшан ичра токим сарв қаддинг сар баланд этмиш.

Не дей фаттон кўзунгдин бенасиб этти кўз уйқудин,
Не дей мижгон ўқунгдин қон ёшимдин баҳраманд этмиш

Десам ўлдум, кулар, ўлтур десам дер тонгла ўлтургум,
Вафосиз ваъдага афсона айлаб ришханд этмиш.

Йиқилсам йўлиға солмас назар, солмас назардин ҳам,
Йироқроқдин ёмон ҳолимга боқиб нўшханд этмиш.

Навосиз нола, афғонсиз фиғондин Мирий жон бергум;
Бу мунглуғ нотавон жоним ғами хижрон лаванд этмиш.

* * *

Ҳолим табиб англагач авқ бедаво демиш,
Бедард дилрабо ғамига мубтало демиш.

Бедард дилрабо ғамидин тўкса қон кўзунг,
Қон демагил, сулуки ризо тўтиё демиш.

Жисмимға новакинг етушурда фиғон чекар,
Ул новакингни шавқида жон марҳабо демиш.

Ё қилди қоматимни десам сарв қоматинг
Қошимға садқа ё қадинг ул қоши ё демиш.

Жоду кўзунгни фитнасидур жонға юз бало,
Десам, кўзумни киприки юз минг бало демиш.

Олди қарорим оқу қаро холу оразинг,
Ори парига учрагон оқу қаро демиш.

Мирийни шавқ даштида қилғил сағонасин,
Бу даштни ўзига магар Қарбало демиш.

* * *

Биё аз қомати сарват музайян соз гулшанро,
Зи шамъи орази худ нур фарсо кун нишиманро.

Вале дар қайди ҳасти доштам сўят равон гардам,
Биё бахшам бапо андозият акнун ҳамин танро.

Тағофул хўйи чашми ту таълими адаб дорад,
Ба абрўйи ҳилол омухт таслими хамиданро.

Барўйи бемисоли шўхийи ҳуснаш намоён шуд,
Фиғон зў булбулон во кард оғуши тапиданро.

Набуд ори шунидан ҳамчу дидан шухрати ҳуснаш,
Чунон пур сохт олам кард чун дидан шуниданро.

Башўхӣ як табассум кард олам сохт мажнунаш,
Баҳусни Лайлийи ҳасти жаҳон бардошт шеванро,

Мани Мири наям огаҳки созам шарҳи ҳусни ў
Балоғи норасидан сина месўзад расиданро.

МАЪДАН

О

Одина Муҳаммад ўғли Маъдан 1788 йилда Поп районининг Панжғоз қишлоғида туғилди. Болалик вақтларида чўпонлик қилиб, сўнгра деҳқончилик билан кун кечирди. Маъдан ўз даврининг таланти ва таниқли шоирларидан эди. Унинг шуҳрати Қўқонга ҳам ёйилган бўлсада, саройга келишдан бош тортган. Муҳаммад Алихон ўз саройига таклиф этганида «Шаҳарга ўзим сиғсам ҳам оҳу фиғоним сиғмайди» деб у таклифни рад этган.

Маъданнинг шеърлар тўплами ҳали топилган эмас. Ушбу ғазаллар «Гулистон» журналининг 1939 йилда чиққан 11 нчи сонидан олинди.

У

Ғ А З А Л Л А Р

Ұятликмен улусга ошкор этмакка чорам йўқ,
Ҳарими васл аро ағёр маҳрам, мен йироғ узра.

Қуруб мажлис сунарда давр оёғин бор умидимким,
Улай базм аҳлининг хайлинда мен ҳам чинчалор узра.

Наиминг кўплигидин кўнглума заррод йўқ, ваҳким,
Эмас мумкин ўчурмоқ гар қалин ўт тушса ёғ узра.

Етар жисмимға ҳар дам чархдин юз минг туман офат
Мен андоқ хорлиқдин — хор, ул айшу фароғ узра.

Мени бисмил этарда сўймади оллоҳу акбар деб
Ки билмон етмади бир қатраи қоним пичоғ узра.

Етиб ёшим, букуб қаддим, йигитлик мотамин туттум,
Қарилик ҳолидин илкимни топшурдум таёғ узра.

Жаҳон зулмотига жаҳд айла, эй Маъдан, мурод истаб
Скандар сувсаб ўлмиш оби ҳайвон деб булоғ узра.

* * *

Нечук мазҳабдасенким, шамъи ҳуснинг ёна рақс этмиш,
Ки тарсозодалар ул шамъ уза парвона рақс этмиш.

Менинг шўри жунунимдур, сенинг ё жазбаи ишқинг,
Қуёш бирлан ҳилол ул гумбази гардона рақс этмиш.

На ялғиз мен сенинг майгун лабинг суйдум ҳикоётин,
На деса дерки орифлар анинг жўёна рақс этмиш.

Юзунг кўрмасда йўқ дайр аҳлидин шўри жунунлар-
(ким),
Зуҳурингдин алололар этиб бутхона рақс этмиш.

Эмас бир зарра кофир кўзларинг эл қатлидин фориғ,
Қараш ҳар қанчаким бераҳмдур мастона рақс этмиш.

Улай деб ҳодиминг, Маъдан, ҳарими соқи ёстонғач,
Фалак илкиндаги ул соғари паймона рақс этмиш.

* * *

Қариган чоғда тушти бошима Мажнун алолоси,
Мени эл таън (айларким) бўлубсен ишқ шайдоси.

Кўруб беудлиғим, эй дўстлар, (ҳаргиз) савол этманг,
Улус оворисимен сўрмаиғизлар ишқ савдоси.

Сабоға арза тутдим дуди оҳим ихтилот айлаб,
Ки шояд раҳм қилғай англағач номамни фаҳвоси.

Менинг юз пора кўнглум шона янглиғ чок ўлур ҳар дам
Эшитгач тонг елидин совғайи зулфи мутарроси.

Танам қонимға булғаб Бесутун тоғида ёстондим,
Менга кўрсатмадилар жаддаи Мажнунни саҳроси.

Кўнгулга тоза-тоза доғ тўлди сарв қаллардин,
Табиби ишқдин сўр фикр маълужин мудовоси.

Қариликда май ичмак рафъи исёни шабоб этмак,
Жавоз эрмасмукин, эй муфтилар, Маъданни фатвоси.

* * *

Бода тут, соқий, раҳи майхона кўргузгил менга.
Барқи истиғнои ишрат ёна кўргузгил менга.

Чархдин ком истамак эрмас бани одамга қурб,
Ёна дарси ишқдин афсона кўргузгил менга.

Водийи ҳижрона чеккан ранжидин бўлмама малул,
Суҳбати чўғз истарам вайрона кўргузгил менга.

То нузул бўлдим қадаҳдин дайр аро бўлдум хумор,
Соқие, раҳм айлагил, паймона кўргузгил менга.

Қатраи ашкимни тўфони жунунсўз айлагил,
Маърифат дарёсидин дурдона кўргузгил менга.

Шоми ҳижрон узра кўнглум зоҳири эрмиш хамуш,
Шаҳсувори субҳдин уйғона кўргузгил менга.

Ҳар қачон базм аҳлидин қатъи таалуқ айларам,
Бори ғамдин соғари риндона кўргузгил менга.

Ишқдур, Маъдан, рафиқим вақти ғам туғёнида,
Пайкарим урёни ғам парвона кўргузгил менга.

КОМИЛ ХОРАЗМИЙ

XIX аср иккинчи ярмида Хоразмда етишган кучли шоирлардан бири Комил Хоразмийдир. Унинг номи Ниёзмухаммад бўлиб, Комил тахаллусидир. Комил Хива мактаб ва мадрасаларида таълим олди. Адабиёт ва санъатга катта ҳавас қўйиб, форс, араб тилларини яхши ўрганди. Ўз замонасидаги олдинги олим ва шоирларнинг суҳбатларида иштирок қилди, ўтган меросни қунт билан ўқиди ва тез кунда ўзи ҳам ижод этмакка бошлади. Комил шоир, талантли композитор, яхши хаттот ва наққош ҳам эди.

Бу талантли кишининг истеъдоди хон саройига маълум бўлиб, саройга ишга тортилди, саройда аввал хаттот, кейинчалик мирзобоши бўлиб ишлади.

Комилнинг шеърлари девон ҳолида тўпланиб, тош босмада босилган.

Комил «Хоразм нотаси» деб аталган чизиқларни кашф этиб, бунга ўзбек классик куйларини кўчирди, Комил айрим адабий асарларни форсчадан ўзбекчага таржима қилиш ишлари билан ҳам шуғулланди.

Комилнинг қуйидаги ғазаллари ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтидаги қўл ёзма девондан олинди.

Б

«ДЕВОН»ДАН

ҒАЗАЛЛАР

Ўлмаса гардуни сифла дўсти гар дун, эй кўнгул,
Нега дунни шод этар, донони маҳзун, эй кўнгул,
Чун фалак нодон навозу хасми донодур они,
Дониш иқлимида бўлсанг гар Фалотун, эй кўнгул
Иzzат ила неъмат авжида бўлур олий мақом,
Ҳар ким ўлса каж нечукким айн ила нун, эй кўнгул.
Зойил этмак истасанг ўздин мазаллат қониъ ўл,
Олмас ул чиркингни мундин ўзга собун, эй кўнгул.
Жавҳари жон ул матоъ эрмаски сотқун олғасен,
Не асиф гар ҳосил этсанг ганжи Қорун, эй кўнгул.
Оқил эрсанг кибру нахват қилма иззу жоҳинга,
Бўлди истикборидин иблис малъун, эй кўнгул.
Эмин ўлма кайдидин ёру биродарман дебон,
Не жафолар қилмади Юсуфга Шамъун, эй кўнгул.
Даҳрнинг пасту баландидин десанг эмин бўлай,
Қўйма илкингни замоне жоми гулгун, эй кўнгул.
Топти шоҳи нуктадан алтофидин сўз аҳли қадр,
Зоҳир эткил эмди бикри софи мазмун, эй кўнгул.
Бу гулистондин бақо бўйини истаб, бўлмағил
Лола баргидек саропо доғу дилхун, эй кўнгул.
Комил эрсанг одат айла сабр ила хомушлиғ.
Гар бор эрса ҳар сўзунг бир дурри макнун, эй кўнгул.

* * *

Эй кўнгул зинҳор қилма аҳли даврондин тамаъ
Бор эса бу хаста жисмингга агар жондин тамаъ.

Чунки йўқ эрмиш жаҳон аҳлида холис дўстлиғ,
Кимки ондин яхшироқ йўқ айлама ондин тамаъ.

Даҳри дундин кўрмагунг жуз ҳасрати нокомлиғ,
Гавҳари мақсудни қилма бу уммондин тамаъ.

Солим ўлмоқнинг сипеҳр осибидин имкони йўқ,
Қилма ҳаргиз офият кунжин бу вайрондан тамаъ.

Кўзлари жаллодидин қилмоқ мурувват орзу,
Аҳли иймон айлагандек кофиристондин тамаъ.

Истайин не навъ жоним роҳатин мужгонидин,
Қилғому мажруҳ марҳам тиғи урёндин тамаъ.

Шарбати лаъли ҳавосин истамақлик бодадин,
Айламақ жонбахшлиғ жуз обиҳайвондин тамаъ.

Хони васлиға рақибидин ионат истамақ,
Айлаган янглиғ гадо илкидағи нондин тамаъ.

Олам ичра гар бўлай десанг азизу аржуманд,
Айлама Комил киби жуз зилли субҳондин тамаъ.

* * *

Бухл элига демагил, эй зубдаи даврон сўзинг,
Ҳайф этар қадрини билмас сифлаи нодон сўзинг.

Гарчи сўздек гавҳари қиймат баҳо йўқ даҳр аро,
Бор аларнинг қошида хар муҳрадин арзон сўзинг.

Улки қилмайдур маони баҳрига ғаввослик,
Қўрмагай минжуқча гар бўлса дури ғалтон сўзинг.

Паст фитратларға дунё моли учун тутма кўз,
Бир қаро пул бобида мушқил қилур осон сўзинг.

Бухл зангини қиро олмас темурдек кўнглидин,
Гар итиклик ичра бўлса ўйлаким суҳон сўзинг.

Гар сўзингдин бир нимарса ўнмаса бу дунёда,
Тингламаслар охиратда берса ҳам имон сўзинг.

Илтимос этма олардин бир кўмакни зинҳор,
Синдурур гар берса ҳам ўлган баданға жон сўзинг.

Дониш аҳли қошида ҳар бири бир лаъли хушоб,
Лек оларға бордурур лаъл ўлса ҳам пайкон сўзинг.

Топмасанг сўз лаззатидин оғаҳу Комил киши,
Сақлағил бўлғунча кўнглунг пардасида қон сўзинг.

* * *

Ютубон бу замонда қон фузало,
Кулфат ўқиғадур нишон фузало.

Қалам ила китобдин ўзга,
Топмағай ёри ҳамзабон фузало.

Қатнабон сифлалар эшигига,
Топмас ўлтурғали макон фузало.

Жуҳало зумраси келиб ғолиб,
Бўлди мағлубу нотавон фузало.

Сўзни фаҳм этгали киши топмай,
Не осиф бўлса нуктадон фузало.

Кимга кўрсатса биргина беҳбуд,
Топар ўтруда минг зиён фузало.

Жуҳалоға қилиб мулозимлик,
Топмадилар емакка нон фузалс.

Майи гулранг ўрниға тайёр,
Кўзлари соғрида қон фузало.

* * *

Бўлубон жолиси авранги жаҳолат жуҳало,
Урдилар оламаро кўси ҳукумат жуҳало.

Нўш этиб ришва майин етмай улус додиға,
Билмадилар даме ойини адолат жуҳало.

Бўлубон ҳомии арбоби фасоду сариқа,
Жамъ қилдилар ўкуш давлату сарват жуҳало.

Уламоға бериб ижройи шариатда шикаст,
Бердилар жоҳили нодонға ҳимоят жуҳало.

Қилиб ўз ройича иш амри ҳукумагда мудом,
Қилдилар тарк басы фарз ила суннат жуҳало.

Арзу дод амрида аҳкоми шариатни қўюб,
Юрутуб ўрниға қавлияти одат жуҳало.

Бўлуб ўз бошлариға феъли мусаллат, ё раб,
Бўлмағай боиси манкуби вилоят жуҳало.

Комило тутса нетонг вартаи заллатда мақом,
Топдилар маснади иззатда садорат жуҳало.

* * *

Эмас кишига бу дунёда мулку мол камол,
Ҳусули илму ҳунар келди безавол камол.

Улумдин шарафи охират эмас ёлғуз,
Ки мунда ҳам сабаби иззату жалол камол.

Мурод маърифатуллоҳдур тааллумдин,
Эмас мубоҳасау жанг ила жидол камол.

Камол маъниси таҳсили илми ҳол дурур,
На ҳосил айлагуси маҳзи қийлу-қол камол.

Замиринг айла мусаффо кадардин ойнадек,
Десангки жилвагар этсун анга жамол камол.

Бўлурму шўра замин обу донадин хуррам,
Хабис табъга топмак баса маҳол камол.

Камол бергусидур сўзга шуҳрату таъсир,
Бу қушга қилғали парвоз паррубол камол.

Ниҳоли бевори саркашдурур авомуннос,
Не суд топмаса маъниға иттисол камол.

Кўруб ғазалда Баёний мусаддасин Комил,
Дедики бергай анга ҳайи лоязол камол,

* * *

Ийд ўлди олам аҳлиға юзланди ибтиҳож,
Шаҳ тораки муборакидин қадр топти тож.

Май тарки бирла ринд эли гирёну зор эди,
Атфолдекки йиғлар анга кессалар сужож.

Жоми сабуҳидин топибон куввати тамом,
Рўза риёзати била бир заъфлиғ мизож

Ўткарди рўзани ебон аҳли ғино шакар,
Бечоралар саҳарлику ифтори би: кулож.

Атфоли ағниё олиб ийдонаға тилло,
Қашшоқлар боласи дирам топмай олди кож.

Аҳли карам сахосидин умид айлабон,
Ийдонадур баҳонаи арбоби эҳтиёж.

Шоҳи либослар кийибон барча хослар,
Маълум бўлса ким синуқу ким эрур рувож.

Ераб, шаҳим ҳукуматини мустадом тут,
Авранги адл узра мақом айла тахту тож.

Комилча бўлмағай шуаро мадҳинга фасиҳ,
Булбул киби наво қила олурму сору сож.

* * *

Тафаъул айлар эдинг, эй кўнгул, қилиб ният,
Ки рафъ бўлғуси деб тоза йилда наҳсият.

Чу қилмас ахтари бахтим сафар манозилға,
Иқомат этти магар буржи нахсда ният.

Муҳаррам ўлди ҳаром ўлди элга кулфату гам,
Валек бир манга юзланмади рафоҳият.

Жаҳони буқаламун ҳодисоти фикридин,
Етушмади бу паришон кўнгулға жамъият.

Анингдек ўлмишам ушбу диёрда бекас,
Ки қатл қилсалар олмоқға йўқ кишим дият.

Йироқ тут жуҳало ихтилотидин ўзни,
Ки ўтга ёқмоқ ўлубдур ёвуқни хосият.

Тамаъни тарк эту чиқ гўшани қаноат аро,
Санга йўқ ўзга жаҳон ичра жойи амният.

Тамом қилдинг этиб банда хизматин, умринг,
Ҳам айлагил гоҳе маъбудинга убудият.

Тут ўзни пасту кичик борча халқдин Комил,
Азим офат эрур нахвату иноният.

* * *

Юзу холинг ғамидин гар эмастур нотавон лола,
Недин бўлмиш ҳамиша сийна доғу бағри қон лола.

Хижолатманди холу оразинг эрмас эса нечун,
Қўюб гулшанни дашту тоғ аро тутмиш макон лола.

Бўёлди қонға ғамзанг тирборонидин ул гўё,
Қочиб Кўҳсор ғорин англамиш дориламон лола.

Туну кун давр этиб ҳеч кўрмадилар дашту гулшанда,
Юзингда сабъаи сайёра бирла осмон лола.

Очибму боғ аро устида гуллар сарв ё шамшод,
Бошиға қистирубму ёки ул сори равон лола.

Қадам қўй сарвнинг боши уза, эй шўҳ, гулшанда,
Ки то билсун сени бир хисрави олий макон лола.

Чаманда хизмат учун бир аёқда тик туруб шамшод,
Тутар йўлингда наргисдин қўлида шамъдон лола.

Қўнгул доғини кўрсатмак кўзунгга мумкин эрмастур,
Агар кўрмак тиларсан бордурур андин нишон лола.

Ани ҳеч гулга ташбиҳ айламас Комил киши мундин,
Бирин бош узра қўйсанг исми зот айлар аён лола.

* * *

Не суд очилса гул, ўлса баҳор ғурбат аро.
Менгаки бўлмаса ёру диёр ғурбат аро.

Очилмади чаманистон ҳавосидин кўнглум,
Кўзимга гул эрур андоқки, хор ғурбат аро,

Фироқ даштида бир мушқбу ғизол истаб,
Кўзимни қилди чу дом интизор ғурбат аро.

Йироқ тушкали аҳбоб суҳбати майидин,
Нишот жомига бўлдим хумор ғурбат аро.

Чаманда гулдек аҳиббо ватан аро хандон.
Чу лола бағрим эрур доғдор ғурбат аро.

Ватанда кўзима чангалситонча йўқ Маҳмуд,
Аёз боғида тутдим қарор ғурбат аро.

Чиқай ватан садафидин дема гуҳар янглиғ,
Агарчи бўлса сенга эътибор ғурбат аро.

Ниҳон эт ўзни ватан қофи ичра анқодек,
Сенга йўқ ўлса мурод иштиҳор ғурбат аро.

Ватанда сокин ўлуб сайр эт олами боло,
Сафарни айламағил ихтиёр, ғурбат аро.

Топ эмди Хевақ ила Паҳлавони Комил эсанг,
Дема Бухори шарифу Мазор ғурбат аро.

* * *

Жон бахш лаълинг устида ул хол ҳиндулармудур,
Ё чашмаи ҳайвон уза зоғи сияҳ мўлармудур?
Боғи жамолинг саҳнида ўйнар кўзинг мардумлари,
Ёхуд Хутан гулзорида сайр эткан оҳулармудур?
Сунбул эрурму сарвға чирмошиб ўскан боғ аро,
Ёхуд чўлашған қаддинга шабранг гисулармудур.
Хатти муанбарму эрур чоҳи занахдон даврида,
Ё салсабил атрофида райҳони хушбўлармудур?
Шаҳло кўзинг атрофида кирпикларингму, йўқ эса,
Қурғон кийиклар сайдига сайёд мўндулармудур?
Ғамзанг мижанг новакларин отмоққадур икки камон,
Ё кўзларингнинг устида пайваста абрўлармудур?
Зоҳир арақларму эрур, гулбарги хандонинг уза,
Ё лаъл хотам даврида сероб луълулармудур?
Ғамзанг хадангин ҳар тараф отсанг тегар ман
зоринга,

Жону кўнглум ёхудки ул ўқларга қопулармудур,
Ҳайрони дидоринг бўлуб турмуш қошингда хўблар,
Йўқ эрса қўйғон ўтруда машшота кўзгулармудур?
Тортор риёйи шайхлар масжидда жаҳр айлаб фиғон,
Ё кўкка боқиб кўчада ҳар кеча ит увлармудур?
Комил қошиға келдимү барча рақибни ҳиласоз,
Ё шери ғуррон оллида бир неча тулкулармудур?

* * *

Эй дурри ноби ишқингга жонлар хазиналар,
Мижғони новак афконинг омочи синалар,
Етмас кўнгул фиғони муалло жанобинга
Ҳар неча оҳидин ясаса анга зиналар.
Ишқ аҳли бўлса гар менга тобиъ ажаб эмас,
Ҳусн аҳли келди сенга ғуломи каминалар.
Мингдин бириси мумкин эмас сабт бўлмаки.
Ҳуснунг баёнида неча ёздим сафиналар.
Ушшоқ бахтини қора ёзғанда килки сунъ,
Холу хат ила қошу кўзунгдур қариналар.
Кўнглум муҳаббатингни ажаб қилса хоксор,
Ободлик харобаға бермас дафиналар.
Боқ, сўзга, боқма қойили яхши, ёмонига,
Май зарфи гоҳ кўза гаҳе обгиналар...
Кўюнг гадоси хирқайи пашминаси уза,
Товус парлариға қилур ноз биналар,
Ул ким замири покдур ойинадек мудом,
Етмас анга кудурати арбоби кивалар.
Нетсун бу баҳру кон дуру лаълини Комилинг,
Эй дурри ноби ишқинга жонлар хазиналар.

* * *

Ваҳки, кўзларим гиръён қилди лаъли хандонлар,
Жамъ қўймади кўнглум кокули паришонлар.
Боғу, ғунча сайридин бўлдим эмди мустағни,
Очти гул хаданггингдин кўнглум ичра пайконлар.
Орази арақнокинг кўрди чун чаман ичра,
Гуллар ўлди шабнамдек барча чашми ҳайронлар.
Токи ғамзау нозинг кўз уйин мақом этти.
Ташқарида мижгонлар бордурур ниғаҳбонлар.
Ишқ сўзи дардидин нола қилма кўп, эй дил,
Бўлмасунлар озурда бу азиз меҳмонлар.
Қайси холу оразнинг доғидур чаманларким,
Лола доғу гулларга чок эрур грибонлар.
Чини остинингдур, мавжи жавҳари шамшир,
Йиғнама бу зорингни қатл этарга домонлар.
Бу шаҳодат иқболин ким топар экан ёраб,
Нози олди мижгондин қўлга тиғи урьёнлар.
Қимки, ҳусни шоҳиға бегунаҳ, гунаҳкор ул
Анга зулф эрур занжир, чоҳ эрур занаҳдонлар,
Ҳусни кўзгуси бордур мазҳари жамолулло,
Манъ ишқим этманглар эй гуруҳи нодонлар.
Комило шаҳаншоҳинг назми гавҳар афшонин,
Кўрса банда бўлғайлар Фазлию Умархонлар.

* * *

Кулмадинг бир то мени юз қатла гирён қилмадинг,
Тутмадинг бир жом то кўнглум тўла қон қилмадинг.
Хотирим даврон ғамидин қилмадинг бир лаҳза жамъ,
То мени бир йилғача зору паришон қилмадинг.
Хаста кўнглум таҳ-батаҳ қон қилмағунча ғунчадек,
Очилиб мажлисда рухсоринг гулафшон қилмадинг.
Мен таърафга қилмадинг ҳаргиз хатодин бир нигоҳ,
То рақибимға боқиб юз лутфу эҳсон қилмадинг.
Айладинг меҳру вафо бобида қайси ваъдалар,
Қим яна ул аҳду паймондин пушаймон қилмадинг.
Отмадинг қаҳру итобинг новакин ағёрға,
То маломат ўқига кўксимни қалқон қилмадинг.
Қилмағунча хони васлингдин бу зоринг бе насиб,
Ўзгани бу хони иҳсон узра меҳмон қилмадинг.
Эгнима кийдурмадинг лутфу иноят хилъатин,
То либоси офиятдин жисмим уръён қилмадинг.
Қайси бир уммидким, лутфингдин этдим оқибат,
Ул умидим ҳосилини яъсу ҳирмон қилмадинг.
Эй ситамгар, қайси бедилға бериб васлингда жой,
Сўнгра они мубталойи доғи ҳижрон қилмадинг.
Қилмағунча хонумонимни қаро ҳижрон аро,
Кулбам ичра оразинг шамъи шабистон қилмадинг.
Дониш аҳлиға қаю қилмишларинг дей, эй фалак,
Қай бирин ул зумранинг мағлуб нодон қилмадинг.
Сирри ишқинг неча пинҳон тутди элдин, эй пари,
Қўймадинг Комилни то расвойи даврон қилмадинг.

* * *

Гар олса илгига ул моҳ танбур,
Чекар ўтлуф кўнгулдек оҳ танбур.

Қилур мутриб вашимнинг фурқатида,
Дамодам нолаи жонкоҳ танбур.

Ғамингда нола айларда туну кун,
Менгадур ҳамдаму ҳамроҳ танбур.

Бўлурман ғам сақилидин сабукбор,
Аён қилса гар ишқуллоҳ танбур.

Жаҳонда сознинг анвои кўпдур,
Вале истар гадоу шоҳ танбур.

Бўлур ушшоқ эй мутриб асиринг,
Олиб соз айласанг дугоҳ танбур.

Қилур сайри мақомот ул жиҳатдин
Эрур Қомилға хотирхоҳ танбур.

МУНИСРА МУХАММАС

Дардоки, йўқ жаҳон элида шармсорлиғ,
Кўрганлар иззатимни манга берди хорлиғ,
Эркан абас замон элидин дўстдорлиғ,
Яхши кунумда ҳар кишиким қилди ёрлиғ,
Дўнгач замона айлади душман шиорлиғ.

Улким эди вужуди вафо маъдани букун,
Душманға лутф, зулм мангадур фани букун,
Дерким рақиб сониди кўрман сени букун,
Атфол этакка тош йиғингизким мани букун,
Девоналикға еткурадур беқарорлиғ.

Ҳар кимса ўз нигори висоли замонида,
Иззат майини нўш этар ишрат маконида,
Фарёдким бўлолмадим ағёр сониди,
Итлар азизроқ кўрунур халқ ёнида.
Мендинки кўйинг ичра чекарман бу хорлиғ.

Борсен агарчи давр элиға фойиқ, этма рад,
Ушшоқ аро билиб мени ҳам содиқ, этма рад,
Кўргач юзунгни бўлдум агар ошиқ, этма рад,
Мен гарчи суҳбатингға эмон лойиқ, этма рад,
Бу гулшан ичра гул ул эрур бўлса хорлиғ.

Ушшоқни қилурға чу қилдинг фиғону асир,
Нағмангға бўлди борча эшитмак ҳамон асир,
Не навъ бўлмайин мени бехонумон асир,

Эй мутриб, ўлди ҳалқаи нағмангға жон асир,
Созингға ёр зулфидин олдингму торлиғ.

Сен сен сарири ҳусн уза шаҳиншаҳ, эй масиҳ,
Гар хўблар кавокиб эса, сен маҳ, эй масиҳ,
Комилға қўйинг ўлғали манзилгаҳ, эй масиҳ,
Мунисни ғам етурди ҳалокатға, эй масиҳ,
Мақтулинга даме қилакўр ғамгусорлиғ.

МАСНАВИЙИ ДИГАР

(Қисқартириб олинди).

Шеър кўп вақт кам баҳо эрди,
Шуаро бахти ҳам қаро эрди.
Лиллаҳилҳамду вассаноки бу дам,
Жўш уруб сизга баҳри жуду карам.
Сажъи бир тангадин баҳо бўлди,
Шуаро кисаси тўло бўлди.
Сўзни гавҳар демишлар ўтканлар,
Фазл дўконини юрутканлар.
Бу замонда гуҳар жуган бўлмиш,¹
Дурни сотмоқ жуганга фан бўлмиш.
Ё жавоҳир шунос эмасму алар,
Танимаслар жуган била гавҳар.
Ё ғалат дебдурурлар аҳли салаф,
Ё жуган бордурур гуҳарга халаф
Ёки лафзи қадимда дерлар,
Жугари отини алар гавҳар.
Улки огоҳларнинг оғаҳидур.
Фаҳму дониш сипеҳрнинг маҳидур.
Сўзи ортуқдурур гуҳардин ҳам,
Фазлу донишда олам ичра алам.
Сўзни ҳар неча қилса бозори,
Бордур оламда бир харидори.
Минг балоғат била сўз айлаб адо,
Қилур они жугон била савдо,
Ул доғи ушр ё закотдурур,
Анга инъому базл о' дурур.

¹ Ж у г о н — Қўқон жўҳари маъносиди.

Мани бечорау ғарибу ҳақир,
Ки сўзум ичра зарра йўқ таъсир.

Сўз десам ким анга қулоқ солур.
Ким ани ёки бир жуганға олур.

Мен не янглиғ сўз айлайин иншо,
Сўз дуриға бу навъ бўлса баҳо.

Сўзума ҳеч киши жугон бермас,
Берсалар ҳам самон ёмон бермас.

К И Т Ў А

Ҳар неча бало етса чекиб бош букма,
Таъжил яқосиға бошингни суқма,

Амроз, алам шиддатидин ҳовлиқма,
Топғунг яна, Комило шифо, ошуқма,

Ҳар кимса айласа ошуқмасни хаёл,
Яфроғни йифак қилур, чечак баргини бол.

МУНДАРИЖА

Институтдан	5
Бобир	
„Девон“дан	11
„Бобирнома“дан	53
Муҳаммад Солиҳ	
„Шайбонийнома“дан	101
Убайдий	
„Девон“дан	143
Азизий	
Ғазал	169
Бақоий	
Ғазал	173
Мажлисий	
„Қиссаи Сайфулмулук“дан	178
Пошохожа	
„Мифтоҳул-адл“дан	230
„Гулзор“дан	247
Турди	
Шеърлар	282
Машраб	
„Девон“дан	305
Салоҳий	
„Гул-булбул“дан	341
Хувайдо	
Шеърлар	355

Умар Боқий

„Фарҳод ва Ширин“дан 412

Киромий

Навойга мухаммаслар 433

Нишотий

„Девон“дан 447

„Хусну Дил“ дostonидан 455

Амир

„Девон“дан 472

Фазлий

„Девон“дан 487

Ғозий

„Девон“дан 502

Гулханий

„Зарбул-масал“ 516

Ғазаллар 544

Нодира

Ғазаллар 552

Хон

Ғазаллар 571

Нодир

„Ҳафт гулшан“дан 579

Маҳзуна

Шеърлар 592

Увайсий

Ғазаллар 600

Махмур

Шеърлар 613

Мужрим Обид

„Девон“дан 633

Мунис Хоразмий

„Девон“дан 659

	Жоний	
„Девон“дан		688
	Ҳозиқ	
Ғазаллар		703
	Шавқий	
Ғазаллар		714
	Оғаҳий	
„Девон“дан		727
	Мирий	
Шеърлар		760
	Маъдан	
Ғазаллар		774
	Комил Хоразмий	
„Девон“дан		782

На узбекском языке
ЎЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА • В 4-х ТОМАХ.
ТОМ III

Гослитиздат УзССР—1959—Ташкент

Рассом А. Ошейко
Рассом редактори Г. Остапенко
Тех. редактор Л. Ильина
Корректорлар Н. Содиқов, Э. Миробидов

* * *

Босмахонага берилди 11/VII 1959 й. Босишга рухсат этилди 3/X 1959 й. Формати 84×108^{1/32} босма л. 25,126 шартли босма л. 41,21. нашр л. 24,95 индекс к/л тираж 25 000. ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 253—58

* * *

ЎзССР Маданият министрлиги Ўзглавиздатининг 1-босмахонаси,
Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. 1959 й. Заказ 1050. Баҳоси 8 с. 25 т.